MARXIZMUS–LENINIZMUS

ESTI KÖZÉPFOKÚ ISKOLA

KOSSUTH

Ezt a tananyagot a következő szerzők írták:
A Bevezetést Brajer Károly;
az első és második fejezetet dr. Bence László;
a harmadik és a negyedik fejezetet Hajdú Pálné;
az ötödik fejezetet Kárpáti Sándor;
a hatodik fejezetet Ballai László;
a hetedik fejezetet dr. Wirth Ádám;
a nyolcadik fejezetet dr. Pozsgay Imre;
a kilencedik fejezetet Takács István;
a tizedik fejezetet dr. Bence László;
a tizenegyedik fejezetet dr. Gazdag Géza;
a tizenkettedik fejezetet Szilágyi Mihály;
a tizenharmadik fejezetet Kerékgyártó László.

ISBN 963 09 0222 2

Bevezetés

Hazánkban a munkásosztály a társadalom vezető osztálya, a termelési eszközök tulajdonosa, az államhatalom birtokosa. Ez azt is jelenti, hogy társadalmunk szellemi életében a munkásosztály ideológiájának van uralkodó szerepe. *Ez az ideológia korunk tudományos világnézete, a kommunista pártok programjának és eredményes gyakorlatának alapja.* Elméleti alapja annak a sok évtizedes harcnak, amelynek során a munkásosztály tizennégy országban megdöntötte a burzsoázia uralmát, meghódította és megszilárdította a maga politikai, gazdasági hatalmát, s amelynek célja a szocializmus teljes felépítése, az osztály nélküli társadalom megvalósítása.

A társadalmi fejlődés korunkban rendkívül meggyorsult. A nemzetközi erőviszonyok mindinkább a szocializmus javára tolódnak el, és erre támaszkodva egyre szélesedik és élénkül a népek politikai aktivitása a tőkés kizsákmányolás, a nemzeti elnyomás ellen. A társadalmi haladás útján minden előrelépés éles osztályharc eredménye. Mint minden harcban, a végső győzelemhez vezető út itt sem töretlen, nem egymást követő sikerek sorozata. A sokszor viharos gyorsasággal egymást követő események menetét, fő tendenciáit lehetetlen megérteni a marxizmus—leninizmus alapjainak ismerete nélkül.

Az országunk felszabadulását követő, történelmileg rövid időszak alatt nagy horderejű változások mentek végbe társadal-

munk életében, a szocialista építőmunkában. E változások megértéséhez ismernünk kell a marxizmus—leninizmus alapjait.

Az összes eddigi társadalomban a társadalom törvényei vakon érvényesültek, a társadalmi haladás az ösztönös, önkényes, egymást keresztező véletlen cselekedetek tömegén keresztül tört magának utat. A szocialista társadalom egyik megkülönböztető jegye minden korábbi társadalommal szemben, hogy fejlődése nem a spontaneitás alapján megy végbe. A munkásosztály hatalma és az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdona lehetővé és szükségessé teszi a társadalmi építőmunka tudatos irányítását, minden eddiginél gyorsabb és tervszerűbb fejlesztését. *A dolgozó emberek először szervezik meg tudatosan a társadalom egész életét annak érdekében, hogy a maguk elé kitűzött célokat minél sikeresebben érjék el.*

Az ideológiai képzés, a társadalmi tudatosság szintjének emelése ezért elengedhetetlen feltétele és nagyon fontos része egész társadalmunk — s benne minden egyes ember — fejlődésének, politikai és gazdasági feladataink megoldásának.

A marxizmus—leninizmus esti középfokú iskola célja, hogy a marxizmus—leninizmus egészét szem előtt tartva megismertesse a hallgatókat ennek az elméletnek az alapjaival és pártunk politikájának legfőbb vonásaival, amelyeket szintén ennek az elméletnek a segítségével dolgoztunk ki. Az iskola egyéves időtartamát is figyelembe véve *csak az alapok* és nem a marxizmus fő ágainak elsajátítását tűzhetjük ki reális célul. A tananyag a marxista—leninista világnézet alapkérdései közül is elsősorban azokat tartalmazza, amelyek *a marxista társadalomszemlélet megalapozásához, a párt politikájának jobb megértéséhez elengedhetetlenek.*

A marxizmus tudományos társadalomelméletét történelmi materializmusnak nevezzük. A tudományosság követelményeinek és a munkásosztály érdekeinek egyaránt megfelelő történelemfelfogást Marx és Engels dolgozta ki. Ez a történelemfelfogás minden korábbi társadalomelmélettel szemben abból indul ki, hogy *a társadalom fejlődése az anyagi életviszonyokban, a társadalom gazdasági életében gyökerezik.* Föltárta, hogy a különböző országok és korok társadalmai elsősorban a termelés során kialakuló emberi kapcsolatok, a termelési viszonyok tekintetében különböznek egymástól. Ezek a viszonyok az embe-

rek számára adottak, akaratuktól független, azaz anyagi viszonyok. A termelési viszonyok alkotják minden társadalom gazdasági szerkezetét, határozzák meg végső fokon szellemi életét, politikai rendjét, eszméinek és intézményeinek természetét, annak a szervező és alakító tevékenységnek a lehetőségeit és irányait, amelyet az emberek (csoportok, osztályok) a társadalomban tudatosan kifejthetnek.

Életviszonyaiknak megfelelően, az embereknek érdekeik fűződnek a termelési viszonyok átalakításához vagy fönntartásához. Ezek alapján vívják meg az emberek — a történelem hosszú korszakán át osztályokba szerveződve — többé-kevésbé céltudatos osztályharcukat egymással. Ez a harc a politikai hatalomért folyik. Általa szerzik meg a termelési viszonyok befolyásolásának intézményes eszközeit. Az osztályharc legélesebb formája a társadalmi forradalom.

Az utolsó osztálytársadalom a kapitalista társadalom. Az osztályharc a kapitalizmusban leegyszerűsödik, mert „az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad: burzsoáziára és proletariátusra". A kizsákmányolás megszüntetése és az osztály nélküli társadalom fölépítése a proletariátus történelmi hivatása.

Marx elmélete először tette lehetővé a társadalom tudományos elveken nyugvó vizsgálatát. Bizonyított ténnyé vált, hogy a társadalom történetét belső szerkezetének alapvető összefüggéseiből, kölcsönhatási folyamatainak elemzéséből érthetjük meg, hogy az emberiség története szükségszerűen előrehaladó folyamat, tevékenységünket az alapvető összefüggésekkel összhangba hozva, csak magunk segíthetjük elő az emberi nem boldogulását.

A materialista történelemfelfogás szoros kapcsolatban van a kommunista pártok politikájával. A történelmi materializmus a marxista—leninista politika alapja. A kommunista pártok tevékenysége általa lesz tudományosan megalapozott, így válik alkalmassá arra, hogy a valóság objektív tendenciáit mélyrehatóan elemezve a társadalom átalakításának legcélravezetőbb útját kijelölhesse.

E nagyon tömören megfogalmazott tartalmat a tankönyv tizenhárom fejezetre osztva tárgyalja. Ez a felosztás témaköri és nem feldolgozási elosztást jelöl. A témák „nehézségi" foka nem

egyforma, és ezért sem helyeselhetjük azt az időnként előforduló gyakorlatot, hogy az egyes témákat egy foglalkozás keretében kívánják elsajátíttatni a hallgatókkal.

Az első két fejezet a marxista társadalomszemlélet legáltalánosabb elveit foglalja össze. Ez viszonylag nehezebben elsajátítható része a tankönyvnek, ezért felhívjuk a propagandista elvtársak figyelmét arra, hogy ezekre a fejezetekre több előadást vagy foglalkozási időt fordítsanak. Ezenkívül szükséges, hogy a további anyagrészek tárgyalása során visszautaljanak az itt tárgyalt fogalmakra és így tovább erősítsék a *kapcsolatot* a tananyag egyes részei között.

A harmadik és a negyedik fejezet szerepe, hogy röviden bemutassa a tanfolyam hallgatóinak az utolsó kizsákmányoló termelési módot, a kapitalista társadalmat, ennek három fő fejlődési szakaszát, úgymint a klasszikus vagy szabadversenyes kapitalizmust, a monopolkapitalizmust és az állammonopolista kapitalizmust. E termelési mód részletesebb tárgyalását indokolttá teszi történelmi közelsége és jelenlegi léte.

A továbbiakban a tankönyv a szocialista társadalom hazánkban történő teljes felépítésének feladataival foglalkozik, az egyes témakörökön belül a történetiség, az elért eredmények és feladatok egymással összefüggő kifejtésével.

Az egységes egészet képező tematikán belül a tankönyv az egyes témákat a marxizmus—leninizmus klasszikusainak szellemében, az általánosítható *gyakorlati* tapasztalatokat figyelembe véve dolgozza fel, törekedve az elvi jellegre és a maradandó ismeretanyag összegezésére. A viszonylagos időtállóságra törekedve a tankönyvnek többnyire *el kellett tekintenie a közvetlen napi problémák* részletezésétől.

A szerzők igyekeztek az egyes témákat a lehető legegyszerűbben kifejteni, de a hallgatók előképzettségének, felkészültségének optimális átlagszintjét alapul véve nem lehetnek tekintettel a helyi eltérésekre, sajátosságokra. Ezeket a — kétségtelenül jogos — igényeket a tankönyvre épülő előadásoknak és foglalkozásoknak kell kielégíteniük. Véleményünk szerint a tankönyv jól használható a marxizmus—leninizmus középfokú oktatásában, de feladatát csak akkor töltheti be eredményesen, ha tartalmát kiegészítik *helyi anyagokkal, tapasztalatokkal és összekapcsolják azokat a napi, konkrét problémákkal.*

Pártoktatásunk rendszerében a középfokú oktatás hivatott összekapcsolni a tömegpropaganda alapfokú tanfolyamain elsajátított ismeretanyagot a felsőfokú, egyetemi szintű oktatással, s mint ilyennek, egyidejűleg több irányú követelményt kell kielégítenie. Elő kell segítenie a már megszerzett ismeretek rendszerezését, összegezését, megerősítését. Ugyanakkor a marxizmus—leninizmus elméletének és *politikai gyakorlatának* alapkérdéseit kifejtve egyben új ismeretanyagot is kell nyújtania, amellyel hallgatói számára lehetővé teszi politikai-ideológiai tanulmányaik folytatását.

Első fejezet

A társadalom és fejlődése

1. A társadalom sajátosságai

A társadalom fejlődéstörvényeit, természetét a marxizmus tárta fel első ízben tudományos színvonalon. A tudományos társadalomelmélet megalkotói, Marx és Engels a történelmi materializmus kidolgozásával nem csupán a társadalomra vonatkozó gondolatok fejlődésében idéztek elő forradalmi változást, hanem az elmélet és gyakorlat viszonyában is.

A társadalom fogalma

A történelmi materializmus a társadalmat nem úgy fogja fel, mint emberek egyszerűen megszámlálható együttesét. A társadalom több, fogalma szélesebb, mint meghatározott számú ember. Világos persze, hogy ember nélkül nincsen társadalom, de a társadalom az embereken kívül magába foglalja még:

— az emberek tevékenységével létrehozott tárgyak világát;

— az emberi cselekvés szellemi termékeit, a gondolatok világát;

— az ugyancsak emberi tevékenység által teremtett kapcsolatokat, viszonyokat;

— e viszonyok szervezeti, intézményes kereteit.

A társadalom fogalma tehát mindenképpen több, bonyolultabb, gazdagabb, mint ilyen vagy olyan számú ember, s ez a

többlet mindenképpen az emberi cselekvés terméke, eredménye, majd feltétele. Ezért a történelmi materializmus az ember társadalmi tevékenységének törvényszerűségeivel, feltételeivel és következményeivel foglalkozik. E tevékenység különböző formái és módjai azonban nem egyforma jelentőségűek a társadalom életében. A történelmi materializmus abból indul ki, hogy ebben legfontosabb szerepe a munkafolyamatnak, a termelőtevékenységnek van; abból indul ki, hogy magát az embert is a munkatevékenység hozta létre, kiemelve az állatvilágból, s ugyancsak a munkatevékenység révén alakult át az emberré váló élőlény egymás közötti kapcsolatainak, érintkezési módjainak az az új rendje, amely már nem a természet, hanem a társadalom sajátosságaival rendelkezik.

Az ember, a társadalom a természet „folytatása". Kialakulásának előfeltételei az élettelen és az élő világ hosszú fejlődésének eredményeképpen jöttek létre. Az emberek mint a társadalom tagjai egyben biológiai, természeti lények is, ennélfogva rájuk is érvényesek a természet különböző törvényei. A társadalmi élet jelenségeit azonban ennek ellenére sem lehet pusztán természeti-biológiai törvények alapján megérteni.

A társadalom és mozgása minőségileg különbözik a természettől, megvannak a maga sajátos törvényei.

A munka és szerepe a társadalom életében

Az ember legfőbb élettevékenysége, létfenntartásának módja a munka. A munka a társadalmi élet alapja. A munka teremti és napról napra újrateremti a társadalmat. Munka, termelés nélkül megállna, megszűnne a társadalmi élet. Az emberek azáltal tudják létüket fenntartani, hogy munka révén megszerzik a szükségleteik kielégítésére szolgáló javakat.

A munka révén emelkedett ki az ember a természetből. A legfőbb különbség, amely a társadalmat a természettől elválasztja, az emberek termelőtevékenysége. „Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor termelni kezdik létfenntartási eszközeiket, olyan lépés ez, amelyet testi szervezetük szab meg. Az-

zal, hogy létfenntartási eszközeiket termelik, az emberek közvetve magát az anyagi életüket termelik."

A munkafolyamat mint az emberek együttes tevékenysége, kölcsönös együttműködése a *társadalmi viszonyok* kialakulásának legfőbb színhelye. A munka olyan együttműködési módokat követel, olyan kapcsolatokat és viszonyokat alakít ki az emberek között, amelyek lényegüket tekintve különböznek az állatvilágban fellelhető kapcsolatoktól. A termelőmunkában elfoglalt hely, az együttműködésben betöltött funkció, az együttműködés módja szabja meg elsősorban az emberek közötti kapcsolatokat, jelöli ki az emberek, embercsoportok helyét a társadalomban.

Az együttes munka, a társadalmi termelés a gondolkodás, a tudat alapja és fejlődésének legfőbb forrása. Anyagi kultúrájukkal az emberek együtt termelik szellemi kultúrájukat is. Kezdetben a primitív emberek tudata nem volt több, mint közvetlen gyakorlati tevékenységük tudata, élettevékenységüknek, együttműködésüknek a szerzett tapasztalatok alapján való szabályozása. Később, a társadalmi fejlődés magasabb fokán, ennek tartalma gazdagodott, differenciálódott, s a szellemi tevékenységet már az emberek külön csoportja végezte. A szellemi és a fizikai munkának ezzel a különválásával, amely az osztálytársadalmak létrejöttekor következett be, e szellemi tevékenység alapvető funkciója közvetettebbé vált ugyan, de nem szűnt meg. A társadalom szellemi szükségleteinek alapját, forrását végső soron mindenkor az emberek anyagi életének szükségletei képezik.

A munkafolyamat révén új alapokra helyeződik a társadalom és természet közötti — soha meg nem szűnő — kapcsolat is. Az állatvilág alkalmazkodik a természethez, s puszta létével okoz változást a környezetében. Az ember, *a társadalom nemcsak alkalmazkodik a természethez, hanem meg is változtatja azt*, egyre alkalmasabbá teszi szükségleteinek kielégítésére. Az emberi közösségek fejlődésük folyamán a természeti környezetet fokozatosan mesterséges környezetté alakítják át, olyan környezetté, amely egyre növekvő mértékben magán viseli az emberi termelőtevékenység hatását. A természet átalakítása egyben azt jelenti, hogy az ember birtokba veszi, a társadalom szolgálatába állítja a természet erőit, szerszámaiban, eszközei-

ben működteti azokat. *A munka, a termelés eszközeinek fejlettsége tehát az ember természet fölötti uralmának a kifejeződése.*

A munkatevékenységnek közvetlen eredményén, a munka termékén túl tehát más, közvetett eredményei is vannak. Ennek révén jön létre maga az ember, a társadalom és annak viszonyai, szellemi kultúrája, és ugyancsak a munka révén változik meg az ember és természet kapcsolatának jellege is.

A munkának ez az ember- és társadalomalakító természete nem korlátozódik a társadalom kialakulására. Miután a munka az emberi társadalom fennmaradásának állandó feltétele, a munkafolyamat során állandóan átalakul és változik a munka közvetlen, tárgyi terméke, de átalakul és változik közvetett eredménye: az ember és a társadalom is.

Az emberi cselekvés és a társadalmi törvények viszonya

A munka társadalom- és emberformáló szerepének felismerése szükségszerűen vezet el ahhoz a következtetéshez, hogy az emberek maguk alkotják történelmüket. De már az a tény is, hogy az egymást követő nemzedékek munkájának eredményei felhalmozódnak és átöröklődnek a következő nemzedékekre, arra hívja fel a figyelmet, hogy *az emberek nem tetszésük szerint, nem önkényesen alkotják a történelmet.*

„Az emberek — írta Marx — maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és öröklött körülmények között csinálják."

Senki sem választhatja meg tetszése szerint életének társadalmi kereteit. Egyetlen nemzedéknek sem áll módjában, hogy figyelmen kívül hagyja az előző nemzedékek tevékenységének eredményeit, az általuk létrehozott eszközöket, viszonyokat, az anyagi és szellemi kultúra történelmileg adott állapotát, a társadalom kialakult berendezkedését, az emberek együttélésének adott formáit. Minden nemzedék számára az előző nemzedékek által létrehozott viszonyok és feltételek jelentik tevékenységük kiindulópontját és feltételeit; szükségképpen az előző nemzedék munkáját folytatják, még akkor is, ha radikálisan meg akarják változtatni örökölt feltételeiket.

Hogy az emberek adott időben és körülmények között ezt

vagy azt akarják és nem valami mást, azt semmiképpen sem valami szubjektív önkény, hanem *végső soron társadalmi helyzetük, életkörülményeik, mindenekelőtt termelési viszonyaik* határozzák meg.

Marx úgy jellemzi az embereket, mint saját drámájuk szerzőit és egyben szereplőit. Az emberek szereplői saját drámájuknak, minthogy végső fokon életfeltételeik határozzák meg gondolkodásukat és cselekedeteiket, társadalmi viszonyaiknak megfelelően tevékenykednek, szerzőik pedig annyiban, hogy a történelemben semmi sem történik a gondolkodó és tudatosan cselekvő emberek nélkül. Az emberek és a történelem viszonya tehát kétoldalú. *Minden új nemzedék kész feltételeket talál ugyan, de a maga tevékenységével továbbfejleszti, mindig kiegészíti a már meglevőt, hozzátesz valamit. Másfelől az, amit az új nemzedék hozzáad a meglevőhöz, a későbbi cselekvés számára maga is már mint meghatározó tényező jelentkezik.* A történelem objektív törvényszerű folyamat.

A társadalmi törvények objektivitása semmiképpen sem jelenti azt, hogy az emberek tevékenységén kívül, attól függetlenül léteznek és hatnak. Objektivitásuk azt jelenti, hogy nem az emberek tudata teremti és határozza meg őket, hanem ellenkezőleg, magában a társadalom anyagi valóságában gyökereznek. A társadalmi törvények tehát objektívek, akárcsak a természeti törvények, de míg a természeti törvények létezéséhez és működéséhez nincs szükség emberi tevékenységre, addig *a társadalmi törvények elválaszthatatlanok az emberi tevékenységtől, amely mindig tudatos tevékenység.*

A közvetlen tapasztalat számára éppen ez az emberi tevékenység mutatkozik meg — mégpedig abban a formában, ahogyan ez az egyes egyének céljaiban, akaratában s az ezt megvalósítani szándékozó törekvéseiben megmutatkozik. A hétköznapi szemlélet számára a történelem nem is egyéb, mint a saját céljaikat kitűző, ezt vagy azt akaró s a mindezek érdekében tevékenykedő emberek cselekvésének kaotikus sokasága, ahol az egyéni akaratok mindig kizárólag és korlátlanul az egyének szabad szüleményei. Ám ahol látszólag a véletlen űzi játékát — mutat rá szellemesen Engels —, ott a történelem objektív folyamatai törnek utat maguknak; azok jelentkeznek az első pilla-

natra teljesen szabad és önkényes egyéni szándékok, akaratok és célkitűzések mögött is.

És éppen, mert objektív törvényszerűségei vannak — megvan a társadalomnak a maga *szerkezete* is. A társadalom különböző alkotóelemei, az emberi cselekvés különböző fajtái nem tetszőlegesen kapcsolódnak egymáshoz, egymáshoz viszonyított helyük és szerepük sem véletlen. E szerkezetnek olyan alapelemei vannak, mint a termelőerők és termelési viszonyok, az alap, a felépítmény stb. Ezek nagy vonalakban a következőképpen vázolhatók fel:

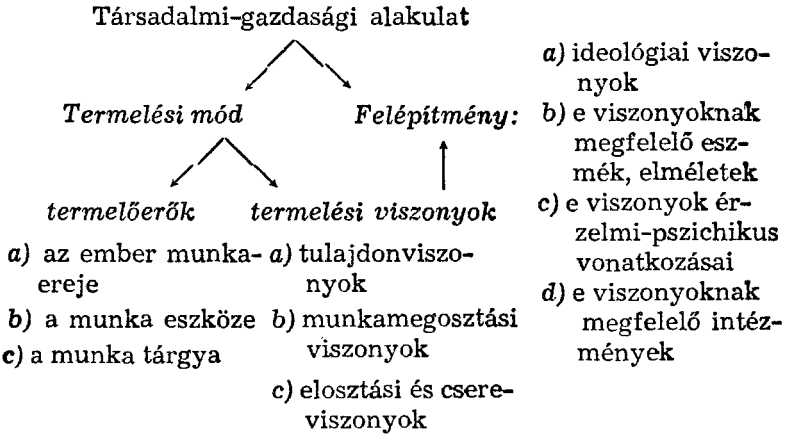

Ezeket vesszük szemügyre a következőkben.

2. A társadalmi-gazdasági alakulat

Az előbbiekben láttuk, hogy a társadalom minden formája emberek kölcsönös tevékenységének terméke. Ennek a tevékenységnek nagyon sokféle formája van. Közöttük legfontosabbak *a termelési, a politikai és a szellemi tevékenységi formák.* A társadalmi tevékenység, vagy más szóval, a társadalmi gyakorlat

eredményeként az egyének meghatározott kölcsönös kötelékekbe, viszonyokba kerülnek egymással. E viszonyok fűzik össze őket sajátos társadalmi egésszé, meghatározott társadalmi rendszerré.

A marxizmus a társadalmi viszonyok sokoldalú, bonyolult összességéből kiemelte a lényegeseket, mindenekelőtt *a társadalmi-gazdasági (termelési) viszonyokat, mivel ezek azok az alapvető kötelékek, amelyek az emberek társadalmi helyzetét, a társadalom egész berendezkedését elsősorban meghatározzák.*

A társadalmi élet lényegesebb változásai, a történelem fordulópontjai mindig a termelésben bekövetkezett változások kísérői, sokszorosan közvetett kifejezői. Az alábbiakban röviden áttekintjük a társadalmi termelés alapelemeit, fejlődésének főbb törvényszerűségeit.

A termelési mód

Az ember, mint a természet része, termelőtevékenysége során a természettel kerül kapcsolatba. Az embernek a természettel való kapcsolatát úgy is felfoghatjuk, mint az ember harcát a természet ellen a természet feletti uralomért. Az ember fejlődése során mind nagyobb mértékben terjeszti ki uralmát a természet felett, és közben *átalakítja* a természetet. De ennek során nem függetlenedik a természettől, hanem ellenkezőleg, még szorosabb kapcsolatba kerül vele. (Ma az embernek sokkal több természeti anyagra és energiára van szüksége, mint korábban.)

Az emberek termelőtevékenységük során nemcsak a természettel, hanem *egymással* is kapcsolatba kerülnek. A termelés ugyanis feltételezi, hogy az emberek valamilyen formában együttműködjenek (kooperáljanak) és megosszák egymás között a munkát. A termelés fejlődésével a kooperáció és a munkamegosztás is fejlődik, ami a társadalom tagjai között az *egymásrautaltságot, az egymástól való függést fokozza.*

Az anyagi javak termelése során tehát az emberek kapcsolatba kerülnek egyrészt a *természettel*, másrészt *egymással*. Az ember és a természet közötti kapcsolatot a *termelőerők*, az embereknek a termelés során egymás között kialakult társadalmi kapcsolatát a *termelési viszonyok* fogalma fejezi ki.

A termelési mód az anyagi javak megszerzésének történelmileg meghatározott módja, az egymással történelmileg meghatározott formában összekapcsolódó termelőerők és termelési viszonyok egysége.

A termelési mód két oldalát a termelőerők és a termelési viszonyok képezik.

A termelőerők

A termelőerők fogalmát alkotják a társadalom által létrehozott termelési eszközök és a termelőmunkát végző emberek termelési tapasztalataikkal, munkában való jártasságukkal, szakképzettségükkel. A termelőerők legdöntőbb eleme az ember, mert ő állítja elő és hozza mozgásba a termelési eszközöket is. A termelő ember fogalmába nemcsak a fizikai munkát, hanem a termeléssel kapcsolatos szellemi munkát végző ember (mérnök stb.) is beletartozik. Néhány évtized óta különösen nagy jelentőségre tesz szert a termelésben alkalmazott szellemi tevékenység, a tudományos kutatás. Ma már nemcsak esetenként alkalmazzák a termelésben a tudósok egyes felfedezéseit, hanem egyre inkább az egész termelési folyamat tudományos alapokon nyugszik, s a tudomány közvetlen közreműködése nélkül a korszerű termelés nem is valósulhatna meg. (Gondoljunk csak például egy atomerőmű felépítésére és üzemeltetésére.) Éppen ezért joggal mondhatjuk, hogy a *termelésben felhasznált tudomány a termelőerők elemévé vált.*

A termelőerők fejlődése azt jelenti, hogy az emberek a termelésben szerzett tapasztalatok segítségével mind tökéletesebb munkaeszközöket készítenek, s ezáltal az anyagi javak egyre nagyobb tömegét állítják elő. Bár a termelőerők fejlődésében az ember és az általa használt munkaeszközök fejlődése a legdöntőbb, a fejlődés a munka tárgyainál is megfigyelhető. (Például a különböző műanyagok térhódítása.) A munkaeszközökben végbement fejlődés új munkatárgyakat eredményez, s az új munkatárgyak új munkaeszközöket igényelnek.

A termelés tárgyi eszközeinek, a technikának ezzel a fejlődésével együtt változik, fejlődik maga a termelő ember is, az emberek közötti viszonyok rendszere, átalakul a termelés egész szervezete.

A termelési viszonyok

A termelési mód másik oldalát a termelési viszonyok alkotják. *A termelési viszonyok olyan objektív anyagi kapcsolatok, amelyek a termelési folyamatban alakulnak ki az emberek között, s meghatározott módon kapcsolják össze egymással a termelőerők elemeit, a termelő embereket és eszközeiket.*

A termelési viszonyok elemei: a tulajdonviszonyok, a munkamegosztási viszonyok, a csere- és elosztási viszonyok.

a) A termelési viszonyok legfontosabb és meghatározó oldalát a *tulajdonviszonyok* alkotják. Ezek az embereknek a termelési eszközökhöz való viszonyát jelentik. A társadalom tagjai ebben a vonatkozásban vagy egyenlőek, azaz a termelési eszközökhöz való viszonyuk azonos; vagy különböznek egymástól abban, hogy a termelési eszközök nem egyformán képezik tulajdonukat. A tulajdonformák a termelők és a termelési eszközök egyesülésének a módjai. Ezek a módok a történelem folyamán igen változatos formában jelentkeztek. Alapvetően azonban két fő formája van a tulajdonnak: a *társadalmi* és a *magántulajdon.* A különböző társadalmakban, attól függően, hogy a tulajdon melyik formája az általános, más és más jellegűek a termelési viszonyok többi elemei is, a munkamegosztási, a csere- és az elosztási viszonyok. Amennyiben a termelési eszközök a társadalom tulajdonát képezik, annyiban a társadalom tagjai között az együttműködés és kölcsönös segélynyújtás viszonyai uralkodnak (ősközösségi és kommunista társadalmakban). Amikor pedig a termelési eszközök a társadalom tagjai egy részének a tulajdonában vannak, a másik részének pedig nincsenek, vagy csak jelentéktelen mértékben vannak termelési eszközei, akkor a társadalom tagjai között az uralom, az alárendeltség, a kizsákmányolás és elnyomás viszonyai uralkodnak (például rabszolgatartó, feudális és burzsoá társadalmak).

A tulajdonviszonyoknak ez a két alapvető típusa létezett és létezik a társadalom történetében. Amikor a fejlődés újabb szakaszán az egyik típusú termelési viszonyt a másik típusú váltja fel, szükségszerűen *átmeneti viszonyok* keletkeznek, azaz a régiek egy ideig még jelen vannak, miközben az újak kezdenek kialakulni. A társadalom történetében két ilyen korszakot

ismerünk: az ősközösségből a rabszolgaságba, valamint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet.

b) A munkamegosztási viszonyok. A munka kezdettől fogva az egyének együttműködését és ezzel szükségszerűen a munka valamilyen elosztását feltételezi közöttük. Ennek első formája a munka ún. *természeti megosztása* volt, amely a nemek, az életkor és a természetadta képességek (például izomerő) szerinti eltéréseken alapult.

A munkaeszközök fejlődése során a munkamegosztás társadalmi tényezők alapján fokozódott, és a termelőerők fejlődésének függvényében egyre szélesebbé és sokrétűbbé válik. „Minden új termelőerő ... — írta Marx — a munkamegosztás újabb kifejlődésével jár együtt."

A társadalmi munkamegosztásban mindig két oldal van jelen: a technikai és a természeti oldal.

A *technikai munkamegosztás* a munka célszerű felosztását, annak specializációját jelenti. A termelőerők fejlődésének, jellegének szükségszerű következménye, és ezért valamilyen formában minden társadalomban megtalálható. Ahogy a termék előállítása mind több, egymásra épülő, de egymástól elválasztható szakaszra tagozódott, úgy ezek is különböző ágakra, alágakra stb. és ezen túl különböző mesterségekre, szakmákra és részmunkákra oszlottak.

A *társadalmi munkamegosztás* több síkon bontakozik ki. Már az ősközösségi társadalomban végbement a munka olyan nagy ágakra szakadása, mint a földművelés, állattenyésztés, kézművesség — s ez a folyamat azóta is tart és fokozódik. Különösen jelentős volt ebben a folyamatban a szellemi és a fizikai munka különválása, amely a társadalom osztályokra bomlásával függött össze.

Az emberek és embercsoportok a munkamegosztás révén függő viszonyba kerülnek, egymásra utalódnak, s ez a munka technikai megosztásának fokozódásával egyre inkább nő. Ez az egymásrautaltság történelmileg igen különböző formákban és módon fejeződik ki. Más tényezőkkel (mindenekelőtt a tulajdonviszonyok jellegével) összefonódva alapja lehet egy kölcsönös együttműködésen alapuló kollektivizmusnak, de alapja lehet a kiszolgáltatottságnak is.

c) A *csere- és elosztási viszonyok* a munkamegosztási és a

tulajdonviszonyokon alapulnak. A csereviszonyok történelmileg a magántulajdon és a munkamegosztás következményeként fejlődtek ki. A magántulajdon és az ezen alapuló munkamegosztás tette szükségessé, hogy a különböző termelők által előállított létfenntartási cikkeket egymás között kicseréljék s így mindenki hozzájuthasson a számára szükséges termékhez. A termékek csak kifejezői a különböző emberi tevékenységeknek. Az emberek tulajdonképpen a tevékenységek cseréjét valósítják meg termékcsere formájában, s ez a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszaiban az árucsere formáját ölti. *A cserével kialakuló és azzal szoros kapcsolatban levő, emberek közötti viszonyokat csereviszonyoknak nevezzük.*

Minden egyes korszakban az uralkodó tulajdonviszonyok határozzák meg a csere konkrét formáit és módozatait, tehát a konkrét csereviszonyok sajátosságait csak a tulajdonviszonyokkal való összefüggéseikből lehet teljes mértékben feltárni.

Az elosztási viszonyok a megtermelt javak megszerzésének módját és mértékét fejezik ki. Az elosztás módjai történetileg váltakoztak, s ezzel összefüggésben lényegesen változott az elosztás mértéke is az egyes korokban.

A javak cseréje és elosztása a magántulajdon és a kizsákmányolás kialakulásától kezdve fokozatosan függetlenné válik a termelőerőktől, és szembekerül azok érdekeivel. Az antagonisztikus osztálytársadalmakban a termelőerők és a termelési eszközök összekapcsolódási formáját a magántulajdon határozza meg. A csere- és az elosztási viszonyok a termelők érdekeivel csak a szocializmus építése során kezdenek összhangba kerülni.

A termelés folyamatára hatással vannak a termelési mód adott szerkezetén túlmenően más tényezők is. Ilyenek például azok a közvetlen természeti feltételek, amelyek között a társadalom él. A természet és a társadalom kölcsönhatása konkrét formában mindig egy adott társadalom és az azt körülvevő természet kapcsolataként realizálódik.

A termelési mód fejlődése

A társadalmi fejlődés meghatározó tényezője a termelési mód változása. *Hogyan megy végbe azonban magának a termelési módnak a változása?*

A termelőerők fejlődése törvényszerű folyamat. A termelés folyamatában az ember átalakítja természetes környezetét, új anyagi környezetet hoz létre, amelyet *mesterséges környezetnek* is nevezhetünk. Ez azután az embert újabb kutatásra ösztönzi: újabb munkaeszközöket hoz létre, ami lehetővé teszi új munkatárgyak használatát, miközben folyton változik az ember: nő termelési tapasztalata, tudása.

A termelési mód azonban olyan zárt, egyensúlyt igénylő komplexum, amelyben *a termelőerők fejlődése kikényszeríti a neki megfelelő termelési viszonyokat. Tehát adott termelőerők mellett a termelési viszonyok nem lehetnek akármilyenek.* Például modern gépgyár, amelyben sok ember dolgozik nagyszámú specializált gépen, nem létezhet kisárutermelés viszonyai között, ahol a termelési eszközök sok kistulajdonos tulajdonában vannak. Ilyen termelő üzem csakis tőkés vagy szocialista termelési viszonyok között működhet.

A termelőerők meghatározott állapota tehát megfelelő termelési viszonyokat követel meg. *A termelési viszonyok ugyanakkor visszahatnak a termelőerők fejlődésére.* A termelőerők színvonalának megfelelő termelési viszonyok előmozdítják a termelőerők további fejlődését. Ezzel szemben az olyan termelési viszonyok, amelyek nem felelnek meg a termelőerőknek, akadályozzák ezek fejlődését.

A termelőerők törvényszerű fejlődése előbb-utóbb aláássa a termelőerők és a termelési viszonyok között fennálló összhangot. A termelési viszonyok ugyanis nem követik automatikusan a termelőerők fejlődését, általában elmaradnak attól. Ez részben a termelési viszonyok sajátosságaiból, természetéből következik. Ha azonban az összhang hiánya tartós, élesen szemben álló ellentétté merevedik, ennek fő oka az, hogy az uralkodó osztályok továbbra is ragaszkodnak előjogaikhoz. Ez csak a kizsákmányoló társadalmakban fordul elő. A politikai hatalom birtokában és annak felhasználásával akadályozzák, hogy az új termelőerőknek megfelelően tulajdonukat és ezzel a politikai hatalmat a feltörekvő új, haladó osztály vegye át. Az ellentét a fejlett termelőerők és az elmaradott termelési viszonyok között a társadalmi forradalmak eredményeképpen oldódik meg, amikor a forradalmi, a haladó osztály szétzúzza a régi termelési viszonyokat és

újakat hoz létre. A forradalmak gazdasági alapja tehát a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang megbomlása, történelmi hivatása pedig az összhang megteremtése.

A termelési mód történelmi típusai

A történelem során a termelési viszonyok öt alaptípusa alakult ki: az ősközösségi, a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista és a kommunista termelési mód, amelynek első szakasza a szocialista termelési viszony.

Ezek a termelési mód *alaptípusai* vagy más néven *társadalmi alapformációk.* A történelmi fejlődésben azonban nem mindig a fent jellemzett „tiszta" formában valósultak meg. Az új termelési mód létrejötte után hosszabb-rövidebb ideig fennmaradtak — csökevényes formában — a régi bizonyos elemei, s az adott termelési mód hanyatlása idején — de még megszűnése előtt — létrejöttek az új csírái.

a) *Az ősközösségi termelési mód* termelőerői rendkívül primitívek voltak. Az ember kezdetben egyszerű kő- és fadarabokat használt munkaeszközként, ezekkel szerezte meg magának táplálékát. Később megtanulta egyszerű munkaeszközök készítését.

A termelési viszonyok a termelőerők fejletlenségének megfelelően alakultak. A primitív munkaeszközökkel az ember képtelen volt egymaga megfelelő táplálékhoz jutni, a vadállatok ellen védekezni. Ezért csoportosan, közösségekben élt.

A közösen végzett munka alapján a tulajdon is szükségképpen közös tulajdon volt: a termelési eszközök (a föld, a közösen készített hálók, csónakok stb.) egy-egy közösség tulajdonát képezték. Emellett egyes kisebb, saját munkával készített munkaeszközök egyéni tulajdonban is lehettek.

Az emberek csak a legszükségesebb létfenntartási cikkeket tudták megtermelni, a kizsákmányolás lehetetlen volt. Osztályok nem léteztek. A termékeket egyenlően osztották el.

Lassanként kialakult a nemek szerinti munkamegosztás (a férfiak vadásztak, a nők gyűjtögettek). Ez a munka termelékenységét némileg emelte. A munkamegosztás további fejlődésével (földművelés, állattenyésztés, kézművesség) kialakult a csere, a kifejezetten csere céljából való termelés. A munkamegosztás

egyúttal a termelékenységet is nagyban növelte, és lehetővé tette a legszükségesebb létfenntartási cikkeken felül bizonyos felesleg termelését. Ezzel megteremtődött a magántulajdon és a kizsákmányolás lehetősége.

b) *A rabszolgatartó termelési mód* az osztálytársadalom első formája. A társadalom két alapvető osztálya: a rabszolgatartók és a rabszolgák osztálya. Fő jellegzetessége, hogy nemcsak a termelési eszközök, hanem a rabszolgák is magántulajdonban voltak. A rabszolga a megtermelt termékből csak annyit kapott, amennyi élete fenntartásához elengedhetetlenül szükséges volt. Látszólag az egész terméket ura számára termelte, valójában azonban az általa megtermelt termék két részre oszlott: szükséges termékre és többlettermékre. (Szükséges termék: a rabszolga saját élete fenntartásához szükséges; többlettermék: amit ezen felül termelt, amit a rabszolgatartó elsajátított.)

A rabszolgatartó rendszer termelési viszonyai kezdetben összhangban voltak a fejletlen, de az ősközösségnél jóval fejlettebb termelőerőkkel. Ezt bizonyítja, hogy tovább fejlődött a mezőgazdaság, a bányászat, nagy kézműves műhelyek létesültek. Hatalmas csatornarendszereket, utakat, piramisokat, palotákat stb. építettek. Kialakult és fejlődött a kereskedelem. Fellendültek a művészet és a tudomány különböző ágai.

A rabszolgatartó termelési viszonyok azonban egy idő múlva ellentmondásba kerültek a fejlődő termelőerőkkel. Ez megmutatkozott abban, hogy miután sem a rabszolga, sem tulajdonosa nem volt érdekelt a technika fejlesztésében, az nem is fejlődött. A szellemi és a fizikai munka kettéválása kezdetben a tudományok és a művészetek fejlődését segítette elő, később a szellemi munka — azáltal, hogy a rabszolgatartók kiváltsága lett — teljesen elszakadt a termeléstől. Mindezen tényezők eredményeként a rabszolgatartó társadalomban a termelés hanyatlani kezdett. A rabszolgák felkelései a hanyatló társadalmat tovább gyengítették. Ehhez járultak még a külső támadások. Végül is a rabszolgatartó társadalomnak össze kellett omolnia.

c) *A feudális (hűbéri) termelési mód* csírái már megjelentek a rabszolgatartó társadalomban. A felszabadított rabszolgáknak és az elszegényedett szabad parasztoknak kis földparcellákat osztottak szét. Ezek a földhöz kötött és bizonyos szolgáltatásokra kényszerített ún. kolónusok voltak a jobbágyok elődei.

A feudális termelési viszonyokat az jellemezte, hogy a legfontosabb termelési eszközök — mindenekelőtt a földek — a földesúr tulajdonában voltak. A jobbágyok az ún. jobbágytelkeken (amelyek éppúgy, mint az urasági földek, a földesúr tulajdonát képezték) saját termelési eszközeikkel dolgoztak. A feudalizmus két alapvető osztálya a hűbérurak és a jobbágyok osztálya volt. A jobbágyok kizsákmányolását segítette a személyi függőség, az ún. gazdaságon kívüli kényszer. A jobbágyokat különböző szolgáltatások teljesítésére kényszerítették. E szolgáltatásoknak három formája ismeretes: a munkajáradék (robot, úrdolga), a termékjáradék (dézsma, kilenced, különböző „ajándékok") és a hűbériség fejlettebb szakaszában a pénzjáradék.

A hűbéri termelési viszonyok eleinte kedvező fejlődési keretet biztosítottak a termelőerők számára. A jobbágy — a rabszolgával szemben — bizonyos mértékig érdekelt volt a termelés növelésében. A technika mind a mezőgazdaságban, mind az iparban komoly fejlődésnek indult. Később azonban a jobbágyrendszer éppúgy, mint a kézművesség céhes keretei, egyre inkább akadályozta a termelőerők további fejlődését. A feudális burok egyre szűkebbé vált a kialakuló városi polgárság számára, amelynek szabad munkaerőre és céhkorlátok nélküli szabad fejlődési lehetőségre volt szüksége. A földesurakkal szembeni általános elégedetlenséget kihasználva a polgárság forradalmi úton ragadta magához a politikai hatalmat.

d) *A tőkés termelési mód* — amelyet részletesen később tárgyalunk — gyökeresen eltér az eddigiektől. A tőkés termelés a föld helyett az ember által előállított termelési szerszámokat tette meg fő termelési eszközökké, és sokak szétforgácsolt kistulajdonából kevesek tömegméretű magántulajdonává változtatta azokat. A tőkés termelési mód a személyi függés és a gazdaságon kívüli kényszer helyébe a személyileg szabad tulajdonost és a munkavállalót állítja gazdasági függésbe, teljessé teszi a munkás elválasztását a termelési eszközöktől, és ezzel az osztályok, osztályviszonyok, valamint az osztályharc a legtisztább és a legélesebb formában jelennek meg benne.

e) *A kommunista termelési mód* kifejlett fokon még nem valósult meg, de az eddigi történelem objektív tendenciái alapján már Marx is előre látta főbb vonásait, amelyeket azóta kiegészítettek, helyenként módosítottak a szocialista és kommu-

nista építés gyakorlati tapasztalatai. A kommunista termelési mód a termelési eszközöket az egész társadalom tulajdonában egyesíti. Az egyének úgy viszonyulnak egymáshoz és a termelési eszközökhöz, mint a társadalom egyenrangú és szabad tagjai.

A kommunista termelési mód első foka a szocialista termelési mód, a kapitalizmus és a kifejlett kommunizmus közötti szükségszerű átmeneti fejlődési szakasz. A szocializmus több szakaszban megvalósítja a fő termelési eszközök társadalmi tulajdonát, összhangba hozza a termelési viszonyok típusát a termelőerők jellegével, és ezzel fejlődésük tág lehetőségeit nyitja meg. Megvalósítja a termékek eddigi legdemokratikusabb és legigazságosabb elosztását, a termelőerők fejlettségének megfelelően pedig a munka szerinti elosztást. Mivel a szocializmus és a kommunizmus ugyanazon termelési mód két fejlődési szakasza, az előbbinek az utóbbiba való átmenete a fokozatos átnövés útján megy végbe.

Az alap: a társadalom gazdasági szerkezete

A társadalmi élet bármilyen jelenségét, területét vizsgáljuk, akár a különböző társadalmi csoportok, osztályok egymáshoz való viszonyát és harcát, akár a politikai rendszert vagy intézményeket, akár a társadalom vallási, filozófiai, művészi stb. nézeteit, ezek mögött végső meghatározóként mindig ott találjuk a társadalom gazdasági (termelési) viszonyait.

A társadalom gazdasági szerkezete határozza meg a társadalom berendezkedését, ez a társadalom alapja. A társadalom gazdasági szerkezetét azonban nem lehet általában, a konkrét társadalomtól és annak fejlettségétől függetlenül vizsgálni. Meghatározásukat ezért ki kell egészíteni azzal, hogy *az alap a társadalom gazdasági szerkezete a társadalmi fejlődés történelmileg meghatározott szakaszában.* A társadalom gazdasági szerkezete a társadalom gazdasági viszonyait jelenti, amelyek a termelés közben alakulnak ki az emberek között. Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" című művének előszavában a következőket írta: „Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyba lép-

nek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális bázist, amelyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik, és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg."

Mivel a termelési viszonyok legfontosabb elemei a termelési eszközök tulajdonviszonyai, ezért az alap vizsgálatánál legdöntőbb a tulajdonviszonyok vizsgálata.

Az alap tehát *nem azonos a termelési móddal,* annak csak egyik oldalát, a termelési viszonyokat jelenti.

A társadalom alapját vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy minden adott társadalmi-gazdasági alakulatnak megvan a saját, csak rá jellemző alapja. Hogy milyen ez az alap — és ebből következően az adott társadalom —, az a termelőerők jellegétől és fejlettségi színvonalától függ. A termelőerők fejlődésével, megváltozásával előbb vagy utóbb az alap is megváltozik. A régi alapnak, amely a termelőerők fejlődésének fékjévé vált, meg kell szűnnie, át kell adnia a helyét az új alapnak, amely összhangban van a termelőerők fejlettségével. *Az alap tehát történelmileg változó.* A régi alap megszűnése és az új kialakulása a társadalmi forradalmakban valósul meg.

A felépítmény meghatározása

A társadalom gazdasági szerkezete, az emberek termelési viszonyai különféle politikai, jogi, erkölcsi stb., ún. ideológiai viszonyokat hoznak létre az emberek, az egyes társadalmi csoportok, osztályok között. A termelési viszonyok, tükröződve az emberek érzésvilágában és tudatában, különféle érzelmeket, eszméket és nézeteket alakítanak ki a társadalom tagjaiban. Ezekhez az ideológiai jellegű viszonyokhoz különféle intézmények és szervezetek kapcsolódnak. A gazdasági viszonyok talaján létrejövő ideológiai viszonyok, érzelmek, eszmék és nézetek, intézmények és szervezetek közös jellemzője, hogy ezek az embereknek, az egyes társadalmi csoportoknak a gazdasági, a termelésben elfoglalt helyzetét tükrözik, objektív anyagi érdekeik megvalósulását szolgálják, azaz az adott társadalom felépítményét jelentik.

A társadalom felépítményébe tehát beletartoznak a különböző jellegű ideológiai viszonyok (politikai, jogi, erkölcsi, filozófiai, művészeti stb. viszonyok), *a legkülönbözőbb társadalmi eszmék: a politikai és jogi ideológia; a filozófia, az erkölcs, a vallási, művészeti, valamint társadalomtudományi nézetek, ezek érzelmi-pszichológiai oldalai s a mindezeknek megfelelő intézmények és szervezetek* (az állam, a politikai és jogi intézmények, a politikai pártok és szervezetek, egyházak, tudományos, művészeti, közművelődési és egyéb intézmények).

A kizsákmányoláson alapuló társadalmak idején az adott társadalom felépítményébe nemcsak a gazdaságilag uralkodó osztályok, hanem az elnyomott, kizsákmányolt osztályok, vagyis az egész társadalom termelési viszonyokat tükröző politikai, jogi stb. viszonyai, eszméi, nézetei, érzelmei és az ezeknek megfelelő intézményei és szervezetei is beletartoznak.

Természetesen a felépítményen belül *az uralkodó osztályok helyzetét, érdekeit kifejező eszmék és nézetek, intézmények és szervezetek a meghatározók.* Ezek fejezik ki az adott társadalom felépítményének jellegét. Ahogy Marx és Engels írták: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is."

Ez vonatkozik az uralkodó osztály intézményeire és szervezeteire is, mint például az uralkodó osztályok érdekeit kifejező állam, jogrendszer stb. Ezekhez viszonyítva az elnyomott osztályok eszméi, szervezetei stb. alárendelt szerepet játszanak, szerepük azonban az osztályellentétek éleződésével egyre nő.

Az alap meghatározó szerepe

Az alap és felépítmény kölcsönhatásában az alap az elsődleges, a meghatározó; a felépítmény a másodlagos, a meghatározott. „A társadalom mindenkori gazdasági szerkezete az a reális alapzat, amelyből mindegyik történelmi időszak jogi és politikai berendezéseinek, valamint vallási, filozófiai és egyéb elképzelésmódjának egész felépítménye végső fokon magyarázandó" — írta Engels.

Ha az adott társadalom alapja megváltozik, ezt lassabban vagy gyorsabban követi a felépítmény megváltozása is. A felépítményben történő változások alapvető oka a társadalom gazdasági szerkezetének megváltozása.

A felépítmény az alaphoz képest másodlagos, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az alapnak csak passzív tükröződése. Miután létrejön, a felépítmény visszahat az alapra, alakítja, befolyásolja azt, tehát *aktív szerepet játszik. A felépítmény aktivitása nélkül az alap sem létezhetne, nem tölthetné be gazdasági funkcióját.*

A felépítmény társadalmi szerepét vizsgálva szólni kell arról is, hogy *a felépítmény alkotóelemei között kölcsönhatás érvényesül.* Az eszmék és nézetek önmagukban, intézmények és szervezetek nélkül, nem képesek szerepük betöltésére. „Az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt a tömegeket megragadja" — írta Marx, rámutatva az eszmék óriási szerepére. Ahhoz azonban, hogy az eszmék a „tömegeket megragadják", szükség van olyan szervezetekre, intézményekre is, amelyek az eszméket eljuttatják a tömegekhez és szervezik azokat. Az uralkodó osztály nemcsak politikai, jogi, erkölcsi, vallási stb. eszméin és nézetein, hanem az ezeket a gyakorlatban megvalósító intézményein és szervezetein (állam, erőszakszervei, közművelődési intézmények, egyház, pártok stb.) keresztül is védelmezi az adott társadalmi rendet, biztosítja a kizsákmányoltak feletti uralmát.

A társadalmi-gazdasági alakulat fogalma

A társadalmi-gazdasági alakulat átfogja a társadalmi élet főbb oldalait, a társadalom anyagi és szellemi életének legalapvetőbb összefüggéseit. *A társadalmi-gazdasági alakulat egy adott fejlettségi fokon álló termelési mód, valamint a termelési viszonyok által meghatározott felépítmény szerves egysége.*

Lenin szerint Marx úgy jutott el a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmához, hogy a létfenntartási eszközök megszerzésének módjából indult ki, kapcsolatba hozta vele azokat az emberek közötti viszonyokat, amelyek a létfenntartási eszközök mindenkori megszerzési módjának hatására alakultak ki, s ezeknek

a viszonyoknak (a termelési viszonyoknak) rendszerében jelölte meg a társadalom alapját, amelyen a politikai és jogi formák és bizonyos eszmeáramlatok felépülnek.

A társadalmi-gazdasági alakulat fogalma tehát mindenekelőtt *a termelési viszonyok meghatározott típusát és a termelőerők eléggé pontosan körülírható állapotát, színvonalát, azaz a konkrét termelési módot jelöli a neki megfelelő ideológiai élettel és annak intézményrendszerével együtt.* A termelési viszonyok jellege által meghatározott termelési mód ugyanis csak a felépítménnyel együtt funkcionál. A társadalom egészéről, anyagi és szellemi viszonyainak tartalmi jegyeiről csakis e tényezők együttese alapján lehet valóságos ítéletet mondani.

A társadalmi-gazdasági alakulat fogalmának jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy e fogalom

— lehetővé teszi a társadalom átfogó értelmezését, komplex felfogását, a benne található és egymástól látszólag különálló, egymástól eltérő tevékenységi szférák együttes elemzését;

— segít feltárni azt a viszonylag tartós kapcsolatrendszert, amely az egytípusú társadalmak közös jellemzője. A meghatározó közös jegyek kiemelésével lehetővé vált a társadalom fejlődésének tudományos bizonyítása;

— összefoglalja azokat az objektív kritériumokat, amelyek alapján összehasonlíthatók az egymást felváltó társadalmak. A társadalmi-gazdasági alakulat leglényegesebb jegyeinek feltárása segítette a helyes eligazodást az emberi történelem menetében.

Azok az országok, amelyek hasonló anyagi-technikai, gazdasági-szociális és politikai-ideológiai viszonyokkal rendelkeznek, egytípusú társadalmi-gazdasági formációk, amelyeknek közös jegye az egytípusú alap és felépítmény. Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy van-e társadalmi haladás, akkor az egymást felváltó történelmi szakaszokban meg kell vizsgálnunk a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmával kiemelt jellemzőket, és összehasonlítani egymással például a feudalizmus és a kapitalizmus termelési módját és felépítményrendszerét. S akkor is, amikor pedig egy korszakon belül különböző országok összehasonlítása a feladat, s azt kell eldönteni, hogy melyik a fejlettebb, ugyanezeket a kritériumokat kell vizsgálni és összehasonlítani egymással.

Második fejezet

Az antagonisztikus osztálytársadalmak fejlődése

1. A társadalom osztálytagozódása

Azt a tényt, hogy a társadalom osztályokra tagozódik, már az ókor legnagyobb gondolkodói is felismerték. Arra a kérdésre azonban, hogy mi az osztályok létének oka, csak a marxizmus adta meg a tudományos választ. Az ókor és a középkor gondolkodói számára a társadalom osztálytagozódása öröktől fogva meglevő jelenségnek tűnt. Okát az isteni elrendelésben vagy az emberek természettől adott különböző képességeiben, hajlamaiban látták. A vallás képviselői máig kitartanak e felfogás mellett. XXIII. János pápa 1959-ben kiadott enciklikájában is olvasható: „Isten akarata, hogy az emberi társadalom közösségében osztályegyenlőtlenség legyen."

A marxizmus a társadalom osztálytagozódását történelmi terméknek tekinti. *Az osztályok a társadalom meghatározott fejlettségi fokán szükségszerűen keletkeznek és a kommunizmus viszonyai között ugyanilyen szükségszerűen meg fognak szűnni.*

A magántulajdon és az osztálytagozódás kialakulása

A marxizmus az osztályok keletkezését a termelés fejlődésének történelmi folyamatából, a *magántulajdon* kialakulásából vezeti le. Az ősközösségi társadalomban nem volt magántulajdon és nem voltak osztályok sem.

E társadalom tipikus szervezeti formái a *nemzetségek*, vérrokonsági alapon összetartozó közösségek voltak, amelyek tagjai közös őstől származtatták magukat, egyenlő jogokat és kötelezettségeket élveztek. A termelési eszközök a nemzetséget alkotó nagycsaládok vagy az egész nemzetség tulajdonában voltak. A nemzetség tagjai munkájukat közösen végezték, közvetlenül és egyenlő mértékben részesedtek a megszerzett vagy megtermelt anyagi javakból. Vezetőiket közösen választották, és ha ezek a vezetésre alkalmatlannak bizonyultak, bármikor el is távolíthatták.

A munkaeszközök tökéletesedésével, a termelőerők fejlődésével a gyűjtögető, halász-vadász tevékenységből lassan kialakult az állattenyésztés és különvált a földműveléstől, majd a kézművesség is fokozatosan önálló termelési ággá fejlődött. Ez a folyamat felbomlasztotta a munkamegosztás biológiai alapokon nyugvó ősi szerkezetét, és helyébe a társadalmi jellegű munkamegosztást állította. A munkamegosztás új formájának kialakulása viszont a korábbiakhoz viszonyítva hallatlanul meggyorsította a termelőerők fejlődését. A korábban esetlegesen megjelenő *termékfelesleg rendszeressé vált, és ez lehetővé tette, hogy a közvetlen fogyasztásra szolgáló javakon túl terméktöbbletet halmozzanak fel.*

Mindez fontos változásokat idézett elő a nemzetség életében. Azelőtt például a harcok során ejtett foglyokat megölték, esetleg szabadon engedték, vagy éppen teljes jogú tagként befogadták a nemzetségbe. Most — miután az egyre gyakoribbá és jelentősebbé váló termékfelesleg lehetővé tette, hogy a nemzetség hasznot húzzon ezek munkájából — egyre rendszeresebbé vált az a gyakorlat, hogy a foglyokat nem teljes jogú tagként, később pedig kifejezetten rabszolgaként tartsák a nemzetség keretei között. *A nemzetség tagjai között megindult az ősközösség egyenlőségi viszonyainak felbomlása.*

A termelőtevékenységet végző — elsősorban irányító — emberek közül *fokozatosan kivált egy olyan csoport, amely egyre inkább saját tulajdonába vette a termelés eszközeit* (a földet és a megmunkálásra szolgáló szerszámokat, az állatokat a legelőkkel stb.). Ezeknek az embereknek a közösségben betöltött funkcióira épülő *tekintélye* ily módon *fokozatosan átalakult* a közösségtől elhódított javakra épülő gazdasági *hatalommá*. Mindez

természetesen hosszú folyamat, s nem volt mentes az egyes nagycsaládok, nemzetségtagok ellenállási kísérleteitől. E folyamat alapja a termelőerők szükségszerű fejlődése, az ennek nyomán keletkezett termékfölösleg volt, fokozatosan kirajzolódó eredménye pedig a nemzetségi tagok egyenlőségi viszonyainak megszűnése. Kialakultak az úr—szolga viszonyok, egyes emberek maguk is más emberek tulajdonába kerültek. *Egyenlőtlenségek léptek fel az elosztási viszonyokban is.* A termékfelesleg lehetővé tette, hogy például a vezetők rendszeres többlethez jussanak, a szolgák pedig eleve másképp, más módon és mennyiségben részesüljenek a termelt javakból. A nemzetség illuzórikusan őrizte még egy ideig az egyre formálisabbá váló jogokat, de valójában *a társadalom már egyre inkább a tulajdon szerinti alá- és fölérendeltségi viszony alapján szerveződött, amelyben az egyik csoport elsajátítja a másik munkáját.* Mindezzel végeredményben a társadalom egész tagozódása átalakult. A széthulló nemzetségi szervezet helyébe az osztálytagozódás lépett, és ennek rögzítésére, fenntartására kiépült az állam.

A szellemi és fizikai munka különválása

A termelőerők fejlettségének alacsony színvonalán kialakult munkamegosztás nemcsak az osztályok — vagyis a szegénység és gazdagság — ellentétét hozta létre, hanem *a fizikai és szellemi munka különválásával* együtt a munka és a tudás ellentétét is. „A nem dolgozó gazdagság és az életért dolgozó szegénység közötti ellentét létrehozza a munka és a tudás ellentétét is — írja Marx. — A tudás és a munka elkülönül. Előbbi... mint a gazdagok luxuscikke áll az utóbbiakkal szemben." Olyan feltételek alakultak ki, amikor az emberek többsége arra volt ítélve, hogy a munka rabszolgája legyen és hogy a kialakuló uralkodó osztály fejlődésének alapzatául szolgáljon.

Az egyes társadalmi osztályok így kialakuló művelődésbeli különbségeiből származik egyebek között az a látszat, hogy az osztályok léte az emberek képességeinek különbözőségében gyökerezik. *Az egyes osztályok művelődésbeli különbségei azonban nem okai, hanem következményei a társadalom osztályokra szakadásának.* Ezek a különbségek a társadalmi egyenlőtlenségből

és nem a néptömegek szellemi alacsonyrendűségéből fakadnak. A nehéz testi munkát végző kizsákmányolt tömegeknek sem eszközeik nincsenek, sem idővel nem rendelkeznek ahhoz, hogy fejlesszék műveltségi színvonalukat. Képességeik színvonalát manuális tevékenységeiknek félig állati jellege és a társadalmon belüli elnyomottságuk határozza meg. A műveltségi színvonal így kialakult különbözősége nemcsak következménye a társadalom osztályjellegének, hanem az uralkodó osztály kezében *eszköz is* a művelődési monopólium és a meglevő állapotok fenntartására.

Hasonló ellentét jellemezte a szükségleteknek és a szükségletek kielégítésének történelmi fejlődését is. Amíg a termelőerők fejletlenek voltak, a fejlődésnek ezen a területen is úgy kellett végbemennie, hogy *egyesek mások rovására elégítették ki szükségleteiket*, és ezáltal a kisebbség szert tett a fejlődés monopóliumára és saját érdekeinek megfelelően korlátozta a dolgozó többség lehetőségeit.

A fizikai és szellemi munka különválásának okait és következményeit elemezve írja Engels: „... mindaddig, amíg az emberi munka még olyan kevéssé volt termelékeny, hogy a szükséges létfenntartási eszközökön túl csak kevés többletet szolgáltatott, a termelőerők fokozása, a forgalom kiterjesztése, az állam és a jog fejlesztése, a művészet és a tudomány megalapozása csak fokozott munkamegosztás révén volt lehetséges, amelynek alapzata az egyszerű kézi munkát ellátó tömegek és a munka vezetését, a kereskedelmet, az államügyeket és utóbb művészettel és tudománnyal való foglalkozást űző kevésszámú kiváltságosok közti nagy munkamegosztás kellett hogy legyen ..."

„Tegyük hozzá ebből az alkalomból — folytatja Engels —, hogy kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és elnyomott osztályok közti valamennyi eddigi történelmi ellentét az emberi munkának ugyanebben a viszonylag fejletlen termelékenységében találja magyarázatát. Mindaddig, amíg az igazán dolgozó népességet szükséges munkája olyannyira igénybe veszi, hogy nem marad ideje a társadalom közös ügyeinek — munkavezetés, államügyek, jogi ügyek, művészet, tudomány stb. — ellátására, addig mindig fenn kellett állnia egy különös osztálynak, amely a valóságos munka alól felszabadítva, ezeket az ügyeket ellátta; minek során ez soha nem mulasztotta el, hogy a maga elő-

nyére mind több és több munkaterhet ne rakjon a dolgozó tömegekre."

A fizikai és szellemi munka elkülönülésének megvoltak a maga következményei az emberek gondolkodásában, a társadalmi tudatban is.

Azáltal, hogy az uralkodó osztály elszakad a termeléstől és kiváltságos helyzeténél fogva csak szellemi jellegű tevékenységgel, a tudományok és művészetek művelésével, a társadalom és a termelés irányításával foglalkozik, ideológusaiban az a hamis elképzelés alakul ki, hogy a társadalom életének minden eredménye kizárólag az ő tudatos tevékenységüknek a következménye. Az emberi kéz munkája másodlagosnak és alacsonyabb rendűnek tűnik. *A szellemi és fizikai munka elkülönítéséhez tehát társadalmi értékítéletek társulnak;* a fizikai munkát lenézik, lebecsülik, a szellemi munka előtt pedig szolgaian hajbókolnak, és túlbecsülik azt.

A fizikai munkát végző dolgozó osztályokat teljes kiszolgáltatottságuk, kulturális elmaradottságuk — a felülről tudatosan is táplált — tudománytalan és misztikus nézetek rabjaivá teszi. Ezeknek a társadalmi körülményeknek nagy szerepük van abban, hogy az emberi társadalom történelmileg hosszú korszakaiban nemcsak az uralkodó osztályok, hanem az elnyomottak is olyan felfogást alakítanak ki a világról, mintha az eszmék különböző formái — a vallás, a filozófia, a jogi és politikai nézetek — határoznák meg a társadalmi változások irányát, mintha az eszmék lennének az elsődlegesek, és maga a társadalom, az anyagi világ csak ezeknek az eszméknek a következménye, másolata, származéka lenne. Ez az idealizmus egyik társadalmi gyökere. *A szellemi és fizikai munka elkülönülése tehát szerepet játszott a társadalmi jelenségek idealista magyarázatának kialakulásában is.*

Az osztály lenini meghatározása

Lenin „A nagy kezdeményezés" című munkájában összefoglalja az osztálytagozódás alapjait, lényegét. „Osztályoknak — írta — az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt

helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük."

Lenin tehát abból indul ki, hogy az osztályok a *társadalom nagy csoportjai*, ezután arra utal, hogy az osztályok lényegének elemzését csak a maga *történelmi konkrétságában* lehet elvégezni. A társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerétől függően egy osztály helyzete más és más lehet. A munkásosztály például más a kapitalizmusban, mint a szocializmusban, és más a parasztság is a kapitalizmusban, mint a szocializmusban. Majd megadja az osztály megkülönböztető ismérveit. Ezek a következők:

a) A termelési eszközökkel kapcsolatos tulajdonviszony. Ez az osztály legfőbb ismérve. Az osztálytársadalmakra az a jellemző, hogy az egyik osztály, a fő termelési eszközök tulajdonosa, e helyzeténél fogva a másik osztály munkájából él.

b) A termelési eszközök tulajdonviszonyai határozzák meg *a nagy embercsoportoknak a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helyét.* Ez tulajdonképpen két tényezőt foglal magába: egyrészt tartalmazza, hogy az osztály tagjai a társadalmi munkamegosztás mely ágaiban tevékenykednek (például fizikai vagy szellemi munka, ipar vagy mezőgazdaság), másrészt azt, hogy ezen belül is irányító vagy végrehajtó szerepet töltenek-e be.

c) Az első két tényező együttes következménye a *jövedelem megszerzésének módja és mértéke.* A jövedelem megszerzésének módja tekintetében az a legfontosabb, hogy a jövedelem forrása a saját munka vagy a tulajdonosi helyzet révén mások munkája. Természetesen a jövedelem megszerzésének egyik vagy másik módja egyben meghatározza a mértékét is.

Az osztályok meghatározásának ezek az alapvető ismérvei *szervesen összetartoznak,* s ezért csak együttesen alkalmasak az egyik osztály másiktól történő megkülönböztetésére. Ugyanakkor a történetiség elve mindenkor megköveteli az adott embercsoportok történelmileg konkrét helyzetének elemzését.

Lenin az osztálytagozódás lényegét, az osztályok egymástól történő elkülönülését a termelési viszonyok szféráján belül fogalmazta meg. Ez nem jelenti azt, hogy az osztályviszonyok csupán gazdasági jellegűek, s az osztályok különbségei csak a gazdasági szférában jelennek meg. *Egy-egy osztály sajátos gazdasági helyzete megszabja a társadalom egész rendszerében elfoglalt helyzetét,* megszabja tapasztalatainak jellegét, szükségleteit és fogyasztása körét és kereteit — röviden: *kialakítja az egyes osztályokra jellemző életmód sajátos típusait.*

Mindezek révén végül kialakulnak az egyes osztályok érdekeit és objektív helyzetét tükröző politikai és ideológiai nézetek.

Egy-egy osztály fejlődésében befutja azt az utat, amelynek során *gazdasági helyzete alapján a politika és az ideológia szférájában is önálló arculatot alakít ki.* A történelem folyamán az uralkodó osztályok (rabszolgatartók, feudális arisztokrácia és burzsoázia) végigjárták ennek a fejlődésnek, saját érdekeik felismerésének és kifejezésének, osztállyá érésüknek összes fázisát. A kizsákmányolt osztályok közül csak a munkásosztály futotta be az „osztállyá fejlődés" minden fázisát. Ebben az értelemben a kizsákmányolt osztályok közül csak a munkásosztály léphet fel „egyenlő partnerként" saját osztályellenfelével szemben.

Ily módon az osztályok a társadalmi élet minden szférájában — a gazdasági, a politikai és az ideológiai területen is — elkülönülnek egymástól, illetve szemben állnak egymással.

A kizsákmányoló társadalmak osztályszerkezete. Alapvető és nem alapvető osztályok

A társadalom osztályszerkezetén az adott társadalomban létező osztályok rendszerét értjük, amelyet a társadalom gazdasági felépítése határoz meg. Minden társadalmi-gazdasági alakulatnak megvan a maga meghatározott osztálystruktúrája, amelyben az egyes osztályok nem egyforma szereppel, jelentőséggel rendelkeznek.

Egy társadalmi formációban alapvető osztályoknak nevezzük azokat, amelyek nélkül az illető termelési mód nem létezhetne, amelyek az adott termelési mód hordozói. Minden antagonisztí-

kus társadalomban *két alapvető osztály van*, ezek kölcsönös viszonyában az adott termelési mód alapvető ellentmondása jut kifejezésre, a köztük levő ellentmondás viszi előre a társadalom fejlődését, befolyásolja, illetve meghatározza a többi osztály egymás közötti viszonyát is. A két osztály kapcsolatát antagonisztikus társadalmakban az egyre inkább élesedő harc antagonizmusa jellemzi.

Az osztálytársadalmakban az alapvető osztályokon kívül más, ún. *nem alapvető osztályokat* is találunk, amelyek vagy az előző termelési mód maradványai, vagy a kibontakozó, új társadalmi forma jövendő osztályainak hajtásai. A nem alapvető osztályok a társadalmi harcokban általában nem önálló erőként, hanem valamely alapvető osztály mellett, illetve ellen vesznek részt. Ilyenek a rabszolgatartó társadalomban a szabad polgárság, a hűbéri társadalomban az iparosok, a kereskedők, a kapitalizmusban a földesurak osztálya vagy a kispolgárság.

Egy társadalom osztályszerkezetében az alapvető osztályok meghatározó szerepet töltenek be, fejlődésük kihat a társadalom egészére, s befolyásolja a nem alapvető osztályok mozgását is.

Társadalmi rétegek

A társadalomban az osztályokon kívül és azokon belül különböző rétegek is vannak. A társadalmi réteg fogalmát több értelemben használjuk, de valamennyinek *közös vonása, hogy nem osztályhovatartozás szempontjából történő besorolást jelöl*, és nem is helyettesíti azt. Segítségével azonban az osztályok és a társadalmi struktúra elemzését sokoldalúbbá tehetjük.

A rétegbe sorolás elvégezhető egy-egy osztályismérv alapján, de történhet nem osztálykritériumok szerint is. Beszélünk társadalmi rétegről egyes osztályokon belül, amikor egy kritérium részletesebb bontását adjuk. A tőkéseket megkülönböztetjük tőkenagyság szerint: kis-, közép- és nagytőkések. A munkásosztály is rétegekre bontható aszerint, hogy a népgazdaság milyen ágában dolgozik: ipari és mezőgazdasági proletariátus. Társadalmi réteg elnevezést használunk akkor is, amikor nem az osztályismérvek valamelyikének alapján, hanem egyéb jegyek (művelt-

ség, szakképzettségi szint, a lakóhely településjellege, életkor, nem stb.) szerint csoportosítunk.

A társadalmi rétegek különbségei a szociális differenciálódás szintjét jelölik. A rétegkülönbségek az osztályokon belül vagy az osztályok között a másodlagos társadalmi jellemzőkből vagy az eltérő tudati sajátosságokból származnak. A rétegek egy bizonyos szempontból oly sajátosságokat mutatnak, amelyek feltárása a társadalom sokoldalúbb, differenciáltabb megismerése szempontjából nagy jelentőségű.

Az értelmiség mint társadalmi réteg

Az értelmiség sajátos társadalmi réteg. Soraiba tartoznak mindazok, akik kvalifikált szellemi munkával szerzik meg jövedelmüket (mérnökök, orvosok, közgazdászok, jogászok, tanárok, művészek, tudósok). Sajátos helyzetük abból adódik, hogy *szakképzettségüknél fogva a társadalmi munkamegosztásban hivatásszerűen szellemi munkát végeznek.* Ez az értelmiség *speciális rétegképző* jegye.

Az értelmiség tehát nem osztály, mert lényeges ismertetőjegyei nem az osztályismérvek, hanem a szellemi munka.

Az értelmiség természetesen nem osztályokon felül- és kívülálló, azoktól nem független társadalmi réteg. Egyes tagjainak — akár a termelési eszközökkel kapcsolatos tulajdonviszonyaikat, akár a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helyüket vagy a jövedelem megszerzésének módját tekintjük — helyzete nagyon sokféle.

Az értelmiség foglalkozási ágak, életmód stb. szerint maga is tagozódik. Személy szerint is részben különböző osztályok soraiból származik. Következésképpen: nincsenek önálló, az osztályoktól független érdekei és politikai törekvései sem. Az alapvető társadalmi kérdésekben nincs közös, egységes fellépése, s ezért *az értelmiség nem vezető erő* egyetlen társadalomban sem.

A tudományos-technikai forradalom időszakában az értelmiség *társadalmi szerepe megnő, fokozódik.*

Osztálystruktúra – szociális struktúra

Az osztály- és a szociális struktúra nem teljesen azonos fogalmak. A társadalmi munkamegosztáson alapuló *szociális struktúra a társadalom általános és terjedelmében is szélesebb kategóriája:* magába foglalja az osztálystruktúrát és a különböző társadalmi rétegeket, csoportokat.

Ugyanakkor az osztálytársadalmak időszakában a szociális és osztálystruktúra között szoros kapcsolat van. A termelési eszközük magántulajdonán alapuló társadalmakban a társadalmi munkamegosztás a tulajdonviszonyok közbeiktatásával alakul, s így jönnek létre az osztályok. Az osztályok közötti különbségek hatnak a társadalmi rétegekre, befolyásolják a kiscsoportok rendszerét, s alakítják a rétegződés kevésbé lényeges vonatkozásait is. Az osztálystruktúra adja az osztálytársadalmakban az egész szociális struktúra fő vonásait, mozgásának irányát, fejlődési törvényszerűségét. Ezért *az antagonisztikus társadalomban a szociális struktúrán belül az osztálystruktúrának meghatározó szerepe van.*

Az osztályharc a történelem mozgatóereje

A különböző osztályoknak a történelem folyamán betöltött szerepe többnyire megfelelt azoknak a termelési viszonyoknak, amelyeknek hordozói voltak. Noha az egyes osztályok általában a politika porondján vívták meg harcukat — akár fegyverrel, akár az eszmék síkján —, e küzdelmek céljait, tartalmát és kimenetelét végső soron mindenkor megszabta az adott osztályoknak a társadalmi termelésben elfoglalt helyzete.

Az osztályharc az ősközösség felbomlása óta végigkísérte az eddigi történelmet. „Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött" — írta Marx és Engels „A kommunista kiáltvány"-ban. Az osztályharc nem valamiféle örök emberi sajátosság, nem a „létért folyó

harc" biológiai törvényének érvényesülése a társadalom területén. *Az osztályok egymás elleni harcának alapja a magántulajdon és a belőle szükségszerűen folyó társadalmi tagozódás, az egyes osztályok helyzetének, érdekeinek és szükségleteinek ellentétessége.* Az ókori rabszolgalázadások, a feudalizmust végigkísérő parasztfelkelések, a munkásosztálynak a múlt század első harmada óta kibontakozott harcai — mind a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, uralkodók és elnyomottak érdekellentéteinek szükségszerű megnyilvánulásai voltak. Marx utal arra, hogy a polgári gondolkodók egy része már felfedezte az osztályharc tényét, de nem látták meg, hogy az osztályharc szükségképpen a munkásosztály diktatúrájára s ezen keresztül a kapitalizmus megszűnésére vezet.

Céljait tekintve az antagonisztikus társadalmakban az osztályharcnak *három alapvető típusát* jelölhetjük meg:

a) Az elnyomott, kizsákmányolt osztályok szüntelen harca *életfeltételeik megjavításáért*, létszükségleteik jobb kielégítéséért, az általuk termelt javakból való nagyobb részesedésért. Ennek a harcnak mindenkor határt szab az uralkodó osztály tényleges történelmi helyzete, elsősorban az, hogy az általa képviselt termelési viszonyok biztosítják-e még a termelőerők szabad fejlődését. A legtöbb középkori parasztfelkelés például csak a feudális kizsákmányolás enyhítését (nem pedig megszüntetését), az elosztási viszonyok némi módosítását tűzhette ki célul. Ezeknek a harcoknak az eredményessége (a közvetlen feltételeken túl) elsősorban attól függ, hogy objektíve mennyire esnek egybe a társadalmi fejlődés irányával. Az első ösztönös munkásmegmozdulások, a XIX. század elején tömegméreteket öltött gépromboló mozgalmak például többek között azért is eleve kudarcra voltak ítélve, mert a munkások a társadalmi termelés fejlődésének alapvető tendenciájával, a gépi termeléssel fordultak szembe, amikor a gépek összetörésében látták nyomorúságos helyzetük megjavításának útját.

b) Az osztályharc másik és legfontosabb típusa az új, fejlettebb termelőerőknek utat nyitó *haladó osztály harca* az elavult termelési viszonyokat védelmező *reakciós osztály ellen.*

Az osztályharcnak ez a típusa rendszerint szorosan összefonódik az előzővel; gyakran ez a két típus egyazon osztály harcának csupán különböző fejlődési szakaszát jelzi (például a munkásosz-

tály esetében). Ilyenkor *a harc a politikai hatalom teljes meghódításáért folyik, és előbb-utóbb társadalmi forradalomra vezet.* A politikai hatalom meghódítása elengedhetetlen feltétele annak, hogy a haladó osztályok és a megfelelő termelési viszonyok váljanak uralkodóvá a társadalomban. A régi helyére lépő új uralkodó osztályokkal egyszersmind létrejöttek, illetve kifejlődtek a velük ellentétes érdekű osztályok is, az új elnyomott osztályok s ezzel együtt az érdekek új rendszere, az osztályharc újabb formái.

c) Az osztályharc harmadik típusa *az uralkodó osztályokon belül* a felhalmozott gazdasági és politikai hatalom újrafelosztásáért folyó harc, amely a benne részt vevő társadalmi erők összetételétől függően előidézhet átmeneti hanyatlást a társadalom fejlődésében, vagy teremthet kedvezőbb feltételeket a haladó osztályok küzdelméhez. Az uralkodó osztályon belüli ellentétek általában gyengítik az uralkodó osztályt, s ezt a haladó, feltörekvő osztály kihasználhatja céljai érdekében.

A történelem utolsó antagonisztikus osztálytársadalma a tőkés társadalom. A burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc szükségszerűen elvezet a tőkés rend megsemmisüléséhez, a proletárforradalom győzelméhez.

A munkásosztály harcának három formája különböztethető meg: a gazdasági, a politikai és az ideológiai forma.

A gazdasági harc főleg a munkásmozgalom fejlődésének első időszakában volt uralkodó, s arra irányult, hogy a fennálló kapitalista viszonyok között kedvezőbb létfeltételeket teremtsen a proletariátus számára.

A *politikai harc* a munkásmozgalom fejlettebb szintjén indult meg. Ebben a harci formában a proletariátus célja nem korlátozódik átmeneti gazdasági kedvezmények, reformok elérésére. A fő célkitűzés: gyökeresen megváltoztatni a proletariátus helyzetét, megszerezni a politikai hatalmat és ennek birtokában megteremteni a kizsákmányolástól mentes társadalmat.

A proletariátus harca *ideológiai* síkon is folyik. Az ideológiai harc lényege: tudatosítani a proletariátussal saját osztályérdekeit, harcának történelmi szükségszerűségét, megfelelő világnézettel felfegyverezni a munkásosztályt, általánosítani és elterjeszteni a munkásmozgalom tapasztalatait. A munkásosztály ideológiája a marxizmus—leninizmus, kifejezi a munkásosztály

érdekeit és céljait. Nélkülözhetetlen segítséget nyújt a szocialista forradalom győzelméért küzdő erőknek, megmutatva a harc helyes útját és eszközeit. A munkásosztály ideológiája ugyanakkor elengedhetetlenül fontos eszköze az ellentétes érdekű osztályok érdekeit kifejező ideológiák elleni eszmei harcnak.

A munkásosztály, amely hatalomra jutva megszünteti a magántulajdont, fokozatosan megszünteti magukat az osztályokat — köztük önmagát — is, s ezáltal az osztályharc megszűnik a történelem hajtóereje lenni: helyébe össztársadalmi méretekben a társadalmi érdekek közösségén alapuló együttműködés lép.

2. Az állam keletkezése, lényege és funkciói

Az állam kialakulása

Történelmileg közeledve az állam kérdéséhez, az első tény, melyet megállapíthatunk, hogy nem mindig volt állam. Az emberi társadalom kialakulásának kezdetén hosszú ideig nem létezett a társadalomban olyan szervezet, amelyet államnak nevezhetnénk. Engels behatóan elemezte ezt az állapotot, amikor az emberek a fejlődés alacsony fokán kis közösségekben, nemzetségekben éltek, melyekben a belső munkarendet és fegyelmet a szokás, a hagyományok ereje tartotta fenn, minden — külön erre a célra létrehozott — politikai szervezet vagy apparátus nélkül. A többi közösséggel való összeütközés esetén a közösség érdekeit maga a felfegyverzett nép védelmezte. A néptől elkülönült külön fegyveres hatalom nem volt.

Az ősközösségi társadalom felbomlásával, a magántulajdon és vele az osztályok kialakulásával gyökeresen átalakult a közösségek szervezete és felépítése is.

Először: a vérségi-rokoni kapcsolatok kizárólagos szerepe helyett előtérbe került a lakosság területi beosztása. A vérségi-rokoni kapcsolat már nem volt alkalmas a közösségek egyesítéséhez és szervezeti felépítéséhez. A szervezett közösségek *a területi elv* alapján jöttek létre a közös lakóhelyen élők egyesíté-

sével. A területi elv egyik fontos kritériuma az új szervezetnek, az államnak.

Másodszor: amilyen mértékben a régi közösségek belsőleg differenciálódtak, olyan mértékben különültek el a társadalomtól azok a közfunkciók, melyeket korábban a közösség akaratából mindig azok töltöttek be, akiket a közösség erre személy szerint a legrátermettebbnek, legalkalmasabbnak tartott. A közfunkciók gyakorlása egyre inkább egy szűkebb réteg privilégiuma lett, amely csak kormányzással foglalkozott és a kormányzáshoz különleges kényszerítő apparátust (fegyveres testület, törvényhozó és bírói szervek stb.) hozott létre. *Ez a közhatalom nem egyszerűen elkülönül a néptől, hanem attól idegen, szemben áll azzal.* A fegyveres testület, az igazgatási, a törvényhozó és bírói szervek néptől idegen jellege elsősorban nem személyi kérdés — közismert, hogy például hazánkban a felszabadulás előtt a fegyveres testületek tagjai zömmel a nép fiai voltak. Néptől idegen közhatalommá tette mégis az, hogy a néppel szemben álló, annak érdekeivel ellentétes célokért hozták mozgásba ezt az apparátust. A kormányzásnak ez a módja, amely egy különálló közhatalom által történik, minden állam legfőbb jellemzője. Létrejön az uralkodó osztály akaratának törvényesítése: a jog, amely az állammal együtt keletkezik, létezik és hal el. Megindul az uralkodó osztály érdekében az adóztatás, amelynek révén az állam az elnyomottakkal fizetteti meg fékentartásuk költségeit, és megindul az ún. államélet sokoldalú és egyre bonyolódó folyamata.

Ez a sokirányú változás olykor eltakarja az emberek szeme elől a lényeget, azt, hogy az állam létrejöttének oka a magántulajdon megjelenése, az osztályok kialakulása és a kizsákmányolás s annak felismerése, hogy a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok ellentétei antagonisztikusak.

Az állam lényege

Az, hogy *az állam keletkezése egybeesik az osztályok kialakulásával, történelmi tény.* Ennek a ténynek a feltárásával nagy lépést tettünk előre az állam lényegének a felismeréséhez, de még mindig nem kaptunk választ minden kérdésre. A teljes vá-

aszhoz közelebbről meg kell vizsgálni ennek az időbeli egybeesésnek az okait és természetét.

A polgári és a kispolgári ideológusok egy része ma már elismeri, hogy az állam akkor keletkezett, amikor a társadalom osztályokra szakadt. Ezt az egybeesést azonban úgy magyarázzák, hogy az állam azért jött létre, hogy kibékítse az osztályokat, hogy megszervezze az osztályok együttműködését. Ez a magyarázat a látszatot fogadja el a lényegnek, és ezzel elkendőzi az állam valóságos szerepét.

Az állam csak látszólag olyan „pártatlan döntőbíró" az osztályok között, amely csak a béke és a rend fenntartásával törődik. Az a „rend", amelyet az állam védelmez, a mindenkori uralkodó osztály érdekeinek megfelelő rend, a kizsákmányolás rendje. *Az állam arra szolgál, hogy a kizsákmányolt dolgozó osztályokat féken tartsa,* „megbékítse" a kizsákmányoló renddel, *az állam az uralkodó osztály erőszakszervezete.* Ez az állam lényege. „Az állam — írta Lenin — gépezet, amely arra szolgál, hogy egyik osztály elnyomja a másikat, olyan gépezet, amely arra szolgál, hogy az egyik osztály iránti engedelmességre kényszerítse a többi alárendelt osztályt."

Az államnak *ez a szerepe az éles osztályösszeütközések idején közvetlenül és nyíltan is megvalósul.* A rabszolgatartó állam minden esetben kíméletlenül vérbe fojtotta a rabszolgák lázadásait, ugyanúgy, ahogy a feudális állam is üldözte a parasztmozgalmakat. A polgári állam — amely a feudális rendi állammal szemben a nép képviselőjének tüntette fel magát — hasonló nyíltsággal csapott le a munkásosztályra minden esetben, amikor az a tőkés kizsákmányolás és a burzsoá uralom ellen lázadozott. *Az állam lényege azonban nem mindig* ilyen *közvetlenül és kézzelfoghatóan nyilvánul meg.* Az osztályharc „békésebb" szakaszaiban a kizsákmányoló állam a véres erőszak helyett az erőszak szervezett formáit alkalmazza; a rendőrség, a bíróság, a közigazgatás hivatali apparátusa segítségével tartja fenn a „törvényes rendet", azt a látszatot keltve, hogy a nyugalom és a béke fenntartásával az egész társadalom érdekeit szolgálja.

Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az állam magára vállal valóban közérdekű funkciókat is (közművelődés, közművek fenntartása, közbiztonság védelme, egészségvédelem, az állampolgárok anyakönyvi és egyéb nyilvántartása stb.). Ezek a fel-

adatok a társadalom egésze számára fontosak — ennyiben valóban össztársadalmi érdekeket realizálnak. A mindennapi tapasztalat alapján éppen ez az állam „leglátható bb" működési területe — és mivel ezek nagyjából azonosan merülnek fel, elsősorban attól függően, hogy egy országban milyen a termelőerők, a technika fejlődésének színvonala, ezért *a köznapi gondolkodás számára úgy tűnik, mintha az állam lényege éppen ez volna,* nem pedig az uralkodó osztály érdekeinek érvényesítése és védelme.

Nem nehéz azonban felfedezni, hogy e feladatok megvalósításának mindenkor többféle lehetséges módja van. A megvalósítás módjának, súlyponti kérdéseinek, eszközeinek kiválasztása, sőt magának a feladatok fontossági sorrendjének megállapítása is a mindenkori uralkodó osztály érdekeinek előtérbe helyezésével történik. Így például minden állam kiépíti a maga egészségügyi szervezetét. Ebben a tekintetben nem különbözik a tőkés- és a szocialista állam. De különbözik abban, hogy milyen módon szervezi azt meg; hogy minden réteg számára azonos szintű egészségügyi ellátás megteremtésére törekszik-e vagy nem. Hazánkban a tbc még mindig magyar népbetegség volna, ha hatékony kezelését csak a méregdrága magánszanatóriumok oldanák meg, mint a felszabadulás előtt. Ugyanígy van ez a közoktatással, amely ma minden állam számára lényeges feladatokat jelent. De a közoktatási rendszer kiépítésében lehetséges változatoknak osztálytartalma van, mert ezek vagy elősegíthetik mindenki egyenlő esélyét a tudáshoz, vagy fordítva: az elnyomott osztályok kizsákmányolt helyzetét megerősíthetik és rögzíthetik a kulturális hátránnyal. *A kizsákmányoló állam legfőbb funkciója tehát mindenkor a dolgozók fékentartása és elnyomása, az uralkodó osztály hatalmának védelme.*

A kizsákmányoló állam fő funkciójának osztályjellegéről az is eltereli a figyelmet, hogy az állam nemcsak a dolgozókkal szemben, hanem sokszor az uralkodó osztály tagjaival szemben is erőszakot alkalmaz, ami látszólag ellentmond annak, hogy az állam egy osztály erőszakszervezete, amelyet egy másik osztály elnyomására használ fel. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az állam az uralkodó osztály olyan szervezete, amely *az osztály általános érdekeinek* szolgálatában áll. Ezért, ha az uralkodó osztály tagjai közül valaki osztálya általános ér-

dekeivel szemben cselekszik, összeütközésbe kerülhet saját államával is.

A marxizmus a hamis látszatok mögött felismerte az állam valóságos lényegét, amely sokszor nyíltan és közvetlenül, de sokszor csak áttételesen és közvetett módon jut kifejezésre minden állam tevékenységében. Minden *állam az uralkodó osztály erőszakszervezete, amely más osztályok elnyomására szolgál.* Az államok vizsgálatánál tehát mindenekelőtt azt a kérdést kell feltenni, hogy az adott állam konkrétan melyik osztály (vagy ezen belül milyen szűkebb rétegek) uralmát — hogyan, milyen feltételek között, milyen formákban és milyen eszközökkel — valósítja meg.

Az államtípus és államforma

Az elmondottakból következik, hogy az államok megkülönböztetésénél és osztályozásánál az első és alapvető kérdés az állam osztályjellege: az a kérdés, hogy *melyik osztály kezében van a hatalom.* Ennek a kérdésnek csupán a függvénye az a kérdés, hogy *ez az osztály hogyan, milyen formában gyakorolja a hatalmat.* Az első kérdésre ad választ az államtípus, a második kérdésre pedig az államforma.

Az *államtípus* mindenekelőtt *az uralkodó termelési viszonyoktól, az uralkodó osztály hatalmának gazdasági alapjától függ.* Ennek megfelelően minden társadalmi-gazdasági alakulatnak megvan a maga jellemző államtípusa. A rabszolgatartó társadalom államtípusa a rabszolgatartó állam, vagyis a rabszolgatartók politikai uralma, a feudalizmus államtípusa a feudális állam, a kapitalizmus államtípusa pedig a burzsoázia politikai uralmát megtestesítő polgári állam. A negyedik államtípus a szocialista állam, amely a történelemben először nem kizsákmányoló állam.

Az államtípus tehát az állam általános osztályjellegét fejezi ki, azt, hogy a szóban forgó állam milyen uralkodó termelési viszonyok talaján melyik osztály hatalmát realizálja.

Azonos típusú államoknak többféle *formájuk* is lehet. Igen változatosak már a kormányzat formái is. Így például a rabszolgatartó állam lehetett demokratikus vagy arisztokratikus,

köztársaság és monarchia, a feudális államtípuson belül ismerünk rendi képviseleti államot, abszolút monarchiát és szabad városállamokat. Sokféle formája van a polgári államnak is: alkotmányos monarchia, fasiszta rendszer, parlamenti köztársaság és elnöki köztársaság. *Az államforma azt fejezi ki, hogy az uralmon levő osztály a konkrét erőviszonyoktól és a történelmi feltételektől függően milyen módon, milyen formában és milyen eszközökkel valósítja meg az uralmát.*

Harmadik fejezet

A tőkés társadalom. A klasszikus kapitalizmus fő vonásai

1. A tőkés társadalom kialakulása

A tőkés gazdasági viszonyok történelmileg a feudális társadalom kereteiben jöttek létre. A feudalizmusban az árutermelés kibontakozása, az áttérés a pénzgazdálkodásra, a kereskedelem és kézművesség a termelőerők fejlődését nagymértékben elősegítette, mindenekelőtt az ipari tevékenységek és a bányászat területén.

Az ipar a céhekbe tömörült kézművesek munkájához kötődött. Ezek a kézművesek árut termeltek saját munkájuk és szerszámaik felhasználásával. Elvben minden tanuló legényből mester, a céh teljes jogú tagja lehetett. A termelőerők fejlődése azonban ezt a lehetőséget egyre inkább elzárta: a mai ipar „őstörténetéhez" tartozó középkori kézművesmesterek műhelyeiben egyre több volt az olyan iparoslegény, akiknek már semmi kilátásuk sem volt, hogy önálló mesterré váljanak. Viszonyuk a mesterhez egyre kevésbé volt a tanítvány és a tanító kapcsolata, s egyre inkább bérmunkás jelleget öltött.

Amerika felfedezésével fellendült a nyugat-európai kereskedelem, megnőtt a kereskedelmi tőke szerepe. A kereskedelmi tőke számára a céhes ipar már nem tudott elég árut nyújtani. Ezért hogy időt nyerjen, a kézműveseket közvetlenül ellenőrizhesse, a kereskedő egyetlen műhelybe gyűjtötte össze kézműveseit. Ez már a tőkés—munkás viszony csírája. Ez az *egyszerű tőkés kooperáció* növeli a termelést, a munka termelékenységét. Itt

már a tőkés adja a munkaszerszámokat, övé a műhely. A munkás kettős értelemben szabad. Jogilag szabad, és „szabad" a termelési eszközöktől, nincs magántulajdona.

Ez a folyamat hallatlanul meggyorsult, amikor e műhelyeket *manufaktúrák* váltották fel, ahol ugyan még kézzel dolgoznak (manus magyar fordítása kéz), de már erőteljes munkamegosztás alapján. Itt már jelentős mértékben emelkedik a munka termelékenysége, élesebben megmutatkozik a tőkés—bérmunkás viszony. A bérmunkások részben a parasztságból nyerték utánpótlásukat, akiket megfosztottak földjüktől.

A manufaktúrák készítették elő a gépek ipari alkalmazását is. Azáltal, hogy egy-egy munkadarab készítését — amit eleinte elejétől végig egy ember végzett — több ember között osztották meg, a munka olyan egyszerű részekre „darabolódott" fel, hogy ezeket az egyszerű részműveleteket külön-külön gépekkel lehetett végeztetni. Először a textiliparban jelentek meg a gépek, majd döbbenetes gyorsasággal vonultak be az ipar más területeire is. „A rokka, a kézi szövőszék, a kovácspöröly helyébe a fonógép, a mechanikai szövőgép, a gőzkalapács lépett; az egyesnek a műhelye helyébe a százak és ezrek összeműködését parancsoló gyár — írta Engels. És ahogy a termelési eszközök — folytatja —, úgy alakult át maga a termelés is egyedi cselekvések sorozatából társadalmi aktusok sorozatává és a termékek egyesek termékeiből társadalmi termékekké. A fonal, a szövet, a fémáruk, amelyek most a gyárból kikerültek, sok munkás közös terméke volt, akinek kezén sorjában át kellett menniük, amíg el nem készültek. Senki egyes ember nem mondhatja róla: ezt én csináltam, ez az én termékem."

Az a folyamat, amelyet itt vázlatosan leírtunk, a termelőerők fejlődése. De következménye nem csupán a termékek összehasonlíthatatlanul nagyobb tömege, hanem a termelés által létrehozott emberi kapcsolatok, a termelési viszonyok átalakulása is.

A középkori kézművesmester műhelyében inas és a mesterlegény dolgozott. Távolról sem voltak egyenlők a mesterrel, de alá- és fölérendeltségük legfőbb alapját mesterségbeli ismereteik és tapasztalataik eltérése jelentette.

Ezzel szemben a gépeket üzemeltető gyárakban a munkás és a gyár tulajdonosa azért vannak különböző helyzetben, mert az

egyiknek a tulajdonában vannak a termelési eszközök, a másik pedig ettől meg van fosztva, s pusztán munkaerejének tulajdonosa. Ahogyan Marx szellemesen megjegyezte: „a tőkés nem azért tőkés, mert ipari vezető, hanem azért ipari parancsnok, mert tőkés". Az első fejezetben a termelőerők fogalmánál három lényeges tényezőt különböztettünk meg: az ember, a maga erejével, ügyességével, termelési tapasztalataival — a munka eszköze — a munka tárgya. A kisárutermelő műhelyekben mindez együttesen ugyanannak a tulajdona, a gyárakban viszont két ellentétes oldalra hasad szét: a tőkésé a termelési eszköz, a munkásé pedig a saját munkaereje. Ezeknek azonban — hogy a munkafolyamat létrejöjjön — össze kell kapcsolódniuk; összekapcsolódásuk formája a tőkés—bérmunkás viszony.

Az eredeti tőkefelhalmozás: a tőkés termelés előtörténete

„Az... eredeti felhalmozás... nem más, mint a termelőnek és a termelési eszközöknek történelmi elválasztási folyamata" — írja Marx. Az egyik oldalon létrehozta a gigantikus méretűvé vált tőkét, a másik oldalon a bérmunkások tömegét, akik megélhetésüket csak munkaerejük eladásával tudták biztosítani.

Azoknak a nagy pénzvagyonoknak, amelyek először a tranzitkereskedelemben és az uzsorásoknál felhalmozódtak, két forrása volt:

— az európai jobbágyok és nincstelenek kegyetlen elnyomása. A középkor végén, az árutermelésre és pénzgazdálkodásra való áttérés időszakában mindenütt elviselhetetlenre növekedtek a jobbágyokat terhelő adók, szolgáltatások;

— a gyarmatosítás, amely Latin-Amerika, Ázsia, Afrika kirablásával és mintegy 15—20 millió ember elpusztításával járt együtt. Latin-Amerikában előbb a spanyolok, majd az Egyesült Államok rabolták ki és fűzték rabláncra az ott élő népeket. Az angolok és franciák egy egész kontinens népességét irtották ki. Mindez párosult a négerekkel űzött rabszolgakereskedelemmel, kényszermunkával.

Ez azonban csak a dolog egyik oldala: azt vázolja, hogy milyen forrásokból növekedtek nagyra azok a pénzvagyonok, ame-

lyek egy része az iparba vándorolt, s részt vett a manufaktúraüzemek létrehozásában.

De ki dolgozott ezekben? — A középkorban a jobbágyok jelentették a legtömegesebb munkaerőt. Ők azonban nem rendelkeztek szabadon munkaerejükkel. De — hogy az eredeti tőkefelhalmozás klasszikus hazájánál, Angliánál maradjunk — a fonó- és szövőgépek olyan gyorsasággal falták a gyapjút, hogy kifizetődőbbé vált a mezőgazdasági művelés helyett juhlegelőkké változtatni a nagy földbirtokokat. A jobbágyokat tömegesen űzték el földjeikről, s azok földönfutókká és csavargókká válva kóboroltak az országutakon. Számukat gyarapította a hűbéri kíséretek feloszlatása, a községi földek erőszakos kisajátítása. Földönfutókká váltak sokan a jobbágytelkek mértéktelen felaprózódása következtében is. „Ezt a szabad prédául szolgáló proletariátust — írja Marx — a... manufaktúra képtelen volt ugyanolyan gyorsan felszívni, mint ahogyan az létrejött. Másrészt azok, akiket életük megszokott pályájáról hirtelen letaszítottak, nem szokhattak bele ugyanilyen hirtelenül az új állapot követelte fegyelembe. Tömegesen lettek koldusokká, rablókká, csavargókká... Ezért mindenütt véres törvényeket hoznak a csavargás ellen. Csupán Angliában a XVI. század első felében 72 ezer embert akasztottak fel csavargásért."

Akár a nagy pénzvagyonok felhalmozódását nézzük tehát, akár a szabad munkaerő keletkezését, mindkét vonatkozásban igaz, hogy — Marx szavaival élve — a kapitalizmus keletkezése „tűzzel és vérrel van beírva az emberiség évkönyveibe".

Noha az eredeti tőkefelhalmozás a klasszikus angliai úthoz képest másutt sok eltérő vonást mutat, a kegyetlenség, a tömegek nyomorba taszítása, a véres rendszabályok, a lázadások könyörtelen leverése, a népirtás különböző fajtái kísérték minden országban.

Ebben a folyamatban a burzsoázia hatalmas gazdasági erővé fejlődött. A tőkés termelési rend kiterjedését azonban akadályozta a fennálló hűbéri társadalom. Politikai állapotát tekintve a polgárság elnyomott, jogtalan osztály volt. A nemesség kezében összpontosult minden politikai hatalom. A burzsoá termelési viszonyok kibontakozását a feudális társadalom gúzsba kötötte. Hiába halmozódott fel hatalmas vagyon a polgárság kezén, nem tudott tőkévé válni, mert hiányzott a szabad munka-

erő. Ehhez a jobbágyság felszabadítására volt szükség. Ezért fordult szembe a burzsoázia a feudalizmussal, csak ilyen módon hozhatta létre saját, fejlettebb társadalmát. A burzsoázia harca a feudalizmussal szemben a haladást képviselte, utat nyitott a termelőerők fejlődésének, és ezzel előbbre vitte a történelmet. A feudalizmus megdöntése, a polgári forradalom tehát történelmi szükségszerűség volt. Ennek során megszüntették a kizsákmányolás feudális formáit, de az új társadalom, a kapitalizmus a kizsákmányolás új módját, új formáit hozta létre.

A tőkés kizsákmányolás lényege

Pénze, vagyona, termelési eszköze volt az ősközösség felbomlásától kezdve az emberek egy-egy csoportjának, de a pénz, a vagyon, a termelési eszköz *önmagában még nem tőke.* Tőkévé csak bizonyos történelmi viszonyok között válik. Ez a viszony akkor jöhet létre, *ha egyik oldalon felhalmozódik a pénz vagy termelési eszköz és a másik oldalon* olyan, jogilag *szabad tömegek* vannak, akiket *megfosztottak termelési eszközeiktől,* és más lehetőség híján munkaerejük eladására kényszerülnek. A tőkés termelésnek ezt az előfeltételét *Marx* a következő módon fogalmazza meg:

„A pénz és az áru nem eleve tőke, éppoly kevéssé, mint a termelési és létfenntartási eszközök. Át kell őket változtatni tőkévé. Maga ez az átváltozás azonban csak meghatározott körülmények között mehet végbe, amelyek a következőkben csúcsosodnak ki: két igen különböző fajtájú árubirtokosnak kell egymással szembe- és érintkezésbe lépnie, egyrészt a pénz, a termelési és létfenntartási eszközök tulajdonosainak, akiknél arról van szó, hogy a tulajdonukban levő értékösszeget idegen munkaerő megvásárlása révén értékesítsék, másrészt szabad munkásoknak, saját munkaerejük eladóinak és ezért munka eladóinak. Szabad munkások abban a kettős értelemben, hogy sem ők maguk nem tartoznak közvetlenül a termelési eszközökhöz, mint a rabszolgák, jobbágyok stb., sem a termelési eszközök nem tartoznak őhozzájuk, mint maga a gazdálkodó paraszt stb. esetében, ellenkezőleg, ezektől szabadok és mentesek. Az árupiacnak ezzel a polarizálódásával adva vannak a tőkés termelés alapfel-

tételei. A tőkeviszony feltételezi a munkások elválasztását a munka megvalósítási feltételeinek tulajdonától. Mihelyt a tőkés termelés már a maga lábán áll, ezt az elválasztást nemcsak fenntartja, hanem állandóan növekvő méretekben újratermeli. Az a folyamat tehát, amely a tőkeviszonyt létrehozza, nem lehet más, mint a munkás elválasztási folyamata munkafeltételeinek tulajdonától, olyan folyamat, amely egyrészt a társadalmi létfenntartási és termelési eszközöket tőkévé, másrészt a közvetlen termelőerőket bérmunkásokká változtatja."

A tőkés társadalom éppúgy kizsákmányoláson alapuló társadalom, mint a feudalizmus, *de a kizsákmányolás módja új.*

Új elsősorban azért, mert a kapitalizmusban a kizsákmányolás nem a gazdaságon kívüli kényszer alapján valósul meg, mint a feudalizmusban vagy a rabszolgatartó társadalomban, hanem a *gazdasági kényszer* alapján. A rabszolga maga is termelési eszköz volt, a rabszolgatartó tulajdona, így azt és annyit kellett dolgoznia, amit és amennyit a tulajdonos megkövetelt tőle. Ellenszolgáltatásként csak annyit kapott, hogy munkájához ereje legyen.

A feudalizmusban a jobbágyot a fennálló rend arra kényszerítette, hogy hűbérurának a termésből bizonyos hányadot leadjon és egyéb szolgáltatásokat végezzen.

A kapitalizmusban a tulajdonától megfosztott elnyomottat nem kényszeríti senki, „csupán" az éhség, hogy dolgozzon.

Azzal, hogy eladja munkaerejét, *a munkás* nemcsak megélhetését biztosítja, hanem a tőkést is gazdagítja, mert *munkájával értéktöbbletet termel.*

A munkaerő ugyanis sajátos áru. Míg a többi vásárolható áru használat közben értékét veszti, végül elkopik, elavul, tönkremegy, a *munkaerő olyan áru, amely használata közben új értéket hoz létre.* Ez az érték pedig nagyobb, mint amit a tőkés a munkaerő áraként a munkásnak kifizet.

A tőkés kizsákmányolás lényege tehát nem az, hogy a tőkés értékén alul fizeti meg a munkaerőt, hanem az, hogy megvásárolja és működteti. *A munkaerő-áru elfogyasztásával, működtetésével jut a tőkés értéktöbblethez.*

A tőkés a munkás munkaerejét vásárolja meg, éppúgy, mint minden más árut, mintha cipőt, gépet, élelmiszert venne. Ez az *érték a munkaerő-árunál* is ugyanolyan, mint a többinél, vagyis

az újratermeléséhez társadalmilag szükséges munkaidő. Míg a cipő értékét az szabja meg, hogy mennyi társadalmilag szükséges munkaidő kell az előállításához, a munkaerő értékét az szabja meg, mennyi a fenntartásához, újraelőállításához szükséges eszközök, létfenntartási javak értéke. A munkaerő értéke változik történelmileg, eltérő lehet iparáganként, befolyásolhatják az adott ország gazdasági színvonala, természeti viszonyai, történelmi körülményei stb. A munkaerő árának alakulásában nagy szerepe van a munkásmozgalomnak, mely harcának eredményeként a munkás jobb feltételek között adhatja el munkaerejét.

2. A kapitalizmus ellentmondásai

A kapitalizmus alapvető ellentmondása

A tőkés termelési mód a termelőerők hatalmas fejlődésére vezetett. De vajon a tőkés termelési viszonyok meddig engednek teret, szabad lehetőséget a termelőerők fejlődésének? Azaz: *van-e, s mi az ellentmondás a termelőerők és termelési viszonyok között a tőkés termelési módban?* Ismét csak Engelshez térünk vissza a válaszért.

„Az árutermelésben, ahogy az a középkorban kifejlődött, fel sem merülhetett a kérdés, hogy kié legyen a munka terméke. Az egyes termelő rendszerint saját, gyakran magatermelte nyersanyagból, saját munkaeszközeivel és saját vagy családja kezemunkájával állította elő. Nem is kellett előbb elsajátítania, magától az övé volt a termék. A termékek tulajdona tehát *saját munkán* nyugodott. S most bekövetkezett a termelési eszközöknek nagy műhelyekben és manufaktúrákban való koncentrálása, ténylegesen társadalmi termelési eszközökké való átváltoztatásuk. De a társadalmi termelési eszközöket és termékeket úgy kezelték, mintha továbbra is egyesek termelési eszközei és termékei volnának. Ha eddig a munkaeszközök birtokosa azért sajátította el a terméket, mert az rendszerint saját terméke, az idegen segítőmunka pedig kivétel volt, most a munkaeszközök birtokosa folytatta a termék elsajátítását, bárha nem az ő terméke volt

többé, hanem kizárólag *idegen munka* terméke. Így tehát az immár társadalmilag létrehozott terméket nem azok sajátították el, akik a termelési eszközöket valóságosan mozgásba hozták és a termékeket valóságosan létrehozták, hanem a *tőkés.* A termelési eszközök és a termelés lényegileg társadalmivá váltak. De olyan elsajátítási formának vetik alá őket, amelynek előfeltétele egyesek magántermelése, amikor tehát mindenki maga birtokolja és viszi piacra a saját terméket. A termelési módot alávetik ennek az elsajátítási formának, noha e termelési mód megszünteti ennek előfeltételét. Ebben az ellentmondásban, amely az új termelési módnak tőkés jellegét adja, *csírájában benne rejlik már a jelenkor egész összeütközése.* Minél inkább uralomra került az új termelési mód minden döntő termelési területen és minden gazdaságilag döntő országban és szorította ki ezzel — jelentéktelen maradványokat nem számítva — az egyedi termelést, *annál rikítóbban napvilágra kellett kerülnie a társadalmi termelés és a tőkés elsajátítás összeférhetetlenségének.*

Társadalmi termelés és egyéni kisajátítás — ez a tőkés társadalom alapvető ellentmondása. Ebből fakad a tőkés társadalom többi ellentmondása."

A kapitalizmus főbb ellentmondásai

A társadalmi termelés lehetővé teszi és megköveteli a gyár szervezettségét. Maximális tervszerűség, pontosság, szinte katonai fegyelem a munkafolyamatban — ez minden tőkés üzem feltétele. A tőkés termelés azonban atomizált. Minden gyár különkülön termel, és csak a piacon derül ki, hogy termékeire szüksége van-e a társadalomnak. Amíg az árutermelés csak kézműves szinten történt, az elzárkózás, a kevés áru, a naturálgazdálkodás miatt a piacon nemigen jött létre konfliktus. De a tőkés termelési mód uralomra jutásával, hatalmas mennyiségű áru és az *elszigetelt árutermelők egyre nagyobb anarchiája* kerül napvilágra a *piacon.* Minél nagyobb méretű a társadalmi termelés, annál jobban igényli, hogy a termelést ne az egyéni tőkések, ne egymástól elszigetelten, hanem központilag, társadalmi méretekben szervezzék. Ez azonban a tőkés magántulajdon megszüntetését jelentené.

A társadalmi termelés és a tőkés elsajátítás közötti ellentmondás úgy is megjelenik, mint *a termelésnek az egyes gyárbeli megszervezettsége és a termelésnek az egész társadalombeli anarchiája közötti ellentét.* A tőkés árutermelésnek erről a sajátosságáról így ír Engels: „Láttuk, hogy a tőkés termelési mód beékelődött az árutermelőknek, az egyedi termelőknek egy társadalmába, akiknek társadalmi összefüggését termékeik cseréje közvetítette. De valamennyi árutermelésen nyugvó társadalomnak az a sajátossága, hogy benne a termelők elvesztették az uralmat saját társadalmi vonatkozásaik felett. Mindegyik a maga számára termel a maga véletlen termelési eszközeivel és a maga egyéni csereszükségletére. Egyikük sem tudja, mennyi kerül cikkéből a piacra, mennyire van belőle egyáltalában szükség, egyikük sem tudja, talál-e majd egyedi terméke valóságos szükségletet, kihozza-e belőle a költségeit, vagy egyáltalában el tudja-e adni. A társadalmi termelésben anarchia uralkodik... A termék uralkodik a termelőkön."

A termelés társadalmi és az elsajátítás egyéni jellege, a gyáron belüli szervezettség és a piaci anarchia közötti ellentmondás legélesebb megnyilvánulási formája a *túltermelési válság.* A túltermelés a tőkés viszonyok között azt jelenti, hogy: a) a piac anarchiája következtében előre nem látható fölösleg van bizonyos árucikkekből; b) ez a fölösleg nem azért fölösleg, mert nincs rá kereslet, hanem azért, mert nincs *fizetőképes* kereslet. A tőkés „túltermelés" mellett százmilliók nélkülöznek.

Az első gazdasági válság 1825-ben volt Angliában, és 1847-től a többi tőkésországban is rendszeresen jelentkezik. A túltermelési válságok nem egyformák, különböznek mélységük, szélességük és időtartamuk tekintetében. A válságok alakulását sok tényező befolyásolja. Új piacok szerzése — esetleg háború útján —, más népek leigázása, közgazdasági, állami eszközök igénybevétele stb. A válság azonban *mint tendencia a tőkés társadalomban állandó jelenség.*

A piaci konkurrencia a termelés hajtóerejeként lép fel. A tőkés győzni akar a piacon, olcsóbban kell termékeit előállítani, ez a nagyipar gépeinek tökéletesítését követeli meg. De *a gépi berendezés tökéletesítése az emberi munka feleslegessé tételét is* jelenti. Ha a gépi berendezés bevezetése a kézművesek millióinak kevés számú gépmunkás által való kiszorítását jelentette

egykor, akkor a gépi berendezés tökéletesítése egyre több és több gépmunkás kiszorításával jár, végső fokon pedig azzal, hogy létrejött a rendelkezésre álló bérmunkásoknak a tőke átlagos foglalkoztatási szükségletét túlhaladó létszáma. Egy egész *ipari tartaléksereg* — ahogy Marx nevezi —, mely rendelkezésre áll arra az időre, amikor az ipar teljes kapacitással dolgozik, s melyet az utcára dobnak a bekövetkező válság idején. A munkanélküliség hol kisebb, hol nagyobb méreteket ölt, de a kapitalizmus állandó kísérőjelensége. Így történik meg, hogy a munkaeszközök gazdaságosabbá tétele, a gépi berendezés fejlesztése, a munkaidő megrövidítésének eszköze átcsap a munkás kirablásába. Míg egyeseket túldolgoztatnak, mások munka nélkül lesznek, s míg a tőkés piacot keres, a profit növelése érdekében a munkabér leszorítására törekszik, s ezzel aláássa saját piacát: a fizetőképes piac nem tud lépést tartani a termelés bővülésével, terjeszkedésével.

A termelés és fogyasztás ellentmondása ez, mely szintén a tőkés társadalom alapvető ellentmondásának megnyilvánulása. A gyáron kívüli anarchia megszüntetése, a fizetőképes piac szélesítése — ezek azok a problémák, amelyeket a tőkésosztálynak termelési módja zavartalansága érdekében létérdeke lenne megoldani, de megoldásuk a tőkés termelés viszonyai között nem lehetséges. Még részleges megoldásuk is bizonyos — s ez lehetséges — módosításokat követel a klasszikus, ún. szabadversenyes kapitalizmus viszonyaihoz képest. A szabadversenyes kapitalizmus leglényegesebb vonásai: a) viszonylag alacsony a tőkés üzemek koncentrációja és centralizációja; b) a tőkésosztály különböző rétegei (ipari tőke, kereskedelmi tőke, banktőke) közötti elkülönültség a jellemző; c) a tőkés termelésben nem érvényesül a tőkésállam szerepe. Ahogyan Marx mondja: a klasszikus kapitalizmusban a tőkésállam alapjában mint „éjjeliőr" szerepel; biztosítja a *gazdaságon kívüli* feltételeket a tőkés gazdaság zavartalan menetéhez.

A következő fejezetben látjuk majd, hogyan válnak általánossá a tőkés monopóliumok; hogyan fonódnak össze a tőkés világ különböző osztagai; hogyan alakul át a tőkésállam „éjjeliőrből eszmei össztőkéssé", beavatkozva most már a tőkés gazdaság menetébe is. Látni fogjuk, hogy ez a változás — bár elemeiben részlegesen csökkentheti és csökkenti is a tőkés termelés anar-

chiáját, hozzájárul a piac bővülésének lehetőségéhez — egyrészt hogyan hoz létre új ellentmondásokat, másrészt mennyiben mélyíti tovább a meglevő ellentmondásokat. Bár ezek az új vonások kifejlett formában a kapitalizmus új szakaszában, az imperializmusra jellemzőek, megjelennek már a klasszikus, szabadversenyes kapitalizmus korában is.

Így mind az ipari fellendülés időszaka, mind a gazdasági válság a termelési eszközök társadalmasításának tőkés formáira vezet (részvénytársaságok, trösztök stb.). Egyes termelési és forgalmi eszközök némelyike már eleve olyan gigantikus erőfeszítéseket követel, hogy egyedi előállítása és felhasználása kizárt. Egy bizonyos fejlődési fokon ezek a formák változnak, fejlődnek. A kartellek, trösztök is elégtelennek bizonyulnak, s végül is az *eszmei össztőkésnek, az államnak* kell beavatkoznia. Ez már a múlt század végén megvalósult a tőkésországok nagy részében a vasútnál, postánál stb. Engels az állami beavatkozás szükségességéről így írt 1878-ban: „csak abban az esetben, ha a termelési vagy forgalmi eszközök valóban kinőttek a részvénytársasági vezetés alól, ha tehát az államosítás gazdaságilag elháríthatatlanná lett, csak abban az esetben jelent — még ha a mai állam hajtja is végre — gazdasági haladást, új előfok elérését ahhoz, hogy az összes termelőerőket birtokba vegye maga a társadalom. Újabban azonban... bizonyos hamis szocializmus lépett fel..., amely minden államosítást... minden további nélkül szocialistának nyilvánít. Persze, ha a dohány államosítása szocialista dolog volna, akkor Napóleon és Metternich is a szocializmus megalapítói közé számítanának."

Ezek a változások azonban nem szüntetik meg a tőkés viszonyt, a tőkés társadalmat. A termelőerők magasabb szintű tőkés tulajdona nem oldja meg az alapvető ellentmondást, a termelés társadalmi, az elsajátítás tőkés voltát. A megoldás csak az lehet, hogy a modern termelőerők társadalmi természetét összhangba hozzák egy társadalmi irányítással, társadalmi elsajátítással. Ez pedig csak azáltal történhetik meg, ha a társadalom birtokba veszi a termelési eszközöket, amelyek minden más vezetés alól kinőttek. A tőkés társadalom nagyra növelte a termelési eszközöket — azokat a fegyvereket, melyek halálát okozzák, és megszülte azokat, akik az ítéletet végrehajtják a tőkés társadalmon — a proletárokat. A munkásosztály forradalom út-

ján megdönti a tőkésosztályt, megragadja az államhatalmat, és legelső lépésként a termelési eszközöket társadalmi tulajdonba veszi. Ezzel az aktussal megszabadítja a termelési eszközöket eddigi tőketulajdonságuktól és teljes szabadságot ad társadalmi jellegük érvényre jutásához.

3. A tőkés társadalom osztályviszonyai

A burzsoázia fejlődése

A tőkés társadalom a burzsoázia (polgárság) harcának eredménye. Amikor Európa kikerült a középkorból, a városok feltörekvő polgársága volt a társadalom forradalmi eleme. Osztályérdeke — a tőkés termelési viszonyok kiszélesítése, majd uralkodóvá tétele — egybeesett a társadalmi haladással.

A modern burzsoázia hosszú történelmi fejlődés terméke. A középkor jobbágyaiból lettek az első városok polgárai, ebből a polgárságból fejlődtek ki a burzsoázia első elemei. A céheket kiszorították a manufaktúrák, a céhmestereket az iparosok. A gőz és gép forradalmasító hatására a manufaktúra helyébe a nagyipar, az iparosok helyébe a modern burzsoázia lépett. A burzsoázia gazdasági fejlődésének minden egyes fokát megfelelő politikai haladás követte. Kiharcolták a feudális uraktól a városokban a helyi önkormányzatot és politikai jogaikat, felfegyverezték közösségeiket. A közös gazdasági, politikai érdekek és kapcsolatok egybeforrasztották és osztállyá kovácsolták a tőkések különböző csoportjait a közös cél, a feudalizmus megdöntése érdekében, a polgári forradalom végrehajtására.

A hűbéri rendszer nagy nemzetközi központja a római katolikus egyház volt. Ez egyesítette politikai egésszé Nyugat-Európát. Az egyház a vallási nézetek révén ideológiailag megalapozta a hűbéri rendet, s az adott hatalmi viszonyok lényegét istentől eredeztette. Saját hierarchiáját hűbéri mintára szervezte meg, és végül ő maga volt Európa legnagyobb hűbérura, mint az egész katolikus földbirtok legalább egyharmad részének tulajdonosa. Az egyház tehát a maga egész szellemi és világi

hatalmával a feudális rend legfőbb támasza volt, a feudális állam és az egyház sokszorosan összefonódtak. Ezért a feudalizmus elleni fellépés szükségképpen az egyház elleni fellépést is jelentette.

Mindebből két dolog következik: *Először:* a polgárság feudalizmus elleni harca kezdetben vallási mezbe öltözött. Luther, majd Kálvin reformációja valójában a polgárság és a feudalizmus osztályharcát tükrözte egy olyan állapotban, amelyben a „fegyverek kritikáját" bevezető „eszmék kritikája" számára is csak részlegesen voltak még adva a feltételek. *Másodszor:* a polgárság forradalmi harcainak természetes szövetségese volt a tudomány, részben, mert a termelőerők fejlődéséhez igényelte, és szinte korlátlan távlatokat nyitott fejlődése számára, részben pedig, mert az egyház mindkettőjük közös ellenfele volt. A mechanika, a fizika, a csillagászat, az élettan tudósai a haladás oldalára álltak. A filozófusok harcos materializmusukat szembeszegezték az egyház idealista dogmáival.

A nagy francia forradalom volt az első, mely ledobta magáról a vallási köntöst és leplezetlenül politikai talajon szállt harcba. Itt dolgozták ki a polgári forradalom eszméit is a legnyíltabban. A francia forradalom eszmei előkészítői bátran szakítottak minden előítélettel. Az új társadalomban látták megvalósultnak az ész, a jog birodalmát, úgy vélték, hogy a feudális kiváltságok megszűnésével minden kiváltság és elnyomás megszűnik, s az örök igazságosság, a természetben gyökerező egyenlőség, az elidegeníthetetlen emberi jogok érvényesülnek majd. De a polgári forradalom — bármilyen nagy lépéssel vitte előre a történelmet — végül is csupán a kizsákmányolás egyik formáját egy másikkal cserélte fel. Azok a tömegek — városi és falusi nincstelenek —, akik segítették a burzsoáziát a polgári forradalom kivívásában, szembekerültek volt szövetségeseikkel. A legélesebb ellentét a burzsoázia és a proletariátus között alakult ki. A tőkés társadalom e két alapvető osztálya között kibékíthetetlen ellentét feszült, érdekeik élesen szemben álltak egymással.

A burzsoázia nemcsak a termelőerőket és termelési viszonyokat forradalmasította, hanem új felépítményt is hozott létre.

A burzsoá diktatúra lényege, a polgári demokrácia értékelése

A burzsoá állam a tőkésosztály erőszakszervezete a kizsákmányolás biztosítására és kiterjesztésére. Ennyiben a tőkésállam nem különbözik az előző kizsákmányoló típusú államoktól. *Elnyomás, diktatúra a széles tömegek, az elnyomottak számára, demokrácia, szabadság a tőkés kizsákmányolók számára. Ez a burzsoá állam lényege, tartalma.* A burzsoázia a feudális viszonyok széttörése után természetesen formailag egy magának megfelelő államot épít ki, hiszen az a régi feudális kizsákmányolás védelmére épült, és nem biztosítja a tőke tökéletes szabadságát. A burzsoázia a saját termelési viszonyainak megfelelően alakítja át az államot, a kormányzati módszert, a politikát, a jogot, az ideológiát, az erkölcsöt, a művészetet. Csak azt veszi át a régi államgépezetből, ami számára is megfelel a kizsákmányolás újfajta biztosítására.

A burzsoázia számára fejlődésének első periódusában a legkedvezőbb politikai forma a *burzsoá demokrácia.* Bár lényeges vonásai azonosak, a különböző polgári demokratikus formák és azok intézményei egy-egy országban vagy egy-egy történelmi időszakban különbözők. Függnek a polgári forradalom következetességétől, a proletariátus osztályharcának mértékétől, az ország történelmi hagyományaitól, földrajzi helyzetétől stb. A polgári demokrácia a középkorhoz, a feudális állapothoz viszonyítva valóban progresszív, mint ahogy az egész tőkés rendszer előrelépés a hűbéri társadalomhoz képest. De a „szabadság, egyenlőség, testvériség" nem az elnyomottak, hanem a tőke szabadsága, nem a burzsoázia és proletariátus közötti egyenlőség és testvériség. A polgári demokrácia formailag szabadságot biztosít minden állampolgár számára, de ez a munkás számára csupán munkaerejének szabad eladását jelenti. Szabadon hirdetheti véleményét lapokban, ha lapot tud fenntartani, gyűléseken, ha pénze van gyűléstermet bérelni; „szabadon" választhat képviselőt, de a pénz hatalma polgári többséget biztosít a parlamentben; szabadon gondolkodhat, miután már megtömték a fejét burzsoá nézetekkel az iskolában, a színházban, a sajtóban. Harcolhat béremelésért, munkaerejének kedvezőbb eladásáért — ha

van kinek eladnia —, amíg nem veszélyezteti a tőkésosztály hatalmát. Ha ezt megkísérli, máris szemben találja magát a tőkésállam elnyomó gépezetével: a rendőrséggel, katonasággal, bírósággal. Ilyenkor a proletariátus véres leckét kap az egyenlőségből és testvériségből. Egyetlenegy burzsoá állam sincs — legyen az a legdemokratikusabb —, ahol az alkotmányban ne lennének kibúvók és fenntartások, melyek biztosítják a burzsoázia számára azt a lehetőséget, hogy amennyiben hatalmát veszélyeztetve látja, rendőrséget — szükség esetén katonaságot — küldjön a munkások ellen, lövessen rájuk, rendkívüli állapotot rendeljen el. A dolgozóknak a burzsoá alkotmányban biztosított jogaik érvényesítéséért is szüntelen harcot kell folytatni.

A burzsoá demokrácia a tőke érdekeit védi. A tőkés politika alapvető kérdéseiről a legdemokratikusabb parlament sem folytat vitát; sem a külpolitikában — a háborút is beleértve —, sem lényeges belpolitikai kérdésekben nem a népképviseleti szervek döntenek.

A polgári demokrácia ugyanakkor meglehetősen széles jogokat biztosít az állampolgároknak, de ezek a dolgozó osztályok számára formálisak, mert hiányoznak e jogok gyakorlásának feltételei. Ugyanakkor e jogok lehetőséget adnak arra is, hogy elkendőzzék az állam osztályjellegét. A burzsoá propaganda úgy tünteti fel, hogy az állam mindenkié, hiszen közérdekű funkciókat tölt be: Az építkezések, az egészségügy, a kulturális és kommunális feladatok stb. — minden állampolgár közös ügyei. Ezek intézésébe gyakran még be is vonják a dolgozókat. Valójában ezek a funkciók mindig alárendelt szerepet játszanak a kizsákmányoló államok tevékenységében, és e feladatok megvalósításának csak olyan változatairól lehet szó tőkés viszonyok között, amelyek a tőkésosztály érdekeit helyezik előtérbe.

A munkásosztálynak a polgári demokrácia nyújtotta lehetőségeket fel kell használnia nemcsak sorsának javítására, hanem propagandára és arra is, hogy a közéleti tevékenység révén is politikai tapasztalatokat szerezzen. A baj ott kezdődik, ha ezzel megelégednek, lemondanak az osztályharc forradalmi céljairól, a tőkés rendszer megdöntéséről.

A polgári demokrácia osztályjellegének leleplezésére nagy gondot fordítottak már a marxizmus klasszikusai a múlt század

közepén. Marx és Engels már a „Kommunista Kiáltvány"-ban mint osztályállamot, „az egész burzsoá osztály közös ügyeit igazgató bizottságot" jellemzi a tőkésállamot.

A munkásosztály fejlődése és harca a tőkések ellen

A munkásság harca már a tőkés társadalom hajnalán megindult. De a munkásságnak is végig kellett járnia az osztállyá szerveződés útját. Az első harcok még arról tanúskodnak, hogy a proletariátus az ellenségét a gépekben látta. Később az egyes munkások, azután egy gyár munkásai, majd az egész szakma munkásai harcoltak az egyes burzsoá ellen, aki közvetlenül kizsákmányolta őket. Az ipar fejlődésével a proletariátus nemcsak számában nőtt, hanem szervezettsége is fokozódott, egyre komolyabb társadalmi erővé vált. Az érdekek ütközése, a proletariátus életkörülményeinek javításáért folyó harc mindinkább két osztály összeütközésének jellegét kezdte magára ölteni.

A munkások már az 1830-as években szervezeteket hoztak létre, munkabérrel kapcsolatos érdekeik védelmére. Sőt állandó szövetségeket is alapítottak, hogy az alkalomadtán kitörő lázadások esetén ellássák magukat élelemmel. Helyenként a harc munkásfelkelésekre vezetett, mint például 1831-ben Lyonban. Ezeknek a harcoknak a legfőbb eredménye azonban nem az, hogy mit sikerült követeléseikből kivívni, hanem az, hogy a munkások kezdték megérteni az egyesülés szükségességét. A helyi egyesülések lassanként kiterjedtek több gyárra, iparágra és más városokra. A munkások ösztönösen felismerték osztályérdekeiket és a közös ellenséget. *Ösztönös harcaik középpontjában elsősorban gazdasági követelések álltak.* Angliában a chartista mozgalom már politikai követeléseket is megfogalmazott, de ezek csupán a tőkés rend keretein belüli javításokra irányultak. A proletariátus egyre növekvő mozgalma ekkor még nélkülözte a tudatos elemet. Nem volt távoli célja, nem ismerte fel saját erejét, történelmi hivatását, ebből adódó feladatait.

Már a tőkés társadalom kezdetén akadtak olyan gondolkodók, akik felfedezték a kapitalizmus számos ellentmondását. Meglátták, hogy a burzsoá társadalomban a tőkések egyéni érdekei szükségszerűen ellentétben állnak a közérdekkel, hogy a bőség mellett burjánzik a nyomorúság. Rokonszenvüket és tudásukat az elnyomottak szolgálatába állították. Miután felismerték, hogy a tőkés társadalom keretében nem oldhatók meg az ellentmondások, egy új társadalmi rend kidolgozásán munkálkodtak, amely mentes lesz az ellentmondásoktól, ahol a munka mindenki számára kötelesség lesz, mindenki hajlamainak megfelelő munkát végez, és ahol lehetőség nyílik majd arra, hogy a legszegényebbek szükségleteit is magas fokon kielégítsék és a közösség maga gyakorolja hatalmát.

E nagy gondolkodókat (Saint-Simon, Fourier, Owen) utópista szocialistáknak nevezzük. Elképzeléseik kidolgozására a XVI—XVII. században élt utópisták (Morus, Campanella) műveit, valamint a XVIII. században keletkezett kommunista elméleteket (Morelly és Mably) használták fel. Műveikben valóban felismerhetők a szocialista társadalom egyes jellemvonásai.

Az utópista szocialisták azonban olyan korban éltek, amikor a tőke és a munka közötti ellentmondás még nem fejeződött ki éles osztályharcban. Ezért *a proletariátusban csak szenvedő és nem harcos osztályt láttak, nem ismerhették fel történelmi hivatását, azt sem, hogy a munkásosztály csak a burzsoáziával szemben valósíthatja meg a szocializmust.* A még éretlen osztályviszonyok szülték az utópisták „éretlen" elméletét, mely szerint az eszményi társadalmat az emberbaráti szeretet nevében valósítják meg, mégpedig úgy, hogy a tőkéseket is sikerül megnyerni a szocializmus ügyének. Az utópista szocialisták szemléletmódja sokáig uralkodott a XIX. század szellemi életében. Sok haladó gondolkodót, művészt vonzott az egész emberiség felszabadításának eszméje, amelyhez nem kell más, mint néhány nagyszerű elme és szervező, akik megértetik a tőkésekkel, hogy ez nekik is kifizetődő.

Az 1848-as forradalmak hatására azonban a szellemi élet legjobbjai már megértették, hogy ez az eszményi társadalom harc nélkül soha nem válhat valóra. Gondoljunk csak Petőfire, akihez

a tudományos szocializmus első dokumentumai még nem juthattak el, de már „A XIX. század költői" című versében a Kánaán megteremtéséért *hívott harcra.*

A tudományos szocializmus. Marx és Engels

A tudományos szocializmus csak akkor jöhetett létre, amikor az osztályellentétek már élesen kibontakoztak és a proletariátus önálló osztályként vívta harcát a tőkések ellen.

A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben sok kiváló gondolkodót, politikust, művészt, történészt foglalkoztatott a proletariátus egyre fokozódó harca. Megértették az ösztönös harcok igazságos voltát; felfedezték okait, és keresték a megoldás útját. Maguk a munkások nem juthattak el arra a fokra, hogy kidolgozzák a tudományos szocializmus elméletét, hiszen ehhez olyan tudományos felkészültség kellett, amelynek megszerzésére a korabeli proletariátusnak nem volt lehetősége. Ezt csak olyan értelmiségiek végezhették el, akik a kor színvonalán álló alapos műveltséggel rendelkeztek, ismerték a legfontosabb tudományos eredményeket, megértették a proletariátus harcának jogosságát, és azonosították magukat érdekeivel.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a tudományos szocializmus szülőhazája Németország. A negyvenes évek Németországában érlelődött a polgári forradalom, s ezt heves ideológiai és politikai harc előzte meg. Éles eszmei harcot vívtak a forradalmi demokraták és a munkásosztálytól megijedt megalkuvó burzsoá ideológusok. A forradalmi demokraták legkiválóbbjai e harcban elszakadtak osztályuktól és csatlakoztak ahhoz az osztályhoz, amelyé a jövő — a proletariátushoz. E harcban talált egymásra a tudományos szocializmus két megalapítója, Marx és Engels. Életüket, tevékenységüket a negyvenes évek közepétől a munkásmozgalomnak szentelték. 1847-ben beléptek az Igazak Szövetségébe, mely a munkások nemzetközi jellegű szervezete volt. Hatásukra fordulat következett be a munkásszervezetben. A Szövetség eltávolodott utópista nézeteitől, melyet a „Minden ember testvér" jelszó fémjelzett, és misztikus hangzású elnevezését Kommunisták Szövetségévé változtatta. Marx és Engels a Szövetséget teljesen átszervezték, kidolgozták programját: a

Kommunista Párt kiáltványá"-t, melynek befejező szavai: „Világ proletárjai, egyesüljetek" váltak a mozgalom harci jelszavává.

A „Kommunista Párt kiáltványa" — vagy ahogy általában nevezik: a „Kommunista Kiáltvány" — Marx és Engels közös műve, a nemzetközi kommunista mozgalom halhatatlan és klaszszikus alapokmánya. Ebben írásba foglalták a kor tartalmát, elemezték a tőkés rendszert, bebizonyították pusztulásának szükségszerűségét, általánosították a munkásmozgalom tapasztalatait, felvázolták a proletariátus történelmi hivatását.

A proletariátust elemezve megállapították, hogy *érdekei a burzsoáziával antagonisztikusak.* Ez az ellentét állandóan élező osztályharcban jut kifejezésre, mely szükségszerűen elvezet a forradalomhoz, a burzsoázia erőszakos megdöntéséhez. A proletariátus az összes eddigi társadalmak elnyomott osztályainál forradalmibb osztály. A rabszolga is forradalmi volt, amikor harcolt a rabszolgatartók ellen, a jobbágy is, amikor felkelt a hűbérurak ellen és a burzsoázia is, amikor megdöntötte a feudalizmust. De a proletariátus egy olyan társadalmat képes létrehozni, mely nemcsak fejlettebb az előzőknél, hanem mindenfajta kizsákmányolást megszüntet. Ezt a feladatot csak a munkásosztály végezheti el, mert osztályérdekei egybeesnek a társadalmi haladással. *A tőkés társadalomban a munkásosztály az egyetlen következetesen forradalmi osztály.* Azzá teszi a termelési eszközöktől való megfosztottsága, szervezettsége, internacionalizmusa, a technika fejlődésével együtt járó koncentráltsága, műveltsége, tudományos elmélete és egysége.

Marx és Engels a munkásosztály egységéről írva kizárólag arra utaltak, hogy egységes abban, hogy nincs termelési eszköze; „a forradalomban nem veszíthetnek semmit, csak láncaikat..." Mindig számításba vették, hogy *a proletárok között lehet számottevő különbség.* A tőkés rendszer — különösen világrendszerré válása után — objektíve is megosztja a proletariátust, s ez hatással van életkörülményeire és gondolkodásmódjára. Különbségek lehetnek országonként, iparáganként, az ipari és agrárproletár között, nagyipari és kisüzemi proletár között, valamint a termelőmunkában és a szolgáltatásban dolgozók között. Ezek mellett komoly szerepet játszik, hogy a burzsoázia maga is törekszik megosztani a munkásosztályt, és a burzsoá tár-

sadalomban a proletariátusra komoly hatást gyakorol a burzsoá ideológia, a vallás, a kispolgárság, melyet a munkásmozgalom tőkés keretek között nem képes teljesen ellensúlyozni.

Az 1848-as forradalmakat követő időben a reakció szétverte a Kommunisták Szövetségét, de sem a munkásmozgalom, sem a tudományos szocializmus nem rekedt meg, tovább fejlődött. A munkásmozgalom szélesedett, mind több országra kiterjedt, tartalmában új elemekkel bővült. A szervezett munkások gazdasági harcaik közben gyűléseiken kiálltak a korabeli haladó mozgalmak mellett.

Az I. és II. Internacionálé

Marx és Engels feldolgozták az 1848-as forradalmak tapasztalatait, tovább gazdagítva ezzel a tudományos szocializmust. Marx hozzákezdett fő művének, „A tőké"-nek megírásához. E folyamat következményeként 1864-ben megérett a helyzet egy magasabb szintű nemzetközi szövetség megalakítására, mely a későbbiekben az I. Internacionálé néven vált ismertté (1864—1872).

„Az I. Internacionálé lerakta a munkások nemzetközi szervezetének alapját a tőke elleni támadásuk előkészítése céljából" (Lenin). Első kísérlet volt ez a kibontakozó szervezett munkásmozgalom összefogására, mely ezekben az években Európa csaknem valamennyi országában növekedett. A nemzetközi munkásosztálynak mint egységes erőnek a megszervezése ebben a történelmi szakaszban rendkívüli nehézségekkel járt. A különböző országokban a munkásmozgalom fejlődési foka és jellege szerint igen vegyes összetételű volt, s a tagszervezetekben is többféle — gyakran ellentétes — irányzatok és eszmei áramlatok jelentkeztek. A különböző kispolgári áramlatok összeütköztek egymással és a marxizmussal.

A tudományos szocializmus elméletének Marx, Engels és a mellettük álló kiemelkedő proletárvezetők (Bebel, Wilhelm Liebknecht) fáradhatatlan tevékenységének volt köszönhető, hogy az I. Internacionálé nem szenvedett hajótörést az alattomos zátonyok és viharos hullámok között, hogy a széthúzó erőket össze tudták tartani, és megtalálták a közös cselekvés alapját. Az I. Internacionálé ragyogó fejezete volt a munkásmozga-

lom történetének. Az a bátorság, amellyel fennállásának nyolc éve alatt a világban felmerülő valamennyi fő kérdésben állást foglalt, az a kezdeményező és vezetőkészség, amellyel lerakta alapjait a következő időszak nagy politikai munkáspártjainak, az a következetesség és türelem, mellyel eszmei harcát vívta, maradandó öröksége a kommunista mozgalomnak.

A Párizsi Kommünt követő reakció visszavetette a munkásmozgalmat, az I. Internacionálé is megszűnt. De, mint Marx írta 1873-ban: „Az események, valamint a dolgok elkerülhetetlen fejlődése és bonyolódása maga fog gondoskodni az Internacionálé javított alakban való feltámadásáról..." Hasonlóan nyilatkozott Engels is: „Az Internacionálé... régi formájában túlélte magát... Azt hiszem, a legközelebbi Internacionálé — miután Marx írásai néhány éven át megtették hatásukat — kezdettől fogva kommunista lesz..." S valóban, 1889-ben megalakult a II. Internacionálé. A közben eltelt időszakban a legtöbb európai országban, sőt néhány Európán kívüli országban is létrejöttek a marxista talajon álló munkáspártok. A munkásosztály a századfordulóig kiépítette szakszervezeteit, pártszervezeteit, melyek eszközül szolgáltak gazdasági helyzetének és politikai jogainak megjavítására. A tudományos szocializmus és a munkásmozgalom eggyé vált, hatalmas politikai erővé fejlődött. A burzsoázia politikájában nem hagyhatta figyelmen kívül ezt az erőt, számolnia kellett vele minden lépésénél. Marx és Engels jóslata azonban ekkor még nem vált valóra. Noha kezdetben tevékenysége igazolta a marxizmus klasszikusait, a századfordulótól egyre világosabbá vált, hogy a kommunizmust ez az Internacionálé nem fogja a zászlajára tűzni. Lenin utólag így értékeli a II. Internacionálét: „A II. Internacionálé (1889—1914) olyan proletármozgalom nemzetközi szervezete volt, amely szélességében növekedett, ami nem ment a forradalmi színvonal ideiglenes süllyedése, az opportunizmus ideiglenes megerősödése nélkül, amely opportunizmus végül is ennek az Internacionálénak szégyenteljes csődjére vezetett." Azt azonban, hogy miért kerekedett felül az opportunizmus és jutott csődbe a II. Internacionálé, nem érthetjük meg, ha nem vizsgáljuk meg előbb a kapitalizmusban végbement változásokat.

Negyedik fejezet

Korunk kapitalizmusa

A szabadversenyes kapitalizmus a XIX. század első kétharmadában élte virágkorát. A múlt század végén azonban olyan jelenségek léptek fel a kapitalizmuson belül, amelyek — noha nem változtatják meg a tőkés rendszer lényegét — indokolttá teszik azt, hogy a tőkés társadalom második szakaszáról, az imperializmusról beszéljünk. A változások kiterjednek a gazdasági és a társadalmi-politikai viszonyokra, a munkásosztály harcainak általános feltételeire is. Az imperializmuson belül — éppen a végbement változások jellege alapján — szintén két, egymástól semmiképpen nem élesen elhatárolható szakaszt különböztetünk meg: a magánmonopolista és az állammonopolista kapitalizmust.

Lenin már korán felfigyelt az említett változásokra, összefoglalta ezek lényegét, s meghatározta az imperializmus helyét a társadalom történetében.

1. Lenin az imperializmus ismérveiről

Lenin az imperializmus ismérveiként a monopóliumokat, a finánctőke kialakulását, a tőkekivitelt, a világ gazdasági és politikai felosztását és újrafelosztását emeli ki.

A monopóliumok

A monopóliumok a szabad versenyből nőttek ki. A tőkések, hogy megállják helyüket a piacért folytatott harcban, egyesüléseket hoznak létre. Ezekben a kartellekben, trösztökben megegyeznek az eladási és vásárlási feltételekben, fizetési határidőkben, megszabják a béreket, árakat, a termelt mennyiséget. Felosztják a piacot és a profitot.

A kartellek és trösztök kezében egy-egy iparág nagy része összpontosul. Fölényük — a kívülálló versenytársaikkal szemben — üzemeik összességének hatalmas méretein és fejlett technikai berendezésén alapul. Lehetőségük nyílik külön üzemeket, apparátust fenntartani újítások, szabadalmak létrehozására és kidolgozására. A kívülállók képtelenek velük eredményesen felvenni a versenyt: *a konkurrencia szükségszerűen monopóliumba csap át.*

Ez már egészen másvalami, mint az elaprózott és egymásról nem tudó, elkülönülő, ismeretlen piacra termelő kapitalista üzemek régi szabad versenye. A verseny azonban nem szűnik meg, még elkeseredettebbé válik, de most már a monopóliumok között. A legnagyobb, legerősebb monopóliumok olyan kivételes helyzetbe kerülnek — s ezzel tovább fokozzák a koncentrációt —, hogy például nyersanyagforrások megvásárlásával megvonják más monopóliumoktól a nyersanyagot. Lehetőségük nyílik arra, hogy az árak leszorításával, a szállítás megvonásával, a piacok elzárásával és hasonló módszerekkel tönkretegyék versenytársaikat. A konkurrencia tehát még élesebb formákat ölt. A küzdelem a következő főbb területeken zajlik:

— az értékesítési piacokért, ezek meghódításáért, illetve elhódításáért, a vásárlók pénzéért;
— nyersanyagok beszerzéséért;
— a magasabb profitot biztosító tőkebefektetésért;
— olcsó munkaerőért.

Egy-egy monopólium győzelme csak időleges, az erőviszonyok változásával az erősebb nem fogadja el a rákényszerített helyzetet, és a harc ismét fellángol. De folyik a konkurrencia a monopóliumok és a monopóliumon kívül állók között is. Itt azonban nagyon egyenlőtlen erők küzdelméről van szó, a kívülállók kénytelenek engedelmeskedni a monopóliumok akaratának.

A monopóliumok nemcsak a konkurrenciát nem küszöbölték ki, hanem a válságokat sem, sőt ezek még súlyosabbakká váltak. Az ipar egyes ágaiban kialakult monopólium fokozza és kiélezi az egész tőkés termelésnek mint rendszernek lényegéhez tartozó fejetlenségét. A mezőgazdaság és az ipar fejlődése közötti aránytalanság — ami a kapitalizmusra általában jellemző — növekszik. A technika egyre gyorsabb fejlődése a különböző iparágak közötti aránytalanság és a válság egyre több elemét hozza magával. A mind élesebbé váló verseny még nyilvánvalóbbá teszi a tervszerű termelés hiányát, újabb válságot hord magában. A válságok további centralizációra vezetnek, melyből magasabb szinten újabb konfliktusok keletkezhek.

A kapitalizmus imperialista szakaszában a termelés még inkább társadalmivá válik, de az elsajátítás magánjellegű marad. Mind kevesebb számú tőkéscsoport magántulajdona válik uralkodóvá. Ez azzal jár, hogy a tőkés gazdaságra továbbra is az anarchia, az aránytalanságok a jellemzők.

A tőkekoncentráció a mezőgazdaságba is behatol. A kisparaszti gazdaságok tönkremenése felgyorsul. A tulajdonukat vesztett kisárutermelők növelik a munkásosztály létszámát. Ez a gyors növekedés „felhígítja" a proletariátust, hiszen a faluról felkerült munkás gondolkodásmódját tekintve még sokáig kispolgár. Ez a réteg táptalaját képezi az opportunista nézeteknek. Gyűlölik a tőkéseket, hiszen azok tönkretették őket mint tulajdonosokat, de még reménykednek, hogy „meg lehet javítani" a kapitalizmust és *visszatérhetnek a régi állapotok.* E nézetek bekerülése és eluralkodása a munkásmozgalomba azt eredményezi, hogy annak forradalmi jellege meggyengül.

A finánctőke

Ahogy az ipari tőke, úgy a banktőke is megváltozik az imperializmus időszakára. A bankok alapvető és eredeti művelete az volt, hogy a feleslegesen heverő pénztőkét összegyűjtötték és ezt az ipari tőkések rendelkezésére bocsátották, működő, hasznot hajtó tőkévé változtatták.

Az ipari tőke koncentrálódásával azonban a banktőke is koncentrálódott, létrejöttek a hatalmas bankmonopóliumok. Az

ipari tőke egy része a bankokba vándorolt, míg a bankok tőkéjük egyre növekvő részét az iparba fektették be. *A bank és az ipari tőke összefonódik és létrejön a finánctőke.* „A bankoknak az iparral való egybeolvadása, illetve összenövése — ez a finánctőke keletkezésének története és a finánctőke fogalmának tartalma" — írta Lenin. A finánctőke kézben tartja a nemzetgazdaság legfontosabb ágait, fizetett szakemberein keresztül ellenőrzi a termelés nagy részét. E pozíció lehetővé teszi, hogy ő sajátítsa el a dolgozók által termelt nemzeti jövedelem nagy hányadát. A finánctőkéseknek ezt a maroknyi csoportját *finánc-oligarchiának* nevezzük. A finánc-oligarchia gazdasági hatalmával járó következmény, hogy a politikai élet felett is ők uralkodnak. Az imperialista állam — az egész tőkésosztály érdekei mellett — elsősorban a finánctőke érdekeit képviseli a gazdaságpolitikában, a kül- és belpolitikában egyaránt. Egyre jobban kifejezésre jut az a törekvés, hogy a finánctőke maga alá rendelje az államot. *Ezért a monopolkapitalizmus államát finánctőkés államnak is nevezzük. A finánctőkés államban létrejön az államapparátus és a finánctőkések közötti személyi unió.*

Az imperializmus politikai sajátosságait vizsgálva Lenin a következőket írta: „Az imperializmus a finánctőke és a monopóliumok kora, márpedig ezek mindenütt uralmi, nem pedig szabadságtörekvések hordozói. E törekvések eredménye — reakció az egész vonalon."

A tőkekivitel

A szabadversenyes kapitalizmust az *árukivitel* jellemezte. A monopolkapitalizmusban a *tőkekivitel* vált a tőkés nemzetközi kapcsolatok fő formájává. Ennek szükségességét a termelés és fogyasztás közötti ellentmondás teremti meg. Miután a termelt javak tömegét nem követi a dolgozók fizetőképes keresletének megfelelő ütemű állandó emelkedése, hazai piacon már nem érdemes újabb befektetéseket eszközölni, így tőkefelesleg jön létre.

Szerepet játszik a tőkekivitelben más tényező is. Közelebb viszik a termelést a nyersanyagforrásokhoz, olcsóbb munkaerőre tesznek szert a gyarmatokon, kisebb önköltséggel és magasabb

haszonnal termelhetnek. Ily módon az átlagosnál nagyobb, ún. *extraprofitra* tesznek szert. Ez lehetővé teszi a munkásarisztokrácia kialakulását valamennyi imperialista országban, az extraprofit bizonyos hányadát a tőkések arra használják fel, hogy a munkások egy csoportját jobban fizessék, és ezáltal a munkásosztályt megosszák. Még élesebben jelentkezik ez az „anyaország" és a gyarmatosított ország proletariátusa között.

Ezen a gazdasági alapon a monopolkapitalizmus megteremtette a munkásosztály egy részének politikai kiváltságait és politikai megosztottságának alapjait is. A munkásarisztokrácia valamennyi imperialista országban kialakította a maga pártját — Engels mélyértelmű kifejezése szerint a „burzsoá munkáspártokat". Ezek politikai kiváltságokat élveznek, legalitást, sajtót, parlamenti képviseletet stb. E pártok — ha munkáspártok is — már nem harcolnak többé az egész proletariátus érdekeiért, a munkásarisztokrácia kiváltságait védelmezik, objektíve a burzsoázia szövetségesei, azok érdekeit csempészik be a munkásmozgalomba, „beépülnek" a kapitalizmusba.

Az imperializmus tehát egyik oldalon a termelés mindenirányú társadalmasításával, az ellentmondások kiéleződésével, a kizsákmányolás fokozásával közelebb hozza a szocialista forradalom lehetőségét, másik oldalon a munkásarisztokrácia létrehozásával demoralizálja a munkásmozgalmat, ezzel megakadályozza, hogy a munkásosztály egységesen lépjen fel a forradalom érdekében. Hatására egy olyan párt- és szakszervezeti bürokrácia alakul ki, amely a proletariátus kispolgári gondolkodású tömegeire támaszkodva letér a forradalmi útról, a marxizmust megfosztja forradalmi lényegétől, a mozgalmat olyan korlátok közé szorítja, amely már nem veszélyezteti a tőkés rendet. Ez a magyarázata a II. Internacionálé opportunizmusának, és ez teszi szükségessé az imperializmus időszakában olyan új típusú párt létrehozását, mely képes a proletárforradalom vezetésére, hatásos eszköz a munkásosztály kezében történelmi hivatásának megvalósítására.

A világ felosztása a monopolista szövetségek között

A tőkét exportáló országok a XX. század elejére felosztották egymás között a világot. Nemzetközi megállapodások születtek a legnagyobb monopolista szövetségek között az érdekszférák felosztására. A földgolyó minden eldugott zugát felkutatták, és néhány nagyhatalom monopóliuma birtokba vette, szabad vadászterületének tekintette. A tőkések nem különös gonoszságból, azért osztják fel a világot, mert így magasabb profitot érhetnek el: a fejlődő országokban ugyanis alacsonyabbak a termelés költségei (munkabér, nyersanyagárak, a föld bérleti díja stb.). A világot a gazdasági erőviszonyok alapján osztják fel; a tőkésállamok gazdasági erőviszonyai azonban a fejlődéssel együtt változnak. A gazdasági fejlődés egyenlőtlensége a kapitalizmus törvénye. Az újonnan fejlődött tőkésországok kimaradtak a világ felosztásából és helyet követeltek maguknak, ennek révén természetszerűen létrejött a világ újrafelosztásának igénye és követelése.

A világ politikai felosztása és újrafelosztása a nagyhatalmak között

A kapitalista államok valóságos erejének felmérésére szolgáló eszköz, a világ újrafelosztásának eszköze a háború is. A háborúk tehát a kapitalizmus velejárói, ez a kapitalizmus lényegéből fakad. A monopóliumok előtti kapitalizmusban még lehetett háborúk nélkül (de akkor is véres eszközökkel) új érdekszférákat, új gyarmatokat szerezni, hiszen voltak szabad területek. A kapitalizmus akkor is egyenlőtlenül fejlődött, de az erőviszonyok lassabban változtak, és az egy-egy ország közötti különbség is óriási volt. Az imperializmusban a fejlődés rohamosan felgyorsul, egyik ország ugrásszerűen elhagyja a másikat, az újrafelosztás háború útján oldható meg.

1914-ben kitört az első, 1939-ben a második *világháború*, amelynek jellege később megváltozott és a fasizmus ellen harcoló népek küzdelmévé vált. A második világháború után az imperialisták céljaikat főleg *helyi háborúk és katonai államcsínyek, ellenforradalmak* útján igyekeznek elérni.

A legfejlettebb tőkésországok már nemcsak gyarmatok megszerzéséért harcolnak, hanem olyan pozíciókért, melyek az egész kapitalista világ feletti vezető szerepet biztosítják. Mind az első, mind a második világháború ezt bizonyítja.

Összefoglalva tehát, az imperializmus a kapitalizmus monopolista, fejlettebb szakasza. Megmaradnak, sőt tovább éleződnek a kapitalizmus ellentmondásai. Az alapvető ellentmondás, a társadalmi termelés—egyéni elsajátítás tükröződéseként jelentkező tőke és munka közötti ellentmondás, a termelés és fogyasztás közötti ellentmondás, a termelés anarchiája mind élesebbé válik. Az imperializmussal új ellentmondások is születnek az anyaország és a gyarmatok között, valamint a tőkésországok között, melyek ismételten háborúra vezetnek.

A monopolkapitalizmus történelmi helye

Az imperializmus teoretikusai a monopóliumokat úgy üdvözölték, mint a „szervezett" kapitalizmust, mely kiküszöböli az anarchiát, lehetetlenné teszi a gazdasági válságot. Az 1929—1933-as gazdasági világválság alaposan rácáfolt ezekre a jóslatokra.

Az imperializmust Lenin élősdi vagy rothadó kapitalizmusként jellemzi. Az imperializmus egyik tendenciájaként kialakul a járadékos állam, az uzsorás állam, melynek burzsoáziája egyre inkább tőkekivitelből és szelvényvagdosásból él. Az imperializmus halódó kapitalizmus, mert „a kapitalizmusból kinövő monopólium már a kapitalizmus haldoklása, a szocializmusba való átmenetének kezdete". A termelés roppant méretű társadalmasítása szocialista tulajdonviszonyokat követel.

Az imperializmust elemezve Lenin megállapította, hogy a kor tartalma megváltozott. *Az imperializmus a proletár forradalmak előestéje,* éspedig nemcsak azért, mert a kapitalizmus megérett a pusztulásra, hanem azért is, mert a proletariátus felnőtt a forradalmak végrehajtására. A proletariátus olyan erővé vált, amely veszélyezteti a burzsoá társadalom létét. A burzsoázia azonban nem adja fel egykönnyen hatalmát. Ha a polgári demokratikus állam kevésnek bizonyul hatalma megtartására, új államformát, új kormányzati módszereket keres. Így került sor

a két világháború között a fasizmus — a finánctőke nyílt terrorista diktatúrája — bevezetésére néhány tőkésországban. A fasizmus a történelem baljós figyelmeztetése a munkásosztály számára is. A burzsoázia a legembertelenebb eszközöket, milliók pusztulását, a világégést sem sajnálja, ha hatalmának megőrzéséről van szó. „Legyetek éberek, emberek" — írta Julius Fučik — ez a mementó a mai megváltozott erőviszonyok mellett is aktuális maradt.

2. Az állammonopolista kapitalizmus kialakulása és fejlődése

Az előzőekben láttuk, hogy a monopóliumok és az államapparátus között milyen kapcsolat alakult ki. S mivel a legnagyobb monopóliumok minden eszközzel igyekeznek befolyásolni a tőkés gazdaságot, kézenfekvő, hogy az államot is felhasználják a gazdaságnak a maguk érdekében történő szabályozására. Ily módon *a monopóliumok kialakulása után törvényszerű jelenség a monopoltőkés állam beavatkozása a gazdaságba, az állammonopolista kapitalizmus létrejötte.* Ez az imperializmusnak, a monopolkapitalizmusnak magasabb szakasza, ahogy ezt Lenin már 1917-ben látta.

Az állammonopolista tendenciák szükségszerűsége

Az első világháborúban és az azt követő időszakban a monopolista szövetségek már nem tudták a régi módon biztosítani uralmukat a gyorsan fejlődő termelőerők felett. Mindinkább szükségessé vált az állam hatékonyabb beavatkozása a termelési folyamatba. Ebben az irányban hatottak a háborúk is, valamint az egyre komolyabb erővé váló forradalmi munkásmozgalom elfojtására irányuló törekvések. A monopolkapitalizmus általánossá válásával egyre fokozódott a tőkések kényszerű erőfeszítése, hogy az állam igénybevételével tartsák uralmuk alatt a koncent-

rálódott és centralizált termelőerőket, biztosítsák maximális profitjukat, és az állam segítségével fékezzék meg a munkások sztrájkjait, követeléseit.

Az állammonopolista kapitalizmus fejlődését ugrásszerűen meggyorsította az 1929—1933-as gazdasági világválság. A finánctőkések a válságból való kilábalás érdekében igénybe vették az államot, hogy az adók kivetésével, a legnagyobb monopóliumokon kívüli tőkések profitjának lefölözésével, állami megrendelésekkel és beruházásokkal, az állami költségvetésből talpra állítsa őket. A válság után a tőkés közgazdászok úgy tették fel a kérdést, hogy vagy teljesen szolgálatukba állítják az államapparátust — és ezzel elkerülhetik a hasonló mélységű válságokat —, vagy kérdésessé válik az egész kapitalista rendszer léte.

A tőkésországok proletariátusának harcaira óriási hatással volt az a tény, hogy a Szovjetunió fejlődése töretlen maradt, sőt ezekben az években indult be és valósult meg az első ötéves terv. Emiatt a tömegek számára egyre világosabbá vált, hogy a túltermelési válságok nem függetlenek a társadalmi berendezkedéstől. Még a burzsoá közgazdászok egy része is kénytelen volt bevallani, hogy a kapitalizmus belső hajtóerői már nem működnek a régi módon. Ezért a bajok orvoslására az állam hatékonyabb közreműködését, beavatkozását követelték. Az Egyesült Államokban a gazdasági válság hatására dolgozta ki a Roosevelt-kormány az ún. „New Deal" politikát, amely közmunkák szervezésével, az állami beruházások fokozásával igyekezett a válságban mélypontra esett termelést fokozni és javítani a gazdasági helyzetet. Ha más célból és más módszerekkel, de ugyancsak az állami beavatkozásra épült a fasiszta Németországban bevezetett gazdaságpolitika. A hitleri államgépezet a nemzeti jövedelem egyre növekvő hányadát vonta el a háborús felkészülésre s ennek megfelelő beruházásokra.

A válságot követő években az állammonopolista intézkedések a legtöbb országban még a néptömegek nagy részében is támogatásra találtak. Egy újabb válságtól való félelem, a létbizonytalanság, sztrájkmozgalmaik sikertelensége hatására elhitték a burzsoá ideológusoknak, hogy új csodaszert fedeztek fel a válság ellen. Az első évek nagyarányú fellendülése, a munkanélküliség felszívódása valóban alátámasztani látszott ezt az új mo-

nopoltőkés gazdaságpolitikát. A munkások reménykedtek, hogy az állami beavatkozás meg fogja óvni őket egy újabb válság borzalmaitól. Részben ez is magyarázata annak, hogy a fasizmus demagógiájának kezdetben munkástömegek is áldozatul estek.

Az állammonopolista tendenciák megerősödése a második világháború után

A második világháború újabb szakaszt nyitott meg az állammonopolista kapitalizmus fejlődésében. A német fasizmus óriásira megnövekedett hadigépezete egy sor fejlett tőkésországot is fenyegetett. Ez arra késztette a tőkésországokat, hogy minden rendelkezésükre álló erőt mozgósítsanak saját kizsákmányolásuk biztosítására, gyarmataik védelmére. Ennek alapján kiszélesedett a tőkésállam gazdasági tevékenysége. A háborús felkészülés mindenütt gazdasági fellendülést hozott magával. Az állami megrendelésekkel enyhült a piacprobléma, hiszen a hadseregek felszerelése szinte minden iparágban óriási mennyiségű terméket igényelt. Az állam finanszírozta az új beruházásokat, kutatásokat, szabályozta a nyersanyagellátást, a jobb kooperációt, de még a munkabéreket is. Így az állami kényszergazdálkodás a monopoltőke szempontjából hatékonynak bizonyult.

Az állammonopolista kapitalizmus megerősödését a második világháború után több, egymással szorosan összefüggő gazdasági és politikai tényező magyarázza.

a) A háború után kialakult *fegyverkezési verseny* továbbra is igényelte az állami beavatkozás háborús módszereit. A hidegháború időszakában erőteljesen növelték a haditechnikát, márpedig ez szédületes gyorsasággal avul el és újabb befektetéseket követel, olyan méretekben, melyre csak az állam képes. A nagyarányú haditermelés állami megrendelések nélkül nem is állhatna fenn. A tőkés katonai blokkok (NATO, SEATO) már nem egy, hanem több tőkésállam összehangolt működését követelik meg. A fegyverkezési hajsza eltolódást okoz a termelés struktúrájában, és katasztrofálisan kiélezné a termelés anarchiáját, ha az állam nem ellensúlyozná más iparágak fejlesztésével.

b) Az állammonopolista kapitalizmus megerősödésére vezetett *a nagyarányú technikai fejlődés.* A technikai fejlődés a termelőerők mai színvonalán a legtöbb területen olyan méretű beruházásokat követel, amelyet magántőke — ha még olyan horribilis is — nem tud finanszírozni. Az új tudományos és technikai vívmányokhoz szükséges kutatásokat és az ezekhez kapcsolódó létesítményeket már csak állami szinten lehet finanszírozni. Sőt olyan költségeket igénylő kutatásokra, mint például az űrkutatás, már csak az Egyesült Államok képes a tőkésországok közül. Az atomipari létesítmények és az atomkutatás költségeit szintén mindenütt az állam fedezi, a monopóliumok ezt már nem tudják vállalni.

Az ötvenes évek második felében a beruházási, az értékesítési nehézségek, a gazdaságos termelési volumen még olyan fejlett tőkésországoknak is problémát jelentett, mint az NSZK, Franciaország stb. Ez a körülmény integrációs törekvésekre vezetett és létrehozta a nyugat-európai Közös Piacot.

c) Az államosítások már a múlt században a tőkés gazdálkodás jelenségei voltak. Tovább nőtt az állami szektor a második világháború után, amikor a háborús bűnösök vagyonát elkobozták és az állam kezébe adták. Ebben az irányban hatott a munkásosztály erősödő harca az államosításért a nyugat-európai tőkésországokban, például Franciaországban, Olaszországban, Angliában.

d) Végül létezik még egy társadalmi tényező, amely mind nagyobb szerepet játszik az állammonopolista tendenciák erősödésében. A leghatalmasabb monopóliumokat az erőviszonyok megváltozása, *a szocialista világrendszer létrejötte és erősödése* arra ösztönzi, hogy fokozottabb mértékben vegyék igénybe az állam erejét és anyagi eszközeit. Ennek felhasználásával azt remélik, hogy felvehetik a versenyt a gyorsabb ütemben fejlődő szocializmussal, tervszerűbbé tehetik a tőkés gazdálkodást, elkerülhetik a gazdasági válságokat.

Noha a két rendszer közötti gazdasági verseny is az állammonopolista tendenciák erősítésére vezet, mégsem ez az alapvető ok, ez csupán külső tényező. *Az állammonopolizmus kiterjedésének és eluralkodásának oka a kapitalizmus belső törvényszerűsége.* Engels már a monopóliumok kialakulásának kezdeti stádiumában felismerte, hogy a tőke társadalmasításának folya-

matában előbb vagy utóbb az államnak kell átvennie a termelés vezetését.

Lenin 1916-ban „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelső foka" című művében behatóan foglalkozott a monopóliumokkal, az állam növekvő gazdasági szerepével, annak okaival és következményeivel. 1917-ben sokoldalúan vizsgálta az első világháborús hadigazdálkodásban az állami beavatkozás módszereit. Így jutott arra a megállapításra, hogy a gazdasági élet mind átfogóbb állami ellenőrzése és irányítása az imperializmus fejlődésének bizonyos fokán — éppen a monopolkapitalizmus fenntartása érdekében — elengedhetetlenül szükséges. Megállapította, hogy azok a háborús intézkedések, melyek a legfontosabb termékek termelésének és elosztásának ellenőrzését és az egész gazdasági élet állami szabályozását szolgálták, fennmaradnak a háború után is, és az állami beavatkozás új korszaka nyílik meg. Ma már a fejlett tőkésországokban az állammonopolista kapitalizmus rendszerré vált. Ezekben az országokban: Egyesült Államok, Anglia, Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Japán a monopoltőkés rendszer fejlődésének legmagasabb fokát érte el. De e felé haladnak a második sorban levő tőkésországok, Ausztria, Olaszország, Kanada stb. is.

Az állammonopolista kapitalizmus lényege

Az állammonopolista kapitalizmus lényege, hogy a modern tőkés-állam a finánctőke érdekében beavatkozik a gazdaságpolitikába. Ez a tény elkerülhetetlen változásokat eredményez a kapitalista rendszerben, bár nem a lényege lett más, *a tőkés kizsákmányolás megmarad.* Az állami beavatkozás, a beruházások rendkívüli méretei lehetővé tették a vezető ipari országokban a termelőerők eddiginél magasabb szintű fejlődését — a tudományos és technikai forradalom kibontakozását.

A tudományos-technikai forradalom megváltoztatja a termelőerők valamennyi elemét. Radikális változásokra vezet a termeléshez szükséges energia előállításában. *A munkaeszközöket az automatizálás, a munkatárgyakat pedig a műanyagok termelése révén forradalmasítja.* Nincs a termelésnek olyan ágazata — persze csak a legfejlettebb országokban —, ahol ne érez-

tetné hatását a tudományos-technikai forradalom, noha ennek még csak a kezdetén vagyunk. A tőkésországok célja nem az emberiség felemelése, hanem a profit, és a változások zöme elsősorban a militarizálást szolgálja. Az iparban még így is egyre jobban tért hódít a termelési folyamatok komplex gépesítése és az automatizálás, az új anyagok felhasználása, az atomenergia hasznosítása, a termelési folyamatok kemizálása és villamosítása. A tudományos-technikai forradalom *átterjedt a mezőgazdaságra is.* Az újabb és újabb gépek mellett a vegyipar nagy hatékonyságú műtrágyát, növényvédő és gyomirtó szereket gyárt. Felhasználnak radioaktív izotópokat és antibiotikumokat a termelés befolyásolására. A közlekedésben ugrásszerűen megnőtt a sebesség és a biztonság. Olyan teljesítményű járművek jelentek meg, melyek néhány éve még elképzelhetetlenek voltak. Verne, Jókai kisszerű álmodozók a mához képest, ahhoz, amit ma az űrhajózás, a szárazföldi, légi és vízi közlekedés produkál.

Nemcsak a tudósok képzettsége és képesítése változott meg az új szakok, tudományok keletkezésével, hanem *a munkások képzettsége is.* Régi, hagyományos szakmák eltűntek, új szakmák, új munkafolyamatok keletkeztek, az egyes szakmák specializálódtak. A közép- és alsó fokú oktatásban és a szakmunkásképzésben is a korábbinál magasabb szintű oktatásra van szükség, *szélesebb körű természettudományos és műszaki ismereteket kell megszerezni* a mai termelőerők mozgásba hozásához.

A tudományos-technikai forradalom a termelékenység ugrásszerű növekedésére vezet, csakúgy, mint hajdan a gőzgépek bevezetése a termelésben. *A jelenlegi tudományos-technikai forradalomnak azonban új sajátosságai is vannak:*

a) A tudomány mindinkább termelőerővé válik, a termelés egyre döntőbb tényezője lesz. A tudományos kutatás és a termelés közötti szakadék megszűnik, a tudomány a termelés közvetlen kiszolgálója lesz. A tudományos kutatás többnyire iparhoz, iparágakhoz kötött, annak szerves része.

b) Mint ahogy igaz volt Marx idejében, hogy a tőkés társadalom 100 év alatt nagyobbat alkotott, mint az összes addigi társadalmak, úgy az is tény, hogy a mostani tudományos és technikai eredmények évek alatt változtatják meg a termelést. Hihetetlenül *meggyorsult a technikai fejlődés.*

c) A tudományos-technikai forradalom *hatása kiterjed* az emberi tevékenység minden területére. Megváltozik az életmód, a szabadidőigény, a szükségletek, a szórakozás stb.

A mai technika megváltoztatja a hadviselés jellegét és a háború szerepét is. Egy esetleges újabb világháború az atom- és hidrogénbombák felhasználásával órák alatt elpusztíthatja a világot. Ezért van felmérhetetlen jelentősége annak, hogy a Szovjetunió e tekintetben felveszi a versenyt a legfejlettebb tőkésországgal, az Egyesült Államokkal. Ezért nem zsarolhatnak bennünket — mint hajdan az atommonopólium birtokában —, és éppen a katonai erőviszonyok megváltozása következtében nyílt meg a háború elkerülésének lehetősége.

A tudományos-technikai forradalom és az abban rejlő mérhetetlen lehetőség azonban nem menti meg a kapitalizmust. Igazi felhasználására csak a szocializmus képes. *Az állammonopolista kapitalizmus és a tudományos-technikai fejlődés bizonyos módosulást eredményez ugyan a termelési viszonyokban, de nem lényegi, csupán formai változásokat.*

A 75 kommunista és munkáspárt 1969. júniusi moszkvai tanácskozásán foglalkozott azzal, hogy a kapitalizmusban milyen szerepet játszik az állammonopolista szabályozás és a tudományos-technikai forradalom. Erre vonatkozólag a következőket találjuk a fő dokumentumban: „A jelenkori imperializmusnak, amely alkalmazkodni próbál a két rendszer harcának feltételeihez s a tudományos-technikai forradalom következményeihez, néhány új vonása van. Erősödik állammonopolista jellege. Egyre nagyobb mértékben folyamodik olyan szabályozókhoz, amilyen a termelés és a tőke monopolista koncentrációjának állami ösztönzése, a nemzeti jövedelem mind nagyobb hányadának állami újrafelosztása, a monopóliumok hadimegrendelésekhez juttatása, az ipari és tudományos kutatási-fejlesztési programok állami finanszírozása, országos gazdaságfejlesztési programok kidolgozása, az imperialista integráció politikája és a tőkeexport több új formája."

Az állami tulajdon a monopolkapitalizmus viszonyai között

Az a tény, hogy a legfejlettebb tőkésországokban jelentős szerepük van az *állami tulajdonban* levő vállalatoknak, bizonyos tekintetben módosítja a *tulajdonviszonyokat*. Bár az állami vállalat is tőkés jellegű vállalat, ezekben az országokban mégsem azonos a magánmonopolista vállalattal. Elsősorban azért, mert a magántőkés célja mindig a saját profitja, ennek mindenáron való növelése, míg az állami vállalatnál az össztőkés, összmonopolista érdekek vannak előtérben. Az állami vállalatok sok tekintetben másképp reagálnak a kapitalista gazdaságban végbemenő eseményekre. A profit tömegének kisebb a jelentősége. Az állami vállalat képes hosszú ideig kevés haszonnal — sőt veszteséggel is — működni, mindezt úgy, hogy a termelést sem csökkenti. Az állami vállalatok alacsony profitja vagy vesztesége nem abból származik, hogy elmaradott technikával dolgoznak és lemaradnak a piacon, hanem abból, hogy az értéktöbblet egy részét átengedik a magánmonopóliumoknak. A rosszabb gazdasági helyzet sem érinti olyan érzékenyen az állami vállalatokat. Az állami vállalatok termelése, beruházása kisebb mértékben ingadozik, mint a magánvállalatoké, s ez kedvezően befolyásolja a tőkés újratermelés alakulását. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy az állami szektor egyáltalában nem uralkodó a mai állammonopolista kapitalizmusban. Az Egyesült Államokban például nincs is. Néhány nagyobb nyugat-európai országban a nemzetgazdaság 10—20%-ára terjed ki.

Változás történik a *kapitalizmus elosztási viszonyaiban is*. A magánmonopóliumok nem rendelkezhetnek teljesen szabadon a tulajdonukkal és a profittal. A profit egy része bekerül az állami költségvetésbe, mely elsősorban a monopoltőkések kollektív érdekeit szolgáló eszköz. Ma a fejlett tőkésországokban az *összes értéktöbbletnek mintegy 40—50%-a az állam kezébe kerül*. Ezen keresztül az állam képes a gazdasági élet bizonyos mérvű szabályozására. Ezzel az egész kapitalizmus fenntartását szolgálja, de természetesen nem minden monopoltőkést egyforma mértékben. A kormánynak a gazdaságpolitikai döntéseknél bizonyos fokig kollektív monopolista érdekeket kell szem előtt tartania.

Az állammonopolista kapitalizmus létrejöttével lehetővé vált a piac részbeni áttekintése és az, hogy a termelés az egyes iparágakban már nemcsak spontán gazdasági tényezők hatására növekedhet vagy csökkenhet, hanem az állami intézkedések nyomán is. Ugyanígy befolyásolhatja az árakat, a pénzforgalmat stb.

Változások a tőkés társadalom struktúrájában

Az állammonopolista kapitalizmus bizonyos változást hoz a tőkés *társadalom belső osztálystruktúrájában.* Ezek a változások *nem érintik a tőkés társadalom osztályviszonyainak a lényegét,* de fontos részkérdésekben módosulásokat hoznak abban létre. Igazolják azt a tendenciát, melyet a marxizmus klasszikusai már a múlt század közepén megállapítottak: csökken a fejlett tőkésországokban a nagyburzsoázia száma (a lakosság 1—4%-a), nő a bérből és fizetésből élők aránya (60—70%), a középrétegek, elsősorban a paraszti kisbirtok aránya egyre kevesebb, létbizonytalanságuk fokozódik.

Az új vonás főleg a dolgozó osztályok, elsősorban a munkásosztály belső struktúrájában bontakozik ki a tudományos-technikai forradalom hatására. *A legszembetűnőbb változás, hogy a fejlett tőkésországokban csökken a termelő ágazatokban a munkások aránya, míg a szolgáltatások területén gyorsabb ütemben nő.*

A másik figyelemre méltó vonás, hogy az automata gépeknél (főleg az új iparágakban: elektrotechnika, vegyipar stb.) *a munkás feladata megváltozik.* Már nem a munkás dolgozik a gépen, hanem a munkás által beállított, karbantartott, javított, ellenőrzött gép dolgozik. Nem a munkás fizikai erején, hanem tudásán és idegein múlik a termelés, a munkás tevékenysége *intellektualizálódik.*

A tudományos-technikai forradalom a műszaki értelmiség és a tisztviselők egy részét proletarizálja — gépek mellé kényszeríti, elvesztik kiváltságos helyzetüket a termelésben és a társadalomban, *mindinkább közelednek a proletariátushoz.*

Végül új jelenség a fejlett tőkésországokban egy *sajátos munkásréteg kialakulása.* A monopóliumok árnyékában létrejönnek

kisebb kiegészítő üzemek, összeszerelésre, karbantartásra stb. Ugyancsak új munkásrétegnek tekinthető a — különösen Japánban, de máshol is növekvő — bedolgozó réteg. Az új iparágakban, az elektronikus iparban, a tranzisztorgyártásban foglalkoztatnak nagyon finom munkát végző bedolgozókat.

Összegezve: *az állammonopolista kapitalizmus* a tőkés társadalom legújabb fejlődésének eredménye, *annak szükségszerű terméke, hogy a társadalmi termelés kinőtt egy tőkés, sőt egy tőkéscsoport kezéből.* A termelőerők fejlődése megkövetelte a termelési viszonyok formai módosítását, mert ez utóbbiak gátolták további kibontakozásukat. A termelési viszonyok belső formaváltozása nem érinti a kapitalizmus lényegét, ezért csak részbeni megoldást jelent, de ezzel — ha átmenetileg is — meghosszabbítja a tőkés társadalom létezését. *Az állammonopolista kapitalizmusban az egyéni tőkés érdekek mellett kifejezésre jutnak a monopoltőkések kollektív érdekei.*

Az állammonopolista kapitalizmus a monopoltőkések gazdaságpolitikája, a tőkés termelési viszonyok új formája. Rendeltetése a kapitalizmus fenntartása az új történelmi körülmények között. Változatlanul nem oldja meg a kapitalizmus alapvető ellentmondását, de módosítja az ebből származó konfliktusokat. Befolyást gyakorol az újratermelés menetére, a piacprobléma alakulására stb., de nem változtatja meg az alapvető osztályviszonyokat, nem szünteti meg a munkásosztály kizsákmányoltságát és a munkanélküliséget.

Az állammonopolista kapitalizmus viszonylagos eredményei ellenére is a tőkés társadalom hanyatló szakasza. Csak átmenetileg alkalmas a tőkés termelési mód fenntartására, de erre is csak úgy, hogy korlátozza a tőkések cselekvési szabadságát. Az állam megköti a kezüket a profit egy részének felhasználásában, a külkereskedelemben, a hiteléletben, sőt még a kizsákmányolás mértékében is. Állami intézkedések történnek a munkások életkörülményeinek javítására, szociális juttatásokra. Mindez természetesen nem azért, mert megváltozott volna a kapitalista társadalom természete, hanem mert a szocializmus vonzerejét, az osztályharc élességét valamivel csökkenteni kell, anélkül ma már lehetetlen lenne fenntartani a tőkés viszonyokat. Ez azonban nemcsak nem zárja ki, hanem lehetővé is teszi azt, hogy

egyidejűleg bizonyos polgári demokratikus szabadságjogokat korlátozzon a monopolkapitalista állam. Erre éppen az állami beavatkozás fokozott lehetőségei adnak módot.

3. A fejlett tőkésországok dolgozóinak harca

A fejlett tőkésországokban az állammonopolista tendenciák erősödésével növekednek a társadalmi ellentétek. A tudományos-technikai forradalom meggyorsítja a gazdaság társadalmasításának folyamatát; ez a monopóliumok uralmának viszonyai között arra vezet, hogy a társadalmi antagonizmusok még nagyobb mértékben és még élesebb formában újratermelődnek. Nemcsak a kapitalizmus korábbi ellentmondásai éleződnek ki, hanem újak is keletkeznek.

Ide sorolható mindenekelőtt a tudományos-technikai forradalommal megnyíló rendkívüli lehetőségek és a lehetőségek felhasználása közötti ellentmondás. A tudományos, műszaki felfedezések nagy részét az óriási anyagi erőforrásokkal együtt a kapitalizmus nem a társadalom érdekében, hanem profitjának és politikai hatalmának növelésére — döntően katonai célokra — használja fel, s elherdálja a nemzeti vagyont.

Új ellentmondás keletkezett a korszerű termelés társadalmi jellege és a szabályozás állammonopolista volta között. És végül új vonás, hogy nemcsak a munka és a tőke közötti ellentmondás növekszik, hanem *a nemzet túlnyomó többsége és a finánc-oligarchia érdekei között mutatkozó antagonizmus is mélyül.*

A régi és az új ellentétek kiéleződésének együttes hatása megmutatkozik az osztályharc fellendülésében. A tények bizonyítják, hogy a munkásosztály egyre fokozódó harca a monopóliumok ellen életszínvonaluk biztosításáért, ma már politikai követelésekkel párosul.

A harc élvonalában most is mindenütt a munkásosztályt látjuk. Harcához azonban egyre szélesebb tömegek csatlakoznak. A hagyományos szövetségesek — a parasztok — mellett egyre nagyobb tömegben sorakoznak fel diákok, alkalmazottak, értelmiségiek, akik gazdasági helyzetük javítása mellett olyan kérdésekben is támogatják a munkásosztályt, mint az antiimperialista békemozgalom, fellépnek a faji megkülönböztetés, a nemzetellenes politika vagy éppen az egyetemek monopolista ellenőrzése ellen. *Olyan rétegek kapcsolódtak harcba a monopóliumok ellen, amelyekre eddig jóformán nem volt példa.* Ilyen volt például az angol postássztrájk, az olasz rendőrsztrájk stb. Mindebből következik, hogy a munkásosztályra vár az a feladat, hogy a különböző rétegek harcait egy forradalmi folyamba egyesítse és összefogja a monopóliumok gazdasági és politikai uralma ellen. A munkásosztály azonban a fejlett tőkésországokban politikailag megosztott. Általában két nagy politikai párt, több szakszervezet tömöríti a proletariátust, ezenkívül nagyszámban vannak olyan dolgozók, akik el sem jutottak a szervezkedés gondolatáig. Az elmúlt 50 év bebizonyította, hogy bármely országról legyen szó, a munkásosztály és az egész nemzet társadalmi haladásáért legkövetkezetesebben a kommunista pártok harcoltak. Néhány fejlett tőkésországban, elsősorban Olaszországban és Franciaországban a kommunista pártok a legerősebbek, de olyan jelentős országokban, mint például Anglia, NSZK, Svédország, a szociáldemokrata pártok hegemóniája érvényesül. Ez megmutatkozik a szakszervezeti mozgalomban is. Emellett néhány országban igen jelentős a keresztény szakszervezetek befolyása is.

Harc a munkásegységért

A kialakult új helyzetben *egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nélkülözhetetlen a munkásosztály egysége.* A tények, a munkásmozgalom harci tapasztalatai, valamint az opportunizmus határozott bírálata, ami korunkban változatlanul feladata a kommu-

nistáknak, elősegíthetik a szociáldemokrata pártok tagságának differenciálódását.

A feladat nem új, de tartalma korunkban mégis más. Megváltozott ugyanis a szociáldemokrácia ideológiai és politikai arculata. Ami az ideológiai frontot illeti, a mai szociáldemokráciának nincs egységes, tudományosan megalapozott világnézete. A nemzetközi munkásmozgalom fél évszázaddal ezelőtti kettészakadása után a reformista útra lépett szociáldemokrácia kezdetben csak a marxizmus forradalmi továbbfejlesztését, az imperializmusra való alkalmazását — a leninizmust — tagadta. Ma már elveti a marxi—engelsi tanítást is. A „demokratikus szocializmus"-t írták zászlajukra, amelyet szembeállítanak a „diktatórikus" szocializmussal. A „demokratikus szocializmus"-t nem a tőke elleni harccal, hanem a tőkével együttműködve kívánják elérni különféle törvényhozási, jogi, gazdasági eszközökkel. A szociáldemokrata politikusok azt hirdetik, hogy az osztályok közötti béke megteremtése, a munkáltatók és munkavállalók békés, harmonikus együttműködése révén többet lehet elérni, mint sztrájkokkal, tüntetésekkel, forradalmi harcokkal. Eltávolodott a marxizmustól az NSZK Szociáldemokrata Pártja, az Osztrák Szociáldemokrata Párt pedig kifejezetten úgy fogalmazta meg a saját feladatát, hogy „jusson ki a marxista gettóból". Programjukban olyan alapvető marxista kritériumok hiányoznak, mint a tőke kisajátítása. S bár ideológiai arculatuk lényegében egyértelmű, a munkástömegek számottevő részére mégis megtévesztően hatnak a szocializmusról, társadalmi igazságosságról, világbékéről szóló frázisaik. Nem kevésbé megtévesztő a tömegek számára, hogy a monopoltőke — különösen, ahol szociáldemokrata kormány van — a szociális vívmányokat úgy állítja be, mintha azok az SZDP harcának eredményei lennének, holott ezek engedmények, amelyekre a monopoltőke a munkások harca és a szocialista világrendszer léte miatt kényszerül.

A szociáldemokraták politikájának ellentmondásossága méginkább megnehezíti a tömegek tisztánlátását. Amellett, hogy egyes országokban a szociáldemokrácia vezérei teljes nyíltsággal képviselik a monopoltőke érdekeit, nem is jelentéktelen részkérdésekben pozitív álláspontot foglalnak el. (Ilyen volt például a svéd szociáldemokrata kormány álláspontja az Egyesült Államok agresszív indokínai politikájáról.) De maguk a szo-

ciáldemokrata vezetők sem egységesek politikai magatartásukban. Köztük szép számmal hajlanak arra, hogy tekintetbe vegyék a dolgozó tömegek követeléseit gazdasági és szociális téren, a békéért és a haladásért vívott harcban.

A szociáldemokrata pártok osztály-együttműködő elmélete és politikája a legsúlyosabb akadályát jelenti annak, hogy erősödjék és szilárduljon a nemzetközi munkásosztály és mozgalmaik egysége. Pedig erre az egységre ma nagyobb szükség lenne, mint bármikor korábban. Ez a meggondolás vezérli a munkásmozgalom forradalmi szárnyát, a kommunista pártokat a szociáldemokráciához és az irányítása alatt álló szakszervezetekhez való viszony meghatározásánál. 1969 nyarán a kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán a dokumentumban leszögezték: „A kommunisták döntő jelentőséget tulajdonítanak a munkásosztály egységének, ezért állást foglalnak a szocialistákkal és a szociáldemokratákkal való együttműködés mellett, hogy ma haladó demokratikus rendszert teremtsenek és holnap felépítsék a szocialista társadalmat. Minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy az együttműködés megvalósuljon. Síkraszállnak a társadalom megújhodásában érdekelt más demokratikus pártokkal és szervezetekkel való együttműködésért is. Az ezen az úton való előrehaladáshoz természetesen szükséges, hogy a szocialista pártok és a szocializmus mellett állást foglaló egyéb politikai szervezetek határozottan szakítsanak a burzsoáziával folytatott osztály-együttműködés politikájával, s a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott hatékony harc politikáját folytassák."

A kommunista pártok tevékenysége

A kommunista pártok politikai irányvonala a fejlett tőkésországokban azon a reális elemzésen alapul, hogy jelenleg a szocialista forradalom megvalósítása egy csapásra nem oldható meg. Szükség van egy közbülső szakaszra, melyben megtörik a monopóliumok gazdasági és politikai hatalmát, megvalósítják a „haladó", „valódi", „igazi" (a különböző országok kommunista pártjainak elnevezése) demokráciát, mely szükséges átmenet a szocializmusért vívott általános küzdelemben. E politikai irány-

vonal jogosságát alátámasztja, hogy *az antiimperialista harcban a kommunisták széles osztályszövetségre támaszkodhatnak, létrejöhet a munkáspártok és más demokratikus pártok akcióegysége.* Ezért ez az egyedül járható út korunkban a szocializmus felé a fejlett tőkésországokban. Természetesen a kommunisták nem feledkeznek meg Lenin mélyértelmű tanításáról: „Önmagában véve semmiféle demokratizmus nem hozza meg a szocializmust, az életben azonban a demokratizmus sohasem »önmagában véve« jelenik meg, hanem más jelenségekkel »együttvéve«, befolyást gyakorol a gazdaságra is, előbbre viszi annak átalakítását és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására stb. Ez az élő történelem dialektikája."

Éppen ezért tűzik ki a kommunisták *közvetlen célul* a fejlett kapitalista országokban *egy olyan haladó demokratikus rendszer megteremtését, amely* a nép, a nemzet alapvető érdekeinek megfelelően *korlátozni tudja a monopóliumok működési terét,* elszigeteli a monopoltőkét, s mindinkább gátat vet gazdasági befolyásának. Mivel a demokratikus rendszer gazdasági reformjai visszahatnak a demokráciára, bizonyos, hogy az adott országban olyan részleges minőségi változások mennek majd végbe (például a monopoltőke kiszorul a kormányból, és helyébe a munkásosztály vezette demokratikus hatalom jön létre), amelyek megváltoztatják az osztályerőviszonyokat a politikai küzdőtéren. Ily módon kedvező feltételek jöhetnek létre ahhoz, hogy a demokráciát végső kiteljesedéséig, a kizsákmányolás teljes megszűnéséig, a szocializmusig lehessen fejleszteni egy permanens forradalom útján.

A szocialista forradalmat egy közbeeső szakasz útján — ha úgy tetszik, minimális és maximális program alapján — vélik elérhetőnek. Ez a politika nem új a munkásmozgalomban. Első ízben Lenin dolgozta ki az OSZDMP számára. *Elvi alapja, hogy az imperializmus idején a polgári demokratikus és szocialista feladatok közel kerülnek egymáshoz.* „Súlyos hiba volna azt hinni, hogy a demokráciáért folyó harc képes elvonni a proletariátust a szocialista forradalomtól, vagy, hogy képes elfedni előtte, háttérbe szorítani stb. a szocialista forradalmat. Ellenkezőleg, ahogy lehetetlen az olyan győztes szocializmus, amely nem valósítja meg a teljes demokráciát, ugyanúgy nem készülhet fel a burzsoázia legyőzésére az a proletariátus, amely nem

folytat mindenre kiterjedő következetes és forradalmi harcot a demokráciáért."

A forradalom első, demokratikus szakasza tömöríti a dolgozókat a monopóliumok ellen, e harcban közelebb kerülnek egymáshoz a szocializmusban érdekelt osztályok és csoportok. A közös harc, a gyakorlati tapasztalatok, a kommunista párt eszmei hatása következtében a dolgozók többsége megérti a forradalom továbbvitelének szükségességét.

A szocializmusért vívott harc első szakaszának programját alapvetően demokratikus feladatok jellemzik. A Francia KP „haladó" vagy „valódi" demokrácia programja például a következőkben foglalható össze:

— nemzeti szuverenitás;

— a dolgozók és szervezeteik ellenőrzési és intézkedési joga a gazdasági, szociális és kulturális kérdésekben;

— az alkotmány azon cikkelyeinek hatályon kívül helyezése, melyek jogilag megalapozzák a személyi hatalmat;

— igazságos választási rendszer, amely alapján a pártok a szavazatok arányában jutnak képviselethez.

Az Olasz Kommunista Pártnak az „új típusú demokráciáért" vívott harci programja — az ország sajátosságának megfelelően — lényegében a franciákéhoz hasonló feladatokat tartalmaz:

— az alkotmányban biztosított jogok szabad gyakorlását;

— a gazdasági élet demokratikus tervezését, mely azt jelentené, hogy a munkások a maguk szervezetein keresztül megakadályozzák a monopóliumok népellenes gazdaságpolitikáját;

— az ország struktúrájának átalakítását, elsősorban a déli országrész elmaradottságának kiküszöbölését állami beruházások útján;

— földreformot, amely felszámolja a nagybirtokot;

— demokratikus iskolareformot, a rádió és a tv műsorának a nép szolgálatába állítását.

Ezeken kívül a programok részletezik a dolgozók életszínvonala emelésének főbb feladatait, és mindenütt tartalmazzák a NATO-ból való kilépést. A programok a proletár internacionalizmus alapján állnak és ezzel összefüggésben egyes országokban kitérnek még a vendégmunkások helyzetére, Olaszországban pedig a kivándorlás okainak vizsgálatára és megszüntetésére is.

A nemzetközi monopoltőke koncentrált fellépése következtében mind fontosabbá válik a fejlett kapitalista országok kommunista pártjainak egysége. Különösen vonatkozik ez olyan kérdésekre, mint a Közös Piacba tömörült monopoltőke elleni egységes harc, mely túllépi a nemzeti kereteket. Szintén közös feladat Nyugat-Európában az amerikai tőkebehatolás következményeinek elhárítása. A nyugati kommunista pártoknak együttesen kell küzdeniük a tőkés világban fokozódó reakciós, neofasiszta jelenségek ellen. Közös akciókra van szükség az európai béke biztosítására, atommentes övezetek létrehozására, az Egyesült Államok földközi-tengeri támaszpontjainak megszüntetésére. Ezek szükségessé teszik e pártok között a regionális megbeszéléseket. A nyugati világ kommunista pártjainak harca azonban szerves része a világforradalomnak, ezért tevékenységüket össze kell hangolniuk mind a szocialista világrendszer, mind a gyarmati népek törekvéseivel. Ezért nélkülözhetetlenek az időnkénti közös tanácskozások. Ezt a célt szolgálta a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása Moszkvában 1969-ben. A kommunista pártok politikai programjukat vita közben alakítják ki. Vita folyik pártokon belül, az egyes kapitalista országok pártjai között és a nemzetközi kommunista mozgalomban is.

Természetesen nem lehet kívülről teljes biztonsággal állást foglalni az egyes pártokon belüli viták minden részkérdésében. Végül is a nyugati kommunista pártok politikájának helyességét vagy helytelenségét csak a gyakorlat bizonyíthatja. A kommunista pártok mindig képesek voltak politikájukat az élethez igazítani. A végső célhoz vezető út, a taktika vagy a napi politika mindig különböző koncepciókat, alternatívákat tételez fel, melyek közül valamelyik vagy azok szintézise érvényesül. Ezek képezik a pártokon belüli viták objektív alapját, és ebből következően ez semmi esetre sem annak megnyilvánulása, hogy válságban van a kommunista mozgalom.

Azért természetesen vannak kritériumok, melyeket megkövetelhetünk minden kommunista párttól, anélkül, hogy belső politikájukba beavatkoznánk. Egységes állásfoglalás az olyan alapvető kérdésekben, mint: a kapitalizmus megdöntése szükségességének elismerése, a Szovjetunióhoz és a szocialista világrendszerhez való viszony, elvi politika a szövetségesekkel, következetes imperialistaellenesség, a gyarmatosítás minden válfaja el-

leni küzdelem, ez az, ami megkülönbözteti a kommunistákat a revizionista pártoktól.

A burzsoá ideológusok azt terjesztik, hogy Nyugaton a munkásosztály már nem forradalmi, nem osztályharcos, az ipari társadalom körülményei között csak az érdekli, hogy minél több fogyasztási cikkre tegyen szert. Ezeket a feltételezéseket azonban erőteljesen cáfolják a tények. Az utolsó években megnövekedett a kommunista pártok taglétszáma és szavazóinak száma is. Több volt a sztrájk, emelkedett a sztrájkokban részt vevők száma. Erősödtek a tömegmozgalmak, a politikai tüntetések. Megmutatkozott e harcokban, hogy a tőkésországokban mindenütt a kommunisták bizonyultak a legkövetkezetesebbeknek. Ők a kezdeményezők, ők fejezik ki leginkább az összes dolgozó érdekeit és követeléseit, ők haladnak a tüntetők első soraiban, ők mutatkoznak a legbátrabbaknak a rendőri atrocitásokkal, a burzsoá terrorral szemben. Így van ez fél évszázada, s a tömegek a kommunista pártokban egyre inkább felismerik vezetőjüket.

4. A kapitalizmus általános válsága*

A tankönyv harmadik fejezetében, a kapitalizmus ellentmondásainak tárgyalása során leszögeztük: a társadalmi termelés és a termelés eredményének egyéni, tőkés elsajátítása közötti ellentmondás a tőkés rendben időről időre gazdasági, túltermelési válság kirobbanására vezet. A tőkés társadalmi rendszer válságának azonban nem a túltermelési válság az egyetlen formája. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével, a történelem első proletárállamának megteremtésével megkezdődött *a kapitalizmus általános válsága.*

A marxista—leninista elmélet az általános válság fogalmával a kapitalizmus történelmi fejlődésének azt a szakaszát jelöli, amelyben a kapitalizmus megszűnik világméretekben egyeduralkodó lenni, és mellette egyre több ország lép a szocializmus

* Ezt a pontot Böröczfy Ferenc írta.

útjára. E folyamat, amelynek különböző evolúciós és revolúciós szakaszai vannak, egész történelmi korszakot fog át, a kapitalizmus *imperialista* stádiumára terjed ki. Főbb kiváltó okait az alábbiakban összegezhetjük:

— az imperializmus, a monopolkapitalizmus kialakulásával kiéleződött a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondás;

— a szabadversenyes kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba való átnövéssel egyidejűleg fokozatosan megérnek a szocialista forradalom előfeltételei. A szocializmus már nem csupán tudományos elmélet, hanem a munkásosztály konkrét harca is a marxista—leninista forradalmi párt vezetésével;

— amint egy országban győzött a szocialista forradalom, a kapitalista világrendszer helyzetét többé nem egyedül saját belső törvényszerűségei határozzák meg, hanem egyre növekvő mértékben a két ellentétes társadalmi rendszer léte és harca.

A kapitalizmus általános válsága nem egyetlen, egységes folyamat. Több, egymástól viszonylag egyértelműen elválasztható szakaszt foglal magában.

A kapitalizmus általános válságának kialakulása, az általános válság első szakaszának kezdete az első világháborúhoz és az októberi forradalomhoz kapcsolódik. Ebben a szakaszban:

— a történelemben először végérvényesen kiszakadt a tőkés világrendszerből annak „leggyengébb láncszeme", Oroszország, amely a szocializmus útjára lépett;

— számos országban hatalmas forradalmi megmozdulásokra került sor (forradalom Németországban és Ausztriában 1918-ban, a tanácsköztársaság kikiáltása Magyarországon és Bajorországban 1919-ben stb.);

— egyes gyarmati országokban nemzeti felszabadító harc tört ki;

— erre az időszakra esik a tőkés világ eddigi legsúlyosabb, leghosszabb ideig tartó válsága, az 1929—1933. évi nagy gazdasági világválság.

A kapitalizmus általános válságának *második* szakasza a második világháborúval vette kezdetét, és az ötvenes évek közepéig tartott. Fő jellemző vonásai:

— több európai és ázsiai országban győzött a szocialista for-

radalom, s ezzel kialakult a mai szocialista világrendszer (amelyhez később Kuba is csatlakozott);

— elmélyült a gyarmati rendszer válsága; megkezdődött felbomlása;

— tovább éleződtek a tőkés gazdaságok ellentmondásai, bár a korábbihoz hasonló mély gazdasági válság ebben a periódusban nem rázkódtatta meg a tőkésországok gazdasági életét.

Az ötvenes évek közepétől számíthatjuk — bár természetesen bizonyos mértékig önkényes a periódushatárok megvonása — a tőkés rend általános válságának *harmadik* szakaszát, amelyben

— az imperializmus elleni harc fő erejévé a szocialista világrendszer vált, mindinkább meghatározva a világ történelmi fejlődését;

— végérvényesen széthullott a gyarmati rendszer, a sokáig imperialista elnyomás és kizsákmányolás alatt élő afrikai és ázsiai népek (egy-két kivétellel) kivívták politikai függetlenségüket.

A hetvenes évek elején a tőkés társadalmi rendszer válsága a korábbiakhoz képest elmélyült, a társadalmi-gazdasági élet egyre több szféráját fogja át, és minőségileg *új vonások* jellemzik.

1. Az ötvenes-hatvanas években a *gazdasági* válság egy-egy iparágra, egy-egy országra terjedt ki. Napjainkban viszont a válságtünetek mind több iparágban és egyszerre több tőkésállamban figyelhetők meg. Új vonás a korábbi válságokhoz képest az, hogy a termelés növekedési ütemének csökkenése ellenére az árak nem csökkennek, sőt: rendkívül felgyorsult az árak emelkedése, a tőkésállam egyelőre nem képes megfékezni a tartósan magas ütemű inflációt. Az állammopolista kapitalizmus gazdasági zavarainak egyik forrása és a hatvanas évek vége óta állandó kísérő jelensége a tőkés világgazdasági rendszer krónikus *valutaválsága,* a dollár helyzetének megromlása és tartalékvaluta-szerepének gyengülése, a legfontosabb tőkés valuták helyzetének labilissá válása (ami egyaránt tulajdonítható objektív okoknak és a nagy tőkés pénzügyi csoportok spekulatív tevékenységének), valamint a nemzetközi tőkés pénzügyi rendszer mind teljesebb csődje.

A tőkés gazdasági válság egyik új és rendkívül sokat emlegetett területe az *energiaválság.* Ez kétségkívül összefügg, de

nem azonos az 1973-as közel-keleti háború kapcsán kirobbant olajválsággal, amely az energiaválságnak csak egyik területe és nem egyetlen oka. Mi váltotta ki a tőkés energiaválságot? Két alapvető okot kell megemlítenünk, amelyek hatását egy nem elhanyagolható harmadik tényező is felerősítette. Az első, tisztán gazdasági ok: a hatvanas évek második felétől a vezető tőkésállamokban az energiahordozók hazai termelése mindinkább elmaradt az energiafelhasználás mennyiségétől, és így ezek az országok egyre nagyobb mértékben behozatalra szorultak energiahordozókból. 1970-ben — és azóta ez az arány tovább romlott — az egy főre jutó energiafelhasználás az Egyesült Államokban 11%-kal, a közös piaci országokban 2,6-szer, Japánban pedig 6-szor (!) haladta meg a termelést. A másik — egyaránt gazdasági és politikai — ok, amely előidézte a tőkés energiaválságot: megkezdődött a nagy nemzetközi olajmonopóliumok befolyásának korlátozása a legszámottevőbb olajtermelő és -exportáló országokban. Ez azzal jár, hogy egyre kevésbé a nemzetközi olajmonopóliumok határozzák meg a kitermelt olaj mennyiségét és árát, azt, hogy mely országoknak szállítsanak olajat és milyen feltételek mellett stb. Erre a körülményre a fejlett tőkésországok nem készültek fel. A harmadik, az energiaválság elmélyülése irányában ható — átmeneti — tényező a nagy (mindenekelőtt amerikai) olajtársaságok spekulációs, csak saját profitjuk növelését szem előtt tartó tevékenysége volt a negyedik arab—izraeli háború idején és azt követően. E társaságok, bár hosszabb távon tekintve szerepük az olajtermelés és -forgalmazás terén csökkenni fog, ma még rendkívüli gazdasági erővel rendelkeznek, és az arab államoknak a Nyugatra irányuló olajszállítások visszafogását célzó intézkedéseit arra használták fel, hogy a gazdaságilag indokoltnál nagyobb pánikot keltsenek a fejlett tőkésországokban: saját vagyonuk gyarapítására tudatosan korlátozták az olajszállításokat, és többszörösére verték fel az olaj és az olajtermékek árát.

Végezetül rá kell mutatnunk: nem olyan energiaválságról van szó, amelynek oka az energiaforrások abszolút kimerülése. Az energiaválság a fejlett tőkésállamokban azért szükségszerű, mert az objektív gazdasági nehézségeket a kapitalizmus viszonyai között nem lehet össztársadalmi méretű intézkedésekkel,

állami tervezéssel és végrehajtással felszámolni *a termelési eszközök magántőkés tulajdona miatt.*

2. Egyre erősödnek a politikai és gazdasági ellentétek a fejlett tőkésországok, illetve egyes országcsoportok között. Rendszeresen szembekerül egymással lényeges és kevésbé lényeges kérdésekben az Egyesült Államok, Japán és Nyugat-Európa. Az ok, amely ennek a helyzetnek a kialakulására vezetett, az, hogy a kapitalizmus imperialista szakaszában is érvényesül az a Lenin által megfogalmazott elméleti tétel, miszerint szükségszerű a tőkésországok egyenlőtlen gazdasági (és politikai) fejlődése, egyes államok előretörése, mások háttérbe szorulása egy korábbi időszakhoz képest, és hogy ebből az egyenlőtlen fejlődésből szükségszerűen új feszültségek támadnak a dinamikusabban fejlődő és a régebbi pozíciójukat elvesztő államok, csoportosulások között. A napjainkra kialakult helyzetet a következők jellemzik:

Meggyengült az Egyesült Államoknak mint a tőkés világrendszer vezető hatalmának *a helyzete.* A századfordulótól egészen a második világháború végéig terjedő időszakra az volt a jellemző, hogy az Egyesült Államok mind szilárdabb pozíciót épített ki magának a tőkés világban, függetlenül a két világháború következményeitől és az 1929—1933. évi nagy gazdasági világválságtól. Az utóbbi 25—30 évben azonban az ország helyzete más tőkésállamokhoz képest meggyengült. Ugyanakkor az Egyesült Államok továbbra is a tőkés világ vezető hatalma maradt. E folyamatot mutatja az alábbi táblázat is.

Részesedés a tőkés világ mindenkori teljes volumenében
(%)

Megnevezés	Egyesült Államok		Nyugat-Európa		Japán	
Ipari termelés	54,6	40,9	32,6	34,3	1,6	9,4
Külkereskedelmi forgalom	16,5	14,7	38,6	50,3	1,6	6,8
Arany- és devizatartalékok	48,5	15,8	23,1	50,4	1,2	5,2

Megváltozott az imperialista rendszer belső struktúrája, a fejlett tőkésországok csoportjában *három központ alakult ki,* amelyek éles konkurrenciaharcban állnak egymással: az Egyesült Államok, Nyugat-Európa (mindenekelőtt a Közös Piacba tömörült országok), valamint Japán. A két utóbbi mindenekelőtt az Egyesült Államok rovására akarja kiterjeszteni gazdasági befolyását a többi tőkésországban és a harmadik világban, és igyekeznek pozícióra szert tenni magában az Egyesült Államokban is, ugyanakkor megpróbálják fékezni az amerikai tőke dinamikus behatolását saját gazdaságukba. Emellett Japán számos területen sikerrel tör be a nyugat-európai piacra. Az Egyesült Államok célja pedig saját uralmának további fenntartása a tőkés világgazdaságban és új piacok meghódítása monopóliumai számára.

Új vonás figyelhető meg az európai *Közös Piac országainak egymáshoz való viszonyában* is. Míg a hatvanas évek végéig a tagországoknak minden közösen kitűzött célt sikerült — ha nehezen is — elérniük, addig évtizedünkben még minden integrációs tervük kudarcba fulladt, és a szervezet egész működése akadozik.

Ellentétek mérgezik az egyes tőkésországok közötti *politikai* kapcsolatokat is. Általános tendencia, hogy mind több tőkésország vezetői szeretnék a megváltozott világhelyzet miatt új alapokra helyezni az országuk és az Egyesült Államok kapcsolatát. Ugyanakkor e kapcsolatokat számos esetben eltérő, illetve ellentétes módon képzelik el. Máshogy viszonyulnak az egyes tőkésállamok a szocialista országokhoz, mindenekelőtt a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok kérdéséhez, az európai biztonság és együttműködés problémájához, a katonai erők csökkentéséhez stb. is.

3. A gyarmati rendszer felbomlása után az imperialista államok, hogy megőrizzék befolyásukat egykori gyarmatukon, új, neokolonialista politikát kezdtek követni, amellyel a tizenkettedik fejezetben foglalkozunk részletesebben, és amelynek lényege mindenekelőtt a gazdasági befolyás közvetett, burkoltabb eszközökkel történő fenntartása. A hetvenes évek elejére mind több, politikailag független fejlődő állam ébredt rá arra és jutott el a fejlettségnek arra a fokára, hogy kezébe kell vennie saját természeti erőforrásait, biztosítva saját magának az ásványkin-

csei fölötti rendelkezés jogát. Az ezzel együtt járó antiimperialista gazdasági intézkedések, a kőolaj-, a réz- stb. lelőhelyek részleges vagy teljes államosítása, a részvénytöbbség megszerzése rendkívül kiélezte *a fejlődő országok és a fejlett tőkésállamok viszonyát.* Ide tartozik az is, hogy mind több fejlődő ország szorgalmazza a vezető tőkésországokhoz fűződő gazdasági kapcsolatainak felülvizsgálatát és olyan kapcsolatok kialakítását, amelyek biztosítanák számára a gyorsabb növekedés feltételeit.

4. Végül, de nem utolsósorban egyre mélyül a tőkés rend erkölcsi és ideológiai válsága. A fejlett tőkésországokban mind többen ismerik fel, hogy a tőkés rendszernek nincs perspektívája, hogy súlyos gazdasági és társadalmi ellentmondásait egyre kevésbé képes megoldani termelési viszonyainak továbbfejlesztésével, azoknak a társadalmi méretűvé vált termelőerőkkel való összhangba hozatala révén. Új ideológiai koncepciók születnek, amelyek egy része a két rendszer közeledését hirdeti, felhasználva a tömegek növekvő szimpátiáját a szocializmus iránt (ezzel az ún. konvergenciaelmélettel az utolsó fejezetben foglalkozunk majd). Egy még újabb elmélet pedig, teljesen szem elől tévesztve a tőkés rendszer válságaiból kivezető utat, az ún. zéró növekedést propagálja, magyarán a megoldást a kapitalizmus bajaira a gazdasági növekedés teljes leállításában véli megtalálni, mintha a növekedés üteme okozná a zavarokat a tőkés rendben, nem pedig a kapitalizmus alapvető ellentmondása — a társadalmivá vált termelőerők és a termelés eredményének tőkés elsajátítása közötti ellentmondás.

A gazdasági-társadalmi-ideológiai élet válságjelenségeire való utalással, azok bemutatásával távolról sem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha küszöbön állna a tőkés világrendszer azonnali összeomlása. Az azonban tény, hogy a válságjelek sokasodnak, mind több területre terjednek ki, és a válságból a kapitalizmus csak mély változások, reformok útján lesz képes kilábalni. Emellett az is vitathatatlan, hogy ezek a reformok sem érintik majd a tőkés rend *lényegét,* és az így kialakuló új helyzet is újabb válságok forrása lesz.

Ötödik fejezet

A szocialista forradalom. Hazánk szocialista társadalmi-gazdasági rendje

1. A szocialista forradalom

A tőkés termelési mód éleződő ellentmondásai a szociális struktúrán belüli, az osztályok közötti ellentmondások kiéleződésére vezetnek, a mind hevesebb osztályharcra a burzsoázia és a proletariátus, valamint a tőkés társadalom összes osztályai és rétegei között. *Ez a harc szükségszerűen jut el minden országban — előbb vagy utóbb — a szocialista forradalomhoz.*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom

A kapitalizmus forradalmi úton való megdöntésének szükségszerűségét Marx és Engels tárta fel még a múlt század közepén. Az akkori viszonyok tanulmányozása alapján úgy vélték, hogy ennek a forradalomnak nagyjából egy időben, egy történelmi periódusban kell végbemennie mindenütt, de legalábbis a legfejlettebb országokban. A XX. század elejére azonban — egyrészt a tőkésországok fejlődésében megmutatkozó nagyfokú *egyenlőtlenség*, másrészt az imperializmus kialakulása következtében — a helyzet gyökeresen megváltozott. Lenin az új viszonyok elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy az imperializmus feltételei között — ami egyben a forradalmak

gyakorlati realizálásának a korszaka is — *lehetséges a szocialista forradalom először egy vagy néhány országban való győzelme,* ami azután bázisául szolgálhat a szocialista forradalom más országokban való győzelmének is.

A történelem a gyakorlatban is igazolta Lenin előrelátását. Az 1914-ben elkezdődött és a világ újrafelosztását célzó első imperialista világháború a cári Oroszországban a belső ellentmondások olyan mértékű kiéleződését eredményezte, amely először — 1917 februárjában — a cárizmust megdöntő polgári demokratikus, majd 1917 októberében a burzsoázia osztályuralmát elsöprő proletárforradalomhoz vezetett.

Oroszország ebben az időszakban gyűjtőpontja lett a legkülönbözőbb tartalmú társadalmi ellentmondásoknak. Jelentős feudális maradványok jellemezték, a politikai hatalom a reakciós földesúri osztály kezében összpontosult. Ugyanakkor a nagy városokban és központokban — az általános elmaradottság ellenére — jelentős, erősen koncentrált nagyiparral és harcos proletariátussal rendelkezett. Az orosz uralkodó osztályok — miközben gazdaságilag igen nagy mértékben függő viszonyban voltak a nyugati tőkés hatalmaktól — az orosz birodalmon belül példátlan imperialista gyarmati politikát folytattak. A *cári Oroszország* a birodalom mintegy száz nemzete és nemzetisége számára *a népek börtöne volt.*

Az osztály- és nemzeti elnyomásnak ez a soksíkúsága, az elnyomás és a kizsákmányolás végsőkig való fokozása és a háborúban elszenvedett súlyos vereségek és veszteségek egyfelől, a munkásmozgalom fejlettsége, a proletariátus osztályharcának fokozódása, továbbá a forradalmi élcsapat, a *bolsevik párt* léte és befolyásának növekedése másfelől oda vezetett, hogy *az emberiség történetében legelőször Oroszországban érlelődtek meg a győztes szocialista forradalom előfeltételei,* hogy 1917-ben az orosz proletariátus, szövetségben a szegényparasztság sokmilliós tömegével, a bolsevik párt vezetésével győzelemre vitte a proletárforradalmat.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme új korszakot nyitott az emberiség történetében: megszűnt a burzsoázia világméretű egyeduralma, megkezdődött a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka.

A háborúban kiéleződött társadalmi ellentmondások és az Októberi Forradalom hatására *Európa-szerte forradalmi hullám bontakozott ki.* 1918 januárjában forradalom tört ki Finnországban, októberben az Osztrák—Magyar Monarchiában, novemberben pedig Németországban. A forradalmi fellendülés kiemelkedő eseménye volt, hogy 1919. március 21-én Magyarországon győzött a proletárhatalom, és létrejött a Magyar Tanácsköztársaság. Áprilisban Bajorországban, júniusban Szlovákiában alakult meg a szovjetköztársaság. Bár ezek a forradalmak a nemzetközi imperializmus és a belső reakciós erők túlereje következtében vereséget szenvedtek, jelentős szerepük volt mind a forradalmi tapasztalatok felhalmozásában, mind az ekkor polgárháborút vívó Szovjet-Oroszország győzelmének elősegítésében.

Az Októberi Forradalom nemcsak a szocializmus építésében nyitotta meg az utat Oroszország népei számára, hanem egyben a *marxizmus—leninizmus ideológiai győzelmét is jelentette* a szociálreformizmus, a jobb- és baloldali opportunizmus, a II. Internacionálé pártjai által megtestesített revizionizmus felett.

Az Októberi Forradalom győzelme igazolta s egyben *jelentős mértékben gazdagította a szocialista forradalom* Marx—Engels által kidolgozott és Lenin által továbbfejlesztett *elméletét.* Mindenekelőtt bebizonyította, hogy a forradalom elindulásához nem elég a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang felbomlása, ahhoz, hogy a forradalom kibontakozzék, először is *forradalmi helyzetnek* kell kialakulnia.

Forradalmi helyzet általában akkor keletkezik, *ha az uralkodó reakciós osztályok politikája válságba kerül,* csődöt mond, nem képesek uralmukat a régi módon fenntartani, a néptömegekben pedig erősödik az elégedetlenség, a forrongás, a fennálló rend elleni aktív fellépés, s az uralkodó körök képtelenek kiutat találni a válságos helyzetből. Az első világháború éveiben ilyen helyzet volt kialakulóban Európa számos országában, de — a

már jelzett okok folytán — legerőteljesebben éppen a cári Oroszországban.

A forradalom kibontakozásához, még inkább győzelméhez azonban a forradalmi helyzet kialakulása sem elegendő. Ehhez arra is szükség van, hogy a forradalomra törekvő osztály, a *proletariátus rendelkezzék azzal az erővel, amely elengedhetetlen a válságba került uralkodó osztályok megdöntéséhez,* a forradalmi hatalom, a proletárdiktatúra kivívásához. Erre annál is inkább szükség van, mert a tőkések hatalma — mint Lenin már jóval az Októberi Forradalom győzelme előtt megállapította — önmagától még a válságok időszakában sem dől meg, azt minden esetben *meg kell dönteni.*

Az Októberi Forradalom győzelmét a cárizmus és az orosz burzsoázia mélyreható társadalmi-politikai válsága mellett éppen az tette lehetővé, hogy Oroszországban megvolt ez az erő, és képes is volt arra, hogy feladatát végrehajtsa. Az orosz proletariátus volt az egyetlen ebben az időszakban, amely *új típusú forradalmi párttal* rendelkezett, olyan párttal, amely ki tudta dolgozni az akkori viszonyoknak megfelelő stratégiát és taktikát, maga mögé tudta állítani és képes volt mozgósítani a forradalmi harcra az orosz munkásosztály döntő többségét, meg tudta teremteni a proletariátus és a szegényparasztság sokmilliós tömegei között az osztályszövetséget. A bolsevik párt vezető szerepe és a szegényparasztság széles tömegeinek aktív részvétele nélkül az Októberi Forradalom nem győzhetett volna.

Az Októberi Forradalom a fentiek mellett azt is bebizonyította, hogy *a szocialista forradalom első és legfontosabb feladata a burzsoázia,* a reakciós uralkodó osztályok *politikai hatalmának megdöntése,* a proletariátus osztatlan uralmának, *a proletárdiktatúrának a létrehozása.* Erre mindenekelőtt azért van szükség, mert:

a) a reakciós uralkodó osztályok mindenekelőtt a politikai hatalmat, az államgépezetet és az erőszakszerveket (a csendőrséget, rendőrséget, hadsereget) használják fel a tőkés rend védelmére, a forradalom megakadályozására. E szervezett erőszakkal szemben csak egy másik szervezett erőnek eszközeivel lehet eredményesen harcolni. Emellett a legyőzött uralkodó osztályok még sokáig jelentős erőt képviselnek, amit az állammal szembefordíthatnak.

b) Ahhoz, hogy a forradalmi átalakulás a társadalom egészét átfogja, végbemenjen a termelési eszközök társadalmi tulajdonba való vétele, átalakuljon a társadalom osztályszerkezete, kibontakozzon a szocialista kulturális forradalom s hogy megvédjék a szocialista vívmányokat, elengedhetetlen a proletárdiktatúra. Ez a legfőbb eszköz a munkásosztály számára a szocialista forradalom kibontakoztatásában és végigvitelében.

Mindez együttesen azt is jelenti, hogy a szocialista forradalom — szemben a korábbi, például a polgári forradalmakkal, ahol a hatalom megszerzése lényegében a forradalom végét, betetőzését jelentette — a proletárhatalom létrehozásával kezdődik. A szocialista forradalom viszonylag hosszú történelmi időszakot ölel fel. *Ez az időszak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka.* Ezen belül természetesen az egyes időszakokban más és más feladatok kerülnek előtérbe, s ezért különböző szakaszokról beszélhetünk: így a hatalom megszerzésének és megszilárdításának szakaszáról, a termelési viszonyok átalakításának, vagyis a szocializmus alapjai lerakásának periódusáról s végül a szocializmus teljes felépítésének időszakáról.

A szocialista forradalmak második hulláma. A népi demokratikus forradalmak

A szocialista forradalomnak az első világháború végén kibontakozott hulláma a húszas évek elején befejeződött. Szovjet-Oroszország (1922-től Szovjetunió) mellett csak Mongólia vált ki 1921-ben a kapitalizmus rendszeréből; 1924-ben kikiáltották a Mongol Népköztársaságot. A többi országban fennmaradt, illetve visszaállt a kapitalizmus uralma, az imperialista burzsoáziának sikerült uralmát ideiglenesen stabilizálnia. *A Szovjetunió több mint negyedszázadon keresztül egyedül járta a szocializmus útját.*

A fasizmus nemzetközi méretű uralmának létrejötte, a Szovjetunió és mindenfajta haladó mozgalom szétzúzására való nyílt törekvése — ami előfeltétele volt világméretű uralma megteremtésének — új feltételeket teremtett a nemzetközi kommunista és forradalmi mozgalom számára is. Míg korábban a kommunista pártok általában a proletárdiktatúráért folyó közvetlen

harcot tűzték zászlajukra, addig most elsősorban a fasizmus elleni küzdelem, s ennek érdekében az összes antifasiszta erők — a kispolgárságot, sőt a burzsoázia fasizmusellenes rétegeit is beleértve — tömörítése *vált a kommunista pártok, a munkásosztály közvetlen feladatává.* Ez volt a Komintern 1935-ös VII. kongresszusa által meghirdetett politika alapvető tartalma.

Az események úgy alakultak, hogy a fasizmus alapvető célkitűzése, a nemzetközi imperializmus egészének a Szovjetunió megsemmisítésére való egyesítése nem sikerült. Mivel a fasizmus — különösen annak Németországban megvalósult formájában — az angol és az amerikai imperializmus létét is fenyegette, Anglia és az Egyesült Államok végül is, 1941-ben (miután Németország a Szovjetuniót már megtámadta) koalícióra lépett a Szovjetunióval a fasiszta tengelyhatalmak ellen.

A második világháború, mint ismeretes, a fasizmus vereségével és a háború fő terhét viselő *Szovjetunió győzelmével végződött.* A Szovjetunió győzelme nemcsak a világ első szocialista államának nemzetközi tekintélyét növelte és fölényét bizonyította a kapitalizmus felett, hanem egyben *utat nyitott egy újabb nemzetközi méretű forradalmi hullámnak is.*

Európa egész sor országában antifasiszta, nemzeti felszabadító forradalmak bontakoztak ki. Az országok egy részében (például Jugoszlávia, Albánia, Bulgária) a nemzeti felszabadító küzdelem már a háború alatt elkezdődött, más országokban (például Románia, Magyarország) a háború végén, illetve a Szovjetunió felszabadító tette eredményeként vált országos méretűvé a forradalmi küzdelem. Ezek a forradalmak — egyrészt a fasizmus megsemmisítésére irányuló közös nemzetközi feladatból, másrészt az egyes országok belső erőviszonyaiból fakadóan — *kezdeti periódusukban a legszélesebb nemzeti összefogásra épültek,* antifasiszta jellegűek voltak, és csak fokozatosan, az osztályerőviszonyok változásának megfelelően — országonként természetesen változó ütemben és módon — *fejlődtek át szocialista forradalomba,* vezettek el a proletariátus diktatúrájához.

A második világháború végén Európához hasonlóan *Ázsia egyes országaiban is forradalmi mozgalom bontakozott ki,* amely ugyan az európai országokétól sok vonatkozásban eltérő módon ment végbe, de a negyvenes évek végére ugyancsak a munkáshatalom megteremtését eredményezte.

Lenin számtalanszor hangsúlyozta, hogy a szocializmus az emberiség fejlődésének elkerülhetetlen, szükségszerű szakasza, de *a szocializmushoz vezető utak sokfélék lehetnek,* hogy a hatalom megszerzésének módja, a forradalmi feladatok megoldása egyrészt a nemzetközi feltételeknek, másrészt az egyes országok fejlettségének, osztályerőviszonyainak stb. megfelelően *rendkívül változatos formákat ölthet.* E vonatkozásban különösen fontosak a politikai hatalom megszerzésének útjai.

Az Októberi Forradalom, mint ismeretes, a petrográdi proletariátus *fegyveres felkelésével* győzött, s az is köztudott, hogy az orosz munkásoknak és parasztoknak több éves polgárháborúban, valamint az imperialista hatalmak intervenciója elleni küzdelemben kellett megvédeniük a szovjethatalmat. A népi demokratikus országokban viszont, legalábbis az országok többségében, a hatalom kivívása más formát öltött. A forradalom első, az antifasiszta feladatokat megoldó periódusában *munkás-paraszt diktatúra,* azaz olyan hatalom jött létre, amelyben a munkásosztály és a parasztság mellett részt vettek a burzsoázia antifasiszta rétegei is, és ez a hatalom alakult át a burzsoázia és az érdekeit képviselő erők fokozatos kiszorításával, *viszonylag békés úton* a proletariátus diktatúrájává. A viszonylag békés út természetesen nem nélkülözhette az osztályharcot, ellenkezőleg, a burzsoázia kiszorítása az osztályharc rendkívül változatos eszközeit és formáit követelte. Általában leszögezhető, hogy *a forradalom mindig megköveteli az osztályerőszak alkalmazását,* a kizsákmányoló osztályok nem mondanak le önként uralmukról, de az erőszak konkrét formája a konkrét körülményektől, mindenekelőtt az osztályviszonyoktól függően más és más formát ölthet. A fegyveres felkelés és a polgárháború az előbbiek egyik gyakran előforduló, de nem egyetemes érvényű formája.

A szocialista forradalom általános törvényszerűségeinek és nemzeti sajátosságainak viszonya

Az 1945—1949 körüli szocialista forradalmak, bár egészen más történelmi körülmények között és más formában mentek végbe, mint az Októberi Forradalom, újabb igazolását jelentették a szocialista forradalom lenini elméletének, bebizonyították a Nagy Októberi Szocialista Forradalom alapvető tapasztalatainak általános érvényét, azt, hogy a *szocialista forradalomnak vannak közös, minden országra érvényes vonásai.*

Ezek az általános törvényszerűségek — amint azt a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak 1957-es moszkvai nyilatkozata összegezte — mindenekelőtt a következők:

— a munkásosztálynak és forradalmi pártjának vezető szerepe;

— a proletárdiktatúra megteremtése;

— a munkásosztály és a széles dolgozó tömegek, elsősorban a parasztság szövetsége;

— a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele és a kisárutermelés szocialista átszervezése;

— a kulturális forradalom kibontakoztatása;

— a szocializmus vívmányainak megvédése;

— a proletár internacionalizmus elveinek és követelményeinek érvényre juttatása.

A történelmi tapasztalatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy ezeknek minden országban érvényesülniük kell, ahol szocialista forradalom megy végbe.

Ugyanakkor a tapasztalatok azt is mutatják, hogy érvényesülésük konkrét módja — az egyes országok társadalmi-gazdasági fejlettségének szintjétől, nemzeti sajátosságaitól és történelmi hagyományaitól stb. függően — *nagyon eltérő formát ölthet,* rendkívül változatos lehet. A kommunista és munkáspártok alapvető internacionalista kötelessége, hogy a szocialista forradalom és építés alapelveit alkotóan alkalmazzák saját országukra. *A szocialista forradalom általános törvényszerűségei és érvényesülésük konkrét nemzeti formái elválaszthatatlan egységben és kölcsönhatásban állnak egymással.* Az általános törvények helyes és következetes érvényesítése megköveteli a nem-

zeti sajátosságok teljes számbavételét, a nemzeti formák pedig csak akkor vezetnek a kívánt eredményre, akkor szolgálják a szocializmus ügyét — nemzetközi méretekben és az adott országon belül is —, ha a szocialista forradalom és építés általános törvényeinek megvalósítását segítik.

2. A népi demokratikus forradalom kibontakozása és sajátosságai hazánkban. A népi demokratikus forradalom átnövése szocialista forradalomba

Népi demokratikus forradalmunk

A második világháború előtt és alatt — más országokhoz hasonlóan —, hazánkban is olyan helyzet alakult ki, amelyben a szocialista forradalmat, a proletárdiktatúráért folytatott harcot nem lehetett közvetlen célként kitűzni. Az adott körülmények között a párt és a munkásosztály első és legfontosabb feladatává az vált, hogy a fasizmus elleni harc feladatait tűzze napirendre, a legszélesebb forradalmi erők bevonásával a demokratikus szabadságjogok kivívásáért, a Horthy-fasizmus megdöntéséért, az ország nemzeti önállóságának kivívásáért harcoljon, kibontakoztassa az *antifasiszta népfrontpolitikát.* A Kommunisták Magyarországi Pártja, más kommunista pártokhoz hasonlóan, 1935 után szívós harcot folytatott a népfront megteremtéséért. Ez a harc azonban a részleges és átmeneti sikerek ellenére, egész sor ok miatt — például a Horthy-fasizmus antikommunista ideológiájának hatása, a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel, a polgári ellenzéki erők szembenállása a népfronttal stb. — csak *1944 őszén, a háború utolsó periódusában vált teljessé a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front létrehozásával.* Ennek programja (amelyet az MKP 1944. november 20-án adott ki) lehetővé tette a legszélesebb társadalmi erőknek — beleértve a burzsoázia egy részének is — összefogását.

Az antifasiszta népfront létrejöttének az volt az alapja, hogy erre az időre Magyarországon is mindinkább *megérlelődtek a forradalom feltételei,* kialakulóban volt a közvetlen forradalmi helyzet.

Ennek az érlelődő forradalomnak a fő feladatai a következők voltak: elősegíteni az ország felszabadítását a német fasizmus uralma alól, kivívni a nemzeti önállóságot; megteremteni a demokratikus államhatalmat és közrendet; megszüntetni a feudalizmus maradványait, a nagybirtokrendszert és ezzel a földbirtokos osztályt. Ez a forradalom tehát feladatainak, valamint az akkori osztályerőviszonyoknak és a nemzetközi helyzetnek megfelelően *antifasiszta népi demokratikus forradalom* volt.

A forradalom fő feladata, mint fentebb erről szóltunk, a reakciós osztályok hatalmának megdöntése. 1944—1945-ben a rendkívül erős fasiszta terror, a magyar forradalmi erők viszonylagos gyengesége és főleg a német megszállás következtében a Horthy-fasizmus és a nyilas rémuralom megdöntését nem a magyar munkások, dolgozók végezték el, hanem *döntően a hazánkat felszabadító szovjet hadsereg.*

Az ország felszabadításával párhuzamosan és azt követően a forradalom gyorsan kibontakozott. A felszabadított területeken egymás után alakultak meg az új népi hatalmi szervek, a *nemzeti bizottságok,* majd ezek közreműködésével 1944. december 21-én létrejött az új, demokratikus államhatalmat megtestesítő *ideiglenes kormány* is.

Az ipari üzemekben és vállalatoknál *üzemi bizottságok* alakultak, amelyek bevezették a *munkásellenőrzést,* szervezték a termelés beindítását és az üzemek helyreállítását. Jelentős volt az is, hogy a városokban és falvakban megalakult a demokratikus *népi rendőrség.*

Az új, demokratikus hatalom széles népi alapokon jött létre, a függetlenségi frontba tömörült pártokon, a koalíción keresztül a magyar nép minden olyan rétegét képviselte, amelyek készek voltak harcolni a fasizmus, a reakció ellen, a demokratikus társadalmi rend kialakításáért. Ez azt jelentette, hogy 1944 végén *olyan államhatalom jött létre hazánkban, amelyben a munkásosztály és a parasztság mellett részt vettek a burzsoázia antifasiszta rétegei is.*

A fasiszta Németországgal való szakítással, a fegyverszünet

megkötésével, az ideiglenes kormány létrehozásával és annak első — a fasizmus és a reakció ellen irányuló, a demokratikus államhatalom és közrend kialakítását célzó — rendeleteivel alapjában véve *megoldódott az antifasiszta népi demokratikus forradalom két legfontosabb feladata: az ország önállóságának kivívása és a demokratikus államrend alapjainak megteremtése.* A magyar demokrácia továbbfejlődésének fő kérdésévé most már a nagybirtokrendszer megszüntetése, a radikális földreform gyakorlati megvalósítása vált.

A földreform kérdésében éles harc alakult ki a koalíción belül a különböző osztályok érdekeit képviselő pártok között. A koalíció jobboldala, a polgári rétegek és a kulákság képviselői csak korlátozott és lassú földreformot akartak, olyant, amely nem sérti a burzsoázia gazdasági uralmát. Az egyre inkább kibontakozó népmozgalom és tömegnyomás hatására azonban kénytelenek voltak meghátrálni és elfogadni a kommunista párt és a parasztpárt által benyújtott földreformjavaslatot.

A földreform gyökeresen megváltoztatta hazánk gazdasági és osztálystruktúráját. Ennek végrehajtása során mintegy 6 millió hold földet vettek el a nagybirtokosoktól, a hazaárulóktól és az egyházaktól, több mint 600 000 nincstelen és szegényparaszt család jutott földhöz. A földreform eredményeként széles paraszti tömegek fordultak a koalíció balszárnya felé, közeledtek a demokratikus átalakulást következetesen vezető erőhöz: a kommunista párthoz, erősödött a munkásosztály és a parasztság szövetsége.

A nemzeti önállóság kivívásával — ami 1945. április 4-én az egész ország felszabadításával, majd a fasiszta Németország kapitulációjával vált teljessé —, a demokratikus néphatalom megteremtésével és a földreform végrehajtásával alapjában véve *megoldódtak az antifasiszta népi demokratikus forradalom — már említett — legfőbb feladatai.*

A demokratikus forradalom átnövése szocialista forradalomba

1945 nyarán a forradalmi harc új szakasza kezdődött. Egyre elkeseredettebbé vált a harc abban a kérdésben, hogy *merre haladjon az ország.* Előre-e a proletárdiktatúra és ezzel a szocializmus megteremtése felé, vagy pedig vissza a kapitalista rendszer felé. A koalícióban és a hatalomban részt vevő polgári erők (mindenekelőtt az érdekeiket leginkább kifejező kisgazdapárti vezetőség) a forradalmat befejezettnek tekintették, sőt az addigi eredményeket is túlzottnak tartva, a fejlődést a polgári rend, a kapitalizmus irányába akarták terelni. Fő törekvésük az volt, hogy a munkásosztályt, a kommunistákat kiszorítsák az államhatalomból. A munkásosztály, a kommunista párt vezette forradalmi erők viszont az addigi eredményeket mintegy kiindulópontnak tekintették, *a szocialista forradalom irányába akartak továbbmenni.* Ennek megfelelően fő célkitűzésük a burzsoá erőknek a hatalomból való kiszorítása, a tényleges munkáshatalom megteremtése volt.

A forradalom továbbfejlesztéséhez, a szocialista forradalomba való átnövéshez arra volt szükség, hogy a széles dolgozó tömegek megértsék és támogassák az MKP célkitűzéseit, *hogy az osztályerőviszonyok gyökeresen megváltozzanak.* Ez csak hosszú és szívós küzdelemben volt lehetséges, olyan küzdelemben, amelynek során a koalíció burzsoá érdekeket képviselő jobbszárnya teljesen lelepleződik a széles tömegek előtt, a dolgozó parasztság, a városi kispolgárság széles rétegei a saját mindennapi tapasztalatuk alapján győződnek meg arról, hogy egyedül a munkásosztály és annak forradalmi pártja képviseli következetesen igazi érdekeiket.

Mindez azt jelenti, hogy 1945 nyarától kezdve egészen 1947 végéig — 1948 első feléig, a proletárhatalom teljes kivívásáig, a döntő kérdés *változatlanul a „ki kit szorít ki a hatalomból" kérdése volt,* ez pedig a parasztság, valamint a munkásosztály és a burzsoázia között elhelyezkedő egyéb kispolgári rétegek megnyeréséért folyó harcot jelentette. Minden egyes konkrét kérdés, minden feladat — például az ország újjáépítése, a köztársaság kikiáltása, a bányák stb. államosítása, az infláció megszüntetése — kitűzése és végrehajtása egyben *a tömegekért folyó*

harc, a forradalom továbbfejlesztésének és elmélyítésének kérdése is volt.

A forradalom elmélyítéséért folyó harcban fontos szerepe volt az MKP 1946 szeptemberében tartott III. kongresszusának. A kongresszus olyan jelszavakat adott ki, amelyek a szocializmushoz vezető úton való továbbhaladást szolgálták: „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!" „Nem a tőkéseknek, hanem a népnek építjük az országot!" A kapitalizmus erői ellen folyó harcban fontos lépést jelentett a négy legnagyobb nehézipari üzem 1946. novemberi államosítása.

1947 első hónapjaiban a munkásosztály előretörése, a tömegek balratolódása következtében a koalíció jobboldalán, különösen a kisgazdapárti vezetésben, mind nagyobb mértékben jelentkeztek a válság tünetei, a jobboldali kisgazda vezetőség igazi — munkás- és parasztellenes — törekvései teljesen lelepleződtek a tömegek, köztük saját tömegeik előtt. Mindez tovább szélesítette a szocialista forradalom osztálybázisát, lehetővé tette a fejlődés meggyorsulását, a kapitalizmus erői elleni általános támadás kibontakoztatását. 1947 májusában kezdetét vette az úgynevezett *fordulat éve.*

A fordulat évének első jelentős állomását az 1947. augusztus végén megtartott választások képezték, ahol az MKP a legtöbb szavazatot kapta, s így az ország első pártja lett. A választások után a következő győzelmet a bankok és a *bankok érdekeltségéhez tartozó 264 ipari és kereskedelmi vállalat novemberben bekövetkezett államosítása jelentette.* Ez döntő feltétele volt az 1947. augusztus 1-én elindított *hároméves terv* sikeres teljesítésének, s ugyanakkor jelentősen megerősítette a munkásosztály politikai és gazdasági pozícióit. Ennek eredményeként a munkásoknak már több mint 50%-a dolgozott állami szektorban.

1948 márciusában a Szociáldemokrata Pártból kizárták az erre az időre mind nyíltabban a polgári érdekek mellett fellépő jobboldalt. Ez megteremtette a politikai és szervezeti, valamint az ideológiai feltételeit a *két munkáspárt egyesülésének,* amire később, 1948 júniusában már sor is került.

Ezeket a mélyreható politikai változásokat, azt, hogy erre az időre a szocializmus erői kerültek túlsúlyba, országunkban újabb jelentős lépések követték. 1948 február elején államosították a bauxitbányákat és az alumíniumtermelést. 1948 március végén

pedig megtörtént a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítása, aminek következtében a munkásoknak már döntő többsége (83,5%-a) a szocialista szektorban dolgozott.

A magyar kommunisták, a magyar munkásosztály több évig tartó harca 1947 végére, 1948 tavaszára tehát meghozta gyümölcsét, győzött a proletárforradalom, *létrejött hazánkban a proletariátus diktatúrája.*

A fentiekben a hatalom teljes megszerzéséért folytatott harc fő belső állomásait, eredményeit foglaltuk össze. Ezek mellett természetesen a proletárdiktatúra kivívását más, külső tényezők is jelentősen elősegítették. Ilyen tényező volt mindenekelőtt az, hogy a szocialista Szovjetunió teljes erejével a forradalmi erők oldalán állt, gátja volt az esetleges külföldi intervenciónak, és hathatós politikai és gazdasági segítséget nyújtott az ország előtt álló feladatok megoldásához (például az újjáépítéshez, az infláció leküzdéséhez, a hároméves terv beindításához stb.), továbbá az, hogy hazánk nem egyedül járta a forradalom útját, hanem a szomszédos országokkal együtt, amelyekben 1947—1948-ra a hatalom ugyancsak a munkásosztály kezébe került.

Forradalmunk főbb sajátosságai

A hazánkban végbement forradalomnak *voltak olyan vonásai, amelyek a többi európai népi demokratikus forradalmat is jellemezték s olyan sajátosságai, amelyek az akkori magyar viszonyokkal magyarázhatók.*

a) Számos európai szocialista ország forradalmát is így vagy úgy jellemző legfontosabb vonások a következők:

— a forradalom kibontakozását és győzelmét a Szovjetuniónak a fasizmus felett aratott világtörténelmi jelentőségű győzelme tette lehetővé;

— a forradalom az antifasiszta, demokratikus jellegű feladatok megoldásával kezdődött, és több évig tartó szívós és következetes harc eredményeként nőtt át fokozatosan szocialista forradalomba;

— a demokratikus forradalom győzelmével olyan államhatalom jött létre, amelyben a munkásosztály mellett részt vettek a vele ellentétes érdekű burzsoázia meghatározott rétegei is. Ez a

hatalom nem maradhatott tartós, mert mindkét ellentétes érdekű osztály arra törekedett, hogy a másikat kiszorítsa és a maga csztatlan osztályuralmát megteremtse. Ez a munkásosztálynak sikerült, ami egyben a proletárdiktatúra győzelmét eredményezte;

— a munkásosztálynak és pártjának a hatalomért folytatott harc során nemcsak a szegényparasztságnak, hanem a dolgozó parasztság egészének és a városi kispolgárság jelentős részének a támogatását is sikerült megnyernie, azaz széles osztályszövetség talaján küzdhetett a burzsoázia teljes kiszorításáért;

— a burzsoázia érdekeit képviselő erőknek az államhatalomból való kiszorítása, a proletárdiktatúra kivívása viszonylag békés úton, fegyveres felkelés és polgárháború nélkül valósult meg;

— a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele, a tőkés magántulajdon felszámolása már jóval a proletárdiktatúra teljes kivívása előtt megkezdődött. A munkásosztály a maga hatalmi pozícióit nemcsak a politikai és osztályerőviszonyok megváltoztatására, hanem a gazdasági viszonyok átalakítására is felhasználta.

b) Ugyanakkor Magyarország társadalmi-gazdasági fejlettsége, nemzeti és történelmi sajátosságai, osztályviszonyai stb. e vonásoknak is *sajátos magyar formát adtak,* s egy sor olyan sajátossággal egészítették ki forradalmunkat, amelyek azt a környező országok forradalmától megkülönböztetik. Ezek közül a legfontosabbak:

— a Szovjetunió viszonylag nagyobb szerepe a forradalom elindulásában: Magyarországon az ismert okok folytán nem alakult ki széles, a nép tömegeit átfogó nemzeti felszabadító mozgalom, így a forradalom romboló feladatait, a fasiszta hordák kiűzését és a Horthy—Szálasi-féle rezsim uralmának megsemmisítését döntően a felszabadító szovjet hadsereg végezte el;

— a földkérdésnek — a feudalizmus maradványai megszüntetésének és a földreform vívmányai megvédésének — a forradalmon belül játszott fontos szerepe. A Magyarországéhoz hasonló mértékű feudális maradványok csak Romániában voltak, a földreform elleni frontális támadásokra azonban csak Magyarországon került sor;

— Magyarországon 1945 és 1948 között a hadsereg jóval ki-

sebb szerepet játszott, mint más országokban (például Csehszlovákiában, ahol 1948 februárjában a hadsereg magatartása döntötte el a forradalom győzelmét). Ennek oka elsősorban abban van, hogy a hadsereg kis létszámú volt, és a meglevő alakulatok is elsősorban határőrszolgálatot teljesítettek, Budapesten viszont, a politikai harc fő színterén szinte alig volt katonai alakulat;

— végül magyar sajátosságként jelölhető meg az ország gazdaságföldrajzi adottsága is, az, hogy az ipar túlnyomó többsége Budapesten koncentrálódott, következésképpen a munkásosztály többsége is a politikai csaták fő színterén dolgozott, ami a baloldali forradalom továbbfejlesztéséért harcoló erőknek kedvezett.

A közös vonások konkrét érvényesülési módja, kiegészülve az akkori magyar viszonyokból fakadó jellemzőkkel adta meg a munkáshatalom népi demokratikus úton való kivívásának sajátos magyar formáját.

3. A szocializmus alapjainak lerakása hazánkban

A proletárdiktatúra megszilárdítása, a szocialista építés első évei

Azzal, hogy a burzsoáziát és érdekeinek képviselőit az államhatalomból teljesen kiszorítottuk, a proletárhatalmat megteremtettük, *a forradalmi folyamat első periódusa, a hatalomért folyó harc időszaka alapjában véve lezárult.* Ez ugyan a legfontosabb, de mégis csak első lépését jelentette annak a hatalmas, az egész társadalmat gyökeresen átalakító folyamatnak, amit a szocialista társadalom megteremtése — ezen belül a szocializmus alapjainak lerakása — jelent.

A politikai hatalom megszerzése után a párt és a munkásosztály legfontosabb feladata *a kivívott hatalom megszilárdítása és erre támaszkodva a szocialista építés kibontakoztatása volt.* Ez

szerteágazó, a társadalmi élet minden területére kiterjedő feladatok egész sorát foglalta magába.

a) Politikai téren elsősorban arra volt szükség, hogy kiépítsék a proletárdiktatúra államszervezetét és politikai rendszerét. Ehhez olyan államhatalmi szerveket kellett létrehozni, amelyek lehetővé teszik a széles dolgozó tömegek mozgósítását, bevonását a társadalom ügyeinek intézésébe. E téren döntő állomás volt a *Magyar Népköztársaság alkotmányának* törvénybe iktatása 1949. augusztus 20-án, majd a *tanácsrendszer* kialakítása 1950 őszén.

b) Gazdasági téren mindenekelőtt folytatni kellett a munkáshatalom gazdasági alapjának, a szocialista termelési viszonyoknak a kiépítését.

— Az ipar és a kereskedelem terén — mint láttuk — ez már a hatalom teljes megszerzése előtt elkezdődött. Befejezésére 1949 végén került sor a 10 munkásnál többet foglalkoztató üzemek és kereskedelmi vállalatok államosításával. Az ipar és a kereskedelem területén ezzel lényegében megtörtént a tőkés tulajdon kisajátítása, a szocialista viszonyok létrehozása;

— a gazdasági élet terén a másik döntő feladat a szocialista gazdaság megszilárdítása és tervszerű továbbfejlesztése, azaz a termelőerők gyors ütemű fejlesztése, *a szocializmus alapjainak lerakásához szükséges ipari bázis, megfelelő gazdasági fejlettség megteremtése volt.* Ennek első lépése a még 1947-ben elkezdett hároméves terv volt. 1950-ben beindult az első ötéves terv. Ez az ország szocialista iparosítását, elsősorban a nehéz- és gépipar fejlesztését, a mezőgazdaság elmaradottságának megszüntetését és mindezek alapján az életszínvonal emelését tűzte ki célul;

— *a negyvenes évek végére napirendre került a szocialista viszonyok létrehozása a mezőgazdaságban is.* E kérdés megoldásában a párt- és az állami vezetés abból indult ki, hogy a szocializmus építésében az állam huzamos időn át *nem támaszkodhat két különböző* alapra: a koncentrált szocialista nagyiparra és a szétforgácsolt kisárutermelő parasztgazdaságra, mert ez gátolja, lassítja a népgazdaság fejlődését. A mezőgazdaság átalakítása azonban sokkal nehezebb, bonyolultabb, hosszabb időt igénylő feladatot jelent, mint az iparban. Itt nem alkalmazható a kisajátítás, az államosítás módszere, nem az osztályellenség tulaj-

donának felszámolásáról, hanem a szövetséges másik dolgozó osztály szocialista útra való átvezetéséről van szó. *A fő módszer ezért — a politikai szövetség erősítésén keresztül — a parasztság meggyőzése a szocialista szövetkezeti gazdálkodás előnyeiről, az önkéntesség elvén alapuló termelőszövetkezetek kialakítása.* 1949 végére e téren is voltak már kedvező eredmények, az ország szántóterületének 7,3%-a a szocialista szektorhoz tartozott (állami gazdaságok és szövetkezetek).

c) A politikai és gazdasági szféra mellett nagyon fontos feladatok kerültek napirendre a kulturális és ideológiai élet területén is. A legdöntőbb e téren *a burzsoázia műveltségi monopóliumának felszámolása, a kulturális örökségnek, a nép kincsévé tétele* volt, ami ekkor elsősorban a proletárhatalom iskolapolitikájában öltött testet.

Torzulások a szocializmus építésében

A proletárdiktatúra kivívása után tehát a társadalmi élet minden területe *gyors fejlődésnek indult, s hatalmas eredmények születtek.* A pozitív fejlődés mellett, illetve ezen belül azonban egyre több hiba, a feladatok leegyszerűsítéséből fakadó *torzulás jelentkezett.* A pártvezetésben a nagy sikerek következtében eluralkodott az önelégültség, a tömegek lebecsülése, az adminisztratív eszközök túlzott igénybevétele. 1950—1951-re fokozatosan kialakult Rákosi Mátyás személyi kultusza. Mindez a pártdemokrácia súlyos megsértését és törvénytelenségeket eredményezett, amit még az is súlyosbított, hogy a személyi kultusz dogmatizmussal és szektássággal, valamint a Szovjetunió tapasztalatainak mechanikus másolásával párosult. Ennek következményei lettek az iparosítási politika túlzásai, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének erőszakos meggyorsítása, az életszínvonal stagnálása, sőt visszaesése.

Ezek a súlyos hibák és torzulások *meglazították a párt és a tömegek kapcsolatát, a munkás-paraszt szövetséget, lassították a szocializmus építését.* Az MDP Központi Vezetősége 1953 júniusában feltárta ugyan a pártvezetés legfőbb hibáit, és megmutatta kijavításuk útját, a pártvezetésen belüli ellentétek miatt azonban a megfelelő intézkedések elmaradtak, sőt Nagy Imre

revizionista csoportjának megerősödésével a nehézségek fokozódtak.

Az SZKP 1956 februárjában megtartott XX. kongresszusa után, ennek útmutatásai alapján, 1956 júliusában a párt Központi Vezetősége mind a személyi kérdésekben, mind a gazdasági élettel, az iparral és mezőgazdasággal, az életszínvonallal egyaránt összefüggő határozatokat hozott. Ezek a határozatok a párton belül a lenini erők nagy győzelmét jelentették, *alapul szolgálhattak volna a hibák kijavításához. A határozat azonban késve született,* a revizionisták az ellenforradalmi burzsoá elemekkel karöltve, röviddel a KV ülése után, általános támadást indítottak a népi demokratikus rend ellen, és hozzáfogtak a fegyveres ellenforradalmi felkelés politikai és szervezeti előkészítéséhez. Az események menetét a kialakult körülmények között már nem lehetett megállítani.

Az 1956-os ellenforradalom és az azt követő konszolidáció

1956. október 23-án ellenforradalmi lázadás tört ki Budapesten. *Az ellenforradalmi lázadás a párt és a fegyveres testületek erőinek mozgósításával leküzdhető lett volna, a pártvezetés azonban elvesztette fejét,* képtelen volt a kommunisták, a szocializmus erőinek mozgósítására. A revizionisták pedig — akiknek a vezetője, Nagy Imre október 23-án este miniszterelnök lett — minden eszközzel akadályozták a rend helyreállítását, sőt szembefordulva államrendünkkel tevékeny ellenforradalmi szerepet játszottak. Az események olyan gyorsan peregtek, hogy rövid egy hét alatt Budapesten fehérterror dúlt. A kommunistákat az utcán koncolták fel, ágyúkkal lőtték szét a párt budapesti székházát. Harcok folytak a város több pontján. A közlekedés, a kereskedelem, a szállítás szinte teljesen leállt; legtöbb helyen a termelőmunka is szünetelt. Eközben az áruló Nagy Imre félrelökte az ország szocialista alkotmányát, és bejelentette az ország „semlegességét" s a Varsói Szerződésből való kilépését.

A forradalmi erők november 3-án megalakították a *forradalmi munkás-paraszt kormányt, amely segítségül hívta a hazánkban tartózkodó szovjet csapatokat.* November 4-én a szovjet csa-

patok és a forradalomhoz hű karhatalmi és honvédségi erők megkezdték az ellenforradalom felszámolását. Rövid néhány nap alatt megtisztították a fővárost és az ország más területeit az ellenforradalmi erőktől. *Egyidejűleg megkezdődött és kibontakozott a munkásosztály forradalmi pártjának újjászervezése.* A becsületes kommunisták ezrei — akiket átmenetileg megbénított a régi pártvezetés tehetetlensége és a revizionisták árulása — váltak napok alatt a forradalom, a proletárhatalom fegyveres védelmezőivé és egyben a párt újjászervezésének aktív harcosaivá.

Az újjászervezett párt egyik belső és legfontosabb feladatának az ellenforradalom okainak feltárását tartotta, ami az ötvenes évek első felében elkövetett hibák kijavításának is elvi-elméleti bázisát képezte. *Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. december 8-i határozata megállapította, hogy az ellenforradalmi lázadás nem volt szükségszerű következménye a megelőző fejlődésnek, azt 1956 őszén négy együttesen ható, egymással összefonódó ok idézte elő:*

— az MDP régi vezetésének szektás, dogmatikus politikája, az eluralkodott személyi kultusz és az előbbiekből fakadó torzulások a szocializmus építésében;

— a Nagy Imre köré tömörült jobboldali revizionista erők bomlasztó tevékenysége és árulása;

— a belső ellenforradalmi erők aktivizálódása és a népi demokratikus rend elleni nyílt fellépése;

— végül a nemzetközi imperializmusnak társadalmi rendünk megdöntésére irányuló politikája és a belső ellenséges erőknek nyújtott támogatása.

Ebből következően az Intéző Bizottság arra az egyedül helyes álláspontra helyezkedett, hogy a hibák kijavításának és az ellenforradalmi lázadás következményei felszámolásának alapfeltétele a bal- és jobboldali elhajlás leküzdése, a marxizmus—leninizmus tanításának hazánk viszonyaira való alkotó alkalmazása.

A helyzet konszolidálása, a szocialista építés politikai és gazdasági feltételeinek újbóli megteremtése, a széles dolgozó tömegek bizalmának visszaszerzése, a munkás-paraszt szövetség helyreállítása érdekében a forradalmi munkás-paraszt kormány mindjárt megalakulása után *fontos politikai és gazdasági intéz-*

kedéseket hozott. Így például felemelte a munkások, különösen az alacsony bérűek fizetését, megszüntette a mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatási rendszert stb., megkezdte azoknak a hibáknak és torzulásoknak a felszámolását, amelyeket a régi vezetés a politikai és kulturális életben, a gazdaságpolitikában elkövetett.

A párt és a kormány hathatós intézkedései nyomán, valamint a testvéri szocialista országoktól, különösen a *Szovjetuniótól* kapott gyors és jelentős segítség alapján a *helyzet gyorsan normalizálódott.* Az 1957 júniusára összehívott *országos pártértekezlet* már megállapította, hogy helyreállt hazánkban az alkotmányos rend, újra működnek kulturális, közoktatási és tudományos intézményeink, normalizálódott a népgazdaság helyzete, és lényegében befejeződött a párt újjászervezése. Mindez azt is jelentette, hogy *1957 nyarára lezárult a szocialista konszolidációért folytatott harc első, döntő szakasza.*

Az elkövetkező évek fő feladatává most már az vált, hogy megteremtsük a szocializmus további építésének, a szocializmus alapjai lerakásának politikai, gazdasági és kulturális feltételeit. Ennek érdekében a párt és a kormány felülvizsgálta tevékenységének minden területét. A társadalmi élet minden területén feltárta az 1956 előtt, a régi pártvezetés által elkövetett hibákat, baloldali és jobboldali torzulásokat, és ezek kijavítására megfelelő határozatokat hozott. Az e határozatok alapján született intézkedések eredményeként a néphatalom teljesen megszilárdult, a párt és a munkásosztály befolyása, szerepe társadalmunk életében sokkal nagyobb lett, mint az ellenforradalom előtt volt, a *konszolidáció folyamata lezárult hazánkban.*

A szocializmus alapjainak lerakása

A konszolidáció befejeződésével tehát létrejött annak lehetősége, hogy meggyorsítsuk a szocializmus építését hazánkban. *Ezt mindenekelőtt a kialakult politikai feltételek tették lehetővé.* A néphatalom és a párt megerősödött, a párt és a tömegek közötti kölcsönös bizalom és szoros kapcsolat helyreállt. *Különösen megszilárdult a munkás-paraszt szövetség.* A politikai feltételek mellett a meggyorsítás fontos előfeltételét jelentették azok a

gazdasági sikerek, amelyeket 1958-ban, a hároméves terv első évében elértünk.

A szocialista építés meggyorsítása elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előtérbe kerülését jelentette. A dolgozó parasztság hangulata a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban kedvezően alakult, és ez — amint erre az MSZMP KB 1958. decemberi ülése rámutatott — lehetővé tette az átszervezés meggyorsítását. 1959 tavaszára a szövetkezetek részesedése az ország szántóterületéből 15,6%-ról 36,6%-ra nőtt. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a tsz-szervezés során szigorúan *betartották az önkéntesség elvét,* s hogy a szegényparasztság után a középparasztság is a szövetkezetek felé fordult.

Az MSZMP 1959 decemberében megtartott VII. kongresszusát követően még eredményesebben haladt a falu szocialista átalakítása, olyannyira, hogy *1960—1961 telén már befejeződött a mezőgazdaság tömeges átszervezése.* Ekkorra az ország szántóterületének 95,5%-án létrejöttek a szocialista nagyüzemek. A mezőgazdaság gyors szocialista átalakításában a döntő szerepet a párt helyes lenini politikája, az önkéntesség elvének szigorú betartása játszotta. Ugyancsak jelentős szerepük volt az olyan kormányintézkedéseknek, mint a földjáradék fizetésének kötelezővé tétele, a társadalombiztosítás és nyugdíjjogosultság kiterjesztése a termelőszövetkezeti tagokra stb.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása — ahogy ezt az MSZMP 1962 novemberében tartott VIII. kongresszusának határozatai is leszögezték — *a szocializmus alapjai lerakásának befejezését jelentette. Ezzel egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok.* Befejeződött tehát hazánkban a kizsákmányoló osztályoknak mint olyanoknak a felszámolása, és megszűnt a kapitalizmus visszaállításának társadalmi-gazdasági lehetősége. Lezárult szocialista forradalmunk második nagy szakasza, a szocialista termelési viszonyok megteremtéséért folytatott küzdelem bonyolult és hosszadalmas, ellentmondásokkal teli időszaka.

A szocializmus alapjainak lerakásáig elért főbb eredményeink

A szocializmus alapjai lerakásának legfőbb feladata — mint láttuk — a szocialista termelési viszonyok népgazdasági méretű uralkodóvá tétele.

A szocializmus alapjainak lerakását azonban helytelen lenne csak a termelési viszonyok területére szűkíteni. Ez magában foglalta azokat a feladatokat is, amelyeket a termelőerők fejlesztése, az iparosítás — tulajdonképpen a szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése — terén, az életszínvonal emelése, a politikai szféra átalakítása, továbbá az ideológiai-kulturális élet területén megoldottunk.

a) A hatalom megszerzése és megerősítése után az egyik legfőbb feladat a *szocializmus anyagi-műszaki bázisának* létrehozása volt. Ez olyan korszerű gépi nagyüzemi termelést, fejlett nagyipart jelent, amely képes biztosítani a népgazdaság korszerű technikával való ellátását, ezen belül a mezőgazdaság szocialista átszervezését, továbbá az életszínvonal emelésének anyagi megalapozását.

Hazánkban a szocializmus alapjainak lerakásáig — a szocialista iparosítás útján — a szükséges anyagi-műszaki bázist létrehoztuk. Ezt a következők bizonyítják:

— hazánkban az ipari termelés 1948 (ekkorra értük el 1938, az utolsó békeév színvonalát) és 1962 között *ötszörösére* emelkedett. Ezen belül az egy főre jutó acéltermelés két és félszeresére, a nyersvastermelés három és félszeresére, a villamosenergia-termelés ötszörösére nőtt. *Az iparosítás eredményeként jelentősen megváltozott az ipar szerkezete, különösen megnőtt a gépipar aránya;*

— jelentősen *meggyorsult az ipari fejlődés üteme.* Amíg a Horthy-rendszerben a gyáripari termelés fejlődése mindössze évi 1%-ot ért el, addig 1948-tól 1961-ig az ipari termelés évenként átlagosan 12,5%-kal emelkedett;

— a nagyarányú beruházások, a korszerű gépek és új gyárak termelésbe állítása révén *emelkedett az ipari termelés műszaki színvonala, s növekedett a munka termelékenysége* — 1949-től 1962-ig az állami iparban 82%-kal, az egész iparban pedig 92%-kal. Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy míg 1950 és 1959 között a

termelés növekedésének mindössze 40%-a származott a munka termelékenységének emelkedéséből, addig 1961-re már elérte a 65%-ot.

Mindez azt mutatja, hogy *a szocializmus alapjai lerakásának periódusában olyan ipart hoztunk létre, amely már eleget tudott és tud tenni a szocializmus anyagi-műszaki bázisával szemben támasztott követelményeknek.*

b) A szocializmus építésének itt tárgyalt periódusában *jelentősen emelkedett népünk életszínvonala is.* Az egy főre jutó reáljövedelem — az ötvenes évek első felében bekövetkezett visszaesés ellenére — 1962-ben 65%-kal, ezen belül az egy ipari dolgozóra jutó reáljövedelem 58%-kal, a mezőgazdasági dolgozóké 75%-kal volt magasabb a háború előttinél. Jelentősen emelkedett a családokon belül a keresők száma, ami a családok egy főre jutó jövedelmét növelte. Végül számottevően bővültek az ún. béren felüli juttatások, amelyek 1960-ban a fizetéseknek kb. 24%-át alkották.

c) Az ipari fejlődéssel és az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan jelentős eredményeket értünk el a *kulturális forradalom egyes feladatainak megvalósításában is.* Megszüntettük a kirívó műveltségbeli hiányosságokat (például minimálisra csökkent az analfabetizmus), társadalmasítottuk a kulturális, művelődési és tudományos intézményeket, széles művelődési bázist teremtettünk. A felszabadulás után bevezettük a nyolcosztályos általános iskolai oktatást.

A volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának felszámolásában döntő jelentőségű volt, hogy megszerveztük a *munkás-paraszt* fiatalok ezreinek, tízezreinek középiskolai, főiskolai és egyetemi továbbtanulását, a dolgozók százezreinek munka melletti továbbképzését, hogy ezzel is kialakítsuk az új, szocialista értelmiség derékhadát.

A művelődés terén elért hatalmas eredményeinket mutatja, hogy a felszabadulás előttihez viszonyítva a szocializmus alapjainak lerakásáig az egyetemi hallgatók száma több mint hatszorosára, a középiskolásoké két és félszeresére növekedett, a nyolc általános iskolát pedig majdnem négyszer annyian végezték el. Az oktatás terén elért eredményeink mellett jelentősen nőttek *kulturális létesítményeink* is, megnőtt a mozik és a színházak száma, a családok többsége rendelkezett *rádióval,* és meg-

kezdődött a televízió széles körű elterjedése, általánossá válása. A könyvkiadás többszöröse a felszabadulás előttinek, az 1958—1960-as években 95 millió könyv jelent meg Magyarországon, azaz minden állampolgárra — csecsemőket is beleértve — majdnem tíz könyv jutott. Hatalmasat fejlődött az iskolán kívüli népművelés is, 1961-ben több mint 7 millió hallgatója volt az üzemekben és a falvakban tartott tudományos ismeretterjesztő előadásoknak. Mindehhez hozzászámíthatjuk a napi- és hetilapok, valamint a folyóiratok példányszámának jelentős emelkedését és a széles tömegek közéleti-politikai érdeklődésének korábban soha nem tapasztalt megnövekedését.

Az alapok lerakásáig tehát *nemcsak a burzsoázia művelődési monopóliumát számoltuk fel, hanem jelentős lépést tettünk előre a szocialista közgondolkodás, a széles tömegek szocialista tudatának kialakítása terén is.* A feladatok oroszlánrésze azonban — a marxizmus—leninizmus eszméinek társadalmi méretekben való uralkodóvá tétele, a szocialista politikai, erkölcsi, világnézeti tudat kiformálása a dolgozók túlnyomó többségénél — nagyrészt még előttünk áll, és csak a szocializmus teljes felépítésének periódusában valósítható meg.

A szocializmus alapjainak lerakásáig és ennek előfeltételeként tehát nagyon sok — a termelőerőket, az ideológiai és kulturális életet stb. érintő — feladatot kellett megoldanunk. Ezek egyikét sem szabad „csak" mint gazdasági, vagy „csak" mint kulturális stb. feladatot értékelni. Az iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, az életszínvonal emelése, a kulturális forradalom kibontakozása stb. alapvetően és elsősorban *politikai feladatot jelentenek és jelentettek hazánkban is.* Végrehajtásuk is döntően politikai eszközökkel volt lehetséges. Az iparfejlesztés céljainak és arányainak kialakítása, a parasztság meggyőzése, kistulajdonosi természetének leküzdése stb. sokoldalú és körültekintő politikai munkát követelt, amelynek során *elengedhetetlen volt a párt és a munkásosztály vezető szerepének érvényesítése, a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősítése. Enélkül a szocializmus alapjainak lerakása lehetetlen lett volna.* Ezért volt és marad a munkásosztály államhatalma a szocializmus építésének legfőbb eszköze, ezért szükséges a forradalmi párt vezető és irányító szerepének érvényesülése a szocialista építés egész folyamatában.

Hatodik fejezet

A szocializmus teljes felépítésének főbb gazdasági feladatai

A szocializmus alapjai lerakásának befejeztével az MSZMP VIII. kongresszusa a szocializmus teljes felépítését tűzte ki célul.

Ebben a szakaszban jönnek létre a népgazdaság minden ágában a szocializmus korszerű termelőerői, tökéletesednek és lényegében kizárólagossá válnak a szocialista termelési viszonyok, kiteljesedik a kultúrforradalom, nagymértékben tovább emelkedik a dolgozók életszínvonala, létrejönnek a kommunizmus építésére való *átmenet feltételei.*

A párt X. kongresszusa a szocialista építés magasabb szinten történő folytatásában jelölte meg munkánk fő követelményeit.

Mit jelent az, hogy magasabb szinten kell folytatnunk a szocializmus építését?

E meghatározás arra utal, hogy amit eddig a társadalmi-gazdasági élet fejlesztésében elértünk, az *még nem a felépült szocializmus.* A magasabb szint azt jelenti, hogy *a már elért vívmányainkat kell továbbfejlesztenünk.*

Mit jelent ez gazdasági vonatkozásban? E meghatározás arra utal, hogy amit eddig gazdaságunk fejlesztésében elértünk, az még nem a felépült szocializmus: mind a termelőerőket, mind a termelési viszonyokat tovább kell fejlesztenünk. A szocializmus építése folyamatában megnövekedtek a követelmények a termelőmunkát végző dolgozók szakképzettségével, az alkalmazott technika és technológia színvonalával és a termelés szervezettségével szemben. A jobbra vagy a legjobbra való törekvés a szo-

cialista építésben korábban is megvolt, egyes területeken kimagasló eredmények és teljesítmények régebben is születtek, de akkor mégis elsőrendű volt a termelés mennyiségi növelése, és csak másodrendű volt a hatékonyság, a minőség. Ma viszont az objektív körülmények — a korábbi hatalmas munkaerő-tartalékok megszűnése, a növekvő társadalmi szükségletek és a nemzetközi verseny — éppen arra késztetnek, hogy a munkahelyek és a termelési kapacitások extenzív növelése helyett a munka magasabb termelékenységét biztosító korszerűbb technikai felszereltségű munkahelyek, technológiai folyamatok létesítésével bővítsük a termelést. *Termelési viszonyaink szocialista jellegűek,* de tovább kell fejlesztenünk azokat, hogy szocialista jellegük kiteljesedjék és a termelőerők még gyorsabb fejlődését elősegítsék.

Szocialista gazdaságunk fejlődése szempontjából növekszik a *nemzetközi erőforrások felhasználásának fontossága. A szocialista* országok együttműködésében rejlő lehetőségek felhasználása a szocializmus természetéből következő óriási előny. A szocializmus gazdasági erőforrásainak nemzetközi koncentrációja újabb hatalmas erőforrásul szolgál.

A szocialista gazdaság fejlődésének lehetőségei szempontjából fontos körülmény, hogy ez a fejlődés nem elszigetelten, a külső hatásoktól elzártan történik, hanem folyamatosan érintkezik a tőkés gazdasággal is. Érdekében áll tehát, hogy ennek során felhasználja a tőkésországok tudományos-technikai vívmányait saját termelőerőinek fejlesztésére. A békés egymás mellett élés keretei között megvalósuló gazdasági együttműködés természetesen feltételezi a burzsoá ideológia elleni harcot.

A szocialista gazdaság jelenlegi fejlődési szakaszának ezek az általános vonásai, feltételei szabják meg a termelőerők és termelési viszonyok fejlesztésének irányát, ütemét, konkrét népgazdasági feladatainkat.

Áttérés a népgazdaság fejlesztésének intenzív módszereire. A hatékonyság szerepe

Az ipari termelés emelkedése hazánkban hosszú éveken át jelentős mértékben a foglalkoztatottak számának a növekedéséből származott. A mezőgazdaságban feleslegessé vált dolgozók százezrei találtak munkalehetőséget a gyorsan fejlődő szocialista iparban. Új üzemek és iparágak keletkeztek. A fejlődésnek ez az időszaka, amikor a népgazdaság fejlesztése ún. extenzív módszerekkel történt, amikor a dolgozók létszámának nagyarányú növekedésére alapoztuk a fejlődést, már lezárulóban van. A dolgozók számának az emelése ugyanis egyre inkább nehézségekbe ütközik, mivel a lakosságnak mintegy 62%-a már ma is aktív kereső vagy nyugdíjas, és a mezőgazdaságból sem várható már a fölösleges munkaerő tömeges — a korábbi évekhez hasonló — áramlása az iparba, hanem a mezőgazdaság is munkaerőgondokkal küzd.

Gazdaságunk fejlesztése ma már csak intenzív módszerekkel oldható meg. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság növekedését döntően a technika és a technológia fejlesztésére alapozzuk, a termelés jobb megszervezésével, a dolgozók szakképzettségének a növelésével, a korszerűbb technikai eljárások bevezetésével és általában a termelési erőforrások hatékonyabb felhasználásával érünk el nagyobb eredményt. *A termelés növelése* ebben az időszakban tehát elsősorban *a termelékenység emelkedése útján,* nem pedig a foglalkoztatottak számának növelésével *valósul meg.*

Ez az oka annak, hogy egész gazdálkodásunk központi kérdésévé, gazdasági feladataink csomópontjává a *hatékonyság növelése* vált. (A gazdasági hatékonyság a gazdálkodás eredményességének kifejezője, ez mutatja, hogy a termelés különböző ráfordításai, költségei kedvezően alakulnak-e, milyen eredményt hoznak.)

A tervtörvény értelmében a „negyedik ötéves tervidőszakban *a gazdaságpolitika fő irányvonala a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljes növelése,* amelyet a munka termelékenységének emelkedésével, a fajlagos anyagráfordítások csökkentésével, az álló-, valamint a forgóeszköz-állomány kihasználásának javításával, a fejlesztési eszközök hatékonyabb felhasználá-

sával, a termelési szerkezet átalakításának meggyorsításával, a korszerű termékek és termelési eljárások bevezetésével, a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk fokozásával, a szervezés és a vezetés színvonalának emelésével, a tudományos eredmények hatékony felhasználásával kell megvalósítani".

Az előbbiekből kitűnik, hogy a termelés valamennyi tényezőjét — a munkaerőt, a termelőberendezéseket és az anyagokat — úgy kell felhasználni, a gazdasági építőmunkát úgy kell megszervezni és megvalósítani, hogy a termelési tényezők különkülön és együttesen az eddiginél nagyobb eredményt adjanak. *A gazdasági hatékonyság fokozása tehát a következő években kulcsfontosságú kérdés, a döntő láncszem.*

A vállalati gazdálkodásban a hatékonyság kifejezője a *nyereség,* ennek növelése pedig a jó piaci munkán túl elsősorban a vállalat belső tartalékainak feltárásán, a tudományos-technikai forradalom eredményein nyugvó előrelátó fejlesztésen múlik.

A népgazdaság valamennyi ágában igen sok lehetőség van a hatékonyság fokozására.

Jelentősek tartalékaink a már foglalkoztatott munkaerőknél, ezeket racionális szervezéssel és ezzel összefüggésben a munkafegyelem megszilárdításával lehet kiaknázni. Ez igen fontos forrása a munkatermelékenység emelkedésének. Minden szinten javítani kell a vezetés és irányítás színvonalát, növelni kell az üzemek belső szervezettségét, hogy a munkafolyamatok egyre szervesebben kapcsolódjanak egymáshoz.

Az ágazatok, vállalatok és szövetkezetek többségében lehetőség van — és szükséges is —, hogy a meglevő, hatékonyan termelő kapacitásokat jobban kihasználják és fejlesszék. Lassan javul ugyanis a hatékonyság a gépek és általában az állóeszközök kihasználásában. A vállalaton belüli bérezési és ösztönzési rendszer módosításával különösen a gépiparban, de más iparágakban is növelni lehetne a második és harmadik műszakokban foglalkoztatottak számát. A meglevő munkaerő egy részének átképzésével és átcsoportosításával működtetni lehetne az emberhiány miatt álló gépeket. Helyenként a folyamatos munkaellátás hiányosságai miatt 10—15% az állásidők aránya. Sok területen lassú az elöregedett géppark kiselejtezése. Nagy hatékonyságjavulás érhető el a gyártmányfejlesztéssel, a termelés szerkeze-

ténck gazdaságosabbá tételével, a korszerűbb és nagyobb nemzeti jövedelmet biztosító termelés arányának növelésével.

A hatékonyság növelése magasabb követelményt állít a beruházási, fejlesztési tevékenységgel szemben is.

Igen fontos helyet foglal el a hatékonyság növelésének tényezői között a gyártmánystruktúra javítása, az elavult és éppen ezért csak nehezen értékesíthető gyártmányok felváltása modernebb, a piacon keresett, jó áron eladható termékekkel. *A termelés szerkezetének javítása* azonban nem egyszerűen üzemi, hanem népgazdasági feladat. Hazánk adottságait figyelembe véve úgy kell alakítani az ipari termelés szerkezetét, hogy az átlagosnál gyorsabban növekedjenek *a viszonylag kevés anyagot és több munkát alkalmazó ágazatok.* A termelékenység és a termelés hatékonyságának jelentős javítása, a versenyképesség növelése szükségessé teszi, hogy gyorsuljon iparunkban *a műszaki haladást leginkább szolgáló ágazatok* — például a vegyipar, a gépiparon belül az elektronika stb. — termelése. E követelményeket veszi figyelembe a negyedik ötéves terv, amikor alapos előkészítő munka gyümölcseként néhány olyan ágazat erőteljes fejlesztését tűzi ki célul, amelyek kedvezően befolyásolják népgazdaságunk egész szerkezetét, hatékonyságát. A tervben kiemelt *fejlesztési programok* iparpolitikánk korszerűségét tükrözik, nemzetközi versenyképességünk fokozását célozzák.

A negyedik ötéves terv megvalósítása, a gazdasági hatékonyság fokozása végső soron a lakosság életszínvonalának emelését szolgálja. Ennek megfelelően növekvő termelékenység mellett valósul meg a teljes foglalkoztatottság. Folytatódik a 44 órás munkahétre való áttérés, a közlekedés, a kereskedelem, a közszolgálat stb. területein. Sor kerül a családi pótlék és a nyugdíjak emelésére, 29—30%-kal növekszik a lakosság fogyasztása. Megépül 400 000 új lakás. Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. novemberi állásfoglalásában a X. kongresszus határozatai végrehajtásához szükséges további tennivalókat megjelölve, ezeknek a követelményeknek a teljesítését segíti elő.

1. A termelőerők fejlesztése napjainkban

A szocializmus alapjai lerakásának időszakában hazánkban a szocialista termelési viszonyok térhódításának és uralmának biztosítása mellett számottevően fejlődtek a termelőerők. Nemzetközi összehasonlításban is magas szintű foglalkoztatottságot alakítottunk ki, miközben jelentősen emelkedett a dolgozók kulturális és szakmai ismereteinek színvonala, termelési tapasztalata.

A bővülő termelőapparátus technikai színvonalára azonban nem volt hatástalan az a körülmény, hogy az új munkahelyeket a mezőgazdaságból és a háztartásból nagy számban eláramló munkaerő foglalta el. Ezért az emberek tudásának, szakképzettségének fejlesztése termelőerőink fejlődésének egyik legfontosabb kérdése.

Az emberek tudásának, képzettségének fejlesztése

Hazánkban a népesség fele folytat keresőtevékenységet. Öthatoduk termelő és anyagi szolgáltatást végző területeken dolgozik. Társadalmunk *az iskolai és a munkával egybekapcsolt oktatás keretében állandóan gondoskodik arról, hogy a foglalkoztatottak szakmai és kulturális ismeretei, termelési tapasztalatai egyre inkább megfeleljenek fejlődő társadalmunk és gazdaságunk követelményeinek.*

Országunk aktív keresőinek ma már 43%-a általános iskolai, 14%-a középiskolai, 5,5%-a főiskolai végzettséggel rendelkezik. (1960-ban az aktív keresők 24,7%-a 8 osztályt, 7,2%-a középiskolát, 3,2%-a főiskolát végzett.) A fizikai dolgozók 35%-ának szakmunkás- és szakmai középiskolai képesítése van. A szakmai szint emelkedését mutatja, hogy nőtt a szellemi munka szerepe és a szellemi dolgozók aránya (az 1960. évi 17%-ról 1970-re 26%-ra), a fizikai dolgozók körében pedig emelkedett a szak- és a betanított munkások aránya (53%-ról 60%-ra). *Negyedik ötéves tervünk biztosítja a képzettség továbbfejlesztésének legfontosabb feltételeit.* Ezzel együtt azonban látnunk kell, hogy a dolgozók általános és szakmai műveltségének fejlesztésével kapcsolatban még egy sor igen nagy jelentőségű feladatot kell meg-

oldanunk. Ezek legfontosabb kérdéseit és területeit tartalmazza az MSZMP oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére vonatkozó, 1972. júniusi határozata.

A termelési eszközök fejlesztése

A termelőerők anyagi elemeinek fejlesztésében az intenzív gazdálkodási módszerek széles körű elterjesztésére törekszünk. *Fejlesztjük a munkaeszközöket és a termelési technológiát. Bővítjük az energiabázist, és modernizáljuk az energiafelhasználást. Fokozzuk a korszerű anyagok, félkész termékek és termékek termelését és felhasználását.*

Iparunkban az állóalapok értéke 1972-ben 343 milliárd forint volt, 108 milliárd forinttal több, mint 1967-ben. Ma már az ipari termelési eszközök 52%-a gép, de 34%-ot tesz ki az automatizált gépek aránya is. Az egy munkásra jutó villamos energia 1971-ben 8814 kWó volt (1960-ban 5332). A kézi munka aránya azonban még igen nagy, s különösen a rakodás, anyagmozgatás tetemes munkaerőt köt le.

Terveinknek megfelelően az energiafelhasználásban a szénhidrogének aránya jelenleg 54% (1960-ban 23% volt) A mélyművelésű széntermelés csökkenése mellett a korszerűsödés azért vált lehetővé, mert a Szovjetunióból 1972-ben 5,2 millió tonna nyersolajat kaptunk. Dinamikusan fejlődik vegyiparunk, létrejönnek új termelési profiljai. Az egy főre jutó gyógyszertermelésben az ötödik, az egy főre jutó gyógyszerexportban a második helyet foglaljuk el a világ országai között. Az utóbbi években megindult a petrolkémiai ipar intenzívebb fejlesztése. A negyedik ötéves tervben a szovjet iparral bővülő termelési kooperáció keretében hazánkban felépül egy magas színvonalú és hatékony olefinipari komplexum.

A termelésfejlesztés legbonyolultabb kérdéseit a gépiparban kell megoldani. Szűkíteni kell a gyártmányféleségeket, növelni a szérianagyságot, mindehhez tovább kell korszerűsíteni a munkaeszközöket. Ezek érdekében több irányban cselekszünk. Nem vezetjük be olyan termékek gyártását, amelyekből szükségletünk importból kielégíthető (például személygépkocsi). A X. kongresszus határozata és a Központi Bizottság 1972. novemberi

állásfoglalása alapján folyamatban van több jelentős gyár termelési szerkezetének átalakítása, fokozatosan megszüntetjük a traktorok, a dömperek, a normál tehergépkocsik, a tengeri hajók gyártását. Ezzel párhuzamosan szovjet—magyar kooperációban az eszközök koncentrálásával gyors ütemben kiépítjük korszerű autóbuszgyártásunkat, amely 1975-re évi 10 500 darabot ad. Kifejlesztünk és kis szériában gyártunk különleges igényű modern termékeket, részt veszünk a KGST-országok elektronikus számítógépprogramjának megvalósításában.

Gyorsan fejlesztjük a mezőgazdaság termelési eszközeit. Az utóbbi öt évben az egy traktoregységre jutó mezőgazdasági terület 70 hektárról 59 hektárra csökkent, az egy hektár szántó- (kert, szőlő és gyümölcs) területre jutó műtrágya-felhasználás több mint duplájára (190 kg-ra) emelkedett. A növénytermesztésben az intenzív kukoricafajták aránya elérte a 100%-ot, az intenzív búzafajtáké pedig a 83%-ot. A gyárszerű állattartás részesedése a baromfihús-termelésben 60%, a sertéshústermelésben 20%. Mindezeknek komoly szerepük van abban, hogy a hatvanas évek második felében *stabil alapokra tudtuk helyezni az ország gabonaellátását,* a hetvenes években pedig hozzákezdhettünk a lakosság kiegyensúlyozott és magas színvonalú hús- és állatitermék-ellátásához szükséges feltételek megteremtéséhez. A mezőgazdaságban az elért eredmények megtartása mellett *most központi feladat a szarvasmarha-tenyésztés fellendítése, valamint a zöldség- és cukorrépa-termesztés növelése.*

A közlekedés fejlesztésével és korszerűsítésével biztosítjuk a népgazdaság növekvő áru- és személyszállítási szükségleteinek kielégítését. *1975 végére befejezzük a vasúti vontatás villamosítását és dieselesítését* (1972-ben ennek aránya 80%), miközben több gazdaságtalan vasútvonalat szüntetünk meg és helyettesítünk közúti forgalommal. *A közúti közlekedést a közlekedési ágazat átlagát meghaladó mértékben fejlesztjük.* A gépkocsiközlekedés gyors növekedését az utak korszerűsítésével és a szervizhálózat bővítésével kell elősegíteni. 1972-re a távolsági autóbusz-hálózatba bekapcsoltuk a községek 98%-át. Ugyanebben az évben korszerű beton-, aszfalt-, kő- és bitumenburkolatú utak teszik ki az úthálózat 66%-át.

A szocializmus fejlett anyagi-műszaki bázisa kiépítésében növekvő jelentőséggel bírnak a szállítás mellett az anyagi *szolgál-*

tatás olyan területei, mint a tárolás, hűtőlánc létesítése a mezőgazdaságtól a fogyasztóig vagy a javító-szolgáltató tevékenység kiterjesztése. Ezen az úton az alapvető termelőapparátus és a munkaidő hatékonyabb kihasználását érjük el. A lakosság életkörülményeit javítani hivatott városépítésben az infrastruktúra korszerű bővítése elsőrendű kérdéssé vált, mert a városi szolgáltatóhálózat tartalékait már teljesen igénybe vettük, sőt nagymértékű szanálást hajtottunk végre.

A termelést szolgáló tudomány fejlesztése

Pártunk tudománypolitikai irányelveinek megfelelően *a kutatási célokat a 15 éves távlati kutatási terv keretében kívánjuk megoldani.* A távlati kutatási terv tartalmazza a — világszínvonal elérését vagy megközelítését célzó — nagy fontosságú programokat, biztosítja a kutatási terv és a népgazdasági terv összefüggését. E hosszú távú programnak természetesen még csak kezdeti eredményeiről beszélhetünk.

Magyarországon a kutatási bázis az elmúlt években jelentősen megnövekedett. A kutatóhelyeken foglalkoztatottak száma 70 ezer fő (1960-ban még csak 26 ezer fő volt). 1971-ben nemzeti jövedelmünknek már 3%-át fordítottuk kutatásra és műszaki fejlesztésre. Ennek 15%-a alapkutatást, 33%-a alkalmazott kutatást, 52%-a fejlesztést szolgál.

Az elmúlt évek során komoly eredményeket értünk el az autóbuszok konstrukciójának és gyártásának fejlesztésében, a gyógyszeriparban, a növénynemesítés területén, a biológiai kutatásban. Nagy előrehaladás van a félvezetők, az integrált áramkörök és a számítástechnika fejlesztésében.

Az új kutatási célprogramok az alumíniumipar, a számítástechnika, a petrolkémia fejlesztésének, a könnyűszerkezetes építési mód alkalmazásának, az élelmiszeripari termékek feldolgozásának, a csomagolástechnika fejlesztésének, a korszerű szervezési módszerek tudományos problémáinak megoldását célozzák.

Népgazdaságunk fejlődési üteme

A népgazdaság fejlődésének üteme legátfogóbban a nemzeti jövedelem növekedésével jellemezhető. A negyedik ötéves terv a nemzeti jövedelem növelését öt év alatt 32, évi átlagban (lehetőleg egyenletesen) 5,6%-ban irányozza elő. 1968—1973 között évi átlagban 6%-kal növekedett nemzeti jövedelmünk. Ez az ütem gyorsabb volt, mint amit az 1961—1967. években elértünk (évi 5,2%). A gazdasági növekedés évi ütemének egyenletessége lényegesen javult, bár egyes gazdasági tevékenységek (mezőgazdaság, beruházások) fejlődésének átmeneti egyenetlenségei az elmúlt években is jelentkeztek. *Negyedik ötéves tervünk első három évében* (1971—1973) *a nemzeti jövedelem növelésével kapcsolatos tervcélok teljesültek, sőt túlteljesültek.*

Nemzeti jövedelmünk színvonala alapján a világrangsorban a 28. helyet foglaljuk el. A világ népességének háromnegyed része él Magyarországnál alacsonyabb gazdasági fejlettségű országokban. Az előttünk álló országok egy főre jutó nemzeti jövedelmét tekintve fejlettségi szintünk közepesnek mondható.

A nemzeti jövedelem létrehozásában meghatározó szerepe az iparnak van: aránya a nemzeti jövedelemben 44%. A nemzeti jövedelem létrehozásában az utóbbi években nőtt az építőipar, a szállítás és hírközlés, valamint a kereskedelem szerepe, viszont csökkent a mezőgazdaságé. A mezőgazdaság súlyát az egyes évek nemzeti jövedelmében még ma is elég jelentősen befolyásolják a természeti tényezők.

Az elmúlt évek kedvező tendenciája volt, hogy évről évre növekedett a *munkatermelékenység szerepe* a nemzeti jövedelem létrehozásában. Ennek eredményeként *1971—1973-ban a nemzeti jövedelem növekedése csaknem teljes egészében a munkatermelékenység emelkedéséből származott.* Csökkenő ütemű létszámfelhasználás mellett ezt úgy tudtuk elérni, hogy jelentősen növeltük a munka technikai felszereltségét. Az egy foglalkoztatottra jutó állóeszközök értéke 1971-ben 7,1, 1972-ben 8%-kal nőtt.

2. A termelési viszonyok fejlesztése hazánkban

A szocialista tulajdonviszonyok elmélyítése

A szocialista tulajdonviszonyok a népgazdaság valamennyi területén meghatározóak, uralkodó jellegűek és csaknem kizárólagosak. Jelenleg a nemzeti jövedelem 98%-a származik a szocialista szektorból. A kizárólagosság gyors elérését nem célszerű siettetni, bár azt politikailag egyszerű lenne elérni. Az ipari termelés kb. 1%-át adó magánkisipar és a még ennél is kisebb súlyú magán-kiskereskedelem olyan jellegű szolgáltatást nyújt a lakosság számára, ami hasznos, a szocialista állam által megszabott keretek között folyik, helyettesítése ma még bizonyos gazdasági és szervezési gondokat okozna. A mezőgazdaságban a föld 94%-án szocialista nagyüzemek működnek, ebből mintegy 8%-ot háztáji gazdasági keretben hasznosítanak.

A szocializmus alapjai lerakását követően a *tulajdonviszonyok formája körében két kérdést kellett rendezni: a szövetkezeti földtulajdont és az állampolgárok által birtokolható jelentősebb javak mértékét.*

A mezőgazdasági szövetkezetekben a kollektivizáláskor a közös használatba került (tehát nem háztáji) paraszti földek magántulajdonban maradtak, és tulajdonosaikat bizonyos mértékű törvényes földjáradék illette meg. Ez akkor a kollektív gazdálkodást megkönnyítő eljárás volt, de a fejlett szocialista viszonyokba már nem illeszthető be. A feladat megoldása céljából *1967-ben földtörvényt alkottunk,* amely szerint a termelőszövetkezetek gazdálkodása a mezőgazdaságban a szövetkezeti földtulajdon formán nyugszik, ami fokozatosan alakul ki. Azok földje, akik nem léptek be a mezőgazdasági szövetkezetekbe és a népgazdaság más területein kerestek foglalkozást, a szövetkezet tulajdonába került. A szocialista állam is szövetkezeti tulajdonba adta azokat az össznépi-állami földeket, amelyeket a szövetkezetek műveltek meg. A mezőgazdasági szövetkezeti tagok viszont önkéntes alapon írathatják át földjüket a szövetkezetekre, méltányos térítés ellenében, ami azonos értékű a földjáradék

5—6 évi összegével. Ennek következtében fokozatosan megszűnik a földjáradék is. A szövetkezeti földtulajdon bővülése folyamatos, öt év alatt közel kétszeresére nőtt, ezért nincs ok a siettetésre.

A magyar mezőgazdasági termelés sajátos vonása, hogy számottevő értékét, mintegy 35%-át a kiegészítő jellegű — tehát nem nagyüzemi — tevékenység adja. Ebből a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságai 22%-ot, a munkások és alkalmazottak háztáji gazdaságai 9—10%-ot, az egyéni paraszti gazdaságok 3—4%-ot hoznak létre. Minderre a társadalomnak még hosszú évekig szüksége lesz. Ez a kisárutermelés az állam és a szövetkezetek gazdasági szabályozása mellett folyik.

Társadalmi rendszerünk a fogyasztási javak tekintetében elismeri *a személyi tulajdont. A nemzeti vagyon* 17%-a személyi tulajdonban, 83%-a pedig össznépi (állami), illetve szövetkezeti (csoport-) tulajdonban van. A lakosság személyi tulajdona lehet jogszabályban korlátozott mértékben lakás, nyaraló, telek, föld. Az ezekre vonatkozó jogszabályokat az utóbbi öt évben korszerűsítették. Az egyéb személyes javakat jogszabály nem korlátozza.

A szocialista termelési viszonyok fejlesztésében most az a fő feladat, hogy a szocialista tulajdonformák adta lehetőségekkel élve jobban használjuk fel a termelőerőket, eredményesebben működtessük az egész gazdaságot. Ezért keressük a lehetőségeit, módozatait annak, hogy a szocialista tervgazdálkodást, a központi irányítást jobban összekapcsoljuk a vállalatok, a termelő közösségek kezdeményezésével, s aktívan felhasználjuk az áru- és pénzkategóriákat a termelés összetételének, valamint a vásárlóerő és az árualapok összhangjának javítására.

A szocialista tervgazdálkodás fejlesztése

A szocialista társadalomban a termelés alapegységei (üzemek) és az ágazatok közötti kapcsolatokban *a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján szükségszerű a tervgazdálkodás.* A tervszerű fejlődés a népgazdasági tervek, az azokra támaszkodó központi irányítás alapján megy végbe. *A szocialista tervgazdálkodás módszerei nem merevedhetnek meg, szerepüket akkor tud-*

ják maradéktalanul betölteni, ha alkalmazkodnak a fejlődő és változó feltételekhez. A közvetlen tervutasításos rendszer, amelyben a részfeladatokat is előírtuk és utasításba adtuk a gazdasági egységeknek, a hatvanas évek közepéig megfelelt társadalmunk fejlettségének. Biztosította a társadalom szocialista átalakításának végrehajtását, lehetővé tette a szocialista tulajdonviszonyok kialakítását és megszilárdítását.

A népgazdaság tervszerű fejlesztésének eredményeként a hatvanas évek közepéig hazánkban a termelés és a fogyasztás színvonala és szerkezete lényegesen átalakult. Sokirányúan kifejlesztett, bonyolult és mélyülő nemzetközi munkamegosztást igénylő népgazdaság jött létre. A gazdasági növekedés korábbi forrásai kimerültek: a termelés már nem építhetett a munkaerőlétszám számottevő növelésére és a beruházások arányának emelésére. Ilyen körülmények között növekednek a termelés hatékonyságával, a gyors műszaki fejlődéssel, az igényekhez való rugalmas alkalmazkodással szembeni követelmények, nő a belső piac igényessége és a külső piacok értékítéletének szerepe.

A szocializmus alapjainak lerakása után a túlsúlyba került és megszilárdult, de gazdaságilag az áruviszonyok miatt elkülönült össznépi-állami tulajdon *szükségessé teszi a gazdálkodó egységek önállóságának, felelősségének, kezdeményezőkészségének fokozását,* a szocialista állammal és egymással való kapcsolataik fejlesztését. A szövetkezeti tulajdon keretein belül is erősíteni kell szocialista tartalmukat, jellegüket és önkormányzati rendszerüket. Az elosztási rendszer fejlesztésében szükséges a munka szerinti elosztás szocialista elvének teljesebb érvényesülése, a jövedelemarányok javítása, a dolgozók közvetlen anyagi érdekeltségének fokozása, a szocialista demokrácia fejlesztése. Mindez a szocialista gazdaságirányítási rendszer alapelveinek szüntelen erősítését és egyidejűleg módszereinek továbbfejlesztését kívánja meg.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1966 közepén a gazdaságirányítási rendszer mélyreható továbbfejlesztését határozta el. Az új módszerek kialakításánál figyelembe vette a szocialista országok tapasztalatait, és tanulmányozta elgondolásaikat. Gazdaságirányításunk megreformált rendszerének bevezetését 1968-ban kezdtük el. A KGST-ben tömörült többi szocialista ország és a mi országunk törekvései egybeestek és jelenleg is megegyeznek

abban, hogy *objektív szükségszerűség a tervezés tökéletesítése, az áru- és pénzviszonyok aktívabb felhasználása, az anyagi ösztönzés módszereinek fejlesztése.* A gazdaságirányításban alkalmazott konkrét módszereinkben ugyanakkor kifejeződnek hazai adottságaink, nemzeti sajátosságaink is.

A gazdaságirányítási rendszer működésének és a népgazdaság fejlődésének ötéves tapasztalatait értékelve a párt Központi Bizottsága 1972. novemberi ülésén megállapította, hogy az 1968-ban életbe léptetett irányítási rendszer alkalmas és hatékony eszközként szolgálja gazdaságunk tervszerű fejlődését, a szocialista építés céljait. A központi irányítás és a népgazdasági terven alapuló gazdasági ösztönzés hatására a nemzeti jövedelem növekedési üteme gyorsult, és a népgazdaság fejlődésének tervszerűsége a korábbinál nagyobb mértékben érvényesült. Javult a tervezőmunka színvonala, növekedett az ötéves népgazdasági tervek megalapozottsága és a gazdaság irányításában betöltött szerepe. Kibontakoztattuk az önálló vállalati tervezést. A lakosság életszínvonala a terv célkitűzéseinek megfelelően a korábbinál gyorsabban emelkedett, nemzetközi kötelezettségeinknek eleget tettünk. Színvonalában és választékában lényegesen javult a lakossági áruellátás, vállalataink jobban alkalmazkodnak a belső és külső igényekhez. Kiszélesedett és tovább erősödött a szocialista demokratizmus, fokozódott a dolgozók és a kollektívák tevékeny hozzájárulása a vállalati feladatok meghatározásához és megoldásához. Mindez azt jelenti, hogy gazdaságirányítási rendszerünket sikerült jobban összhangba hozni a termelőerők elért fejlettségi szintjével, az előttünk álló feladatokkal, a gazdaság intenzív irányú fejlődésének kibontakozásával, *jobban kihasználjuk a szocialista tervgazdálkodásban rejlő lehetőségeket, sikerült gyorsítani a szocialista építést.*

Az új gazdaságirányítás hatásai fokozatosan bontakoznak ki, az irányítási rendszer elveinek érvényre juttatása még nem fejeződött be. Ez folyamat, amely folyamatos elemzést, a tapasztalatok kritikus vizsgálatát, a rendszer egyes elemeinek állandó tökéletesítését, kiigazítását kívánja. A Központi Bizottság 1972. november 14—15-i ülésének határozata azt is megállapította, hogy — részben objektív okok, részben a gyakorlati irányítás és végrehajtás fogyatékosságai miatt — több területen még nem sikerült megfelelő eredményt elérni. Felszínre kerültek és újon-

nan is keletkeztek olyan nehézségek, amelyeket még nem tudtunk megoldani. A fejlődés folyamatában a körülmények és a feltételek változnak, az irányítással szemben támasztott követelmények növekednek. Ezért a gazdaságirányítás fejlesztése, elemzése, a tapasztalatok hasznosítása továbbra is fontos feladat.

A gazdaságirányítási rendszer hatéves tapasztalatainak átfogó elemzése alapján folyamatban van az ötödik (1976—1980) ötéves terv gazdaságirányítási feladatainak kidolgozása. A jelenlegi szabályozókon olyan irányú változást kell összehangoltan végrehajtani, amely stabilizálja a jól működő eszközök szerepét, korrigálja a gazdaságpolitikai célkitűzéseink teljesítését nem elég hatékonyan szolgáló eszközöket. Ezek közül a legfontosabbak: a műszaki haladás további ösztönzése; a bérarányok tervszerűbb alakítása; az árarányok további tökéletesítése; a gazdaságtalan tevékenységek gyorsabb megszüntetése.

Gazdaságunk tervszerű fejlődésének további erősítése érdekében javítani kell a népgazdasági tervek megalapozottságát, fejleszteni kell a tervező szervek közötti együttműködést (Állami Tervbizottság, Országos Tervhivatal, minisztériumok, tanácsok és vállalatok) és munkamegosztást, fokozni kell a tervek végrehajtásának ellenőrzését. Mindezek megvalósulását nagymértékben segíti a népgazdasági tervezésről alkotott 1972. évi VII. törvény, valamint az 1973-ban létrehozott Állami Tervbizottság.

Az elosztási viszonyok fejlesztése

Szocialista társadalmunkban a párt és a kormány nagy figyelmet fordít a lakosság életszínvonalának, a dolgozók jólétének állandó emelésére, az életkörülmények javítására. Több mint másfél évtizede a gyakorlatban következetesen megvalósul az a politikai cél, hogy a szocializmus építésének együtt kell járnia az életszínvonal rendszeres emelésével, a dolgzók anyagi és kulturális színvonalának növelésével. Országunk fejlődésének ebben a szakaszában az életszínvonal a lakosság minden rétegénél növekedett.

A szocialista építés jelenlegi szakaszában a jövedelmek növelésében döntő szerephez a reálbérek emelkedése jut. A bérpoli-

tikában a munka szerinti elosztás elvének következetesebb megvalósítására törekszünk, ami a keresetek teljesítmények szerinti differenciálását igényli és jelenti. Ugyanakkor esetenként előfordul hazánkban is a végzett munkával arányban nem álló, kiugróan magas jövedelem. A párt és a kormány határozott intézkedéseket hozott ezek visszaszorítására.

A reálbérek emelkedése mellett igen fontos célunk az, hogy *a családok egy főre eső jövedelemkülönbségeit mérsékeljük.* Ezt szociálpolitikai juttatásokkal, főként olyan eszközökkel akarjuk elérni, hogy növeljük a gyermekes családok állami támogatásának mértékét, és javítjuk e támogatás módjainak rendszerét. Fokozottan érvényre kell juttatni azt az elvet, hogy — amennyire lehetőségeink engedik — növeljük a társadalom részvételét a gyermekek felnevelésének anyagi terheiből. Ez a törekvés szocialista társadalmunk alapvető elveiből is következik, de jelenleg különösen sürgetővé teszi országunk nem kielégítő népesedési helyzete. E népesedési helyzet kialakulásában ugyanis — több más ok mellett — az is közrejátszik, hogy a sokgyermekes családok akkor is jóval alacsonyabb életszínvonalat érnek el, ha kereső tagjaik az átlagosnál hasznosabb, jobb minőségű munkát végeznek. 1974-ben a többgyermekes családok életszínvonalának növelése érdekében sok szociálpolitikai intézkedés történt: az anyasági és a gyermekgondozási segélyek összegének emelése, a kétgyermekes családokat megillető családi pótlék emelése, a gyermekápolással kapcsolatos táppénzes idő növelése.

Fontos követelmény az elosztásban, hogy *az életszínvonal emelése* legyen megalapozott, álljon *összhangban* az ország gazdasági fejlődésével, *a nemzeti jövedelem növekedésével. Elosztani ugyanis csak azt lehet, amit megtermeltek.* Az utóbbi években a lakosság jövedelmei és a keresetek növekedésének megvan a fogyasztási javakban megvásárolható árufedezete a piacon.

Fogyasztói árpolitikánk lényege: biztosítani az árszínvonal viszonylagos stabilitását, de tervszerűen végrehajtani a racionális gazdálkodás megkövetelte változtatásokat. Ezzel összhangban és a negyedik ötéves tervnek megfelelően végrehajtottuk a lakbérek, az építőanyagok, a tej és tejtermékek árának emelését, egyes ruházati cikkek és a tisztító- és mosószerek árának csökkentését. A szabad árak körében fokozzuk az állami és társadal-

mi ellenőrzést. Előkészítjük a hús és hústermékek áremelését 1976-ra, egyidejűleg más cikkek (például ruházati cikkek) árleszállításával és a jövedelmek növelésével.

Az életkörülmények javulásában jelentős a szerepe annak, hogy az iparban és az építőiparban 1968—1969-ben *csökkentettük a munkaidőt.* A népgazdaság többi ágazatában a heti 44 órás munkaidő bevezetésének előkészületei folyamatban vannak, az államigazgatás dolgozói 1973. június 1-től, a kereskedelmi dolgozók pedig 1974. április 1-től már ilyen munkarend szerint dolgoznak.

A negyedik ötéves tervünk három évében *az egy lakosra jutó jövedelmek évente 5%-kal, a tervnek megfelelően emelkedtek.* Az emelkedés mértéke azonban a foglalkoztatottak egyes csoportjainál *eltérő.* 1971-ben a pedagógusok átlagosan 20%-os, az egészségügyi dolgozók 8—34%-os fizetésemelésben részesültek. A termelés néhány ágazata (építőipar, közlekedés) az átlagot meghaladó bérnövelési lehetőséget kapott. A párt Központi Bizottsága 1972. novemberi határozata alapján 1973. március 1-vel a munkások és művezetők az állami iparban 8%-os, az építőiparban 6%-os központi béremelést kaptak. Ezt kiegészítette a vállalatok saját lehetőségein alapuló béremelés. Így *a nagyüzemi munkások bére 9—12%-kal nőtt.* A központi béremelést az tette szükségessé, hogy az ipari munkásság keresetemelkedése lassúbb volt, mint más rétegeké. Az ország legfejlettebb termelési eszközeivel dolgozó munkásréteg bérszínvonalának emelése a szocializmusban nem maradhat el más társadalmi rétegekétől. 1974-ben központi béremelést hajtottak végre az ipari és építőipari munkások további rétegeinél, valamint a kutatóintézetek, a színházak, a helyi államigazgatási szervek dolgozói körében.

Hazánkban a lakosság jövedelmeinek jelenleg 73,7%-a munkából, 10,9%-a pénzbeli juttatásból, 12,6%-a természetbeni juttatásból és 2,8%-a egyéb forrásból származik. A családok egy tagjára jutó jövedelem szerint szocialista társadalmunkban a fő rétegek és lakossági csoportok jövedelmi helyzete 1971-ben a következő volt:

Megnevezés	Egy főre jutó havi jövedelem (Ft)	Egy főre jutó havi jövedelem a munkások egy főre jutó jövedelméhez viszonyítva
Munkások	1737	100,0
Parasztok	1735	100,0
Vegyes (munkás-paraszt) családok	1793	103,2
Szellemi foglalkozásúak	2342	134,8
Önállóak	1935	111,4
Nyugdíjasok	1379	79,4
Átlag	1824	105,0

A társadalmi rétegek mai jövedelemarányainak átlaga elég közel áll egymáshoz. Az egyes rétegek és lakossági csoportok között kirívó jövedelemaránytalanság nincs.

A legutóbbi 6—8 év legjelentősebb és kiemelkedő eredménye, hogy *a parasztság jövedelmének színvonala elérte a munkásságét.* Ebben fontos tényező volt a szocialista szövetkezeti üzemek gazdasági megerősödése, a termelékenység ezen alapuló gyors növekedése, a parasztság társadalombiztosításának lényegében a bérből élőkével azonos szintre hozása, a háztáji gazdaságok termelésének emelkedése. Az egy munkaórára számított kereset azonban a mezőgazdaságban még mindig alacsonyabb, mint az iparban.

Szocialista államunk *a jövedelmek egy részét — mintegy 12%-át — közvetett úton osztja el a társadalom tagjai között.* A közvetett elosztás keretében alapvetően a szükségletek szerint biztosít ellátást annak érdekében, hogy lehetőleg mindenki részesüljön oktatásban, egészségügyi ellátásban, a művelődés és a kultúra eredményeiben, kommunális és lakásszolgáltatásban.

3. A gazdasági építőmunkával összefüggő politikai feladatok

A politika a gazdaság koncentrált kifejezése, vagyis az osztályérdek, az osztályakarat megnyilvánulása, tehát nem öncélú, hanem az osztály feladatainak alárendelt tevékenység. Ebből következően *a gazdasági kérdések* megítélésében sohasem szabad megelégedni azzal, hogy közgazdaságilag mi a helyes, és mellőzni *a politikai szempontot.* Szocialista társadalomban a társadalmi-gazdasági törvények követelményeinek megfelelő cselekvés nem történhet a munkásosztály és pártja vezető szerepének erősítése, a dolgozó tömegekkel való állandó eleven kapcsolata, a dolgozók alulról jövő kezdeményezése, támogatása és ellenőrzése nélkül.

A gazdasági döntések decentralizálása, a vállalati hatáskör bővülése, az önállóság növekedése fokozza a politikai tevékenység szerepét az alsóbb szinteken is. Politikai döntésekkel erőteljesen hatni lehet a gazdaságra, viszont a gazdasági folyamatok is visszahatnak a politikára. Ezért mindig gondos mérlegelést kíván, hogy adott politikai döntés milyen gazdasági következményekkel jár, illetve a gazdasági intézkedések és folyamatok milyen politikai lépéseket tesznek szükségessé. A politikai feladatok három, egymással szorosan összefüggő szférája: a pártszervezetek gazdaságszervező munkája, a tömegszervezetek munkaszervezési és érdekvédelmi tevékenysége, valamint az üzemi demokrácia (ez utóbbiról a nyolcadik fejezetben írunk részletesen).

A pártszervezetek gazdaságszervező tevékenysége

A pártszervezetek feladata, hogy rendszeres elemző munkával tárják fel a vállalati munka gyengeségeit, szorgalmazzák a színvonalas vezetés és szervezés kialakítását a vállalaton belüli *irányítás minden lépcsőjén.* A pártszervezetek se engedjék a társadalom anyagi eszközeit olyan tevékenységekre felhasználni, amelyek nélkülözhetők, sőt feleslegesek a társadalom számára.

A pártszervezetek szerepe rendkívül fontos abban, hogy a *gazdasági vezetők* politikai felelősséggel dolgozó szakértőkké váljanak és megfelelően érvényesítsék *a párt gazdaságpolitikáját*, rendszeresen kérjék ki a dolgozók véleményét és javaslatait.

A pártszervezeteknek kell ösztönözniük a gazdasági vezetőket arra, hogy gondoskodjanak az üzemekben a szervezett munka feltételeiről — a jobb anyag-, alkatrész- és munkaellátásról —, biztosítsák a törzsgárdatagok és a szocialista brigádok, a példamutatóan dolgozók vállalaton belüli megbecsülését.

A pártszervezetek gazdaságszervező és ellenőrző tevékenysége *nem jelentheti azt, hogy* átvállalják a gazdasági részfeladatok eldöntését és megszervezését, de a gazdasági vezetők mellett ők is felelősséggel tartoznak a gazdasági fejlődés, a gazdálkodó egységek működésének *egészéért*.

A gazdasági vezetők intézkedési jogának kizárólagossága nem jelentheti azt, hogy a pártszervezetek csak kívülről kritizálják a hibákat. Rendellenesség esetén be kell avatkozniuk — politikai eszközökkel, beszámoltatás, tanácskozás stb. útján —, különleges esetekben pedig közvetlenül is.

Egyre nyilvánvalóbbá válik az a felismerés, hogy *a vállalat — a szövetkezet* — a mi társadalmunkban nemcsak gazdasági egység, hanem *társadalmi, politikai közösség is*, amelyben a gazdasági folyamatokkal kölcsönhatásban emberi kapcsolatok formálódnak. Éppen ezért következetes harcot kell folytatni a politikai szűklátókörűség különböző megnyilvánulásaival szemben.

Ennek egyik jele az, amikor a szakemberek, egyes gazdasági vezetők tehernek érzik a helyi pártszervezetek ellenőrző tevékenységét, vagy fontos döntések meghozatalánál és végrehajtásánál lebecsülik azt az erőt, amelyet a dolgozók képviselnek, ha sajátjuknak érzik az éppen napirendre kerülő ügyet.

Egyoldalú egyes pártvezetőknek, párttagoknak az a szemlélete is, hogy a gazdasági vezetéshez elég a politikai megbízhatóság és nem értékelik kellőképpen a vezetői rátermettséget, a szakmai hozzáértést, amely pedig éppoly nélkülözhetetlen az eredményes gazdálkodáshoz, mint a politikai felkészültség.

A pártszervezeteknek az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a gazdasági határozatok végrehajtásának megszervezésére és ellenőrzésére is. Erre a X. kongresszus határozata

külön is figyelmezteti a pártszervezeteket: „Erőteljesen javítani kell a termelés pártellenőrzését mind az iparban, mind a mezőgazdaságban. Az új gazdaságirányítási rendszerben a pártellenőrzés jelentősége nem csökkent, hanem fokozódott."

A tömegszervezetek munkaszervezési és érdekvédelmi tevékenysége

A gazdasági feladatok teljesítéséhez nagy segítséget adnak a tömegszervezetek. Közülük kiemelkedik a munkások és alkalmazottak legnagyobb, legátfogóbb tömegszervezeteinek, *a szakszervezeteknek* sokoldalú tevékenysége, amely a gazdasági reform óta új elemekkel gazdagodott, tartalmasabbá és hatékonyabbá vált. A szakszervezetek részt vesznek a népgazdasági és a vállalati tervek kialakításában; a munkavállalással és a munkavégzéssel összefüggő ügyekben érdemileg képviselik a dolgozók érdekeit; a vállalati kollektív szerződéseket — amelyek a Munka Törvénykönyvének alapvető általános rendelkezéseit hivatottak konkretizálni az egyes vállalatok lehetőségeinek és sajátosságainak megfelelően — velük kell a gazdasági vezetőknek megkötniük.

A szakszervezetek a munkások és alkalmazottak, továbbá a vállalati kollektívák megbízásából végzik munkájukat. Joguk és kötelességük állást foglalni a munkaviszony keletkezésével, megszüntetésével, a munka végzésével és a munka díjazásával kapcsolatban, a törvényekben, rendeletekben előírt — a szakszervezetekkel egyeztetendő — minden kérdésben. A szakszervezetek jogot kaptak arra is, hogy a dolgozók érdekeit sértő általános jellegű intézkedéstervezetekkel szemben a kormánynál panaszt tegyenek. A vállalati szakszervezeti szervek pedig vétót emelhetnek a gazdasági vezetők olyan intézkedésével szemben, amely egyes dolgozók érdekeit sérti.

A szakszervezetek széles körű érdekvédelmi tevékenységük mellett részt vesznek a dolgozók felvilágosításában és nevelésében, ellátják a munkavédelmi szabályok betartásának felügyeletét és ellenőrzését, szervezik a dolgozók szocialista munkaversenyének különböző formáit. Ez utóbbin belül megkülönböz-

lett figyelemmel foglalkoznak a szocialistabrigád-mozgalom fejlesztésével.

Új ötéves tervünk sikeres teljesítéséhez a szakszervezetek sajátos feladataik színvonalas ellátásával járulnak hozzá. Mint a dolgozók legszélesebb, legátfogóbb szervezetei, nagyon sokat tehetnek a párt gazdaságpolitikai céljainak tudatosításáért és a lehető legteljesebb megvalósításáért.

A gazdasági építőmunka segítésében jelentős részt vállal a *KISZ* is. A nagy beruházások és építkezések feletti védnökségvállalás, az ifjúsági brigádok, az ifjú szakmunkások versenymozgalma, a fiatal mérnökök és közgazdászok tanácsai mind azt tükrözik, hogy ifjúságunk derékhada tettekkel, cselekvő módon követi elődeit a munka frontján. Ezek erősítésével az ifjúság nagy segítséget adhat a vállalati szervező munka javításához, az új szervezési és a szocialista munkaversenymódszerek elterjesztéséhez.

Hetedik fejezet

Társadalmunk osztályszerkezetének fejlődése a szocializmus építésének idején

1. A mai osztályszerkezet kialakulása

A marxista politika egyik állandó követelménye, hogy ne elvont óhajokra, utópisztikus tervekre épüljön, hanem minden helyzetben reálisan számoljon az adott társadalomban létező osztályok helyzetével, objektív érdekeivel és erőviszonyaival, tudatosságuk fokával. A marxizmus megköveteli — írta Lenin — az osztályviszonyok és minden egyes történelmi helyzet konkrét sajátosságainak a legpontosabb, objektíve ellenőrizhető számbavételét. Ez a követelmény minden politika tudományos megalapozása szempontjából elengedhetetlen. De különösen elengedhetetlen egy olyan osztály politikájának a megalapozása szempontjából, amely mint élenjáró osztály vezeti az összes dolgozó osztályokat és rétegeket. Ezért a munkásosztály politikájának kidolgozásához nemcsak a munkásosztály helyzetét és érdekeit kell tanulmányozni, hanem a társadalom valamennyi osztályának és rétegének a helyzetét is.

A felszabadulás előtti Magyarország osztályszerkezete

Magyarországon a XIX. század második felében a gyors ütemben megindult kapitalista fejlődés az ipari tőke koncentrálására és az ipari munkásosztály kialakulására vezetett. A kialakuló

kapitalista társadalmi struktúrába azonban szervesen beépültek a félfeudális elemek, mert a befejezetlenül maradt polgári forradalom nem tisztította meg a magyar társadalmat a feudális társadalmi viszonyok súlyos maradványaitól. Ez elsősorban azt jelentette, hogy fennmaradt a félfeudális nagybirtokrendszer, az ehhez kapcsolódó földbirtokos osztály és egy népes dzsentri-hivatalnok középréteg.

Az ipar viszonylag gyorsan induló kapitalista fejlődése és koncentrációja ellenére Magyarország gazdaságát a felszabadulásig a mezőgazdaság túlsúlya és elmaradottsága jellemezte. A népesség több mint fele a mezőgazdaságban volt foglalkoztatva. A mezőgazdasági népesség mintegy 66 százaléka a szegényparasztsághoz tartozott, vagyis uradalmi cseléd, föld nélküli napszámos, mezőgazdasági munkás, törpebirtokos, bérlő volt. Mindebből az következett, hogy *a szocialista struktúra egyik pólusát az egymással összefonódó burzsoázia és földbirtokos osztály, másik pólusát pedig az ipari proletariátus és a szegényparasztság népes tömege alkotta.* A munkásosztály viszonylag kis létszámú, elsősorban nagyüzemekben és főleg a fővárosban koncentrálódó ipari proletariátusból és mezőgazdasági munkásokból állt, a proletariátust széles félproletár réteg vette körül.

Forradalmi változás a magyar társadalom osztályszerkezetében

A szociális struktúra forradalmi átalakítása Magyarországon is a politikai hatalom meghódításával kezdődött. A népi demokratikus forradalom szakaszában azonban ezek a változások — éppen a hatalom jellege miatt — csak korlátozottak voltak, és főleg a félfeudális maradványok felszámolására, valamint a kapitalizmus korlátozására irányultak. A proletárdiktatúra kivívása teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a forradalom második, immár szocialista szakaszában közvetlenül a tulajdonviszonyok, az osztálystruktúra átalakítása is napirendre kerüljön.

A tulajdonviszonyok átalakítása

Az osztályszerkezet átalakulását közvetlenül meghatározó legfontosabb tényező a tulajdonviszonyok radikális megváltoztatása volt.

a) A tulajdonviszonyok forradalmi átalakításának első lépését *a földreform* jelentette.

A földreform eredményeként eltűnt a régi földbirtokos osztály. Földhöz jutott a szegényparasztság többsége. A parasztságon belül megnőtt a középparasztság aránya. Megmaradt és átmenetileg gazdaságilag megerősödött a falusi burzsoázia, a kulákság. A földreform tehát nem volt szocialista jellegű átalakulás, de közvetve előkészítette azt, és a munkás-paraszt szövetség erősítésével — más tényezőkkel együtt — kedvező feltételeket teremtett a mezőgazdaság későbbi szocialista átszervezéséhez.

b) A második lépés a tulajdonviszonyok átalakításában *az államosítás* volt. Az államosítás jellegét és jelentőségét az a tény határozta meg, hogy az államosított termelési eszközök a szocialista állam tulajdonába kerültek. Az államosítással a bánya- és gyáriparban, valamint a közlekedésben és a nagykereskedelemben teljesen megszűnt a tőkés magántulajdon, s ezzel a városi burzsoázia elvesztette gazdasági alapját.

A szocialista államosítás megváltoztatta a munkásosztály tulajdonviszonyait is. A munkásosztály mint a politikai hatalom birtokosa egyben a termelési eszközök kollektív tulajdonosa is lett. Ez a változás közvetlenül is tükröződött a munkásosztály helyzetében és a társadalom életében betöltött szerepében. Az államosított üzemek élére sok helyen munkásigazgatók kerültek, és a társadalom életének minden területén megnőtt a munkásosztály szerepe. A politikai hatalom kivívásával és az alapvető termelési eszközök államosításával a munkásosztály elkezdhette szocialista céljainak megvalósítását.

c) A tulajdonviszonyok átalakításában a harmadik nagy lépés *a mezőgazdaság szocialista átszervezése* volt. A szövetkezetek szervezésében az ötvenes évek elején elkövetett szektás hibák és az ötvenes évek közepén a szövetkezeti mozgalom ellen intézett revizionista és ellenforradalmi támadások után a munkásosztály és pártja vezetésével a hatvanas évek elején sikerrel befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

A kollektivizálás elsősorban a parasztság helyzetében hozott alapvető változást. A szocialista forradalom kezdetén a parasztság kistulajdonos és kisárutermelő egyéni gazdákból állt. A magántulajdon és a vagyoni különbségek nemcsak szociális differenciálódást eredményeztek, hanem alapvető osztálykülönbségek forrásai is voltak. A szegényparasztság, a középparasztság és a kulákság osztályhelyzetüket tekintve is különböztek egymástól. A mezőgazdaság szocialista átszervezése új gazdasági alapokra, a szövetkezeti tulajdon és a nagyüzemi gazdaság alapjaira helyezte a parasztság létét. Természetesen a szövetkezetekben is van szociális differenciálódás, de ennek forrása már nem a tulajdonosi helyzetben rejlik, hanem a szövetkezetek eltérő gazdasági feltételeiben, a végzett munka differenciáltságában, a jövedelem, az életkörülmények eltéréseiben. Tulajdonviszonyai és osztályhelyzete szempontjából a parasztság egységes osztállyá, szocialista szövetkezeti parasztsággá szerveződött.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével megváltozott a parasztság és a munkásosztály viszonya is. A munkásosztály és a parasztság most már nem a tulajdonviszonyok és a termelés típusa, hanem csak a szocialista tulajdon formája és a termelés társadalmasodásának a foka tekintetében különbözik egymástól.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével teljessé és általánossá vált a tulajdonviszonyok szocialista átalakítása. A népgazdaság minden ágában uralkodóvá váltak a szocialista tulajdonviszonyok. Ez természetesen tükröződött a lakosság tulajdonviszony szerinti megoszlásának az átalakulásában is.

Megnevezés	1949	1963	1970
Munkások és alkalmazottak	46%	67%	72%
Szövetkezeti tagok	0%	29%	25%
Kisárutermelők	49%	4%	3%
Tőkések, vagyonukból élők	5%	0%	0%

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után ma a népesség több mint 98%-a tulajdonviszonyait tekintve a szocialista (állami és szövetkezeti) szektorhoz tartozik, a magánszektort a kisárutermelők vékony rétege képviseli, és végleg eltűnt társadalmunkból a tőkések és más kizsákmányolók osztálya.

A magyar társadalom szociális struktúrájának változásait befolyásoló tényező a *termelőerők mennyiségi és minőségi fejlődése is.* Ez a fejlődés a megváltozott tulajdonviszonyok talaján bontakozott ki, és fő irányát a szocialista iparosítás szabta meg. A tulajdonviszonyok szocialista átalakulásával összefonódva *az iparosítás jelentős változásokat eredményezett az osztályok arányaiban, az egyes osztályok belső összetételében és közvetlen szociális helyzetében.*

A változások egyik fő iránya a *mezőgazdasági népesség csökkenése és az ipari népesség növekedése,* vagyis a lakosság egy részének az átáramlása a mezőgazdaságból az iparba s részben a faluról a városokba. Ez természetesen nemcsak foglalkozásváltozást vagy lakóhelyváltozást jelentett, hanem a legtöbbször a tulajdonviszonyok, az életmód, a társadalmi helyzet radikalis átalakulását is. *Ez a bonyolult szociális átalakulás* általában hosszabb időt vett igénybe, mint a foglalkozás, a munka- és lakóhely egyszerű megváltoztatása; az iparba áramlott új rétegek csak fokozatosan, nemritkán ellentmondásokon és konfliktusokon keresztül illeszkedtek be az új társadalmi környezetbe.

a) A termelőerők fejlődésének a szociális struktúrán belül a legfontosabb következménye a *munkásosztály létszámának* és ezen belül az ipari munkások számának a gyors növekedése volt. A munkásosztály rövid idő alatt létszámát tekintve is *társadalmunk legnagyobb osztálya lett.* Ezen belül megnövekedett a nagyipari munkások aránya. A felszabadulás előtt a proletár népesség közel fele volt agrárproletár, és alig több mint egyharmada ipari munkás. Jelenleg a munkásosztály több mint 60%-a dolgozik a bányászatban, gyáriparban és építőiparban. Jelentősen megnőtt az ipari munkásság üzemi koncentrációja is. 1955-ben az ipari munkások 33%-a dolgozott 1000 főnél több dolgozót foglalkoztató ipartelepeken, 1970-ben pedig 42%.

b) Az iparosítás és a munkásosztály létszámának gyors növekedése szükségszerű változásokat eredményezett *a munkásosztály összetételében is.* A jelenlegi munkások nagy többsége már a felszabadulás után lett munkás. Ennek többsége más osztályokból és szociális rétegekből került ki, elsősorban a korábbi kisárutermelő parasztságból. Ezeknek az üzemi munkásrétegek-

nek a beilleszkedése az új osztályba viszonylag hosszabb folyamat.

A szakmai tapasztalatok, a munkafegyelem és munkaerkölcs, az életmód és életszínvonal, a szervezettség és politikai öntudat tekintetében jelentős különbségek mutatkoztak a mennyiségileg megnövekedett munkásosztályon belül. A mennyiségi növekedéssel nem mindenben tartott lépést a minőségi fejlődés. A betanított és segédmunkások száma gyorsabban nőtt, mint a szakmunkások száma, ezért az utóbbiak aránya átmenetileg csökkent.

Az iparosítás azonban hosszabb távon szilárd alapokat teremtett ezeknek az ellentmondásoknak a leküzdéséhez is. A hatvanas években az új munkaerő iparba áramlása lelassult, és előtérbe került az ipar intenzív fejlesztése. Ez lehetővé tette és egyben megkövetelte az ipari munkások szakmai és kulturális színvonalának emelését is. 1970-ben az ipari munkások között a szakképzett munkások aránya már megközelítette az 50%-ot. 1960 és 1970 között az ipari munkások között az általános iskolát végzettek aránya 31%-ról 51%-ra, az érettségizetteké pedig 3%-ról 5%-ra emelkedett. Mint már említettük, a szocialista iparosítás teremtette meg a munkásosztály fokozódó koncentráltságának az alapját is.

c) A mezőgazdasági termelés korszerű nagyüzemi formáinak térhódításával a mezőgazdasági szövetkezetekben is tért hódít a kvalifikált szakmunka, a gépi munka, megnőtt a főiskolai végzettséggel rendelkező szakemberek (agronómusok, állatorvosok, közgazdászok stb.) szerepe. Ugyanakkor nem tűnt még el teljesen a differenciálatlan paraszti munka sem, amely különösen a növénytermesztésben még ma is döntő szerepet játszik. Mindez a szövetkezeti parasztságon belül — a szövetkezetek gazdálkodását jellemző közgazdasági és természeti különbségekkel együtt — belső differenciálódás forrása. Ez a differenciálódás azonban most már nem osztályjellegű, nem a tulajdon és a vagyon határozza meg, hanem a technikai munkamegosztás, a szakképzettség, a szövetkezetek gazdasági különbsége és a szövetkezeti tagok végzett munkája. A szövetkezeti parasztság a belső differenciálódás jellegét tekintve egyre inkább közelít a munkásosztályhoz.

d) A termelőerők fejlődésének intenzív jellegével, a szocia-

lista kultúrforradalom kibontakozásával és a szocialista társadalom irányításának új szükségleteivel függ össze *a szellemi dolgozók számának a növekedése.* A szellemi dolgozók mintegy egyharmada magasan kvalifikált értelmiségi, akik egy része vezető beosztásban tevékenykedik. Másik harmaduk középfokú szakember, a fennmaradó rész pedig irodai dolgozó.

1949-től 1970-ig a szellemi foglalkozású keresők aránya 9%-ról 26%-ra emelkedett. A szellemi dolgozók számának és arányának ilyen méretű növekedésében jelentős szerepe van a termelés korszerűsödésének. Ezt mutatja például az, hogy a tízezer aktív keresőre jutó mérnökök száma megháromszorozódott. A szocialista kultúrforradalom növelte az oktatásban működő, illetve a lakosság kulturális szükségleteit kielégítő szellemi dolgozók számát. A szocialista társadalom irányítása és igazgatása is a szellemi dolgozók új típusát követelte meg.

A szellemi dolgozók létszámának és arányának ez a gyors növekedése és a szociális struktúra egészében bekövetkezett mélyreható átalakulás jelentős *változásokat idézett elő az értelmiség szociális összetételében és származásában.* A szocialista forradalom megvalósítása során munkások és parasztok nagy számban kerültek vezető munkakörökbe, és szerezték meg különböző utakon az ehhez szükséges képzettséget, a munkás- és parasztszármazású fiatalok előtt megnyílt és kiszélesedett a továbbtanulás lehetősége. A KSH adatai szerint 1963-ban Budapesten és a vidéki városokban az értelmiségi foglalkozásúak közül csak 38%-nak volt értelmiségi az eredeti foglalkozása is, 29,7% egyéb szellemi dolgozó, 1,3%-a önálló mezőgazdasági dolgozó, 22,8%-a ipari és építőipari munkás, 3,1%-a egyéb szakmunkás, 3,8%-a segédmunkás, 1,3%-a mezőgazdasági dolgozó volt. Még nagyobb a különbség, ha az értelmiségi foglalkozásúak apáinak eredeti foglalkozását nézzük: 14,9% volt szintén értelmiségi, 20,3% egyéb szellemi foglalkozású, 39% fizikai munkás és 25,8% mezőgazdasági dolgozó. A munkás-paraszt származású értelmiségiek aránya tehát 64,8%. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy szociális származását tekintve egy új összetételű értelmiség alakult ki.

A szellemi és a fizikai munka közötti különbségekből és az értelmiség sajátos társadalmi szerepéből következően azonban az értelmiség a mi társadalmunkban is sajátos társadalmi réteg

maradt, amely bár szoros kapcsolatban van a munkásosztállyal és a parasztsággal (egyes rétegei közvetlenül is ezekhez az osztályokhoz tartoznak), de szociális helyzete sok tekintetben különbözik még a munkásosztály és a parasztság túlnyomó többségének a helyzetétől.

2. Társadalmunk új osztályszerkezetének jellemzői és további fejlődése

Az új osztályszerkezet alapvető jellemzői

Hazánkban a felszabadulás óta végbement nagy társadalmi átalakulások részeként alapvetően megváltozott tehát társadalmunk osztályszerkezete is. Az új osztályszerkezet gazdasági alapja, hogy a népgazdaság minden ágában uralkodóak a szocialista tulajdonviszonyok. Mik a főbb jellemzői ennek a minőségileg új osztályszerkezetnek?

a) A termelési eszközök tőkés magántulajdonának a felszámolása megszüntette az osztálykizsákmányolás gazdasági alapját. Társadalmunkban nincsenek többé kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályok.

A régi kizsákmányoló osztályok gazdasági likvidálása befejeződött. A kapitalizmus restaurálásának és a szocializmussal szemben ellenséges politikai törekvéseknek társadalmunkban nincs már közvetlen osztálybázisa. A volt kizsákmányolók és leszármazottaik beilleszkedése társadalmunk szocialista rendjébe azok egyéni magatartásától függ. Egyre nagyobb részük becsületesen végzi munkáját és tiszteli törvényeinket.

b) Társadalmunk két *alapvető osztálya a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság.* A szocialista forradalomban mindkét dolgozó osztály alapvető változásokon ment keresztül.

A hatalomra került munkásosztály mint a legfontosabb termelési eszközök kollektív tulajdonosa nem csupán céljai és törekvései szerint, hanem közvetlen helyzetét, tulajdonviszonyait tekintve is szocialista osztállyá fejlődött.

A parasztság korábban osztályszempontból megosztott, túlnyomó többségében kispolgári dolgozó osztály volt, amelynek gazdasági alapja a kistulajdon és a kisárutermelés volt. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével megváltozott a parasztság szociális természete is. A parasztság gazdasági alapja a szövetkezeti tulajdon és a nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodás lett. A szövetkezeti tulajdon megszüntette a parasztság régi belső osztálytagozódását szegényparasztokra, középparasztokra és kulákokra, s tulajdonviszonyait tekintve egységes szocialista osztállyá változtatta a parasztságot.

A munkásosztály és a szövetkezeti parasztság tulajdonviszonyaik jellegét tekintve egytípusúak: szocialisták, a termelési eszközök kollektív tulajdonát képviselik. Különbségeik a szocialista tulajdonviszonyok eltérő fejlettségi fokából, a szocialista tulajdon két formájának sajátosságaiból, történeti fejlődésük és hagyományaik különbségeiből, közvetlen munka- és életkörülményeikből erednek.

c) Az önálló kistulajdonosok és kisárutermelők száma és aránya lecsökkent társadalmunkban. A felszabadulás előtt az ország népességének közel egyharmadát tették ki. Közvetlenül a felszabadulás után — a földreform hatására — tovább növekedett számuk, és arányuk elérte a népesség 45%-át. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után ez az arány 5% alá csökkent, és jelenleg 2% körül van. Társadalmunkban azonban még létezik és a társadalom számára hasznos munkát végez a kistulajdonosok és kisárutermelők egy vékony rétege (kisiparosok, kiskereskedők stb.). A szocialista tulajdonviszonyok túlsúlya mellett ez már nem potenciális bázisa a kapitalizmus újjászületésének.

d) A tulajdonviszonyokban és az osztályszerkezetben végbement változások kihatottak a nem osztályjellegű társadalmi rétegekre is, és *megváltoztatták* ezeknek *a rétegeknek a viszonyát a társadalom alapvető osztályaihoz. Megváltozott az értelmiség kapcsolata is a munkásosztállyal.* Az értelmiség növekvő része közvetlenül is részt vesz a termelésben, annak műszaki és gazdasági irányításában, és ebben a minőségben közvetlenül kapcsolódik a munkásosztályhoz, bár körülményeik különböznek a fizikai munkásokéitól. Az értelmiség másik része a társadalom irányításában, a tudomány, művészet, oktatás stb. területén végez társadalmilag szükséges és hasznos munkát. Ennek az értel-

miségi rétegnek a munkásosztályhoz való viszonyát az határozza meg, hogy munkájában mennyire fejeződnek ki a munkásosztály érdekei.

Az osztályok és rétegek szociális közeledése

A szocialista társadalom célja az osztálykülönbségek teljes megszüntetése. Ennek feltételeit csak a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok további fejlődése teremtheti meg. Ma azonban még a termelőerők fejlettségi szintje, az ipar és a mezőgazdaság, a város és a falu közötti lényeges különbség, valamint a munkásosztály és a parasztság eltérő tradíciói, tapasztalatai szükségessé teszik a szocialista tulajdon két formáját. Jelenleg még lényeges különbség van a fizikai és a szellemi munka között, a munkamegosztás különböző képzettséget igénylő munka elvégzését teszi szükségessé, és a jövedelemelosztást alapvetően a végzett munka határozza meg. Mindaddig, amíg ezek a feltételek fennállnak, az osztályok létezése is objektív tény, a szociális különbségek az osztályok és rétegek között s az osztályokon belül elkerülhetetlenek.

A szocialista társadalom fejlődésének alapvető tendenciája azonban az osztályok közötti szociális különbségek fokozatos csökkenése.

A múltban mély szociális szakadék jött létre város és falu között, ami a munkásosztály és a parasztság szociális helyzetére is kihatott. A mezőgazdaság szocialista átszervezése és a termelőszövetkezeti gazdálkodás megszilárdulása jelentős előrehaladást jelentett ennek a szociális szakadéknak az áthidalásában. Kifejezésre jutott ez a szövetkezeti parasztok szociális ellátottságának kiszélesítésében (társadalombiztosítás, betegellátás, nyugdíj stb.), a falu kommunális és kulturális fejlesztésében, valamint abban, hogy a szövetkezeti parasztok egy főre jutó jövedelme az elmúlt évtizedben gyorsabban növekedett, mint a munkásoké. Noha a múltból örökölt szociális különbségek így sem tűntek még el, *a két szocialista dolgozó osztály életszínvonalában és életformájában is közelebb került egymáshoz; a két osztály között ma már nincsenek éles szociális határok.*

Szociális tekintetben összekötő kapcsot jelentenek a két osz-

tály között azok a rétegek, amelyek mind a munkásosztállyal, mind a parasztsággal szerves kapcsolatban vannak. Az elmúlt időszakban nagy számban kerültek át a parasztságból a munkásosztály soraiba dolgozók, akiknek a kapcsolata a régi osztályukkal munkássá válásuk után sem szakadt meg. Ugyanakkor a mezőgazdasági munka gépesítése és a vidék iparosítása nyomán falun is megnőtt az ipari munkások száma. A két dolgozó osztály egyre szorosabban összefonódott. Magyarországon ma a családok egyharmadában a keresők között *munkás és* termelőszövetkezeti *paraszt egyaránt* található.

A szociális különbségek *csökkenésének és a társadalmi mobilitásnak a mi viszonyaink között egyik alapvető formája a tanulás, a képzettség növelése.* A szocialista forradalom megszüntette a régi uralkodó osztályok művelődési monopóliumát, és megnyitotta a tanulás és továbbtanulás lehetőségeit a munkásosztály és a parasztság széles tömegei számára. A szocialista forradalom folyamatában a munkás- és parasztkáderek ezrei álltak meg a helyüket szellemi irányító munkában, szerezték meg ehhez a szükséges ismereteket, és váltak értelmiségi, szellemi dolgozókká. A régi uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megtörése és a történelmi igazságszolgáltatás a továbbtanulástól a múltban elzárt munkás- és parasztszármazású fiatalok számára azt kívánta, hogy egy időben adminisztratív úton is segítsük a munkás- és parasztszármazású fiatalok továbbtanulását, akár más rétegek rovására is.

A régi kizsákmányoló osztályok művelődési monopóliumát megtörtük, a munkásosztálynak és a parasztságnak ezen a téren is igazságot szolgáltattunk. A korábbi mechanikus, szociális származás szerinti kategorizálás az iskolai felvételnél ma már nem felel meg társadalmunk jelenlegi állapotának és politikailag sem indokolt. Azzal azonban reálisan számolni kell, hogy a fizikai dolgozók gyermekei ma is hátrányos helyzetből indulnak a tanulásnál. Ennek a hátránynak a csökkentéséhez és a munkás- és parasztszármazású fiatalok továbbtanulásához ma is a társadalom hatékony segítségére van szükség. Ezt ma nem mechanikus kategorizálással, adminisztratív intézkedésekkel és más rétegek rovására, hanem gazdasági, pedagógiai és politikai eszközökkel kívánjuk elérni, a kollégiumi hálózat fejlesztésével, a tehetséges munkás- és parasztszármazású fiatalokat támogató

ösztöndíjakkal, tervszerű pedagógiai támogatásukkal stb. Pártunk és egész közvéleményünk érzékenyen figyeli a munkás- és parasztszármazású fiatalok arányának alakulását az iskolákban, és kezdeményezi a szükséges gyakorlati intézkedéseket a megfelelő arány biztosításához.

3. Osztálypolitika, osztályszövetség, osztályharc

Az MSZMP politikája osztálypolitika, célkitűzéseit a munkásosztály alapvető érdekei határozzák meg, és megvalósításának társadalmi bázisa a munkásosztály. A munkásosztály érdekei azonban nem különülnek el a többi dolgozó osztály és réteg alapvető érdekeitől. A munkásosztály a kapitalizmusban is a többi dolgozó osztállyal és réteggel szövetségben harcolt a burzsoázia ellen, és széles osztályszövetségben építi a szocializmust is. Ennek a szövetségnek a méreteit és jellegét a társadalom osztályszerkezete és a megoldandó feladatok döntik el.

Az osztályszövetség tartalma

A szocializmus alapjainak lerakása és ennek eredményeként az osztályszerkezet átalakulása lehetővé tette, hogy a munkásosztály vezetésével a forradalom korábbi szakaszában létrehozott osztályszövetség kiszélesedjen és továbbfejlődjön.

Az a tény, hogy társadalmunkból eltűntek a kizsákmányoló osztályok, lehetővé tette, hogy a dolgozó osztályok szövetsége gyakorlatilag *az egész nemzetre kiterjedjen*, felölelje társadalmunk valamennyi osztályát és fontosabb rétegét. Ugyanakkor *új tartalmat adott* ennek a szövetségnek, hogy társadalmunk két nagy dolgozó osztálya — a munkásosztály és a parasztság — egyaránt szocialista jellegű lett. A szövetség gazdasági-társadalmi alapjai ezzel megszilárdultak, és a szövetség most már magasabb társadalmi cél elérésére, a szocializmus teljes felépíté-

sére irányulhat. Az osztályszövetség kiszélesedése és szocialista jellegének megerősödése más vonatkozásokban is kedvezőbb feltételeket teremtett a szocialista nemzeti egység megteremtéséhez. Pártunk az objektív osztályszerkezet változásaival összhangban fejlesztette tovább szövetségi politikáját, és tűzte ki célul a VIII. kongresszuson a szocialista nemzeti egység megteremtését.

Az MSZMP X. kongresszusa ismételten megerősítette ezt a szövetségi politikát: „Folytatni kell pártunk eddigi szövetségi politikáját, mely nemzeti egységbe tömöríti társadalmunk minden dolgozó osztályát és rétegét: a munkásokat, a szövetkezeti parasztságot, az értelmiséget, a kisipari szövetkezetek dolgozóit, az egyéni termelőket. A lenini szövetségi politikával kell tovább erősíteni kommunisták és pártonkívüliek, hívők és nem hívők együttműködését, mindazokét, akik vállalják a közös célt: a szocialista Magyarország felépítését."

A munkásosztály vezető szerepe

Társadalmunk osztályszerkezetének, a létező osztályok objektív helyzetének és érdekeinek, szervezettségének és öntudatának az elemzése ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a dolgozó osztályok szövetségén belül a vezető szerep ma is a legkövetkezetesebb és a legtapasztaltabb szocialista osztályt, a munkásosztályt illeti meg. *A munkásosztály vezető szerepe nem szubjektív óhajokból, a vezető szerep formális deklarálásából következik, hanem a munkásosztály objektív helyzetének és a szocializmus felépítésének feltételeiből.*

A munkásosztály vezető szerepének alapjai:

— a munkásosztály a legnagyobb dolgozó osztály, amely a termelés legkorszerűbb formájához kötődik;

— a munkásosztály érdekei felelnek meg a legmesszebbmenően, a legkövetkezetesebben a szocializmus teljes felépítése és a további szocialista fejlődés követelményeinek;

— a munkásosztály politikailag a legtapasztaltabb, legszervezettebb és legöntudatosabb osztály, a kommunista párt a munkásosztály pártjaként jött létre, fejlődött évtizedeken keresztül és működik ma is; a munkásosztálynak van a legnagyobb

és legtapasztaltabb tömegszervezete; a munkásosztály élen jár a szocialista erkölcs és közgondolkodás elterjesztésében.

A munkásosztály *vezető szerepe a szocialista forradalom és fejlődés különböző szakaszaiban különféle formákban érvényesült.* A hatalom megszerzése és megszilárdítása, az államosítás és ezzel a burzsoá tulajdon felszámolása idején nagy jelentősége volt a vezető szerep olyan formáinak, mint a munkásigazgatók tömeges kinevezése, a munkáskáderek gyors bevitele az államapparátusba, a rendőrségbe és a hadseregbe, a szociális származás figyelembevétele a beiskolázásnál, a káderminősítéseknél. Ezek a maguk idején szükséges rendkívüli intézkedések, miután betöltötték funkciójukat, fokozatosan lekerültek a napirendről. A munkásosztály vezető szerepének azonban *vannak olyan állandó és alapvető formái is,* amelyek jelentősége nem csökken, hanem inkább növekszik. Ilyenek a munkásosztály pártjának irányító tevékenysége a társadalom életében, a munkások közvetlen politikai aktivitása, a párt és a munkásosztály szoros kapcsolata, valamint az, hogy a kormányzati, közigazgatási, gazdasági funkciókban levők a párt és a munkásosztály politikáját valósítják meg.

A munkásosztály vezető szerepével kapcsolatban elterjedtek egyoldalú és téves nézetek is. Az egyik véglet szerint a munkásosztály vezető szerepének érvényesítésében a munkások személyes részvétele a szakértelem megnövekedett jelentőségével, a termelés és a társadalmi folyamatok tudományos irányításának követelményével és a szocialista demokrácia kiszélesedésével elvesztette létjogosultságát. A másik véglet szerint a munkásosztály vezető szerepe csak ott érvényesül, ahol a fizikai munkások többségben vannak. Egyik álláspont sem elfogadható.

Egyrészt *a szakmai követelmények és a tudományos vezetés ma sem választható el a politikai követelményektől.* A politika ad társadalmi célt a szakmai munkának, biztosítja a tudományos vezetés társadalmi feltételeit. A politikát pedig mindig osztályok határozzák meg, a mi politikánkat elsősorban a munkásosztály. Nem állítható szembe a munkásosztály vezető szerepével a szocialista demokrácia kiszélesítése sem. A szocialista demokrácia nem elvont, osztályok feletti demokrácia, hanem a dolgozó osztályok tevékeny részvétele a társadalom és saját sorsuk irányításában. A szocialista demokrácia fejlődésében éppen ezért a

legnagyobb és legtapasztaltabb szocialista osztály, a munkásosztály játssza a meghatározó szerepet.

A munkásosztály vezető szerepét nem lehet a fizikai munkások közvetlen jelenlétére és politikai aktivitására korlátozni. A szocialista építés jelenlegi szakaszában a munkásosztály vezető szerepe többféle politikai és szervezeti formában, azok együttes fejlesztésén keresztül érvényesül: részben a munkások közvetlen politikai aktivitása révén, részben a munkásosztály érdekeit képviselő politikai és társadalmi szervezetek közvetítésével. *Ezeket a formákat nem szabad egymástól elválasztani és még kevésbé szembeállítani egymással.*

Az MSZMP X. kongresszusa elutasította azokat a nézeteket, amelyek tagadják vagy egyoldalúan értelmezik a munkásosztály vezető szerepét, és hangsúlyozta a munkásosztály vezető szerepének komplex fejlesztését annak minden formájában. „A munkásosztály az ország társadalmi és politikai életében és egyben a termelésben betöltött szerepénél fogva vált és marad társadalmunk vezető ereje. Politikai vezető szerepe élcsapatának, kommunista pártjának a társadalom életében betöltött irányító tevékenysége útján, képviselőinek a kormányzati szervekben végzett munkájával, valamint szakszervezeteinek és más társadalmi szerveinek az ország életében betöltött szerepe révén érvényesül. A munkásosztály forradalmi eszméinek valóra váltásában működik közre mindenki, aki a szocializmus teljes felépítésének célját magáévá teszi és részt vállal a nagy cél elérését szolgáló feladatok elvégzésében. A munkásosztály politikai vezető szerepének érvényesítésében részt vesznek mindazok a fizikai és szellemi dolgozók, akik a kommunista eszméket magukénak vallják és a párt lenini politikájának érvényesítésében, a párt által kitűzött és a nép által elfogadott és támogatott célok elérésében közreműködnek."

Az MSZMP KB 1972. novemberi ülése a X. kongresszus határozatainak végrehajtását elemezve megkülönböztetett figyelmet szentelt a munkásosztály helyzetének és vezető szerepe következetes érvényesítésének. Kifejezésre jutott ez abban is, hogy a párt elsőbbséget biztosított a munkásosztály élet- és munkakörülményeit közvetlenül érintő gazdasági és szociális problémák megoldásának. A Központi Bizottság határozata alapján a kormány kiemelten foglalkozik 50 nagyüzemmel, ahol az ipari

munkásság 45%-a dolgozik. Intézkedések történtek a munkások bérezésének javítására, lakáshoz juttatásuk feltételeinek javítására.

A munkásosztály érdekei azonban nem korlátozódnak a munkásosztály helyzetét közvetlenül érintő szociális problémákra. A munkásosztály alapvető érdeke egész szocialista társadalmunk harmonikus fejlődése, valamennyi dolgozó osztály és réteg életszínvonalának arányos, a végzett munkával és teljesítménnyel összhangban álló növekedése és a szocialista nemzeti egység erősödése.

Pártunk politikája „munkáspolitika" a szónak abban a legszélesebb értelmében, hogy a munkásosztály alapvető érdekeit valósítja meg és abban az értelemben is, hogy kiemelten kezeli a munkásosztályt közvetlenül érintő kérdéseket, hogy a politika megvalósításában közvetlenül is támaszkodik a munkásosztály politikai aktivitására. A párt állandó feladatának tekinti, hogy minden tekintetben biztosítsa ennek a politikai aktivitásnak a további növekedését és a szocialista fejlődésben játszott szerepét.

A szocialista dolgozó osztályok és rétegek szövetsége

A szocialista nemzeti egység magja a két nagy dolgozó osztály szövetsége: a munkás-paraszt szövetség. Ez a szövetség több évtizedes közös harcban kovácsolódott ki, és többszörösen kiállta a történelem próbáját. A munkásosztály és a parasztság együtt harcolt az ellenforradalmi Horthy-rendszer és a német fasizmus ellen. A felszabadulás után a munkásosztály vezetésével kivívott földreform juttatta földhöz a dolgozó parasztokat. A parasztsággal szövetségben hódította meg a politikai hatalmat a munkásosztály. A munkásosztály irányításával és támogatásával találta meg a dolgozó parasztság a mezőgazdaság szocialista átalakításának számára is legelőnyösebb formáját. A mezőgazdaság szocialista átszervezése egyben új alapokra helyezte a munkás-paraszt szövetséget.

A munkás-paraszt szövetség új alapjai lehetővé teszik a szövetség további politikai megerősítését a szocializmus közös céljainak az érdekében. A szocialista munkásosztály és a szövetkezeti parasztság alapvető és tartós érdekei társadalmunkban egy-

beesnek. Mindkét osztálynak közös érdeke a szocializmus teljes felépítése, a szocialista ipar és mezőgazdaság összehangolt fejlesztése. A két osztály sajátos helyzetéből, a szocialista tulajdon formáinak különbségeiből, az ipar és a mezőgazdaság ágazati érdekeiből, a város és a falu eltérő szociális színvonalából származhatnak azonban részleges és időleges érdekellentmondások is. Érvényesülnek még a két osztály eltérő tradíciói, életszemléletük és szokásaik különbözőségei is. Ezért a szilárd alapok és az alapvető érdekek lényegi azonossága ellenére sem szabad a munkás-paraszt szövetséget az automatikus és ösztönös fejlődésre bízni. A munkás-paraszt szövetség állapotának az állandó tanulmányozása, esetleges ellentmondásainak feltárása és megoldása, a munkás-paraszt szövetség tervszerű és tudatos fejlesztése a párt szövetségi politikájának egyik állandó és központi követelménye.

A munkás-paraszt szövetség egészséges fejlődésének gazdasági feltétele az ipar és a mezőgazdaság arányos fejlesztése, a két osztály gazdasági kapcsolatának erősítése a kölcsönös előnyök alapján. A munkásosztály kivívott politikai tekintélyénél és befolyásánál fogva ma is döntő hatással van a szövetkezeti parasztság fejlődésére. A munkás-paraszt szövetség további fejlődésében fontos szerepet játszik a parasztság évszázados szociális problémáinak megoldása, a falu elmaradottságának megszüntetése. Pártunk ezért nagy figyelmet fordít a falusi életviszonyok további javítására, többek között a tanyai lakosság életkörülményeinek és kulturálódási lehetőségeinek javítására.

Különleges helye van a szocialista nemzeti egység megvalósításában a szocialista értelmiségnek. Ennek az értelmiségnek egy része közvetlenül a munkásosztállyal és a szövetkezeti parasztsággal együtt működik, mint az anyagi termelés közvetlen részvevője és irányítója. Más része a társadalom igazgatásában, a kultúrában, a tudományban, az egészségügyi ellátásban, az oktatásban végez társadalmilag nélkülözhetetlen és fontos munkát. Mindkét csoport megbecsült tagja társadalmunknak, és politikailag *egyre szorosabban összekovácsolódik a munkásosztállyal és a szövetkezeti parasztsággal.* Az értelmiség fejlődésében — munkájának természeténél fogva — nagy súllyal merülnek fel a világnézeti kérdések. „Sokoldalúan segíteni kell egész értelmiségünk világnézeti fejlődését, hogy növekvő aktivitással

kapcsolódjon be a politikai és szakmai közéletbe, mind teljesebben azonosuljon a szocializmust építő nemzet céljaival" — állapította meg a X. kongresszus határozata. Az értelmiségnek hivatásánál fogva kiemelkedő szerepe van a szocialista oktatásügy fejlődésében, a tudománypolitika és művelődéspolitika megvalósításában.

Az MSZMP X. kongresszusa a munkásosztályt, a szövetkezeti parasztságot és a szocialista értelmiséget átfogó osztályszövetség erősítése mellett külön foglalkozott *a nők és az ifjúság kérdésével.* A társadalom fejlődését osztálytársadalmakban nem a nemek és a nemzedékek, hanem az osztályok határozzák meg. Ezért a marxista politika tudományos alapja mindig az osztályok helyzetének és érdekeinek az elemzése. A nők és a fiatalok azonban minden osztályon és társadalmi rétegen belül sok tekintetben sajátos helyzetben vannak, az osztályra jellemző általános problémák mellett vannak sajátos szociális problémáik is. Társadalmunkban az objektív fejlődés is előtérbe helyezte a nők és a fiatalok kérdését. A szocializmus céljaihoz tartozik a nők egyenjogúságának valóságos biztosítása. Ehhez a közjogi egyenjogúság önmagában nem elegendő. Biztosítani kell az ehhez szükséges szemléletbeli és anyagi feltételeket is. „A nők gazdasági és szociális helyzete — az általános fejlődéssel összhangban — az elmúlt négy évben is tovább javult — állapította meg a X. kongresszus. De hosszú, szívós munka kell még ahhoz, hogy a női egyenjogúság elve teljes mértékben érvényesüljön mindazokon a területeken, ahol a nők dolgoznak, illetve társadalmi és politikai tevékenységet fejtenek ki."

Azokból a nagy feladatokból kiindulva, amelyek a most felnövő nemzedékre várnak a szocializmus és a kommunizmus megvalósításában, a párt megkülönböztetett figyelmet fordít az ifjúság nevelésére és sajátos problémáinak a megoldására. „A felnőtt nemzedék nagy társadalmi feladata az ifjúság nevelése, felkészítése az életre, a szocializmus, a kommunizmus építésére s mindazokra a feladatokra, amelyek az ország életében és a világ haladó erőinek küzdelmében reá várnak. A fiatalok nevelése a társadalom előrehaladásával nem automatikusan oldódik meg, hanem csakis azáltal, ha pártunk és kormányzatunk, iskoláink és társadalmi szerveink s nem kevésbé a szülők ezen rendszeresen, kellő gonddal munkálkodnak."

A kispolgárság

A szocialista dolgozó osztályok és rétegek mellett társadalmunkban létezik még egy vékony kispolgári dolgozó réteg is. Ennek legszámottevőbb része a kisiparosok. Munkájukra szükség van és hosszú ideig szükség lesz mindenekelőtt a szolgáltató ipar területén. Ez határozza meg a velük kapcsolatos politikát is. A szövetségi politika feladata ezen a téren kettős: *egyfelől támogatni* a kisiparosok és általában a kisárutermelők társadalmilag hasznos és szükséges tevékenységét, biztosítani ehhez a megfelelő törvényes kereteket és politikai légkört, *másfelől korlátozni* a kisárutermelés és kispolgári lét egészségtelen, káros, a szocializmus elveit sértő tendenciáit. Ezt a kettős feladatot fogalmazta meg az MSZMP X. kongresszusa is: „Gondot kell fordítani arra, hogy a törvényes előírások szerint dolgozó kisiparosok és kiskereskedők mint társadalmunk egyenrangú tagjai folytathassák működésüket. A harácsolási tendenciáknak, a jogtalan haszonszerzésnek, a lakosság megkárosításának a törvény szigorával kell útját állni, el kell hárítani azonban az olyan törekvéseket, amelyek — gyakran egyes üzérkedőkkel szembeni jogos haragból — erőszakoltan zsugorítják, s ahol kell, ott sem engedik bővíteni a kisipar működését."

A kispolgáriság problémája — a kispolgári ideológia, politikai szemlélet, erkölcsi mentalitás — azonban szélesebb, mint a kispolgárság. A kispolgárság ma már szűk társadalmi réteg, de régebben társadalmunk jelentős részét alkotta, életmódja, szemlélete, szokásai szélesen elterjedtek az egész társadalomban, és megfertőzték a munkásosztály egy részét is. Ezért a kispolgári magatartás és szemlélet hatása még ma is érezhető, s az ellene folytatott harc egészséges társadalmi fejlődésünk egyik fontos feltétele. A kispolgári szemlélet és magatartás egyik legveszélyesebb megnyilvánulása az önző anyagiasság, a munka nélküli harácsolás. A kispolgári szemlélet és magatartás elleni harc középpontjába ezért a tisztességes munka megbecsülését és annak következetes anyagi és erkölcsi ösztönzését kell állítani.

Az osztályharc sajátosságai

Társadalmunkban nincsenek többé kizsákmányoló és a szocializmussal ellenségesen szemben álló osztályok. Az osztályharc azonban még mindig nem került le a napirendről.

A megváltozott erőviszonyokból és az ellenséges tevékenység mai formáiból, potenciális tartalékaiból következik az osztályharc jellegének, formáinak és módszereinek módosulása is. Mivel ellenséges osztály társadalmunkban már nincs, az osztályharc nem egy létező osztály, hanem a volt kizsákmányoló osztályok maradványai és a múlt társadalmának visszahúzó erői ellen folyik. Az osztályharcban viszonylag csökkent az állam elnyomó, büntető funkciójának és általában a közvetlen adminisztratív eszközöknek a szerepe, az osztályellenség utolsó belső reménységének és tartalékának felszámolásával megnőtt a gazdasági-szervező és a politikai-felvilágosító munka jelentősége. *Az osztályharc súlypontja ezzel a gazdasági és ideológiai fejlődés területére tevődött át.* Természetesen, ameddig a világon a két társadalmi rendszer létezik és a nemzetközi imperializmus nem mond le antikommunista és antiszocialista tevékenységéről, az osztályharc fontos színtere marad a két társadalmi rendszer nemzetközi harca. Ebben a harcban országunk a szocializmus építésében elért sikerek eredményeként egyre inkább mint egységes szocialista nemzet vehet részt.

Nyolcadik fejezet

A szocialista állam és továbbfejlesztésének feladatai

1. A szocialista állam

Az állam az uralkodó osztály politikai szervezete, melynek segítségével más osztályok fölött politikai hatalmat gyakorol. Vagyis az állam keletkezése és léte szorosan összefügg az osztályok és a társadalmi konfliktusok létével. Alapvető funkciója az, hogy az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően alakítsa, egyeztesse, ha kell, elnyomja más osztályok, társadalmi rétegek, csoportok érdekeit és ellenállását az uralkodó viszonyokkal szemben.

Minthogy az eddigi társadalmi rendszerekben, ahol osztályok voltak, ott *az osztályok között alapvető érdekellentétek álltak fenn,* ezért viszonylag könnyen belátható, hogy ezekben az esetekben az állam mint a gazdaságilag uralkodó osztály politikai szervezete szükséges a fennálló társadalmi-gazdasági viszonyok megőrzése érdekében.

A szocialista forradalom szétzúzza a burzsoázia erőszakszervezetét, állami intézményeit. *Kérdés, miért építi ki ennek helyébe a proletárállamot?*

A proletárállam elnyomó feladatai

Közvetlenül a politikai forradalom időszakában a munkásosztály feladata, hogy megszüntesse a termelési eszközök tőkés magántulajdonát. Ezért is zúzza szét a polgári államot, mint amely a burzsoá tulajdon leghatékonyabb védelmezője.

A magántulajdon megszüntetése csak erőszakkal mehet végbe. Még akkor is így van ez, ha *viszonylag* békés útról van szó: a viszonylagos békés út lényeges feltétele az osztályerőviszonyok eltolódása a munkásosztály javára, s ezen belül annak lehetősége is, hogy a munkásosztály — ha kell — erőszakkal is meggátolja a tőkés magántulajdon védelmére, majd visszaállítására irányuló kísérleteket.

A proletárdiktatúra tehát formailag lényegében nem sokban különbözik az eddigi államtípusoktól, hiszen a proletárállam is mint elnyomó szervezet lép fel az új, társadalmi tulajdon védelmében. Mégis, a szocialista állam már ebben a tekintetben is *lényegesen különbözik a korábbi osztálytársadalmak államától,* és ezek a különbségek nem pusztán formaiak, hanem tartalmi különbségekbe csapnak át:

1. minden eddigi állam a kisebbség eszköze volt a többség elnyomására;
2. minden eddigi állam a kizsákmányolók állama volt a kizsákmányoltak fékentartására;
3. minden eddigi állam feladata az volt, hogy állandósítsa annak az osztálynak a létét és hatalmát, amelynek érdekeit képviselte;
4. az eddigi államok nem a társadalmi termelésben legnagyobb szerepet játszó, közvetlenül termelő osztályok eszközei voltak.

A proletárállam: a többség eszköze a volt kizsákmányoló kisebbség elnyomására; a volt kizsákmányoltak szervezete a kizsákmányolás megszüntetésére; feladata minden osztály és osztályellentét megszüntetése; a proletárállam az első olyan állam a történelemben, amely az alapvető dolgozó osztályok érdekeit képviseli.

Minden eddigi állam a magántulajdon védelmét szolgálta: a proletárállam megszünteti a magántulajdont. A tulajdon tár-

sadalmasításának tekintetében is különbözik valamennyi eddigi államtípustól.

Végeredményben tehát a proletárdiktatúra — Lenin kifejezésével élve — *„fél-állam"*. Igen sok olyan vonása hiányzik, amely az államok lényeges sajátja volt, más lényeges vonatkozásokban azonban az állam tulajdonságaival rendelkezik.

A proletárdiktatúra elnyomó funkciói ugyanis nem szűnnek meg a tőkés tulajdon államosításával, mert

1. hosszú ideig fennáll annak a veszélye, hogy a megdöntött osztályok ellenállnak az új társadalmi-termelési viszonyoknak. Hogy ez valóban így van, arra elégséges példát adott a Magyar Tanácsköztársaság, a polgárháború Szovjet-Oroszországban, az ellenforradalmi kísérletek a szocialista országokban;

2. a jelenlegi viszonyok között, amikor még nem a szocializmus az egyetlen világrendszer, fennáll a külső imperialista támadás veszélye. Ennek elhárítására szintén szükség van az államra mint erőszakszervezetre.

Lenin már a polgárháború alatt kihangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúrának nem az elnyomó funkció a lényege, hanem a gazdasági-szervező és a kulturális-nevelő munka.

A proletárállam szerepe a gazdasági építőmunkában, a társadalmi élet egészének irányításában

A szocialista államra, létrejöttének pillanatától fogva, szélesebb körű feladatok hárulnak, mint más társadalmak államára. *A fennálló viszonyok védelmén túl, szervezi a javak társadalmi termelését és elosztását.* Eközben nemcsak a termelés általános feltételeiről gondoskodik, *hanem a termelési eszközök állami tulajdonán keresztül a termelés irányításáról is.*

Kérdés, hogy a *társadalmi tulajdon miért állami tulajdonként jelenik meg.*

Marx „A gothai program kritikája" című munkájában tárja fel azokat az okokat, amelyek az állam fennmaradását indokolják a szocializmusban: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján *kifejlődött,* hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból éppen hogy *keletkezik;* amely tehát minden vonatkozásban, gazdasági-

lag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik... Az *egyenlő* jog tehát itt — elvileg — még mindig a polgári korláton belül marad. A termelők joga munkaszolgáltatásaikkal *arányos*, az egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mércével*, a munkával mérnek..."

Az idézett marxi gondolat egyetlen formulában jellemzi a tőkésosztály uralmát megdöntő munkásosztály új, szocialista hatalmát, s elutasít minden illúziót, amely nem számol azokkal az előzményekkel és körülményekkel, amelyekből ez az új rendszer keletkezett. Ebben a gondolatban találhatjuk meg a szocializmusban fennmaradó egyenlőtlenségek társadalmi okát, az egyenlőtlenség tükröződését az egyenlő jogban, a munka szerinti elosztás differenciáló, de végső eredményében a kommunista egyenlőséget, az ember teljes felszabadulását előkészítő elvét és gyakorlatát.

A szocializmus egyik alapelve *a munka szerinti elosztás elve.* Ez is kifejezi azt a döntő különbséget, amely a szocializmust a gazdasági viszonyok tekintetében élesen elválasztja a tőkés termelési viszonyoktól: alapja nem a magántulajdon, hanem a társadalmi tulajdon, a javak a végzett munka szerint kerülnek felosztásra. Csakhogy a munka szerinti elosztás *nem szükséglet szerinti elosztás.* Szükséglet szerinti elosztás *nem lehetséges* a kommunizmus első (vagy alsó) fokán, *a szocializmusban,* mert ehhez: 1. a termelt javak nagyobb bősége lenne szükséges; 2. a szükségletek — a kapitalizmus örökségeként — sok olyan elemet tartalmaznak, amelyek nem felelnek meg a valóban emberi szükségleteknek.

Nemcsak a termékbőség, de az igazán emberi szükségletek kialakítása is hosszabb történelmi feladat.

A rendelkezésre álló javak szűkös volta azt is jelenti, hogy bár az antagonisztikus osztály-érdekellentétek megszűnnek a szocializmusban, de a lényegi érdekazonosságon belül nem szűnik meg mindenfajta érdekellentét. Mint Lenin mondotta, a szocializmusban megszűnik az antagonizmus, de az ellentmondás megmarad. A társadalomnak tehát ügyelnie kell a termelés és fogyasztás mértékére, a munka szerinti elosztás elvének betartására.

Az „egyenlő mérce" betartását a jog biztosítja, de a jog el-

kerülhetetlenül feltételezi az államot, „minthogy a jog olyan apparátus nélkül, mely *kényszeríteni tud* a jogszabályok betartására — semmi" — írja Lenin.

Az állam feladata az, hogy a társadalom alapvető érdekeinek szem előtt tartásával főleg közgazdasági és gazdaságpolitikai, de szükség esetén adminisztratív eszközökkel is segítse megteremteni a társadalmi újratermelési folyamat és a vállalati önállóság közötti összhangot; hogy a szocialista tulajdonviszonyok alapján megszervezze az anyagi javak elosztását; hogy gondoskodjék az emberi társadalom tervszerű, arányos fejlődéséről; hogy biztosítsa a szocialista országok nemzetközi gazdasági. politikai, katonai és kulturális integrációját.

Az ideológiai-kulturális feladatok tekintetében belátható ideig csak állami módszerekkel lehet megszervezni az egész társadalom érdekeinek megfelelő képzési rendszert, a szocialista nevelést, a műveltség színvonalának emelését, a tudomány, a kulturális élet, a közoktatás, az egészségügyi ellátás fejlesztését.

A két világrendszer létéből adódó ellentmondások miatt az állam irányítja a külkapcsolatokat, fenntartja a szükséges katonai erőket, szervezi a nemzetközi gazdasági kooperációt és a nemzetközi munkamegosztást.

Az államapparátus a szocializmusban

A társadalmi fejlődés jelenlegi fokán nincs rá lehetőség, hogy az állampolgárok közvetlenül és naponta irányítási funkciókat töltsenek be a társadalomban. A legtöbb irányítási funkció ugyanis folyamatosságot, szervezettséget igényel, és megköveteli az irányítóktól, hogy különleges szakképzettséggel, felkészültséggel rendelkezzenek.

A szocializmus építése során a szocialista országok némelyikében elterjedt olyan illúzió, hogy már elérhető közelségbe került az állami munka társadalmasítása, és ettől az illúziótól vezérelve egyes állami funkciókat társadalmi szerveknek adtak át. Hamarosan kiderült, hogy a bürokratizmus csökkenése helyett egyes területeken a bürokrácia növekedése következett be, és nem az államigazgatás öltött társadalmi jelleget, hanem a társadalmi szervek szükségtelenül állami jellegűekké kezdtek válni.

A termelőerők mai színvonalán hatékony társadalomigazgatásra van szükség, amelynek feladatai ellátására *sajátos apparátusra van szüksége. Napjainkban a társadalom igazgatása még elkülönült szakjellegű tevékenység, amely része a munkamegosztásnak, és ezt a funkciót az államapparátusba tömörült szakemberek hivatásszerűen látják el.*

Az elkülönült igazgatási gépezet elhalása tehát csak a távoli jövőben következhet be. Addig viszont a társadalmat irányító gépezet jelentős része az állam kereteiben funkcionál.

Az egyén és társadalom egymáshoz való viszonya a szocializmusban — többek között — az állampolgár és az állam egymáshoz való viszonyában nyilvánul meg. Ez a kapcsolat a legtöbbször a különböző intézmények, apparátusok közvetítésével valósul meg. Ugyanakkor ez a viszony lényegében különbözik az állampolgárnak és az államnak a szocializmus előtti társadalmakban fennálló viszonyától. *Ma a különböző intézmények segítségével a dolgozó ember saját államával kerül kapcsolatba.*

Napjainkban nincs realitása annak a követelésnek, hogy a társadalom önmagát igazgassa szakapparátus nélkül. Természetesen ez nem zárja ki, hogy az állampolgárok a képviseleti intézmények mellett más módon is hatást gyakoroljanak az államigazgatási munkára. Az államapparátussal az ügyintézés során érintkezésbe lépő ügyfelek mindenekelőtt közvéleményként s ezzel mintegy információs csatornaként szerepelnek. Állandóan közvetlenül érzékeltethetik a hivatásos ügyintézőkkel a közhangulatot, a tömegek tapasztalatait. A szocialista állam intézményei érzékenyen reagálnak az így szerzett információkra. Nagyon lényeges ebből a szempontból az MSZMP Központi Bizottsága 1974. márciusi ülésén megfogalmazott álláspontja, amely felhívja a figyelmet, hogy a közéleti szereplés megítélésénél figyelembe kell venni azt a meghatározó szerepet, amelyet a munkásosztály a társadalom életében és az anyagi javak termelésében elfoglal. Átgondolt intézkedésrendszerrel fokozatosan növelni kell a munkások súlyát a társadalom mindennapi életében. Tudatosan arra kell törekedni, hogy a munkában kiemelkedő munkás egyszersmind közéleti emberré is váljék.

Az államigazgatási szervezetrendszer és a társadalmi környezet közötti információáramlást segítik a tömegkommunikációs

eszközök (sajtó, rádió, televízió) és a falugyűlések intézménye is, amelyet az 1971-es új tanácstörvény honosított meg.

Az a tény tehát, hogy az államapparátust nem lehet mellőzni a társadalomigazgatásban, sőt növekszenek vele szemben a szakmai követelmények, nem jelenti azt, hogy az állampolgárok nem gyakorolhatnak döntő befolyást működésére.

Kétségtelenül jogos az aggodalom, hogy az igazgatás viszonylagos elkülönülése az állampolgároktól kitermelheti az igazgatási szervek formalizmusát, bürokratizmusát, és ennek következménye a tömegek passzivitása lehet.

Az államapparátus a szocializmusban is magában hordja bizonyos bürokratikus jelenségek veszélyét és lehetőségét. A bürokratizmus lehetősége azonban nem szolgálhat alapul olyan törekvések számára, amelyek erre a veszélyre hivatkozva kiküszöbölnék az állami vezetést.

A bürokratikus jelenségek felszámolásában, illetve elkerülésében fontos feladatuk van maguknak az államigazgatási szervezeteknek, az apparátus dolgozóinak is.

Magában az államapparátusban erősítjük a benne levő demokratikus vonásokat. Ennek lényeges vonása, hogy az államapparátus dolgozói kialakítják saját munkahelyük demokratizmusát, és maguk is felveszik a harcot a bürokratikus jelenségek ellen. A szakigazgatási szervek demokratikus ellenőrzéséhez tehát magának a szakigazgatásnak a demokratizálására is szükség van.

Az apparátusokban létrejön a különböző szintű vezetők és beosztottak, egymás mellé rendelt hivatalnokok közötti munkamegosztás. Ez ugyan egyrészt a hatékony munka feltétele, másrészt azonban magában hordja az ügyek bürokratikus, formális intézésének lehetőségét, a felelősség elhárítását stb. *A szakigazgatás demokratizálásán* annak a légkörnek a kialakítását kell érteni, amelyben az apparátus mindig világosan látja, hogy kinek az érdekében kell tevékenykednie.

Az igazgatási szervek demokratizálása során úgy kell kialakítani az apparátus belső szervezetét, követelményrendszerét, hogy a munkatársak abban legyenek érdekeltek, hogy tevékenységük tartalmas, racionális legyen. A vezetők viszont ne legyenek érdekeltek abban, hogy beosztottjaik szolgaian, meggyőződésük ellenére, vita nélkül végrehajtsák a nyilvánvalóan

téves utasításokat is. Tehát arra is szükség van, hogy az államapparátus dolgozói számára lehetővé tegyük saját munkahelyük demokratikus légkörének kialakítását és azt, hogy ők maguk is hatékonyan küzdhessenek a bürokrácia ellen. Ezt elősegítheti az, ha *a szakigazgatási szerveket az eddiginél jobban ellenőrzik és segítik a választott testületek.*

Ahhoz, hogy — mint Marx írta — „az állam a társadalom fölé rendelt szervből a társadalomnak mindenben alárendelt szervévé váljék", hogy a szocialista állam leküzdje a bürokratizmus veszélyét, feltétlenül szükséges az állam pártirányítása, az államélet demokratizmusának állandó továbbfejlesztése.

Az államélet pártirányítása

A szocialista társadalom szervezetei között, történelmileg meghatározott okoknál fogva, *kivételes szerepe van* a szocialista állam irányításában a marxista—leninista pártnak. A párt mint a *legmagasabb rendű társadalmi szervezet* a munkásosztály érdekeinek alapján *össztársadalmi érdekké integrálja* a társadalomban megnyilvánuló részérdekeket, és ezen az alapon befolyásolja az állami szervezetet az össztársadalmi érdek megvalósítására. A párt rendelkezik azokkal a képességekkel — nem utolsósorban az állami szervezetben dolgozó kommunisták útján —, amelyek a mai társadalmi struktúra mellett nélkülözhetetlenek a társadalmi érdek keresztülviteléhez az államgépezetben.

A párt *magas fokú tudatossága és ideológiai egysége* mellett hatékony szervezeti és politikai eszközökkel is rendelkezik céljainak eléréséhez.

A pártirányítás akadályozza meg elsősorban azt, hogy az állam mint a szocializmusban is szükségszerűen elkülönült szervezet bürokratikus szervezetté váljék.

Az állam alávetése a dolgozók, az állampolgárok érdekeinek és akaratának elsősorban a pártirányításon keresztül valósul meg.

2. A szocialista demokrácia fejlesztésének kérdései

A szocialista demokrácia fejlesztésének kérdései évek óta az elméleti és politikai érdeklődés középpontjában állnak. Ennek oka legfőképpen az, hogy az olyan lényeges társadalmi változások, mint a szocializmus alapjainak lerakása, a szocialista nemzeti egység erősödése, a gazdasági mechanizmus reformja, feltételezik az állam, a politikai szervezetek, intézmények stb. továbbfejlődését is.

A X. kongresszus határozata megállapítja: „Az államélet, a szocialista demokrácia továbbfejlesztése a szocializmus teljes felépítésének egyik központi feladata. Ezt úgy kell megoldani, hogy erősödjön a központi hatalom, fokozódjon a kormányzati szervek munkájának hatékonysága, és ugyanakkor növekedjen a helyi szervek önállósága, a tanácsok önkormányzati tevékenysége, és mind aktívabb legyen a lakosság részvétele a tanácsok és más állami szervek és testületek munkájában."

A kongresszuson megfogalmazott követelmény indokolttá teszi, hogy — elsősorban a politikai összefüggések oldaláról — tekintsük át a szocialista demokrácia és államélet elvi problémáit.

Mit jelent a demokrácia? A polgári és a szocialista demokrácia

A burzsoázia ideológusai előszeretettel hivatkoznak arra, hogy a polgári demokrácia ideális politikai rendszer. A demokrácián azonban soha nem lényegi-hatalmi viszonyokat értenek, hanem csupán az uralomhoz kapcsolódó formai oldalt. *Burzsoá értelemben tehát demokrácián kormányzati formát és ebből adódóan olyan módszereket kell érteni, amelyek az uralkodó osztályon belül lehetővé teszik a vitás kérdéseknek erőszak nélküli megoldását,* a társadalmi konfliktusoknak lehetőleg törvényes (általában parlamenti) megoldását és bizonyos toleranciát, türelmet a kisebbségi megnyilvánulásokkal szemben.

A polgári demokrácia helyes értelmezéséhez hozzásegít a ka-

pitalizmus történeti fejlődésének, nagy sorsfordulóinak áttekintése. Azt látjuk, a burzsoázia a maga diktatúráját, osztályuralmát korántsem a demokratikus formában kezdte meg, s ma sem ez az egyetlen formája a tőke politikai uralmának. A burzsoázia, ha osztályérdekei ténylegesen megkívánják, kísérletet tesz a demokratikus formák felrúgására.

A burzsoázia mai politikai uralmi formáját vizsgálva, ne feledkezzünk el a fasiszta jellegű uralmi formákról sem.

Az antidemokratikus tendenciák ma sem jelentéktelenek még a legdemokratikusabb kormányzati formájú tőkésállamokban sem. Ma például jellemző, hogy a demokratikus elvek ellenére háttérbe szorul a parlament a kormányokkal szemben, sok helyütt a parlamentáris demokrácia elnöki rendszernek adja át a helyét.

A marxizmus — a polgári társadalomelméletekkel szemben — hangsúlyozza, hogy *a demokrácia és diktatúra nem egymással ellentétes,* egymást kizáró *fogalmak;* a demokrácia az osztályuralom egyik formája, és ezért mindenkor az a lényeg, hogy *a demokrácia milyen osztálytartalommal rendelkezik.* Marx, Engels és Lenin bebizonyították, hogy a demokrácia mint politikai rendszer semmiképpen nem választható el az osztályuralomtól. *A demokrácia általános jellege aszerint változik, hogy milyen társadalmi rendszerben funkcionál.*

A burzsoá demokráciában a tőkés termelési viszonyok, a szocialista demokráciában pedig a szocialista termelési viszonyok határozzák meg, milyen lesz a hatalomgyakorlás e formájának helye és funkciója. *A burzsoázia ideológusai elleplezik a polgári demokrácia osztálylényegét.* Legjobb esetben úgy, hogy a törvény előtti formális egyenlőséget, a jogegyenlőséget az egyenlőség egyetlen formájának tekintik, nem vizsgálva, hogy: 1. a gazdasági egyenlőség az osztályok gazdasági egyenlősége az emberi egyenlőség leglényegesebb formája; 2. minden más egyenlőség alapja a gazdasági egyenlőség, enélkül a legjobb esetben is korlátozottak a politikai-jogi egyenlőség gyakorlásának feltételei.

A marxizmus nyíltan vallja a demokrácia osztálytartalmát a munkásosztály államának vonatkozásában is.

„A proletárdemokrácia elnyomja a kizsákmányolókat, a burzsoáziát — és mert nem képmutató, nem ígér nekik szabadságot

és demokráciát —, a dolgozók számára viszont biztosítja az igazi demokráciát" — írta Lenin.

Ez az igazi demokrácia röviden szólva abban áll, hogy

— a proletárdiktatúra teremti meg a társadalom tagjainak gazdasági egyenlőségét, első és döntő lépésként azzal, hogy megszünteti a tőkés magántulajdont és a magántulajdonos osztályokat; így mindenki dolgozóvá válik, létrejön az osztályegyenlőség;

— ennek alapján szélesen kibontakoztatja a tömegek társadalmi-politikai öntevékenységét, hogy saját tényleges érdekeik alapján maguk irányítsák — közvetett és közvetlen formákban — saját társadalmi tevékenységüket.

A tényleges demokrácia tartalma tehát a dolgozó nép valóságos uralma.

Napjainkban is szükség van a szocialista demokrácia kérdéseinek vizsgálatánál az osztálytartalom elsődlegességének hangsúlyozására, hiszen a polgári és a revizionista ideológia olyan koncepciójának, mint például a „demokratikus szocializmus", nem lebecsülendő megtévesztő hatása lehet hazánkban is s a nemzetközi munkásmozgalomban is. Így például utalhatunk az 1968-as csehszlovákiai eseményekre, ahol a „demokratikus szocializmus", a demokrácia polgári értelmezése a fellazítás, a revizionista propaganda sajátos, nem hatástalan eszközének bizonyult.

A demokrácia mint meghatározott államforma, illetve kormányzati forma is kifejezésre jut, *kapcsolódik az állam kormányzati oldalához, a kormányzás módjához.*

Ma azonban a társadalmi gyakorlat elsőrendű érdeke az is, hogy *komolyabban elemezzük a demokrácia formai oldalát, a kormányzás, a társadalomigazgatás problémáit is.*

Az utóbbi évek politikai és társadalomtudományi vitái igazolták, hogy a szocialista demokrácia formavilága, éppen tartalmánál fogva, százszor gazdagabb lehet a burzsoá demokrácia formáinál.

Ezekhez a formákhoz tartoznak *a közvetlen és képviseleti demokrácia* és a társadalmi élet egyes területein érvényesítendő demokratizmus különböző formái.

Közös jellemvonásuk, hogy információs, beleszólási, döntési és ellenőrzési jogot adnak az adott terület dolgozóinak a társadalom ügyeinek intézésében.

Miért szükséges a szocialista demokrácia fejlesztése?

A demokrácia az egyik feltétele a társadalmi fegyelem, önfegyelem és az egyéni kezdeményezés közötti összhang létrehozásának, a legjobb, legésszerűbb elgondolások érvényesülésének.

A szocialista demokratizmus biztosíthatja, hogy a *társadalom tagjai az őket érintő ügyekről ezek ismeretében döntsenek,* ezzel a legkülönbözőbb területeken a társadalom *alkotó tagjai* legyenek, és ennek is *érezzék magukat.* Meggátolja a közélet elsekélyesedését, azt, hogy a szocialista társadalom tagjai puszta magánemberként éljenek.

A demokrácia a társadalom tudományos irányításához is szükséges. Demokratikus viszonyok között a döntés előtt az emberek kifejezhetik érdekeiket, és a döntésről is megmondhatják a véleményüket. Így a vezetés pontosabb ismereteket szerez arról, hogy milyen mértékben támogatják elgondolásait a tömegek, és megfelelőbb felvilágosítási eszközöket és módszereket tud alkalmazni a kívánt célok eléréséhez. De a demokrácia biztosítja az információ megbízható, alulról fölfelé és felülről lefelé irányuló áramlását is. Ezzel a demokratizmus hozzájárul a tudományos, ésszerű döntések meghozatalához. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a fejlődés során egyre növekszik a szocialista társadalom szervezettségének színvonala, bonyolultabbá válik struktúrája, és ezért olyan irányításra van szüksége, amely az eddiginél körültekintőbben számol a társadalmi, gazdasági és politikai feltételek széles és sokrétű meghatározó körével, hatékonyabban gondoskodik a társadalomban felhalmozott hatalmas ismeretanyag teremtő mozgásba hozásáról.

A szocialista demokrácia fejlesztésének alapvető követelményei

A szocialista demokrácia fejlesztésének vannak olyan szükségszerű alapelvei, amelyeket mindenkor feltétlenül be kell tartani.

1. *A politikai vezetést továbbra is a párt gyakorolja,* minthogy a párt vezető szerepe biztosítja elsősorban, hogy a demok-

ratizmus kibontakozása a szocialista fejlődés meggyorsításának irányába hasson.

2. *Továbbfejlesztve a dolgozó tömegek ellenőrzését az államhatalom, az államapparátus felett, a társadalmi folyamatok állami irányításának elve — a demokratikus centralizmus alapján — fennmarad.*

3. *A demokrácia igényének a tömegekben kell kibontakoznia. A pártvezetés egyik döntő feladata a szocialista demokratizmus fejlesztésében abban áll, hogy a néptömegeket felkészítse demokratikus jogainak gyakorlására, felébressze bennük a politikai érdeklődést, a közügyekben való részvétel igényét.* A demokrácia gyakorlása a politikai nevelőmunka eredménye és egyben a politikai nevelőmunka továbbfejlesztésének feltétele is: a kollektív felelősségérzet csak a közügyekben való tényleges részvétel útján alakulhat ki.

4. *A demokrácia fejlesztésének lehetőségeit kutatva nem szabad egy pillanatra sem megfeledkezni azokról a gazdasági, társadalmi feltételekről, amelyek között ez a fejlődés megvalósul.* Aki ma egy elvont humanizmus és utópizmus talajáról, a parttalan demokrácia híveként lép fel, tulajdonképpen éppen a demokráciának teszi a legrosszabb szolgálatot.

A szocialista demokrácia fejlesztésének útjai. Képviseleti és közvetlen demokrácia

A szocialista demokrácia kiszélesítésének számos területe, módja, eszköze van. E helyütt nincs módunk arra, hogy valamennyit felsoroljuk, csupán a legfontosabb kérdéseket emeljük ki.

A szocialista demokrácia fejlesztésének kérdéskörébe tartozik például annak eldöntése, hogy *a képviseleti vagy a közvetlen demokratikus formák fejlesztésére helyezzük-e a hangsúlyt.* A közvetlen vagy közvetett képviseleti formák végletes szembeállítása teljesen hibás. Különösen alaptalan az a feltételezés, hogy a közvetlen demokrácia az igazi demokrácia, a képviseleti demokrácia pedig nem. Itt meg kell említeni, hogy ma a polgári demokráciában a képviseleti demokrácián van a hangsúly, éppen az államélet bonyolult jellege miatt. Ennek gyakorlását azonban gátolja az állampolgárok manipulálása a sajtó, a tömegkommuni-

kációs eszközök, az iskola, az egyházak által. Így történhet meg, hogy az állampolgárok saját érdekeik ellen szavaznak.

A közvetlen és a képviseleti demokrácia a szocializmusban nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő formák, és köztük nincsenek merev válaszfalak.

Miközben hangsúlyozzuk a demokrácia képviseleti és közvetlen formája közötti dialektikus kapcsolatot, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista építés különböző időszakaiban viszonyuk nem változatlan. A szocializmus politikai rendszere fejlesztésének mai szükségleteiből az következik, hogy *a fő figyelmet a képviseleti formák és intézmények fejlesztésére kell fordítanunk.*

Ma a társadalom egészének érdeke mint perspektivikus érdek változatlanul a munkásosztály, tehát határozottan egy osztály érdekeiben fejeződik ki. Ez önmagában már a *közvetettség* rendszerét jelenti. Ez a közvetettség tovább fokozódik azzal, hogy a munkásosztály általános érdekei is egy tudatos csoport céljaiban, a párt politikájában fejeződnek ki. A szocializmus építésének eddigi tapasztalatai azt igazolják, hogy teljesen illuzórikus egy idillikus, konfliktusmentes népi egységet feltételezni. A társadalom irányítását változatlanul egy bonyolult érdekrendszer szövevényei között kell megoldani.

A közfeladatok végzésében ma feltétlenül első helyen állnak a képviseleti szervek, a dolgozók által választott testületek (országgyűlés, helyi tanácsok stb.) és a hivatali intézmények (minisztériumok, tanácsi, szakigazgatási szervek stb.). A demokratizmus fejlesztése mindegyik területen külön feladat.

Ezekbe a képviseleti demokratikus intézményekbe azonban fokozatosan *a közvetlen demokrácia elemeit is mindinkább be kell építeni,* illetve jobban ki kell használni a már beépített elemek adta lehetőségeket.

A közvetlen demokratikus formák fokozott bekapcsolása biztosíthatja, hogy a képviselők ne szakadjanak el a néptől, ne önállósuljanak a választókkal, a megbízókkal szemben.

A közvetlen demokratikus intézmények azok, amelyeken keresztül az állampolgárok személyesen, minden áttétel nélkül döntenek közügyekben, ellenőrzést gyakorolnak a képviseleti és hivatásos apparátus fölött, részt vesznek az állami feladatok megvalósításának szervezésében és konkrét kivitelezésében (pél-

dául termelési tanácskozások, jelölő gyűlések, választói gyűlések, szövetkezeti közgyűlések, falugyűlések).

Nyilvánvaló, hogy a közvetlen demokratizmus fejlesztése nem oldhat meg minden problémát Hiba lenne azonban az is, ha nem ismernénk fel, hogy milyen sajátos, más szervek által be nem tölthető funkciójuk van napjainkban a közvetlen demokratikus intézményeknek.

Aki maga soha nem vett részt cselekvően a közügyekben, aligha tudja megítélni, hogy az általa választott szervek helyesen, az objektív lehetőségek határain belül optimálisan képviselik-e választóik érdekeit. A közügyekben való közvetlen részvétel útján és a demokratikus jogok tényleges gyakorlása útján fokozatosan alakul ki a választókban az az ítélőképesség, amely szükséges a választott képviselők tevékenységének elbírálásához, beszámoltatásukhoz, visszahívásukhoz és esetleges újraválasztásukhoz.

A képviselet szocialista tartalmából, a dolgozók alapvető érdekeinek közösségéből következik, hogy a szocialista képviseletet nem egymással versengő pártok harca övezi. Itt a választás célja a legalkalmasabb képviselők, tanácstagok kiválasztása a dolgozók érdekeit szolgáló képviseleti intézmények számára.

Államéletünk demokratizmusának fejlesztése

A munkáshatalom államrendszerének széles mértékű demokratizmusát példázza a Magyar Népköztársaság államhatalmi rendszere, valamint az állami szervekben tevékenykedők nagy száma.

Ez is bizonyítja, hogy a szocialista társadalmi rendszer nemcsak a lehetőségét teremti meg a dolgozó osztályoknak a hatalomban való részvételére, hanem igényli és szervezi is azt.

Az államélet fejlesztésének fő iránya a demokratikus centralizmus erősítése és alkalmazása a megváltozott körülményekre. A gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális feladatok teljesítése államszervezetünktől a központi irányítás erősítését és a helyi szervek önállóságának és tevékenységének fokozását kívánja. A központi és a helyi feladatok jobb elhatárolása lehetővé teszi

államszervezetünk demokratizmusának erősítését, tömegkapcsolatainak fejlesztését.

Hazánkban az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztése tervszerű, tudományosan megalapozott folyamat. Azok a politikai döntések, amelyek az állami szervek továbbfejlesztését meghatározták, alapelvként fogadták el, hogy a központi hatalom erősítése mellett, a kormányzati szervek munkájának hatékonyságát fokozva, növekedjen a helyi szervek önállósága, a tanácsok önkormányzati tevékenysége, és mind aktívabb legyen a lakosság részvétele a tanácsok munkájában.

Az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésének legfontosabb elvei közé tartozik az is, hogy meg kell őrizni azokat a bevált, lényegi elemeket, amelyek ma már a szocialista államrend elválaszthatatlan részei. Egyszersmind szükséges az, hogy változtassunk néhány korábbi megoldáson, amelyet túlhaladott az élet.

Az államélet területén ez realizálódik *választási rendszerünk* fejlesztésében is. A jelölési és választási rendszer továbbfejlesztése növeli a választópolgárok aktív véleménynyilvánításának lehetőségét és szükségességét. Az államélet fejlődésének fontos területe a *tanácsi rendszer.* Az országgyűlés által elfogadott törvény alapján tanácsaink a szocialista állam helyi szervei, a demokratikus centralizmus alapján működő népképviseleti, önkormányzati és államigazgatási szervek. Tanácsainknak ez az új meghatározása megfelel a gyakorlat során kialakult tapasztalatainknak, és biztosítja önállóságuk, hatáskörük és felelősségük növelését is. A tanácsi szervekben létrejött egyéb változások — a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszűnése, a nagyközségek létrehozása, a járási tanácsok megszűnése, a különböző szintű tanácsok alá- és fölérendeltségi viszonyában létrejött egyéb változások — államunk és társadalmunk továbbfejlesztését, a szocialista demokrácia kibontakozását szolgálják.

Államéletünk fontos területe az *országgyűlés* tevékenységének fejlődése. Az elmúlt években növekedett az országgyűlés törvényalkotó munkája, fejlődött ellenőrző-beszámoltató szerepe az országgyűlésnek felelős központi állami szervek felett (Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a kormány, a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség). A párt X. kongresszusának beszámolójában olvashatjuk: „Országgyűlésünk a népszuverenitás

legfőbb megtestesítője, országunk legfőbb törvényhozó szerve. Társadalmi előrehaladásunk gyorsítása, rendszerünk szocialista jellegének fejlesztése céljából szükséges, hogy az országgyűlésben erősödjék a törvényalkotói tevékenység, növekedjék az országgyűlés szerepe a kormányzati munka alkotmányos ellenőrzésében."

A párt Központi Bizottsága 1972 novemberében megvizsgálta a X. kongresszus határozatainak végrehajtását. Az elfogadott határozat az államélet és a szocialista demokrácia fejlődéséről megállapította:

„A kongresszus határozatainak végrehajtásával fejlődött hazánkban az államélet és a szocialista demokrácia.

Módosítottuk az alkotmányt: népköztársaságunk alaptörvénye most az eddiginél pontosabban és teljesebben foglalja össze és hatékonyabban védelmezi népünk szocialista vívmányait. Jelentősen fejlesztettük az országgyűlés, a Minisztertanács és az igazságügyi szervek munkáját. Az országgyűlés megalkotta a szövetkezeti törvényt. Elkészült és hatályba lépett az új törvény, amely a tanácsok önállóságát és hatékonyságát növelte. A tanácsok megnövekedett hatáskörével élve, tovább kell javítani az államigazgatási munkát, a lakosság ügyeinek intézését és vissza kell szorítani a bürokráciát.

A szocialista demokrácia erősítését továbbra is társadalmi fejlődésünk egyik központi feladatának tekintjük. Ennek fontos eleme, hogy az állampolgárok az üzemi, a tanácsi szervek útján, a tömegszervezetek és tömegmozgalmak keretében mind nagyobb számban vegyenek részt a közügyek intézésében és eldöntésében."

A szocialista demokrácia és a közélet fejlődése természetesen nem csupán az állami szervek működésének ügye. Az államélet fejlesztését és demokratizálását nem választják el áthághatatlan falak az üzemi demokráciától. Erre utaltak a Központi Bizottság 1974. márciusi ülésén a munkásosztályról elfogadott irányelvek, mondván, hogy az üzemi demokrácia a szocialista demokrácia része, a munkahelyi, vállalati gondok megoldása mellett szükségszerűen színtere és kerete a dolgozók aktivizálódásának, beleszólásának a társadalom ügyeibe, tehát politikai kérdés is. Az üzemi demokrácia fejlesztésének letéteményesei a párt-, a szakszervezeti és az ifjúsági szervezetek. Abból kiin-

dulva, hogy a munkásosztály vezető szerepét elsősorban a párt érvényesíti, az üzemi demokrácia fejlesztésében is alapvetőnek kell tekinteni a párt szerepét.

A szocialista állam eredményes működése, demokratizmusának fejlődése feltételezi azt, hogy az állampolgárok felelős, a közügyekben aktívan tevékenykedő emberekké váljanak. Feltételezi fejlett jogtudattal és jogérzékkel rendelkező állampolgár típusát, aki természetesnek tartja, hogy a jogokkal együtt jár a kötelezettségek teljesítése is. Az ilyen állampolgár azoknak a viszonyoknak a terméke, amelyekben az emberek az államhatalmat már nem kényszerűen elviselendő külső erőnek tekintik, hanem saját rendjük megszervezésére szolgáló, saját eszközüknek. Olyan eszköznek, mely hatalmát attól nyeri, hogy az állampolgárok közvetlenül vagy képviselőik útján nemcsak véleményükkel, hanem cselekvő részvételükkel is támogatják. Ez a követelmény a szocialista állam demokratikus intézményei és a felvilágosult, tudatos állampolgár találkozásával valósul meg.

Kilencedik fejezet

A párt szerepe és feladatai a szocializmus teljes felépítésének időszakában

1. A munkásosztály forradalmi pártjának szükségessége. Az új típusú párt általános jellemzői

A munkásosztály forradalmi pártjának szükségessége

A történelem során eddig egyetlen osztálynak sem voltak olyan nagy forradalmi feladatai, mint a munkásosztálynak a szocialista forradalomban: megszüntetni a kizsákmányolás minden formáját, önmagával együtt felszabadítani minden elnyomottat és felépíteni az osztály nélküli kommunista társadalmat, mely mindenki számára biztosítja szükségletei kielégítését és személyisége sokoldalú fejlődését. Mindezt a munkásosztály objektív helyzetéből fakadó, objektív érdekei követelik meg.

Valóságos osztályérdekeiket s ennek alapján helyüket, szerepüket az osztályok harcában azonban a munkásosztály egyes rétegei és csoportjai eltérő színvonalon ismerik fel. Ez teljesen érthető, ha meggondoljuk, hogy a munkásosztályon belül a kapitalizmusban — de még a szocializmus viszonyai között is — különböző rétegek, csoportok vannak. Ezek osztálytudata, politikai iskolázottsága, tapasztalata, műveltsége stb. eltérő színvonalú. A munkásság soraiban magas azok száma is, akiknek a szemléletét elhomályosította a burzsoázia módszeres és céltudatos

ideológiai ráhatása. Az osztály nagy része csupán a közvetlen napi érdekek felismeréséig, a kapitalizmussal való ösztönös szembenállásig jut el mindennapi tapasztalatainak hatására, „magától". Az osztály általános érdekeit csak legképzettebb, legöntudatosabb tagjai képesek felismerni.

A tőkés társadalom gyűlölete és egy új, igazságos társadalom őszinte óhaja azonban önmagában nem elegendő a szocialista forradalom végigviteléhez. *A munkásosztálynak tehát szüksége van olyan önálló osztálypártra, melynek alapvető funkciója, hogy elméletileg is megfogalmazza a munkásosztály általános érdekeit, politikai céljait, ennek alapján tömörítse, nevelje a munkásokat, tudatosítsa bennük küzdelmük értelmét, s egyben szervezőjük és vezetőjük legyen e harcban.*

Ez a felismerés Marx és Engels nevéhez fűződik. Ők tárták fel, hogy a munkásosztály történelmi küldetését, a kapitalizmus megdöntését s az osztály nélküli társadalom megteremtését csak úgy teljesítheti, ha önálló forradalmi párttal rendelkezik.

Marx és Engels a párt szükségességét nemcsak elméletileg indokolták, hanem széles körű gyakorlati tevékenységet is folytattak létrehozása érdekében. Megalapítói és vezetői voltak az első kommunista szervezetnek, az 1847-ben létrehozott Kommunisták Szövetségének, majd később a Nemzetközi Munkásszövetségnek, az I. Internacionálénak.

Az oroszországi marxista párt megteremtéséért és a II. Internacionálé opportunista vezetői ellen vívott harc során Lenin kimunkálta az új típusú pártról szóló tanítást. Marx és Engels elméleti megállapításait alapul véve kidolgozta az új típusú párt szervezeti elveit, a pártélet normáit, jellemezte azokat a tulajdonságait, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy eredményesen vezesse a munkásosztály harcát.

Amikor Lenin az új típusú párt létrehozásáért harcolt, fel kellett lépnie olyan nézetek ellen, amelyek a pártnak határozatlan arculatot adtak volna. Az orosz munkásmozgalom egyes vezetői olyan típusú pártot akartak, ahol elmosódott volna a párttagság fogalma, ahol párttagnak tekinthette volna magát nemcsak az, aki ténylegesen dolgozott a pártban a munkásosztály ügyéért, hanem az is, aki csak rokonszenvezett a munkásosztállyal és távolról figyelte annak harcát.

Lenin e kérdésben 1902—1903-ban kifejtette a pártra vonat-

kozó nézeteit, amelyekkel tovább fejlesztette Marxnak és Engelsnek a pártról szóló tanítását. Kimutatta, hogy a párt része, szervezete a munkásosztálynak, Lenin kifejezésével *a párt a munkásosztály csapata.* A párt a munkásosztály többi szervezetétől abban különbözik, hogy szervezettebb azoknál. Lenin azt mondta, *hogy a párt a munkásosztály szervezett csapata.* Tekintve, hogy a munkásosztálynak olyan szervezetre van szüksége, amely az osztály legjobbjait tömöríti, többi intézménye (szakszervezetek, ifjúsági szövetség) felett áll, képes az osztály egészét irányítani, *a párt* egyben *a munkásosztály élcsapata,* legfőbb szervezete, harci vezérkara.

Azok a lenini tételek, hogy a párt a munkásosztály csapata, szervezett csapata, élcsapata, nemcsak a tőkés rendszer elleni harcban érvényesek, hanem akkor is, amikor a munkásosztály megragadja a hatalmat és építi a szocializmust.

Marx, Engels és Lenin a pártot a forradalmi gondolat hordozójának, a munkásosztály céljaiért folyó harc eszközének, harci szervezetének tekintették. A pártról szóló tanításuk szerves része a marxizmus—leninizmus forradalmi elméletének.

A párt és a munkásosztály

A proletariátust — hangsúlyozza Lenin — osztályérdekeinek felismerése arra készteti, hogy önálló osztálypártba szerveződjék. A kommunista párt osztályjellegű, mindenekelőtt a munkásosztály pártja. Osztályjellege kifejeződik szociális összetételében is, abban, hogy soraiba tömöríti a munkásosztály legöntudatosabb elemeit, hogy fő társadalmi bázisa a munkásosztály. *A párt munkásjellegét azonban mindenekelőtt politikája fejezi ki.*

Lenin a következőket írja erről: „az, hogy valamely párt valóban politikai munkáspárt-e vagy sem, nemcsak attól függ, hogy munkásokból áll-e, hanem attól is, hogy ki vezeti és mi a tartalma akcióinak és politikai munkájának. Csakis ez utóbbi határozza meg, hogy valóban a proletariátus politikai pártjával van-e dolgunk."

Pártunk következetesen törekszik arra, hogy mind összetételében, mind politikájában egyaránt megfeleljen a munkásjelleg

lenini követelményének. A X. kongresszuson a Központi Bizottság beszámolója nyomatékosan hangsúlyozta, hogy pártunk munkáspolitikát folytat, hogy nem formai jegyeken, hanem azon kell a kérdést megítélni, hogy hazánkban a munkásosztály politikai céljai válnak valóra.

A szociális összetétel oldaláról vizsgálva a kérdést azt állapíthatjuk meg, hogy az MSZMP munkásjellege alapjában véve érvényesül a tagság összetételében is. A párttagság 58,3%-a eredetileg munkás, 14,2%-a eredetileg paraszt volt. Fizikai beosztásban dolgozik a tagság 35,9%-a. Ennek ellenére azonban az is tény, hogy az utóbbi években a párt szociális összetételének alakulása szempontjából kedvezőtlen tendenciák erősödtek meg. A IX. kongresszus óta a párttagságon belül a fizikai dolgozók aránya 6,6%-kal csökkent. Ez összefügg a társadalomban végbemenő átrétegződéssel, de számos más okkal is. A probléma lényege nem a pártba felvett fizikai dolgozók számában van, mert ez abszolút számokban nem csökkent, hanem abban, hogy a nem munkás, alkalmazotti, adminisztratív és más dolgozók felvétele nagyobb mértékű volt, mint a munkásoké.

Ezért kap különös jelentőséget a Politikai Bizottság 1972. november 21-i határozata, amely a párt szociális összetételében a munkások arányának növelését állította a tagfelvételi munka előterébe.

A munkásosztálynak számos szervezete van pártján kívül is. Ilyenek a szakszervezetek, munkásbiztosító pénztárak, kulturális egyesületek, különböző munkásbizottságok stb. E szervezetek jelentős szerepet töltenek be harcában, érdekeinek védelmében. Azonban valamennyi szervezet közül kiemelkedik pártjának jelentősége, mert a párt a munkások osztályszervezetei legmagasabb fokát testesíti meg. A párt a munkásosztály többi szervezetét is vezeti, és biztosítja célirányos, összehangolt működésüket. *A párt a munkásosztály legfőbb, legszervezettebb harci osztaga.*

Marx és Engels a pártot a munkásosztály céljaiért folyó harc eszközének — mégpedig legfontosabb eszközének — tekintették. A munkásosztály csak a párt segítségével képes érdekeinek megfogalmazására, érvényesítésére és arra, hogy felsorakoztassa maga mellett szövetségesként a dolgozó tömegeket. Ez érvényes a hatalomért folytatott harcban is, de éppúgy érvényes a hatalom megragadása után, amikor a munkásosztály uralkodó osz-

tállyá válik. *A munkásosztály a maga uralkodó helyzetét mindenekelőtt a párt vezető szerepén keresztül érvényesíti.* A párt vezető szerepében tehát a munkásosztály uralkodó helyzete fejeződik ki.

Ilyen történelmi helyzetben a párt az egész társadalom vezető ereje. A párt vezető szerepe a társadalom politikai életében általában azt jelenti, hogy egyrészt helyesen és időben felismeri a fejlődés szükségleteit és olyan politikát dolgoz ki, amely a munkásosztály érdekeiből indul ki, de szem előtt tartja valamennyi dolgozó osztály érdekét, másrészt a munkásosztály vezetésével egyesíti a dolgozók minden rétegét, és biztosítja politikájának végrehajtását.

A mi korunkban általános szabálynak tekinthetjük azt, hogy egy osztály — bármely osztály, tehát a burzsoázia is — uralkodó helyzetének megteremtése és megtartása lehetetlen az osztály pártja (pártjai) nélkül. De a munkásosztály történelmi feladatai, szerepe a haladásban, a társadalmi változások mértéke olyan nagy, hogy annak a pártnak, amely e folyamat élén áll, önmagával szemben is rendkívül nagy követelményeket kell állítania. Szokványos pártok ilyen feladatot nem képesek irányítani, ehhez új típusú pártra van szükség.

Az új típusú párt jellemző vonásai

Ezt az új típusú pártot az jellemzi, hogy a *marxizmus—leninizmus elmélete alapján tevékenykedik.* Ennek alapján képes helyesen értékelni a társadalmi jelenségeket, képes reális célokat, stratégiai és taktikai feladatokat megfogalmazni. „Élenjáró harcos szerepét — írja Lenin — csak az a párt tudja betölteni, melyet élenjáró elmélet vezet." A párt elméleti tisztaságának védelme és a marxizmus—leninizmus elméletének állandó, alkotó továbbfejlesztése a párt számára nem elsősorban elméleti szükséglet, hanem mindenekelőtt a helyes gyakorlat kialakításának nélkülözhetetlen eszköze.

Külön ki kell emelni, hogy a marxista pártok elméletében és gyakorlatában rendkívül nagy szerepe van *a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus* eszméjének. A kommunista pártok egy-egy ország keretein belül tevékenykednek, és

mindenekelőtt országuk munkásosztályának és népének harcát vezetik. De tudatában vannak annak, hogy harcuk szorosan összefügg a többi ország munkásmozgalmával, hogy a nemzetközivé vált tőkével szemben csak a munkásosztály nemzetközi összefogásával harcolhatnak eredményesen. Ezért az egyes kommunista pártok a nemzetközi kommunista mozgalom részének tekintik önmagukat, és tevékenységükben a proletár internacionalizmus vezérli őket.

A párt csak akkor töltheti be vezető szerepét, ha eszmeileg, politikailag, szervezetileg és cselekvésében egységes. A lenini párt erejének egyik forrása egységében rejlik. Ezzel összeegyeztethetetlen a frakciók, csoportosulások léte. A párt nem tűrheti, hogy sorai egységét frakciók bontsák meg. Számos történelmi tapasztalat igazolja, hogy az egymást marcangoló frakciók harca megbénítja a pártot.

A párt egységének megteremtéséhez öntudaton alapuló fegyelem és magas fokú szervezettség szükséges.

A szervezettség és az öntudatos fegyelem színvonalától nagyban függ a párt harcképessége. Ezért a marxista pártoknak állandóan törekedniük kell soraik szervezettségének, fegyelmének fejlesztésére, éppúgy, mint tagjaik nevelésére, öntudaton alapuló fegyelmének erősítésére.

A párt politikája kialakításánál figyelembe veszi az összes dolgozók érdekeit, törekvéseit, és vezetni tudja a munkásosztály köré tömörülő dolgozó osztályokat, rétegeket. *A kommunista párt erejének egyik fő forrása a dolgozó tömegekkel való kapcsolatában rejlik.* A párt az azonos nézeteket valló emberek önkéntes harci szövetsége, s a munkásosztály legjobbjai mellett tömöríti soraiban a dolgozó parasztság, az értelmiség és más társadalmi rétegek legprogresszívebb elemeit is.

A marxista—leninista pártok vázlatosan felsorolt jellemző vonásai csak akkor érvényesülhetnek, ha a párt tagjaival szemben ezeknek megfelelő, komoly követelményeket állítunk. A kommunisták nem „különös emberek", hanem olyan munkások, parasztok, értelmiségiek, akik elkötelezték magukat a szocializmus mellett, akik pártba tömörültek, hogy e nagy társadalmi cél valóra váltásáért az első sorokban küzdjenek, akik magas fokú öntudatukkal, forradalmiságukkal, személyes példájukkal magukkal tudják ragadni társaikat. Nem különös emberek tehát,

hanem olyanok, akikkel szemben különösen nagy politikai, erkölcsi, emberi követelményekkel lépünk fel.

Az MSZMP — ahogy ezt a X. kongresszus megállapította — *eszmeileg, politikailag és szervezetileg egységes.* A pártban érvényesül a beosztástól és rangtól függetlenül mindenkire kötelező, önként vállalt kommunista fegyelem is. Pártunkban egészében véve magas fokú szocialista közszellem érvényesül. A kommunisták tízezrei kiérdemelték dolgozótársaik bizalmát és tiszteletét önzetlen, igazságos és példaadó közéleti tevékenységükkel.

Az egészséges alapon azonban helyenként nem kívánatos tünetek, a kommunista eszmei-erkölcsi és politikai követelményektől idegen jelenségek erősödtek meg, mint az önelégültség, a formalizmus, itt-ott a nemtörődömség és az úrhatnámság, a szerzésvágy és a kispolgáriság számos más megnyilvánulása. *Ezért szükséges, hogy a jövőben nagyobb figyelmet fordítsunk a párt erkölcsi normáinak a betartására, az attól idegen jelenségek elleni harcra és a párt politikájának végrehajtásában kifejezésre jutó cselekvési egység erősítésére.* A párttagok aktív cselekvő egységére van szükség. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a kommunisták egy részének viszonyát a párt politikájához vagy egyes határozataihoz a passzív lojalitás jellemezze. A pártegységnek igen fontos mutatója az is, hogy mennyire állnak ki a kommunisták a határozatok mellett, milyen tevékenyen vesznek részt azok végrehajtásában.

Az új típusú párt szervezeti elvei, a pártélet lenini normái

A párt társadalmi funkciójának csak akkor tud megfelelni, ha céljai elérését ezekkel összhangban levő szervezeti elvek és módszerek biztosítják. Lenin sokoldalúan kimunkálta az új típusú párt szervezeti elveit. Ezek a kommunista pártok tevékenységében ma is élnek, s joggal lenini szervezeti elveknek nevezzük őket. A lenini szervezeti elvek olyan kérdéseket szabályoznak mint a párttag fogalmának s párthoz való viszonyának meghatározása, mint a párt szervezeti felépítésének, a különböző szintű pártszervek egymáshoz való viszonyának szabá-

lyozása, mint a vezető szervek létrehozásának, a döntések meghozatalának módja és a párt belső életének rendje — hogy csak a legfontosabb területeket említsük. Kiemelkedő jelentősége van a Lenin által kimunkált demokratikus centralizmusnak, mely a marxista—leninista pártok szervezeti és működési alapelve, s a pártélet egészét áthatja.

A demokratikus centralizmus lenini elvének főbb vonásai:

— a párt valamennyi vezető szervét alulról felfelé, demokratikusan választják;

— a megválasztott pártszervek munkájukról kötelesek beszámolni választóiknak és a felsőbb pártszerveknek;

— a felsőbb pártszervek határozatai, politikai állásfoglalásai kötelező érvényűek az alsóbb pártszervekre és a párttagságra;

— a kisebbség köteles magát alávetni a többség által hozott döntéseknek.

A demokratikus centralizmus egységes alapelv. Nem szabad egymástól elszakítva szembeállítani a demokratizmust és a centralizmust. Hamis az a kérdésfeltevés, hogy a pártban vagy demokrácia, vagy centralizmus érvényesül. *A demokratizmus és a centralizmus kölcsönösen feltételezik és erősítik egymást, és egységük érvényesülése biztosítja a párt tevékenységének hatékonyságát.* A demokratikus centralizmus harmonikus összhangot teremt a párttagságnak a párt ügyeiben való aktív részvétele és az egész párt céltudatos, egységes cselekvése között.

Pártunk felfogását a demokrácia és centralizmus egységéről a X. kongresszus így határozta meg: „Gyakorlatunkban a döntések demokratikus előkészítését, a kérdések sokoldalú és szabad megvitatását, a különböző vélemények meghallgatását és figyelembevételét szorgalmazzuk, éppen úgy, mint a meghozott határozatok egységes, kötelező és pontos végrehajtását. A pártdemokrácia nélkül nem lehet igazi eszmei, politikai egységet teremteni, nem lehet a belső meggyőződésen alapuló magas fokú tudatosságot kifejleszteni. Centralizmus, szervezeteink fölé- és alárendeltsége nélkül a párt nem szervezett erő, elvész élcsapatjellege, ereje, és egységes cselekvésre képtelen vitaklubok tömegére esik szét."

A demokratikus centralizmus *tág teret biztosít a párttagság öntevékenységének, aktivitásának kibontakozásához,* a pártélet demokratizmusához. A szervezeti szabályzat széles körű demok-

ratikus jogokat biztosít a párttagságnak. Mindenekelőtt azt, hogy részt vegyen a párt bármely elméleti, politikai és szervezeti kérdésének pártfórumon történő megvitatásában, a határozatok meghozatalában. Kifejtheti véleményét, s ha azzal kisebbségben marad, akkor is fenntarthatja és felsőbb pártszervek tudomására hozhatja. Természetesen ez nem mentesíti a hozott döntés végrehajtásának kötelezettsége alól.

A pártdemokrácia feltételezi a bírálat érvényesülését. A pártnak a társadalomban betöltött szerepéből következik, hogy belső életében nélkülözhetetlen a bírálat érvényesülése. Tevékenységének kritikus vizsgálata, önkontrollja tárja fel, ha politikájában, egyes szerveinek vagy tagjainak munkájában fogyatékosságok vannak. *A párttagnak joga, hogy a párt bármely tagjának, tisztségviselőjének vagy szervének munkáját pártszerűen bírálja.* Ezt az MSZMP X. kongresszusa újból megerősítette. A módosított szervezeti szabályzat fokozott védelemben részesíti a bírálatot és bírálót. Kimondja: ha a párttag „... kritikai észrevétele vagy a hibák feltárása miatt hátrányos helyzetbe kerül, a taggyűlés vagy a választott pártszerv beavatkozását kérheti. A bírálat elfojtói ellen az illetékes pártszerv köteles eljárást indítani."

A párt belső életének lényeges vonása a kollektív vezetés. Ez azt jelenti, hogy a pártmunka valamennyi lényeges kérdésében kollektív testületek döntenek; a döntést hozó testület tagjai egyenjogúak; a döntést vita előzi meg, ahol az elhangzott érvek és ellenérvek mérlegelése alapján a testület tagjai egyszerű szótöbbséggel hozzák meg határozatukat.

A döntéshozatal kollektivitásának igen nagy jelentősége van. Egyik kifejeződése ez a pártélet demokratizmusának, másrészt hatékony biztosítékot nyújt a szubjektivizmus ellen. Tapasztalatok bizonyítják, hogy az egyes ember könnyebben téved a helyzet megítélésében, a következtetések levonásában. A kollektívan kialakított döntések megalapozottabbak, esetleges hibalehetőségük lényegesen kisebb.

2. A párt vezető szerepe a szocializmus felépítésében. Az MSZMP vezető szerepének érvényesülése

A szocialista társadalom tudományos vezetésének szükségessége

A szocialista társadalom egyik megkülönböztető jegye minden korábbi társadalommal szemben, hogy fejlődése nem a spontaneitás alapján folyik. *A munkásosztály hatalma és az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján lehetővé és szükségessé válik a társadalmi építőmunka megtervezése és irányítása.* Ez a kapitalizmussal szemben nagy előnyöket, új lehetőségeket nyújt, a társadalom fejlődése gyorsabbá és tervszerűbbé válhat. E lehetőségek azonban önmaguktól nem válnak valóra. Realizálásuk olyan vezető erőt tételez fel, amely képes a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek felismerésére és a társadalom tudatos tevékenységének e törvényekkel összhangban álló megszervezésére.

A szocializmust építő társadalomban különböző osztályok és rétegek vannak. Bár ezek érdekei az alapvető kérdésekben egybeesnek, a részkérdésekben eltérő, sajátos érdekeik is vannak. Szükség van ezért olyan össztársadalmi vezető erőre, mely képes a részérdekeket egyeztetni, összhangba hozni.

Mit kell értenünk az érdekek összhangba hozásán, egyeztetésén? Hogyan valósul ez meg a mindennapi gyakorlatban?

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy *az érdekek összhangba hozásának osztálytartalma van.* Éppen ezért nem mindenfajta érdekegyeztetésről van szó, hanem csak a munkásosztály érdekei körül a szocializmus talaján egyesíthető érdekek integrációjáról. Természetesen számolni kell a szocializmustól idegen, vele szemben álló érdekekkel is. Ezekkel szemben fel kell lépnünk, vissza kell szorítani és le kell küzdeni őket.

Az érdekek egyeztetése nem valami elkülönült munka, hanem a párt mindennapi politikai tevékenységével elválaszthatatlanul összefonódva jelentkezik. Ebből következik, hogy az érdekek egyeztetését nem szabad úgy tekinteni, hogy az egyszer s min-

denkorra adott, hogy egyetlen döntéssel véglegesen megteremthető. Gyakorlatilag minden olyan kérdés eldöntése kapcsán szükségessé válik, amely közvetlenül vagy közvetve eltérő módon érinti az egyes osztályok, rétegek, nagyobb vagy kisebb kollektívák érdekeit. Döntéseik során pártszerveink a konkrét helyzetből kiindulva figyelembe veszik a különböző érdekeket, s ezeket a társadalmi érdekkel összhangba hozva megteremtik a dolgozók egységes cselekvésének legfontosabb feltételét. Az érdekegyeztetés tehát politikánk, döntéseink lényegi tartalmát képezi.

Az érdekek egyeztetése összetett, több szinten folyó munka. Ennek legfontosabb eredményeit a párt politikája, a pártkongresszusok, a Központi Bizottság határozatai tartalmazzák. Két fő ágát emelhetjük ki. Az egyik: olyan politika kialakítása, amely biztosítja az érdekek általános összhangját hazánk és a szocialista tábor, a nemzetközi proletariátus között. A másik ága a társadalmunk osztályai és legfontosabb rétegei közötti összhang megteremtésére irányul, s olyan nagy kérdések helyes megoldásában jut kifejezésre, mint például a fejlődés fő irányai, az egyes területeken elérendő céljaink meghatározása, beruházási, adó- vagy jövedelempolitikánk stb. helyes kialakítása.

Az érdekegyeztetés nem korlátozódik csak a párt felső szintű szerveire, hanem a pártmunka minden szintjén jelen van. Kifejezésre jut a területi és munkahelyi pártszervek és pártszervezetek döntéseiben. Az egyes munkahelyeken is különböző osztályhelyzetű és különböző beosztású emberek dolgoznak. Egy műhelyben vagy termelőszövetkezetben is jelentkezik érdekeltérés a dolgozók között. Például sajátos érdekeik vannak a nőknek vagy fiataloknak. Adott kérdésben eltérhetnek egy munkahelyen is például a műszakiak és segédmunkások érdekei. A termelőszövetkezetben a tagok és alkalmazottak, állattenyésztésben és növénytermesztésben stb. dolgozók között sem csupán érdekazonosság, hanem érdekkülönbség (sőt, esetleg érdekellentét) is jelentkezhet. Ezek a különböző kérdések kapcsán mindig konkrét tartalommal merülnek fel. Nyilvánvaló, hogy ha döntéseink során ezekkel nem számolunk, megbomolhat az addig egységes kollektíva, viszály és széthúzás ütheti fel fejét.

De meg kell teremteni az összhangot nemcsak a munkahelyen vagy lakóhelyen belül, hanem mindezek és az össztársadalmi

érdek között is. A pártszervezeteknek nem szabad megengedniük, hogy a helyi csoportérdekek, a részérdekek az össztársadalmi érdek fölé emelkedjenek.

A társadalmi folyamatok irányítása, megtervezése, az érdekek egyeztetése, rangsorolása természetesen nem csupán a párt feladata; ebben részt vesznek a tömegszervezetek és nem utolsósorban az állam is. De a pártnak ezen a téren központi helye, vezető szerepe van.

A párt vezető szerepe a szocializmus építésének általános törvényszerűsége. Történelmi tény, hogy a marxista—leninista párt vezető szerepe nélkül egyetlen országban sem épült szocializmus. A vezető szerep érvényesülésének módja, formái és tartalma állandóan fejlődnek. A szocializmus alapjainak lerakása után még inkább nőnek a követelmények a vezető szerep hatékony érvényesülése iránt.

A párt vezető szerepének növekedése a szocializmus teljes felépítésének időszakában

A párt vezető szerepe növekedésének okait társadalmi viszonyaink fejlődésében találjuk. Megváltoztak a körülmények, amelyek között a párt vezető szerepe érvényesül. *Leraktuk a szocializmus alapjait.* Általánossá váltak a szocialista termelési viszonyok, lényeges változáson ment keresztül társadalmunk osztályszerkezete.

Ilyen körülmények között társadalmunk belső szükséglete, hogy a párt vezető szerepe hatékonyabban, magasabb színvonalon érvényesüljön. Ez elsősorban a következő tényezőkön alapul:

— népgazdaságunk alapjában túlhaladta az extenzív fejlődés lehetőségeit, *napirendre került az intenzív fejlődési szakaszra való áttérés.* Ezzel együtt a párt kezdeményezésére a gazdaság irányításának új, hatékonyabb rendszerét alkalmazzuk. A termelő gazdasági egységek önállóságának és felelősségének növekedése, a helyi döntési jogkörök kiszélesítése új követelményeket támaszt a gazdaságszervező munka pártirányításával szemben is;

— társadalmunk *a tudományos-technikai forradalom küszö-*

bén áll. Nőtt a tudomány szerepe nem csupán a gazdasági életben, hanem általában a társadalomirányításban is. Mindez új, növekvő igényeket állít a párt elé;

— nagy fejlődésen mentek keresztül állami és társadalmi szerveink. Ez társadalmunk politikai rendszerében fejlettebb munkamegosztást és hatékonyabb munkát tesz lehetővé;

— a párt vezető szerepének növekedését szükségessé teszi *a szocialista demokrácia fejlesztése,* a tömegek alkotó aktivitásának kibontakozása is. A párt vezető szerepének növekedése talaján erősödik a tömegek szocialista tudatossága. Az előttünk álló feladatok nagysága és jellege egyaránt megköveteli a párt vezető szerepének magasabb színvonalát s azt, hogy a dolgozó tömegek mind tudatosabb hatással legyenek saját jövőjük alakítására.

Az MSZMP vezető szerepének fontosabb vonásai

A párt vezető szerepe összetett kérdés, melynek eszmei, politikai és szervezési vonatkozásai vannak.

a) A pártvezetés elsősorban eszmei-politikai vezetés, amelynek lényege a helyes politika kialakítása. *A párt tudományosan elemzi a társadalom fejlődésének adott állapotát, s ennek alapján meghatározza a megoldásra váró feladatokat,* és esetenként annak eszközeire vonatkozóan is dönt.

A párt politikájának és a párt tudományos irányításának elméleti megalapozásánál feltétlenül szükséges követelmények:

— a társadalom objektív törvényszerűségeinek ismerete és tudatos felhasználása;

— a szocializmus építése során felhalmozódott nemzetközi tapasztalatok tanulmányozása és általánosítása;

— társadalmunk helyzetének és a szocialista építés hazai tapasztalatainak folyamatos és gondos elemzése.

Az MSZMP mindezek alapján határozza meg a párt politikáját. Ennek mechanizmusát és érvényesítését a X. kongresszuson a következőképpen foglalták össze: „A párt elvi, politikai állásfoglalásait a különböző területeken dolgozó kommunistákon keresztül, a rájuk kötelező határozatok útján valósítja meg. Az állam és a társadalom intézményeinek önállóságát, hatáskörét a párt tiszteletben tartja és a maga részéről törekszik rendeltetés-

szerű működésüket elősegíteni. A párt elvi, politikai állásfoglalásai alapján az ügyekben a szükséges konkrét intézkedéseket, a megvalósítás módozatait az állami és gazdasági irányító szervek, a társadalmi szervezetek vezető testületei önállóan dolgozzák ki, maguk határoznak, és határozataikért, azok végrehajtásáért a törvényes kötelmek, saját szabályzataik szerint felelősek megbízóiknak, illetve tagságuknak.

A Központi Bizottság és a párt más irányító szervei, amikor csak lehetséges, már a kérdések vizsgálatába, a megoldások módozatainak kidolgozásába bevonják a társadalmi szervezeteket, a vizsgált kérdések legjobb ismerőit, az állami, gazdasági, kulturális szervek embereit, tudósokat, szakembereket, a közvetlenül érdekelt dolgozók széles körét. Az így előkészített döntések tudományosan megalapozottabbak, számításba veszik országunk adottságait és viszonyait, az emberek véleményét. Ez az eljárási mód, a párt vezetésének, irányításának ez a stílusa szocialista rendszerünk demokratizmusának fontos eleme; így biztosítható, hogy a párt állásfoglalását, határozatait a végrehajtásukért felelősek és a tömegek egyaránt magukénak valljják."

b) A párt vezető szerepe érvényesülésének fontos követelménye a politika végrehajtásának megszervezése. A helyes politikai állásfoglalások, döntések csak akkor biztosítják a kívánt eredményt, ha megfelelő módon hajtják azokat végre. A párt vezető szerepének mércéje a politika megvalósulása. Úgy és annyiban érvényesül ez, ahogyan és amennyiben végrehajtják. Ezért a párt vezető szerepének másik oldala, hogy biztosítsa politikája megvalósítását. Ez nagyarányú politikai szervező és nevelő feladatokat jelent.

A párt szervező tevékenysége nem azt jelenti, hogy átveszi az ügyintéző szervek feladatkörét, hanem azt, hogy nagyarányu eszmei, ideológiai nevelő és politikai meggyőző, szervező és ellenőrző munkát végez. Arra törekszik, hogy a dolgozók és a társadalom életében fontos szerepet játszó állami, gazdasági és társadalmi szervek mindennapi munkájukban érvényesítsék a párt politikáját.

Nagyon fontos, hogy a párt eszmei, politikai irányítója és gyakorlati szervezője legyen a tömegek aktivitása kibontakozásának, hatékony bekapcsolódásuknak a közügyek intézésébe.

A párt vezető szerepének megvalósításában jelentős helyet foglal el a kádermunka. Fontos feltétele a párt vezető szerepe hatékony érvényesülésének, hogy a társadalmi élet különböző vezető posztjain olyan emberek legyenek, akik akarják is, képesek is a munkáshatalmat képviselni, a szocialista építés feladatait szervezni. A párt ezért nagy figyelmet fordít a káderek kiválasztására, nevelésére, politikai, szakmai alkalmasságuknak és vezető készségüknek megfelelő munkába állítására. A pártszervezetek fontos feladata, hogy működési területükön a párt káderpolitikai elveit maradéktalanul érvényesítsék. A pártszervek joga, hogy a hatáskörükbe tartozó funkciók betöltése során kezdeményezzék az általuk legjobbnak vélt megoldást. De kezdeményezhetik az alkalmatlannak bizonyult vezetők leváltását is. A pártszerveknek fontos feladatuk a káderek nevelése, munkájuk értékelése, a vezetési stílusukban, magatartásukban levő fogyatékosságok bírálata s nem utolsósorban a megfelelő káderpolitikai szemlélet kialakítása.

c) A párt vezető szerepének fontos eleme a pártellenőrzés. A párt és szervei országosan és helyileg ellenőrzést gyakorolnak a különböző szervek és vezetők munkája felett.

Az ellenőrzés nem a bizalmatlanság kifejeződése. *A jó ellenőrzés nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a gyakorlat megfeleljen az elvi döntéseknek,* a hozott határozatoknak, s a párt politikája hiánytalanul érvényesüljön a munka minden területén — hangsúlyozza pártunk X. kongresszusának határozata.

Az elmúlt években a pártszervek, pártszervezetek erejét túlzottan lekötötte a különböző kérdések elemzése, a határozatok kidolgozása. Ennek következtében nem jutott elegendő erejük sem a hozott döntések végrehajtásának megszervezésére, sem pedig ellenőrzésére. Ebben előbbre kell lépni, mert az ellenőrzés az egyik alapvető eszköze annak, hogy biztosítsuk a párt politikájának következetes megvalósítását. A pártszerveknek és pártszervezeteknek rendszeresen ellenőrizniük, elemezniük és értékelniük kell, hogy működési területük gazdasági, hivatali vagy szakjellegű tevékenységében hogyan érvényesül a párt politikája. Az ellenőrzés tapasztalatainak realizálása, a jó munka elismerése, a fogyatékosságok feltárása, kijavításuk kezdeményezése s szükség esetén a személyes politikai felelősség érvénye-

sítése hatékonyan járul hozzá a párt vezető szerepének megvalósulásához.

A párt vezető szerepe a párt egészének tevékenységén keresztül érvényesül. A pártkongresszus a Központi Bizottság és alsóbb szintű pártszervek és a párttagság bevonásával kidolgozza a párt politikáját, és országos szinten szervezi, ellenőrzi annak megvalósítását.

A területi és üzemi, vállalati, hivatali pártbizottságok, csúcsvezetőségek és alapszervezetek a saját területükön biztosítják a párt politikájának, a felsőbb szervek határozatainak végrehajtását. Hiba volna szerepüket leegyszerűsítve „csak" a végrehajtásban látni. Az említett pártszervek területük felelős politikai vezető szervei, akik a szervezeti szabályzatnak megfelelően önállóan döntenek helyi kérdésekben, határozataik azonban nem lehetnek ellentétesek a felsőbb pártszervek határozataival, a párt politikájával.

A párt vezető szerepének érvényesülésében nagy szerepe van a párttagság aktív tevékenységének és személyes példamutatásának. Különösen nagy szerep hárul ennek során az állami, társadalmi, gazdasági és kulturális életben vezető tisztséget betöltő kommunistákra.

A párt vezető szerepe a gazdaságban

A pártnak és szerveinek tevékenységében igen nagy helyet foglal el a gazdasági természetű kérdésekkel való foglalkozás. Ez érthető, hiszen a politikai döntések mélyen gyökereznek gazdasági viszonyainkban, másfelől a gazdasági intézkedéseknek nagy politikai jelentőségük van, a legszorosabban összefüggnek a politikával. Erre az összefüggésre hívja fel pártunk X. kongresszusán a figyelmet a Központi Bizottság beszámolója, amikor többek között rámutat, hogy: „Aki politikai síkon intézkedik, az számoljon döntéseinek gazdasági hatásával, aki viszont gazdasági kérdésekben dönt, mérlegelje a politikai körülményeket. A közgazdasági szemlélet érvényesítése azonban nem teheti kétségessé azt a marxista—leninista alapelvet, hogy a politika az elsődleges."

A párt vezető szerepe a gazdasági életben a párt gazdaságpo-

litikáján keresztül valósul meg. Az alsóbb szintű pártszervek, a párttagság, valamint a társadalmi és állami szervek bevonásával a párt vezető szervei kidolgozzák a párt gazdaságpolitikáját. A párt gazdaságpolitikája olyan gazdasági tartalmú politikai célkitűzéseket és elvi-politikai jellegű gazdasági döntéseket foglal magában, amelyek a gazdasági fejlődés fő irányát és arányait meghatározzák.

A közép- és alsó szintű pártszervek fő gazdaságpolitikai feladata: biztosítani a párt gazdaságpolitikájának következetes helyi érvényesítését. Ennek során elemzik működési területük gazdasági életének jelenségeit, biztosítják és ellenőrzik, hogy a helyi területfejlesztési-gazdaságfejlesztési koncepcióikban, az állami, társadalmi és gazdasági szervek tevékenységében érvényesüljenek a párt gazdaságpolitikájának elvei.

Nagy feladatuk és felelősségük van a párt vezető szerepének érvényesítésében azoknak a pártszervezeteknek, amelyek az ipari és mezőgazdasági üzemekben, munkahelyen tevékenykednek. Elsődleges feladatuk biztosítani a gazdasági és politikai munka egységét, azt, hogy a gazdasági munka a párt politikája alapján folyjon. A pártszervezeteknek ehhez a legjobb politikai feltételeket kell biztosítaniuk.

Az üzemi pártszervezeteknek úgy kell dolgozniuk, hogy ne gyengítsék, hanem erősítsék a gazdasági vezetők önállóságát és egyszemélyi felelősségét. Az üzemi pártszervezeteknek nem részletkérdésekkel, hanem az üzem életének átfogó társadalmi-politikai jelentőségű kérdéseivel kell foglalkozniuk. A Politikai Bizottság 1972. december 20-i határozata aláhúzza, hogy rendszeresen értékeljék a gazdasági munka eredményeit, a munka szervezettségét és a munkafegyelmet, hogy vizsgálják a termelés gazdaságosságával, az anyagi és erkölcsi ösztönzéssel kapcsolatos tennivalókat. Feladataik közül nagy jelentőségű, hogy részt vesznek az üzem, a termelőszövetkezet távlati fejlesztési koncepciójának, középtávú és éves terveinek kialakításában.

E munka során elő kell segíteniük az egyéni, a csoport- és a népgazdasági érdekek összhangjának megteremtését. Felismerni, feltárni és megoldani az e téren jelentkező ellentmondásokat nem egyszerű feladat. Lehetséges, hogy a pártszervezet megoldásukra saját erejéből nem képes, mert megoldásuk üzemen kívüli viszonyokhoz kapcsolódik, felsőbb szervek intézkedéseit

igényli. Ilyen esetekben az üzemi pártszervezeteknek jelezniük kell felső pártszerveknek azokat az ellentmondásokat, amelyeket a maguk erejéből nem tudnak megoldani. A pártszervezetnek a figyelmét elsősorban az üzemen belül megoldható ellentmondásokra és feladatokra kell fordítania, az üzem belső tartalékainak feltárásában, a termelés korszerűbb szervezésében, a műszaki fejlesztésben levő lehetőségek kiaknázására.

Az üzemi pártszervezetek igen fontos feladata az üzemi demokrácia fejlesztésének elősegítése. Az üzemi demokráciának óriási jelentősége van mind gazdasági, mind politikai és ideológiai szempontból. Az üzemi demokrácia érvényesülése, a dolgozók véleményének, javaslatainak, kritikájának komoly figyelembevétele a legbiztosabb útja annak, hogy a dolgozók jobban magukénak érezzék üzemük gondjait. Az üzemi demokrácia fejlesztésében a pártszervezet mellett nagy feladata és felelőssége van a szakszervezetnek és a gazdasági vezetésnek.

A párt vezető szerepe a társadalom politikai életében

A szocializmust építő társadalomnak sajátos, rá jellemző politikai rendszere van. Enélkül nem lehetne megvalósítani sem a munkásosztály politikai hatalmát, sem pedig a szocializmus eredményes építését.

A szocialista társadalom politikai rendszerében kifejeződnek a társadalmat alkotó osztályok és rétegek politikai viszonyai, mindenekelőtt a munkásosztály vezető szerepe. E politikai viszonyokat megfelelő politikai intézmények és szervezetek is kifejezik. Így a politikai szervezetek és intézmények oldaláról nézve a szocialista társadalom politikai rendszerének alkotó elemei a következők:

— *a marxista—leninista párt;*

— a munkásosztály politikai hatalmát kifejező *szocialista államhatalom,* az állami szervek és intézmények rendszerével;

— a szocializmus építésének talaján álló *tömegszervezetek, tömegmozgalmak és más társadalmi szervezetek.*

A szocialista állam helyével, szerepével kapcsolatos kérdéseket önálló fejezetben tárgyaljuk, ezért itt csak a tömegszerveze-

tek, tömegmozgalmak szerepével és pártirányításukkal foglalkozunk.

A tömegszervezetek és tömegmozgalmak fontos helyet foglalnak el politikai életünkben. Létük társadalmi szükségleteket elégít ki. Alapjában kettős irányú funkciójuk van. Egyrészt a bennük tömörült dolgozók sajátos érdekvédelmét és érdekképviseletét valósítják meg, másrészt a párt politikájának alapján állva ezt sajátos arculatuknak megfelelően közvetítik az általuk tömörített dolgozókhoz. A tömegszervezetek és tömegmozgalmak fontos funkciója tehát, hogy szocialista szellemben nevelje dolgozóikat és mozgósítsák őket a szocialista építés feladatainak megvalósítására.

Nagyon jelentős szerepet játszanak a tömegszervezetek és tömegmozgalmak a társadalomban levő ellentmondások feltárásában. Azáltal, hogy meghatározott társadalmi rétegek — például ifjúság, nők, bérből és fizetésből élők stb. — sajátos érdekeit fejezik ki, jól érzékelik és felszínre hozzák az érdekösszeütközéseket. Az általuk tömörített dolgozók érdekeinek képviseletével, a társadalmi ellentmondások jelzésével, javaslataikkal jelentős hatással vannak a párt politikájának alakulására.

A társadalom politikai intézményei és szervezetei a párt irányításával fejtik ki működésüket. A pártirányítás biztosítja a politikai rendszer egyes elemeinek összehangolt, célirányos tevékenységét. A párt-, az állami és társadalmi szervezetek között munkamegosztás van. Ez nem a vezetés megosztását jelenti, hanem az állami szervek, tömegszervezetek és tömegmozgalmak rendeltetésszerű, koordinált munkáját.

Az állami szervek és tömegszervezetek pártirányítása eszmei-politikai irányítást jelent. A párt politikájával, az általa kitűzött célok helyességével, az állami szervekben és tömegszervezetekben kifejtett politikai tevékenységével valósítja meg vezető szerepét. A pártirányítás számol az állami szervek, tömegszervezetek és társadalmi szervezetek szervezeti önállóságával. Ennek megfelelően *a pártirányítás közvetett.* Ez azt jelenti, hogy a párthatározatok nem az állami szervekre, tömegszervezetekre — mint szervekre vagy szervezetekre —, hanem az ott dolgozó kommunistákra kötelezőek. Kivételt képez ez alól a KISZ és a Munkásőrség, melyek a párt és szervei közvetlen irányítása alatt állnak. A pártirányítást minden szinten testületek valósít-

ják meg, de a gyakorlati realizálásban nagyon fontos szerepük van az állami szervekben és tömegszervezetekben dolgozó kommunistáknak, különösen a kommunista vezetőknek.

A párt vezető szerepe a társadalom politikai életében nemcsak a politikai intézmények vonatkozásában jut kifejezésre, hanem a pártnak különböző osztályokhoz, rétegekhez való kapcsolatában is. A párt nagy figyelmet fordít arra, hogy a munkásosztály köré tömörítse a társadalom valamennyi dolgozó osztályát, rétegét. Ezt fejezi ki szövetségi politikája, mely arra irányul, hogy a szocialista nemzeti egység erősítésével mindjobban bevonja a dolgozókat szocialista építőmunkánkba.

A párt vezető szerepe az ideológiai élet területén

Ideológiai életünkben a párt vezető szerepét *a marxizmus—leninizmus eszméinek hegemón szerepe fejezi ki.* A marxizmus—leninizmus eszméinek befolyása állandóan növekszik, s ezen az alapon fejlődik társadalmunk világnézeti, eszmei egysége. Egyre nagyobb tömegek teszik magukévá eszméinket. Ideológiai munkánk azonban nem merül ki eszméink terjesztésében. A párt csak úgy töltheti be az ideológiai viszonyok terén vezető szerepét, ha *alkotóan alkalmazza a marxizmus—leninizmus tudományos elméletét* viszonyainkra, ha valóságfeltáró funkciója során képes építőmunkánk megoldást váró kérdéseire helyes marxista választ adni. Az ideológiai munka e területének igen nagy jelentősége van, mert ez a politikai gyakorlat elméleti alapja. Elősegíti a napirenden levő feladatok helyes megvalósítását, biztosabbá teszi az eligazodást korunk bonyolult kérdései között.

A párt ideológiai munkájának szerves része *a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme.* Ez harcot jelent a különböző reakciós, burzsoá nézetekkel szemben. De harcot jelent ideológiánk és politikánk jobboldali revizionista vagy „baloldali", álforradalmi eltorzítása ellen is. Ha nem is nagy számban, de megtalálhatók társadalmunkban e nézetek megnyilvánulásai. Vannak, akik lekicsinylik népünk építő munkájának eredményeit és mértéktelenül felnagyítják társadalmi életünk nehézségeit vagy egyes negatív kísérő jelenségeit. Mások viszont a népünk

életszínvonalának emelésére irányuló erőfeszítéseinket a szocializmus útjáról való letérésnek minősítik, társadalmunk elpolgáriasodásáról beszélnek. Az e nézetek elleni ideológiai harc, az antimarxista tendenciák következetes és egyértelmű marxista kritikája fontos feltétele a párt vezető szerepe érvényesülésének. Az ideológiai harcban, a párt kulturális és tudománypolitikájának megvalósításában fontos feladataik vannak a különböző kulturális és tudományos intézményekben, alkotó műhelyekben dolgozó kommunistáknak és pártszervezeteknek. Az előttünk álló feladatok azonban még inkább fokozzák a velük szemben támasztott követelményeket. Tovább kell növelni szerepüket az alkotó műhelyek társadalmi-ideológiai felelősségének érvényesülésében.

A párt ideológiai munkájának fontos területe a szocialista közfelfogás, a szocialista erkölcsi normák érvényesüléséért folyó munka. Erősíteni a dolgozók elkötelezettségét a szocializmus iránt, fokozni felelősségüket és részvételüket a közügyek intézésében, tudatosítani az egyén által végzett munka és az össztársadalmi érdek közötti kapcsolatot — minden pártszervezet fontos feladata. A dolgozók szocialista tudatosságát csak úgy tudjuk erősíteni, ha küzdünk a tudatukban még meglevő polgári, kispolgári maradványok ellen. Ennek követelményét csak fokozza, hogy e tudati, szemléleti maradványok átmenetileg felerősödhetnek, átmeneti viszonyaink között újra is termelődhetnek. Ha nem folyik határozott ideológiai és politikai küzdelem az olyan káros jelenségekkel szemben, mint önzés, individualizmus, anyagiasság, akkor ezek megnyilvánulása szaporodik, gátolva közfelfogásunk, erkölcsi normáink szocialista elemeinek térhódítását.

3. A pártegység és munkastílus néhány kérdése. A párt és a tömegek kapcsolata

A pártegységről

A párt vezető szerepe megvalósulásának színvonala szorosan összefügg a párt belső helyzetével. Vezető szerepét a párt csak úgy tudja hatékonyan érvényesíteni, ha soraiban egység van, ha a kommunisták százezrei egységesen lépnek fel. Ha a pártban nincs egység, nem képes társadalmi funkciójának hatékony betöltésére. Az elmondottakból következik, hogy a pártegység nem öncélú, nem önmagáért van, hanem azt szolgálja, hogy a párt minél alkalmasabb legyen feladatai ellátására.

A pártegység összetett fogalom, amely ideológiai, politikai, szervezeti téren és a párttagság gyakorlati cselekvésében jut kifejezésre.

A pártegységet nem szabad úgy felfogni, hogy ha egyszer megteremtettük, akkor e téren feladatainkat meg is oldottuk. A pártegységet minden új helyzetben, minden új kérdés kapcsán ismétlődően ki kell alakítani. *A pártegység nem olyan követelményt jelent, hogy az MSZMP több mint 700 000 tagja minden kérdést a legkisebb részletekben is azonosan ítéljen meg. Az egységnek az alapvető kérdésekben kell mindenekelőtt megnyilvánulnia.*

A párt összetételében tükröződik társadalmunk szociális tagozódása. Az egyes párttagok osztályhelyzete, munka- és életkörülményei, általános és politikai műveltsége a pártban oly módon is megnyilvánul, hogy a párttagok az alapvető érdekek egysége mellett számos részérdek és sajátos nézőpont hordozói. Ebből következik, hogy a különböző kérdések megítélésében a vélemények eltérnek. A pártegységet azonban ettől nem szabad félteni. A valóságos egység nem azáltal jön létre, hogy az eltérő véleményeket nem engedjük felszínre kerülni, nem beszélünk róluk. Az egység a különböző vélemények sokoldalú vitája alapján, az érvek meggyőző hatására, a helytelen nézetek leküzdése

során alakul ki. *A vitát és az egységet nem szabad tehát egymással szembeállítani,* mert a vita nem öncél, hanem az egység megteremtésének eszköze s a pártdemokrácia egyik legfontosabb megnyilvánulása.

A pártban azonban nem akármilyen vitára van szükség. A vitának a pártélet lenini elveivel összhangban levőnek, pártszerűnek kell lennie. A vita szabadsága nem vezethet a frakciók létjogosultságának elismerésére, frakciók megtűrésére. A vita nem változtathatja a pártot vitaklubbá, mert ezzel a pártot egységesen cselekvő szervezet helyett cselekvőképtelenné tenné. Ebből következik, hogy a vitának a döntések előtt van helye, s a határozat meghozatala után nem újabb vitatkozás, hanem a végrehajtás következik, s a vitában elfoglalt álláspontól függetlenül minden párttagnak a már meghozott döntésekhez kell igazodnia, azokat kell képviselnie, azok végrehajtásán kell dolgoznia.

A vitás kérdések szavazás útján való eldöntése a pártszervezet egységes cselekvését hivatott biztosítani. A szervezeti szabályzat lehetővé teszi, hogy amennyiben a párttag a meghozott döntéssel nem ért egyet, különvéleményét fenntartsa, s azt felsőbb szervek tudomására hozza. A határozatot természetesen ettől függetlenül köteles végrehajtani.

A vitának pártszerűnek kell lennie. Ez azt jelenti, hogy a vitának pártfórumokon, taggyűléseken, pártszervek ülésein van helye, és a pártra tartozó kérdéseket nem baráti körben vagy folyosón vitatgatjuk. A pártszerű vita a párt eszméinek és politikájának talaján áll, tárgyilagos, nem szubjektív személyeskedés, hanem a helyes álláspont kialakításának szándéka vezérli.

A vita természetesen kritikai elemeket is magába foglal. Érintheti funkciójára való tekintet nélkül bármely párttag munkájának, magatartásának fogyatékosságait. A pártszerű bírálattól azonban idegen az intrika, a személyeskedés. Ezek jelentkezése ellen határozottan fel kell lépni.

A párt munkastílusának néhány kérdése

A párt vezető szerepének hatékony érvényesülése csak helyes munkastílus mellett érhető el. A párt munkastílusa nem egyszer s mindenkorra adott. A politika megvalósításának legjobban

megfelelő munkaformák, munkamódszerek is állandóan változnak. A munkastílusnak alkalmazkodnia kell a változó körülményekhez s a párt politikájának fejlődéséhez. *A munkastílussal szemben minden időben az a fő követelmény, hogy elveiben, módszereiben és eszközeiben összhangban legyen a párt céljaival, a szocializmus eszméivel.*

A párt politikája és munkastílusa szoros kapcsolatban van egymással. Helyes munkastílus csak helyes politika alapján jöhet létre. A helyes politika alapján azonban állandóan keresni kell az adott viszonyoknak legmegfelelőbb munkaformákat.

A párt munkastílusa szorosan kapcsolódik a pártélet lenini elveihez és normáihoz. A demokratikus centralizmus, a kollektív vezetés és egyszemélyi felelősség lenini elvei meghatározóak a párt munkastílusára is. Lenin nagy figyelmet fordított a párt munkastílusának állandó fejlesztésére. Nevéhez fűződik a kommunista munkastílus legfontosabb vonásainak kimunkálása.

Az MSZMP munkastílusának jellemző vonása *az elmélet és a gyakorlat egysége.* A hazai és nemzetközi munkásmozgalom számos tapasztalata tanúskodik arról, hogy a kommunista pártok tevékenysége akkor eredményes, ha gyakorlati tevékenységük egységben van a marxizmus—leninizmus eszméivel, és súlyos hibákra vezet, ha ez az egység hiányzik, ha letérnek a marxizmus—leninizmus elvi talajáról. A marxizmus—leninizmus nem dogmák gyűjteménye, hanem élő, fejlődő elmélet, a cselekvés vezérfonala, amelyet a különböző helyzetekben alkotóan kell alkalmazni.

Az élmélet és gyakorlat egységéhez szorosan kapcsolódik pártunk munkastílusának másik jellegzetes vonása: *a kétfrontos harc.* A kétfrontos harcban kifejeződik a marxizmus—leninizmus eszmei tisztaságáért és a párt politikájának torzításmentes végrehajtásáért folyó harc. Küzdelem minden olyan jelenség ellen, mely eszméinket, politikánkat revizionista vagy szektás, dogmatikus irányba torzítaná el.

Az elmélet és gyakorlat egysége jut kifejeződésre a *szó és a tett egységében is.* Pártunk mindig nagy súlyt helyezett arra, hogy politikája a marxizmus—leninizmus elvein, gyakorlati tevékenysége pedig politikáján alapuljon, annak megvalósítására irányuljon. Pártunk erejének egyik forrása, hogy mindig szilárdan tartotta magát ehhez. Nem ígérget, nem kelt az emberek-

ben illúziókat, őszintén szól a nehéz vagy népszerűtlen kérdésekről is.

A szó és a tett egységének az egyes kommunisták munkájában és magatartásában is meg kell nyilvánulnia. Kevés hitele van annak, aki a gyakorlatban mást tesz, mint amit mond, népünk képletes kifejezésével szólva, „aki vizet prédikál és bort iszik".

A párt munkastílusának igen lényeges jegye, hogy *mindig a valóságos helyzetből indul ki,* hogy messzemenően számol az objektív realitásokkal, s olyan célokat tűz ki, melyek jól szervezett munkával megvalósíthatók. Politikánk és gyakorlati tevékenységünk nem alapulhat szubjektív elképzeléseken, megalapozatlan óhajokon. Nagyon komoly hibákra vezethet, ha nem számolunk a realitásokkal, még ha azok a legkellemetlenebbek is. Ez arra kötelez bennünket, hogy a megoldandó kérdéseket tudományos igénnyel elemezzük, a meglevő helyzetet mélyen tárjuk fel. Ez többek között azt jelenti, hogy nemcsak a kedvező jelenségeket, elképzeléseket alátámasztó tényeket vesszük figyelembe, hanem gondosan mérlegeljük a kedvezőtlen tendenciákat is, hogy olyannak fogjuk fel a valóságot, amilyen. Csak így tárhatjuk fel a belső összefüggéseket, a meghatározó okokat, csak így vonhatunk le helyes következtetéseket és tűzhetünk ki reális célokat.

A párt munkastílusának alkotóeleme a *döntő láncszemről* szóló lenini tanítás gyakorlati alkalmazása. A politikai munka feladatai összetettek, az egyes feladatok között gyakran rejtett oksági viszony áll fenn. A döntő láncszem azt a feladatot állítja a munka előterébe, melynek megoldása a többi feladat egész sorában is megkönnyíti vagy magával vonja a megoldást. Ennek az elvnek az alkalmazása tehát megóvja a pártszervezeteket attól, hogy elaprózódjanak a megoldandó feladatok tömegében, s azt állítja előtérbe, aminek megoldása kiemelkedő fontosságú, mert mintegy előfeltételét képezi más feladatok megoldásának.

A párt munkastílusának fontos jellemzője *az operativitás, a gyakorlatiasság.* Ez nem azonos a prakticizmussal, és nem azonos azzal a hibás gyakorlattal, hogy a pártszervezetek más szervek kezéből kiveszik az ott folyó munka operatív vezetését. Az operativitás azt jelenti, hogy a munkában a magas fokú eszmeiséget párosítjuk a megvalósításban a gyakorlatiassággal, a forra-

dalmi lendülettel, hogy a pártszervezetek nemcsak észlelik és jelzik a problémákat, hanem azokat hatáskörük és lehetőségeik keretein belül meg is oldják. Azt jelenti, hogy nemesak beszélünk kérdésekről, hanem a pártszervek ezekben döntenek, és a döntések realizálását, gyakorlati megvalósítását is megoldják. Az operativitás és gyakorlatiasság arra irányul, hogy a kitűzött célokat a leghatékonyabban valósítsuk meg. Ennek feltétele, hogy a politikai gyakorlatban magas fokon elégítsük ki a politikai hozzáértés és szakszerűség követelményét. Az operativitáshoz és gyakorlatiassághoz a pártmunka olyan vonásai is kapcsolódnak, mint a politikai bátorság, az önállóság és kezdeményezőkészség.

A párt kapcsolata a tömegekkel

A párt tevékenysége elválaszthatatlan a munkásosztály, a dolgozók mindennapi munkájától. A párt által folytatott politika nem öncélú, hanem egész népünk felemelkedését szolgálja. *A szocializmus felépítése csak a dolgozók közös munkája eredményeként érhető el.* A párt által kitűzött célok annál hatékonyabban valósulnak meg, minél jobban megértik, elfogadják a dolgozók és tudatosan dolgoznak annak érdekében. A párt munkastílusának ezért is alapvető vonása és követelménye erősíteni a párt kapcsolatát a tömegekkel.

A párt és a tömegek kapcsolatát *a kölcsönös bizalomnak* kell jellemeznie. A párt nemcsak vezeti a tömegeket, hanem tanul is tőlük. Állandóan tanulmányozza politikai hangulatukat, törekvéseiket, tapasztalataikat. *A párt és szervei az egyes kérdések eldöntése előtt komolyan mérlegelik a dolgozók észrevételeit és javaslatait.*

A dolgozókhoz fűződő kapcsolatokból következik munkastílusának az a fontos vonása, hogy a tömegek között végzett munkában a párt a fő eszköznek *a politikai meggyőzést tekinti. Nem parancsolgatással, utasításokkal,* hanem céljaink indítékainak és értelmének megmagyarázásával vonjuk be a dolgozókat politikánk megvalósításába. Eközben választ adunk kérdéseikre, kételyeikre, elgondolásaikra. A párt rendszeresen tájékoztatja a dolgozókat politikájáról, az egyes kérdésekben kialakított állásfoglalásáról. Hasonló módon a pártszervezetek is informálják a

pártonkívülieket helyi kérdésekben hozott döntéseikről, szervezik és bevonják őket a megvalósítás munkájába.

A tömegekkel való kapcsolatban a pártszervek által megvalósított közvetlen kapcsolat mellett jelentős szerepük van a tömegszervezeteknek, amelyek szintén összekapcsolják a pártot a dolgozókkal.

A tömegszervezetek tapasztalataiban, javaslataiban a dolgozók vagy egyes dolgozói csoportok véleménye összegeződik. Ezért figyelemmel kell tanulmányozni azokat. Másrészt elő kell segíteni a tömegszervezetek rendeltetésszerű működését, azt, hogy az általuk képviselt dolgozókat jobban bevonják a közügyekbe.

A pártszervezeteknek tudatosan építeni, erősíteni kell a munkahelyük, lakóhelyük dolgozóival való kapcsolatukat. Ennek során komoly figyelmet kell fordítani a hozzájuk forduló pártonkívüliekkel való foglalkozásra. Az emberek gondjaival, problémáival való törődésnek politikai jelentősége van.

A párt tömegkapcsolatainak erősítésében nagy felelősségük van az egyes párttagoknak. Az ő példájuk, magatartásuk, párton kívüli dolgozótársaikkal való emberi kapcsolataik nagy jelentőségűek. A párttagok nap mint nap megújuló kapcsolatot valósítanak meg a párt és a tömegek között.

Tizedik fejezet

A szocialista tudat és világnézet formálásának feladatai

1. A szocialista kulturális forradalom

A szocialista kulturális forradalom megvalósításához meghatározott politikai és gazdasági előfeltételek szükségesek: a proletariátus diktatúrájának, a szocialista tulajdonviszonyoknak, az új kultúra anyagi bázisának a megteremtése.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai a kultúrát úgy tekintették, mint a társadalom forradalmi átépítésének elengedhetetlen eszközét és egyben feltételét. A kulturális forradalom olyan folyamat — húzza alá Lenin —, amelyben gyökeres fordulat megy végbe az emberek életmódjában, szellemi életében, szokásaiban, ízlésében és általában egész életfelfogásában és magatartásában. Ez hosszabb társadalmi változás, mivel az emberek tudata nem változik meg egyik napról a másikra.

A kulturális forradalom lényege

A szocializmusban lezajló kulturális forradalomnak a lényege:

— a tudomány, a technika, a művészetek eredményeinek a társadalom valamennyi rétege által történő széles körű elsajátítása;

— a dolgozók kommunista szellemben való nevelése, az új

ember formálódásának, a nép szellemi arculatának átalakulása a szó legátfogóbb értelmében.

Ebben a folyamatban kibontakozik a nép, a dolgozók kulturális öntevékenysége, személyiségük alkotó vonásai sokoldalúan fejlődhetnek és átalakulhatnak. „A forradalom... nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet más módon megdönteni, hanem azért is, mert a megdöntő osztály csak forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza nyakáról a múlt minden szennyét és képessé váljék a társadalom új megalapozására" — hangsúlyozták Marx és Engels.

A kulturális forradalom kettős folyamat: egyrészt *a volt kizsákmányolók kulturális monopóliumának megszüntetése,* a kultúra területén is az egyenlő lehetőségek megteremtése; másrészt a tartalmában is *új, szocialista kultúra megteremtése.* Nemcsak arról van szó tehát, hogy a munkások és parasztok százezrei és milliói tanulnak, művelődnek, hanem arról is, hogy új tartalmú kultúrát sajátítanak el. Ennek a kultúrának az *alapvető ideológiai tartalma a marxizmus—leninizmus,* a kommunista ideológia. Ezért a szocialista kultúrától eszmeileg idegen a nacionalizmus, a nemzeti korlátozottság minden változata. Az internacionalizmus, a magas színvonalú pártosság és népiség, az aktív, forradalmi humanizmus, a harcos materializmus és ateizmus, a következetes kollektivizmus — a szocialista kultúra jellemző vonásai.

Ugyancsak a marxizmus—leninizmus elméleti tartalmából következik, hogy ez a kultúra nem áll idegenül szemben a gyakorlattal, nem zárkózik be arisztokratikusan valamiféle elefántcsonttoronyba a társadalom gyakorlati harcai, küzdelmei elől. Tudatosan vállalja azt a szerepet, amelyet az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei így fogalmaznak meg: *„...a szocialista kultúrának az a szerepe, hogy alkotásaival, a tudomány és a művészet eszközeivel segítse a szocialista építés feladatainak megoldását".*

De ugyanígy nem idegen ez az új tartalom az emberi gondolkodás folyamán eddig felhalmozott értékekkel szemben sem. A szocialista kultúra megteremtése nem azt jelenti, hogy a kultúra terén mindent elölről kell kezdeni. *A szocialista kultúra a múlt minden értékes hagyományának örököse és egyben továbbfejlesztője.* „Megőrzi és magába foglalja mindazt a haladó

kulturális kincset, amelyet évszázadok fejlődése saját nemzeti alkotásokban és más nemzetektől átvett értékekben felhalmozott, és azok legjobb eredményeit is felhasználva, a szocialista eszmeiségtől áthatva, magasabb szinten valósítja meg a népiesség, a nemzeti jelleg és humanizmus szintézisét" — olvashatjuk ugyanott.

Az új kultúra megteremtése a nép mind szélesebb rétegeinek aktív, tudatos, szervezett közreműködésével történik. Mint a művelődéspolitikai irányelvek megállapítják: „A szocialista kultúrát a párt irányításával a népi demokratikus állam szervezett erejére, kulturális intézményeire támaszkodva, maguk a dolgozó tömegek hozzák létre." A tömeges tudatos kulturális tevékenység egyrészt feltételezi a szocialista demokratizmus fejlődését, másrészt maga is hozzájárul ahhoz, hogy a szocialista társadalmi öntevékenység gyorsabban fejlődjék.

A szocialista kulturális forradalom a proletariátus hatalmának létrejöttével kezdődik el és mindaddig tart, amíg be nem fejeződik az osztály nélküli, kommunista társadalomba való átmenet.

A kultúrforradalom feladatai

A kulturális forradalom során igen sok, rendkívül bonyolult feladatot kell megoldani. E feladatok *egész társadalomátalakító tevékenységünk részét alkotják,* megoldásuk a gazdasági építéssel, a társadalmi-szociális viszonyokkal, a politikai feltételekkel szoros kölcsönhatásban van.

A kulturális forradalom legfőbb feladatai:

— *biztosítani a szocialista eszmék, a szocialista gondolkodásmód győzelmét a társadalom egész életében,* fokozatosan átalakítani az egész nép tudatát a marxista—leninista világnézet szellemében, tudatosítani szocialista viszonyainkat és társadalmi fejlődésünk ebből fakadó perspektíváját. Az egész nép tudati színvonalát olyan mértékben kell emelni, hogy a dolgozó tömegek a szocializmus építésének *tudatos és cselekvő résztvevői* legyenek, s kultúrateremtő szerepük a kulturális öntevékenység különböző formáiban kibontakozhassék;

— ki kell nevelni az *új, szocialista értelmiséget,* amely szilárdan áll a marxizmus—leninizmus talaján és képes annak szellemében alkotni, dolgozni;

— egyidejűleg ki kell építeni a különböző kulturális intézmények és szervezetek rendszerét; illetve a meglevőket át kell formálni a szocialista kulturális forradalom szükségleteinek megfelelően;

— a szocialista kulturális forradalomban kell megteremteni az *új, szocialista tudományt, irodalmat és művészeteket,* amelyek nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az emberek gondolat- és érzelemvilágának átalakításában.

A fejlődés eme folyamatának feltétele, hogy *a kultúra kincsei, alkotásai hozzáférhetők legyenek a legszélesebb dolgozó tömegek számára.*

A kulturális forradalom folyamatában valósul meg, *hogy a társadalom tagjai mind magasabb szintű általános műveltségre, tudományos világképre és világnézetre, társadalom- és természetszemléletre, esztétikai és erkölcsi kultúrára, valamint széles körű szakmai ismeretekre tegyenek szert,* s képesek legyenek az elsajátított kulturális ismereteket életük problémái, társadalmunk fejlődése menetében alkotóan alkalmazni is.

A kulturális forradalom tehát szervesen beépül abba a folyamatba, amelynek során átalakul az emberek egész életmódja.

A kulturális forradalom eredményeként új, alapvonásaiban egységes, tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra jön létre.

2. A szocialista erkölcs kérdései

A társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése objektív alapot teremt ugyan a gondolkodás, a tudat átalakulásához, de nem vezet el ehhez automatikusan, megfelelő ideológiai ráhatás nélkül. Széles körű tudatos tevékenységet igényel a szocialista tudat kialakítása. Ezért az MSZMP X. kongresszusa nagy figyelmet fordított a szocialista közgondolkodás és életmód fejlesztésével kapcsolatos feladatokra. E feladatok közül is különös jelentősége van a szocialista erkölcs, világnézet kialakításának, a különböző kispolgári felfogások és tudománytalan nézetek leküzdését szolgáló ideológiai harcnak.

Az erkölcsöt a maga történelmi fejlődésében vizsgálva azt látjuk, hogy az erkölcs történelmi koronként, a társadalmi-gazdasági alakulatok megváltozásával együtt *változott.* De egy-egy társadalmi formáción belül is különbség van az egyes embercsoportok erkölcse között. Ahogyan az osztálytársadalmakban antagonisztikusan ellentétesek az egyes osztályok érdekei, ennek megfelelően egymással ellentétes erkölcsi gyakorlat és felfogás is jellemzi a szemben álló osztályokat. Így például a kapitalista társadalomban a sztrájktörést a munkások árulásnak, a tőkések bátor és jutalmazandó tettnek tekintik stb.

Ennek és az ehhez hasonló jelenségeknek az a magyarázata, hogy az *erkölcs szoros összefüggésben van az osztályérdekekkel.* Eddig minden erkölcs — kivéve az őstársadalom erkölcsét — osztályerkölcsként valósult meg a történelemben. Az egyes ember magatartását és erkölcsi tudatát végső soron osztálya érdekei határozzák meg és az, hogy milyen mértékben ismerte fel és tette magáévá osztálya érdekeit.

Az erkölcsi tudat a sajátos osztályérdekeknek megfelelő értékeket és magatartási módokat „jónak", „erkölcsösnek" minősíti, a meghatározott osztályérdekekkel ellenkező erkölcsi értékeket pedig „rosszaknak", „erkölcsteleneknek". Az erkölcsnek ez az állandó társadalmi minősítése hatással van a közösséghez (osztályhoz) tartozó egyének erkölcsi felfogására, akik általában saját és mások magatartását is az így elsajátított elvek, szokások és normák alapján ítélik meg. Az uralkodó erkölcs azonban általában az uralkodó osztályok erkölcse. Olyankor, amikor az uralkodó és az alávetett osztályok között nincs éles társadalmi ellentét, gyakran előfordul, hogy az uralkodó osztályok saját érdeküket az általános érdekekkel azonosítják, s ezt az elnyomottak is mint általánosan érvényes erkölcsöt fogadják el. A társadalmi ellentétek éleződésével viszont együtt jár az uralkodó erkölcsnek mint az uralkodó osztályok erkölcsének lelepleződése, az elnyomottak erkölcsi öntudatának kialakulása is.

A marxizmus—leninizmus az erkölcsben a társadalmi lét tudatosulásának egyik formáját látja, az erkölcs forrásának a társadalmi valóságot tekinti, az erkölcsöt a társadalom anyagi feltételeiből származtatja. Az erkölcs tudományos, marxista értel-

mezése elvet minden olyan nézetet, amely az erkölcsöt változatlannak, természetfölötti hatalom által meghatározottnak tartja. Azok az elemi erkölcsi szabályok, amelyek az emberi együttélés alapvető követelményeit fejezik ki, s amelyeket az osztálytársadalmak világában minden vallási rendszer isteneitől származtatott („ne ölj!", „ne lopj!"), maguk is ellentétesen voltak értelmezhetők az ellentétes érdekeknek megfelelően. Ennek viszont többek között olyan következménye is volt, hogy *mint általános normák* nem is érvényesülhettek: megmaradt az erkölcsi követelmények és a rút valóság közti kiáltó ellentmondás, amit Lenin az osztálytársadalom egyik legvisszataszítóbb vonásának nevezett.

Az *erkölcsi tudat* egyik fontos sajátossága az, hogy a jog intézményes eszközeivel szemben itt az emberek közötti valóságos társadalmi kapcsolatokat az erkölcsi elvek, normák *a közvélemény* által szentesített követelmények és tiltások formájában jónak vagy rossznak értékelve tükrözik vissza. *Az erkölcsi tudat az emberi cselekvés és magatartás társadalmi ösztönzésének, irányításának és értékelésének fontos módja, amely az egyén egész magatartását az adott közösség érdekeinek megfelelően szabályozza.* Az egyén magatartásának ebben a szabályozásában döntő szerepet játszik a társadalmi, illetve osztályközvélemény ereje, amely az erkölcsi elismerés vagy elítélés eszközével őrködik az érdekeinek megfelelő szabályok megtartásán.

Az erkölcs fogalma azonban szélesebb az erkölcsi tudat fogalmánál. Szélesebb értelemben az erkölcs magában foglalja az erkölcsi szokásokat, magatartásmódokat, az *erkölcsi gyakorlatot* is. Az erkölcsi követelmények a társadalmi lét változása következtében előbb-utóbb szokásokká alakulnak át. Ez a magyarázata annak is, hogy az új, szocialista erkölcs kialakulása és meggyökereztetése az elvek és követelmények ismeretében nem azonnal valósul meg. Ezek az elvek csak a régi, meggyökeresedett szokások és nézetek leküzdésével, az erkölcsi gyakorlatban, az emberek magatartásában megvalósítva vezetnek el a szocialista erkölcs tényleges kialakulásához.

A szocialista erkölcs kialakulása

A hatalom meghódításáért harcoló *proletariátus már a szocialista forradalom győzelme előtt, az elnyomás ellen folytatott harca során kialakít olyan erkölcsi magatartásformákat, elveket és normákat, amelyek kiindulópontjait képezik az épülő szocialista társadalom új erkölcsének.* A tőke elleni harcban kikovácsolódó összefogás eredményeként létrejön a munkásszolidaritás s annak tudatos felismerése, hogy szervezettség és a marxista—leninista ideológia alapján álló párt nélkül a munkásosztály harca nem vezethet győzelemre. Kialakul a munkások nemzetközi összefogásának szükségességét eszmei formában kifejező proletár internacionalizmus. A nagyüzemekben folyó munka szervezettsége és fegyelme, a munkában való egymásrautaltság létrehozza a szocialista munkaerkölcs sok elemét is.

A politikai hatalom kivívása, a tőkés magántulajdon megszüntetése, a szocialista termelési viszonyok megteremtése hozza csak létre a szocialista erkölcs kifejlődésének széles körű térhódítása lehetőségét. A szocializmus építését a kapitalizmus által formált, nagy többségükben még nem szocialista erkölcsi tudattal és magatartással rendelkező emberek kezdik el. *Maga a szocialista építőmunka, az új társadalom megteremtéséért folyó harc az, amely nemcsak a szocialista társadalmi viszonyokat, hanem ezekkel együtt az őket létrehozó szocialista embereket is kiformálja.* Ebben a történelmi folyamatban az emberek nemcsak külső környezetüket, hanem önmagukat is megváltoztatják.

A szocialista erkölcs jellemző vonásai

A *szocialista erkölcs* a munkásosztály, az egész dolgozó nép érdekeit fejezi ki. Olyan erkölcsi normákat fejez ki, olyan tevékenységre ösztönöz, amely *az egész dolgozó nép objektív érdekeinek érvényesülését segíti elő, és ugyanakkor az egyén boldogulását is előmozdítja.*

A szocialista erkölcs *nem képmutató erkölcs,* mint a kizsákmányoló uralkodó osztályok erkölcse volt. Azoknak a tényleges problémáknak a megoldását kívánja előmozdítani, amelyektől a szabadság és a társadalmi egyenlőség kibontakozása valóban

függ. Szilárd, de nem megvalósíthatatlan követelményeket támaszt az emberekkel szemben, s éppen ezért elítéli azoknak az erkölcsét, akik vizet prédikálnak és bort isznak, igényli a szó és a tett egységét.

A szocialista erkölcs nem ismeri el, hogy elvileg más követelmények vonatkoznak *a magánéletre, mint a közéletre.* Azáltal, hogy a szocialista társadalomban a közösség munkáját és cselekvését az egyének összességének érdekében szervezik meg, hogy a szocialista társadalomban a munka célja az egyének összességéről való gondoskodás, létrejönnek annak a feltételei, hogy az egyének — személyes tapasztalataik alapján és mivel maguk is részt vesznek sorsuk formálásában — egyre többen személyes ügyüknek tekintsék a társadalom ügyét. A termelési eszközök társadalmi tulajdona lehetővé teszi, hogy megszűnjék az ellentét egyén és társadalom, magánélet és közélet között, a közélet gondjai és örömei a magánélet részévé lehetnek, s megfordítva: a közösség nem közömbös a család, a személyes élet örömei, gondjai iránt. Ez az alapja annak, hogy a magánélet és a közélet erkölcse fokozatosan közeledjék egymáshoz, hogy a családi, a munkahelyi magatartást és a politikai tevékenységet egyaránt mindinkább szocialista erkölcsi elvek motiválják.

A szocialista erkölcs tömegméretű elterjedésének feltétele és szükségszerű velejárója a szocialista és a nem-szocialista erkölcsi eszmék, elvek és nézetek, a szocialista és nem-szocialista erkölcsi közvélemény harca. A társadalom életéből fokozatosan kiszorulnak, elvesztik hatásukat a különféle régi, nem-szocialista tartalmú erkölcsi elvek és nézetek, helyüket egyre szélesebb körben a kialakuló szocialista életmód követelményei foglalják el.

E régi nézetek közül ma még jelentős tömeghatással rendelkeznek a kispolgári erkölcs maradványai, amelyek sokszor a vallási erkölcs formájában élnek tovább. A kispolgári erkölcs különböző formáit főleg a régi szokások és beidegződések, a hagyományok táplálják. Fennmaradásukban szerepet játszanak köz- és magánéletünk visszásságai, a szocializmus átmeneti jellegéből adódó ellentmondások és fogyatékosságok is, amelyek megszüntetése hosszú történelmi folyamat feladata.

A szocializmus teljes felépítése csak tettekkel, a gazdaság, a politika és az ideológia területén folyó gyakorlati építőmunká-

val, a szocializmussal szemben álló tendenciák tényleges leküzdésével lehetséges. A szocialista erkölcs alapkövetelménye sem pusztán a szocialista elvekkel és perspektívákkal való egyetértés. *A szocialista erkölcs megvalósításának kritériuma a belső meggyőződés alapján vállalt munka és harc a szocializmus gyakorlati megvalósításáért és védelméért, az emberi értékek kibontakoztatásáért, az emberek jólétéért, személyiségük gazdagodásáért.* A szocialista erkölccsel azonosult ember belső meggyőződésből fakadó erkölcsi szükségletként valósítja meg a szocialista viszonyok erősítésével kapcsolatos feladatait, és harcol a kapitalista, kispolgári viszonyok, gondolkodásmód és magatartás ellen.

A szocialista kollektivizmus

A termelési eszközök társadalmi tulajdona, az erre épülő szocialista termelési viszonyok alapján a mi társadalmunkban a dolgozók alapvető érdekei között nincs antagonisztikus ellentét. Az érdekeknek ezt az alapvető összhangját fejezi ki *a szocialista erkölcs legfontosabb elve, a szocialista kollektivizmus.* A szocialista kollektivizmus széttéphetetlen kapcsolatban van a proletár internacionalizmus eszméivel, amelyben a nemzetközi tőke elleni összefogás szükségessége tükröződik. *A szocialista kollektivizmus* elve tehát nem egyéb, mint *a dolgozók érdekazonosságának tükröződése az erkölcsi tudatban.*

A burzsoá propaganda az individualizmus védelme érdekében félremagyarázza a szocialista kollektivizmus elvét. A kollektivizmust úgy állítja be, mintha az az egyén jogainak, érdekeinek, boldogságvágyának semmibevevését jelentené, feláldozását követelné a közösség javára. Azt állítják, hogy a marxizmus, a szocializmus nem értékeli az egyéni képességeket, nem tiszteli az emberi személyiséget. Valójában a szocialista társadalom nemcsak az önzéssel, egoizmussal áll szemben, de az altruizmussal is, vagyis azzal, hogy az egyént feláldozzák a közösségnek. A szocialista erkölcs kollektivizmusa annak az objektív ténynek a felismerésén nyugszik, hogy a szocialista társadalomban *sem az egyén, sem a közösség nem boldogulhat és fejlődhet egymás ellenére.* A szocialista társadalom egyre tágabb lehetőséget nyújt a közéleti aktivitás, az egyén és a közösség érdekeit egyaránt

szolgáló alkotó munka, a gazdag, kiművelt személyiség kibontakozása számára. Ez azonban a valóságban csak akkor lehetséges, ha a társadalom biztosítja *valamennyi tagja számára ehhez a reális feltételeket.* A szocialista kollektivizmus lényege pedig éppen a társadalom tagjainak közös törekvése, összefogása e feltételek megteremtésére, az emberi viszonyok mind magasabb szintre emelésére: a szocialista, majd kommunista társadalom felépítésére. E kollektivizmus szép példáit nemcsak a forradalmi felkelések, honvédő háborúk mutatták, hanem napjaink számos értékes erkölcsi vívmánya is. A munkás, aki a szocialista brigádmozgalom keretében nehézségekkel küzdő társát támogatja, miközben azért is dolgozik, hogy a brigád tagjai értelmesen töltsék el szabad idejüket, éppúgy ezt a kollektivizmust valósítja meg, mint az a családtag, aki természetszerűen kiveszi a részét a házimunkából, hogy a művelődéshez és pihenéshez szükséges szabad idő az anya, a feleség számára is mindinkább reálisan létezzen.

A szocialista hazafiság és internacionalizmus erkölcsi követelményei

Szocializmust építő társadalmunk összes alkotóerőinek összefogásában nagy szerepet játszanak a szocialista hazafiság és internacionalizmus eszméiben gyökerező erkölcsi követelményeik.

A szocialista hazafiság a proletár osztályérdekek alapján állva és abból kiindulva a nép, a nemzet kollektív haladó érdekeit és törekvéseit fejezi ki.

A szocialista hazafiságból a következő erkölcsi követelmények erednek: minden igaz hazafinak kötelességének kell tekintenie a társadalmi haladás érdekében a szocialista rendszer fejlesztését és védelmét országában, beleértve a nemzeti függetlenség megóvását, az osztályok és rétegek szocialista elvek alapján való összefogását, a szocializmusellenes belső és külső erők elleni következetes harcot. A szocializmust nem elégséges általában helyeselni: mindenekelőtt azok között a sajátos viszonyok között kell győzelemre juttatni, amelyek között élünk. Ez azt jelenti, hogy az országunk jövője, népünk békéje, jóléte, kulturális fejlődése iránti erkölcsi elkötelezettség és cselekvő hazafiság nél-

kül nincs szocialista erkölcs. Azt jelenti, hogy folytatni kell azt a küzdelmet, amelyet nemzeti történelmünk legnagyobb alakjai a haza szabadságáért és javáért folytattak, és amely ma a szocializmus teljes felépítésének támogatását követeli meg erkölcsi téren is minden igazán haladó embertől. Azt jelenti, mint a magunk személyes ügyének tekinteni ennek az országnak a boldogulását, mint a „gazda szemével" nézni és ítélni meg sikereit, nehézségeit.

Minthogy ez a kollektív érdek — a szocializmus felépítése és védelme, a szocialista erők győzelemre juttatásának előmozdítása a kapitalista országokban — elkerülhetetlenül feltételezi az összefogást a burzsoázia ellen, a szocialista hazafiság tartalmazza a szocialista országok és minden nép munkásosztályával, haladó és forradalmi erőivel való összefogás szükségességét is. A szocialista hazafiságnak *elválaszthatatlan része az internacionalizmus*. A szocialista hazaszeretet szervesen magában foglalja a más népekhez fűződő barátság ápolását, a kölcsönös segítségnyújtás követelményét. A szocialista hazafiság tehát túlmutat a szűken értelmezett nemzeti érdeken, és egyre táguló értelemben a haladó, összemberi törekvések kifejezőjévé lesz. Ma az internacionalizmus próbaköve a Szovjetunióhoz, a szocialista közösséghez való viszony. Ez az internacionalizmus nem mond ellent a hazafiságnak, ellenkezőleg: megalapozza azt. A „Kommunista Kiáltvány" joggal hangsúlyozta, hogy a proletároknak a kapitalizmusban igazában véve nincs hazájuk. A szocializmus az első olyan társadalmi rendszer, amelyben a hazafiság igazán népivé válhat és amely a hazafisággal összeférhetetlennek tartja más népek megvetését. Ahogyan a hazafiság a nemzeti önzés, a nacionalizmus, a kozmopolitizmus leküzdésével kibontakoztatja a dolgozók nemzetközi szolidaritásának szellemét, úgy mélyíti el az internacionalizmus a haladó emberiség közös érdekeit.

A proletár internacionalizmus arra kötelezi a szocialista országok népeit, hogy szükség esetén támogassák más népek harcát szabadságukért, függetlenségükért, fejlődésükért és békéjükért. Ezért minden olyan törekvés, amely a szűken vett nemzeti érdeket tekinti mindenek felett állónak, gyengíti a szocialista erők közötti összefogást, és a társadalmi fejlődés érdekeinek is ellentmond. Ma már a kölcsönös előnyöket és a szocialista országok összérdekeit is figyelembe vevő kapcsolatok kiszélesíté-

sével lehet az egyes országok fejlődését előmozdítani, s így csak az ilyen politikát lehet erkölcsileg is igazolni. Vagyis a nemzeti és a nemzetközi fejlődés érdekeit egyaránt figyelembe vevő kapcsolatok lehetnek a kollektivizmus, a szocialista összetartozás, egymásrautaltság elmélyítésének legfontosabb eszközei is.

A *nacionalizmus* feléledése bármely szocialista országban más népekkel szemben bizalmatlanságot, gyanakvást, régi sérelmek felelevenítését is jelenti. Az a nép, amely más népek rovására képzeli szabadságának megvalósítását, maga sem lehet szabad: rabja marad a burzsoá nacionalizmusnak, azoknak az erőknek, amelyeknek érdekük, hogy a dolgozó emberiséget megosszák. A nacionalizmus nem hazafiság. A nacionalizmus nem erősíti, hanem lazítja a szocialista érdekközösség alapján történő nemzetközi összefogást, következésképpen előbb-utóbb aláássa a nemzet szocialista fejlődését. Ezért a nacionalizmus a szocializmus viszonyai közötti fejlődésünket, közös érdekeinket veszélyeztető reakciós ideológia, erkölcsi normái ellentétesek a haza, az ország igazi érdekeit kifejező erkölccsel.

A szocialista munkaerkölcs

A szocialista kollektivizmus szoros kapcsolatban van a szocialista munkaerkölcs elvével. Ez az elv azt fejezi ki, hogy mindenki köteles képessége szerint a legjobb munkateljesítményt nyújtani, mert ezt követeli a társadalom és az egyén érdeke is. Ez az elv magában foglalja azt is, hogy *az emberek nemcsak anyagi, de erkölcsi értékelésének legfontosabb mércéje is a szocialista társadalom fejlődéséért végzett munka.* A kommunizmusban — a társadalmi fejlődésnek egy olyan, magasabb fokán, amelyhez a szocializmus megteremti az átmenet lehetőségeit — a munka, a közösségben folytatott alkotó tevékenység az emberek életszükségletévé lesz.

A hivatásukat szerető emberek, akik kedvüket lelik munkájukban, már ma sem tudják az életet munka nélkül, alkotó-teremtő aktivitás nélkül elképzelni (még akkor sem, ha időnként tele vannak a munkával kapcsolatos panaszokkal). Ez azonban ma még — a termelőerők és a társadalmi viszonyok fejlettségi fokának megfelelően — nem vált és nem is válhatott általá-

nossá. Ezért szükség van arra, hogy a szocialista állam és általában a szocialista közösségek ne csak a munka lehetőségét teremtsék meg mindenki számára, hanem anyagilag ösztönözzék és erkölcsileg is buzdítsák az embereket elsőrendű társadalmi kötelességük teljesítésére, a munkára. *A szocialista társadalmat ebből a szempontból az anyagi és erkölcsi ösztönzés egysége jellemzi.*

A szocialista társadalomban érvényesülő anyagi érdekeltség nem áll szemben a szocialista tudatformálással, hanem megalapozza azt. Közelebb viszi a társadalmi érdekek és célok szolgálatához azt is, akit társadalmilag hasznos tevékenységében is egyelőre csak szűk egyéni, anyagi érdekei ösztönöznek.

A szocialista humanizmus

A szocialista humanizmus is elválaszthatatlanul összekapcsolódik a kollektivizmus követelményeivel. Elvei az emberiség eddigi *történelmi fejlődésére támaszkodnak. A szocialista humanizmus történelmileg* közvetlenül az osztályharcban formálódott a proletárerkölcs hagyományából, *a munkásosztálynak a kizsákmányolás, az erőszak ellen, a valóban emberi viszonyok megteremtéséért vívott harcából fejlődött ki.*

A humanizmus tartalma a történelem során változó volt. A *polgári humanizmus* képviselői — akik közül sokan őszintén hitték, hogy a kialakuló kapitalizmus lesz „igazán emberi", „valóban igazságos" társadalom — végül is megbékéltek a magántulajdonnal, a kizsákmányolással, csak ennek keretei között tiltakoztak az embertelenség ellen.

A szocialista humanizmus valóságos humanizmus: nemcsak felhívás, tiltakozás, hanem konkrét cselekvés is az embert elnyomorító, elembertelenítő, lealacsonyító, megalázó megkülönböztetéseken, társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, faji megkülönböztetésen alapuló társadalmi viszonyok, az agresszió, a háború erői ellen. A szocialista humanizmus olyan társadalmi feltételek létrehozására irányul, ahol az ember — együtt a közösséggel — ura saját társadalmi viszonyainak, tudatos formálója saját sorsának, szabadon fejlesztheti képességeit. Nem korlátozódik az ember iránti rokonszenv kinyilvánítására, nem állít-

ja, hogy egy osztályoktól megosztott világban lehetséges olyan humanizmus, amely minden egyes ember érdekeit szolgálja. De megmutatja az utat a felé a társadalom felé, ahol minden ember számára egyformák lesznek a boldogulás lehetőségei, és rámutat arra is, hogy a humanizmus elve nemhogy kizárja, de megköveteli a nagy többség érdekében folytatott következetes harcot.

A valóban sokoldalú, szabad emberi fejlődés útját a szocialista forradalom nyitja meg. *A szocialista rendszernek mélyen humánus tartalma van:* a kizsákmányolás megszüntetése, a társadalmi és az egyéni érdek közeledése, a társadalom termelőerőivel való ésszerű és tervszerű gazdálkodás a nép érdekében, az anyagi és kulturális javak igazságos elosztása, a szocialista demokrácia kibontakoztatása, a dolgozó ember iránti bizalom és nem utolsósorban az egyes ember gondjaival, bajaival való tapintatos, de következetes törődés, a róla való sokoldalú gondoskodás.

3. A vallásos ideológia elleni harc

Az állam és az egyház viszonya

A vallás a szocialista társadalomban az osztálytársadalom tovább élő öröksége. A vallás viszonylag hosszú történelmi korszakon át fennmarad a politikai hatalom megragadása után is mint társadalmi-ideológiai forma az emberek egy részének tudatában. Tovább él szervezeti és gyakorlati formában is, mint az egyes egyházak szervezete és mint a többé-kevésbé vallásos emberek hitéleti tevékenysége. E korszaknak az a jellemzője, hogy fokozatosan hanyatló tendenciát mutat mind a hitéleti tevékenység, a vallásos szertartásokon való részvétel, mind a vallásos ideológia hatóköre, és szűkül az egyházak anyagi és szervezeti bázisa is. A vallás tehát a kizsákmányolásmentes társadalomnak nem szükségszerű velejárója, de szükségképpen csak fokozatosan szűnhet meg, és a szocializmus építése során még olyan objektív tényezők is vannak, amelyek gátolják elhalását.

A vallás és történelem

A vallás különféle formái sok ezer, sőt több tízezer éven át — ha nem is az emberi történelem kezdetétől fogva — *áthatották a társadalom szellemi életét.* A vallás nevében fogtak a munkához, hoztak a világra gyermeket, temettek halottakat, uralkodtak népek fölött, lázadtak hódítók és elnyomók ellen, hódítottak meg más népeket és földrészeket, gyógyítottak betegeket, törekedtek szerencséssé tenni a vadászatot, termékennyé tenni a természetet, és a vallás szentelte meg az emberek minden kisebb-nagyobb ünnepét, az év fordulópontjait, a születést, a házasságot, az aratást és a gyümölcsszüretet.

A vallás nevében vívtak háborúkat, öltek meg milliókat, de úgyszintén a vallás nevében imádkoztak a háborúk megszűnéséért. Legalábbis így volt ez szinte a legutóbbi időkig, az elmúlt korszakok egyes kiemelkedő gondolkodóitól eltekintve, akik már az ókori Görögországban és azóta is minden nagy korszakban a vallásos tanítások téves voltát hirdették. *A vallás igazi lényegét és társadalmi gyökereit végeredményben csak a forradalmi munkásmozgalom ideológiája, a marxizmus tárta fel, és helyezte a vallás kritikáját, az ateizmust tudományos alapra.*

Mindezt azért kell végiggondolni, hogy megértsük: a vallás embermilliók számára olyasmi volt — és az emberiség nagyobb része számára ma is olyasmi —, mint a levegő, amelynek létezése természetesnek tűnik, amely nélkül a vallásos ember számára az élet elképzelhetetlen, és a vallás tagadása, elvetése az, ami természetellenesnek, embertől idegennek látszik. Nem az tehát a csodálatos, hogy a vallás megszűnése hosszadalmas és nehéz folyamat — jóllehet hamis, misztifikált tükrözése a valóságnak —, hanem az lenne csodálatos, ha ez könnyebben és gyorsabban menne.

A vallás eredete, keletkezése

A vallás társadalmi jelenség, amely törvényszerűen jött létre az emberiség fejlődése során. Legfőbb társadalmi forrása az ember kiszolgáltatott helyzete, amikor nagy tömegek élnek olyan körülmények között, hogy tehetetlenek a létfenntartásuk szem-

pontjából fontos természeti és társadalmi erőkkel szemben, nem tudják reális eszközökkel eredményesen befolyásolni életviszonyaik alakulását, s ezért létfeltételeik, sorsuk számukra megváltoztathatatlan tényezők által „felülről" meghatározottnak és megismerhetetlennek tűnik. Ilyen viszonyok között, amikor tetteik következményei lényegesen mások, mint célkitűzéseik, szükségképpen feltételezik valamilyen, az emberek és a természet fölött álló hatalom létezését, amely sorsukat megszabja. S mivel önmaguk és a külső környezet közé (főként a vadász- és földműves kultúrákban) nem vonnak éles határt, érthető, ha ezeket a „külső" hatalmakat éppen olyannak képzelik el, amilyennek önmagukat ismerik: a nem várt és nem akart hatások mögött személyes, értelemmel, akarattal, érzelmekkel bíró természetfeletti lények hatását vélik felfedezni. Önnön tetteik is e „felsőbb hatalom" akaratának teljesüléseként jelennek meg számukra. S ha megbékélnek helyzetükkel, sorsukkal, ezt mint e természetfeletti lény megváltoztathatatlan akaratát fogadják el. Ha pedig megkísérlik kiegészíteni önmagában sikertelen munkatevékenységüket, ha szembeszállnak, fellázadnak nyomorúságos életviszonyaik ellen, akkor is e felsőbb hatalmak (istenek) segítségére apellálnak, arra próbálnak támaszkodni.

A vallás kezdeti formái az *őstársadalomban keletkeztek*, annak későbbi időszakában, amikor még főleg a *természeti feltételeknek való kiszolgáltatottság*, az életfenntartás természettől függő bizonytalansága volt a legerősebb motívum. De a vallás akkor is társadalmi jelenség volt már, az ember akkori társadalmi állapotát, a természettel szembeni nagyfokú tehetetlenségét, kiszolgáltatottságát és tudatlanságát fejezte ki. *A vallás későbbi, kisebb-nagyobb módosulásokkal napjainkig fennmaradt formái* — tehát az egyházi szervezetekhez, papsághoz, többé-kevésbé határozottan leszögezett hittételekhez kötött vallások, mint például a keresztény, a buddhista, a mohamedán, a zsidó vallás — *az osztálytársadalmak termékei. Itt a fő motívummá a társadalmi erőknek való kiszolgáltatottság*, a velük szembeni tehetetlenség érzése és rögzítése, az emberi, társadalmi törvények, az elnyomók kiváltságait rögzítő társadalmi tagozódás megváltoztathatatlanságának hangsúlyozása vált. A földi alárendeltség mennyei, isteni törvény alakját öltötte.

A vallásos gondolkodásban és érzelemvilágban kisebb-nagyobb határozottsággal kettősség alakul ki: mást igényelnek és kapnak a vallástól az elnyomók és az elnyomottak, még ha egy felekezethez tartoznak is.

Az *elnyomottak számára* a vallás elsősorban a *vigasz* és a túlvilágba vetett hit, az isteni igazságtételben való bizalom révén tölti be funkcióját, illúziók formájában. Az imák, a szent szertartások, a vallási közösségek kielégülést nyújtanak olyan vágyak számára, amelyek valóra váltására a dolgozó embernek nincs lehetősége. Időnként és egyes vallásoknál az isteni igazságtétel *a földi viszonyok elleni lázadás* ideológiájává is válhat. Így volt ez az ókori rabszolgafelkeléseknél, a középkori eretnekmozgalmakban, a parasztfelkelésekben és a korai polgári forradalmakban is az újkor hajnalán. Ám ilyenkor tulajdonképpen vallásos köntösben fellépő osztályharcos politikai törekvésről van szó, amikor a lázadó tömegek és vezetőik még nem tudhatják törekvésejket a politika vagy a tudomány nyelvén megfogalmazni. Ezek a pozitív szerepet játszó ideológiák végső soron természetesen valláson kívüli társadalmi tartalmak vallásos megfogalmazásai.

A nép, az elnyomott osztályok vallásosságában tehát általában kifejeződik az elégedetlenség a „földi világ" viszonyaival szemben. A vallás története azonban általában azt mutatja, hogy a vallás — éppen az uralmon levők számára kedvező módon — többnyire veszélytelen levezetője marad ennek az elégedetlenségnek. Mindezt találóan foglalják össze Marx szavai: „a vallási nyomorúság a valóságos nyomorúság kifejezése, s egyszersmind tiltakozás a valóságos nyomorúság ellen. A vallás a szorongatott teremtmény sóhaja, egy szívtelen világ lelke... A vallás a nép ópiuma." Érdemes felfigyelni arra, hogy Marx ebben a rövid formulában is együtt fejezi ki a dolgozók számára nyomorúságos viszonyok tükröződését, a vallás ködösítő szerepét és egyben a tiltakozás, lázadás mozzanatát is.

Az uralmon levő kizsákmányolók számára a vallásnak más a funkciója. Itt is betölt bizonyos „megnyugtató" szerepet, de elsősorban abban a formában, hogy megerősíti az uralmon levők meggyőződését a fennálló erkölcsi-politikai rend igazságos, is-

tentől rendelt voltában, az uralkodó osztály történelmi elhivatottságában. Egyszersmind nagy szolgálatot tesz mindenkori tetteinek igazolásában, elfogadtatásában. Ezt figyelhettük meg a Horthy-korszakban a keresztény-nemzeti, „szentistváni" Magyarország és a „történelmi osztályok" elhivatottságáról szóló frázisokban. A vallásos ideológia és az egyházak vezető funkcionáriusai ezekben a társadalmakban megszentelték és megszentelik azokat a zászlókat és fegyvereket, amelyeket más népek meghódítására vagy az osztályuralom ellen lázadók ellen vetettek és vetnek be.

Vallás és egyház

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy *a vallás konzervatív szerepe nem azonos mindig a politikai reakcióval.* A vallásos ideológia visszatarthat ugyan valakit határozottabb, nyíltabb haladó politikai szerepléstől (vagy ellenkezőleg: fanatizálhat is valakit különböző politikai célok megvalósítása érdekében), de ebből még nem következik, hogy az illető reakciós, mint ahogyan nem azonos az egyházaknak mint intézményeknek társadalmi szerepe sem a vallásos ideológia szerepével. Az egyházak ténykedése általában közvetlenebbül közéleti-politikai jellegű, mint a vallásos ideológia szerepe. A vallásnak és az egyháznak itt röviden jelzett változó történelmi szerepét a tárgyilagosabb gondolkodású egyházi személyek közül is többen elismerik. *Sokan odáig jutnak, hogy szorgalmazzák: meg kell tisztítani az egyházak tevékenységét a politikai reakció, az agresszió szolgálatától.* Követelik, hogy például a katolikus egyház működjék tevékenyen közre a béke védelmében, a népek jólétének fokozásában, visszamenőleg is határolja el magát a Galileipertől. Vannak, akik az egyház korszerűsítését kívánják és azt szeretnék, hogy az egyház, amely egykor a feudalizmussal nőtt össze, ne azonosítsa érdekeit a tőkés társadalomével, és találja meg a helyét a modern világban. *A vallás ilyen gondolkodású képviselőivel a marxisták keresik az egyetértést a konkrét politikai, társadalmi problémák gyakorlati megoldásában.* Ez szükségképpen következik abból az általános politikai és ideológiai vonalból, amely szerint a kommunisták egységfrontot kívánnak

létrehozni a katolikus munkásokkal, minden becsületes emberrel — osztályhelyzetére, világnézetére való tekintet nélkül —, aki szembeszáll korunk legnagyobb veszedelmével, az imperializmus politikai erőivel, háborús törekvéseivel.

Nem szabad azonban elfeledni azt sem, hogy — minden változás ellenére, amely az egyházakban a kor követelményeinek, a szocializmus, a haladás felé törekvő hivő tömegeknek a nyomására bekövetkezett — *nagyon erősen összefonódtak az egyházak* (például a katolikus *egyház*) *és a nemzetközi nagytőke gazdasági és politikai érdekei.* Közismert, hogy a Vatikán ma is a világ egyik legnagyobb tőkés hatalma. A különböző egyházakon belül is folyik a küzdelem azok között, akik az egyházat továbbra is a tőkés társadalmi rendszerhez akarják kötni, akik folytatni szeretnék a hagyományos antikommunista politikát és azok között, akik szeretnék átalakítani az egyházat a mai világ haladó követelményeinek megfelelően. Ez utóbbiak látják, hogy a világ és benne a hivők jelentős része a szocializmus felé tart, és az egyházak konzervatív, haladásellenes politikája mind nagyobb vallásos tömegek elvesztését vonja maga után, és csökkenti a vallás fennmaradásának lehetőségét.

Vallás és tudomány

Az idealista és vallásos világnézet ellentétben áll a természet és a társadalom törvényei alapján kidolgozott tudományos materialista világnézettel. *A vallás tulajdonképpen hamis tükörképe a valóságnak.* Fontos jellemzője, hogy elsősorban olyan területeken igyekszik a természeti és társadalmi jelenségek „természetfölötti", spiritualista „magyarázatát" adni, amelyeket a tudomány még nem tárt fel, amelyek az emberi megismerés számára még „fehér foltot" képeznek. A vallás a történelmi fejlődés során meghátrálásra kényszerül a tudományok fejlődésével szemben. Eszmei tekintetben azonban *a vallás nem „békülhet" meg a tudománnyal, és a tudományos világnézet alapján épülő szocializmus és annak ideológiája sem békülhet meg a vallásos ideológiával.* A szocialista társadalomban a néptömegek aktív, elméletileg, világnézetileg is tudatos társadalomformáló tevékenységére van szükség, ahol az emberek önmagukat tekintik

saját történelmük egyedüli szerzőinek és szereplőinek, és nem ruházzák felelősségüket természetfölötti lényekre. Enélkül nem lehetséges kommunizmus, azaz olyan társadalom, ahol az ember urává válik maga teremtette viszonyainak, saját világának. Ezért a néptömegek előbb-utóbb megszabadulnak a vallástól, mindenekelőtt azért, mert nem lesz okuk rá, hogy ragaszkodjanak hozzá, nem lesz szükségük rá többé.

A vallás és a szocialista társadalom

A vallás és az egyházak tömegbefolyása a felszabadulás óta csökken. Ha közelebbről, részleteiben vizsgáljuk ezt a történelmi folyamatot, akkor kitűnik, hogy ez természetesen nem egyenletes ütemű és nem egyenes vonalú folyamat. Érthető például, hogy ez a tömegbefolyás általában gyorsabban csökkent politikai síkon, mint a vallásos gondolkodás, érzület és szokások vonalán. A szocialista fejlődés nehézségei, az ötvenes évek elején szektás torzulásai vagy az olyan nagy megpróbáltatások, mint az 1956-os ellenforradalmi támadás, megtörték e folyamat egyenletességét, fékezték, egyes vonatkozásokban vissza is vetették azt.

Az egyházak politikai befolyásának csökkenésében jelentős szerepe volt az objektív társadalmi-gazdasági átalakulás mellett annak, hogy lelepleződtek egyes hazai egyházi vezetőknek és nemzetközi egyházi központoknak a társadalmi haladással szembeni törekvései. Ez oda vezetett, hogy jelentős hívő tömegek fordultak szembe az ilyen politikai vonallal. Ez viszont a különböző egyházak esetében megerősítette azoknak a helyzetét, akik a különböző egyházak politikáját jobban kívánták alkalmazni, közelíteni a társadalmi fejlődés szocialista irányához. A társadalmi-politikai realitások e fokozottabb számbavétele késztette az egyházakat arra, hogy a népi demokratikus országokban keressék a szocialista állammal való megegyezés útját.

Hazánkban 1948-ban, illetve 1950-ben kötött államunk egyezményeket az egyházakkal, abban az időpontban, amikor már eldőlt a „ki kit győz le" kérdése. Ezek az egyezmények magukban foglalták az egyházak részéről azt a kötelezettséget, hogy tiszteletben tartják a népköztársaság állami rendjét és tekintetbe

veszik az állam véleményét minden olyan egyházi kérdésben, amely az államot is érinti, másrészt az állam biztosítja az egyházak számára azoknak az eszközöknek egy részét, amelyre a hitbuzgalmi tevékenység végzéséhez szükségük van. Az alapelvek változatlan megtartásával *ezeket az egyezményeket kiegészítette 1964-ben* a katolikus egyház esetében *a Vatikánnal kötött részleges megállapodás*, 1968-ban pedig államunknak az a döntése, hogy az 1948-ban 20 évre vállalt anyagi támogatást a továbbiakban is folyósítja az egyházak részére, mivel kitűnt, hogy a hívek adományából az egyházak — minden korábbi reményük dacára — nem képesek önmagukat fenntartani. Ez a döntés elismeri az egyházak tevékenységében a szocialista társadalmi rend iránti lojális tendenciákat, s államunk méltányolja a még vallásos állampolgárok igényét a vallásgyakorlásra, biztosítva ennek anyagi feltételeit, és az állampolgárok magánügyének tekinti, hogy ezeket igénybe veszik-e vagy nem. Hozzá kell azonban tenni, hogy a párt tagjaira ez nem vonatkozik, mert a párttagság egyik alapfeltételét jelentő tény a marxista világnézet elfogadása, ez pedig összeegyeztethetetlen a vallással. Ami *a párt* álláspontját illeti a vallással és az egyházakkal kapcsolatban, a legfontosabb kezdettől fogva annak hangsúlyozása volt, hogy különbséget kell tenni *az egyházak politikai és szoros értelemben vett vallási, hitbuzgalmi tevékenysége között.*

Az egyházak politikai tevékenysége, amennyiben a szocializmus társadalmi-politikai rendszere ellen irányul — és erre különösen a felszabadulást követő években volt gyakran példa —, a szocializmus politikai erőivel és a szocialista államhatalommal találta és találja szembe magát. A klerikális reakció elleni harc politikai harc, s ha szükséges, adminisztratív eszközökkel is folyik. A szocialista országokban az egyházak mint szervezetek nem tölthetnek be politikai funkciót, nem épülhetnek be a szocializmus politikai rendszerébe. Az állam és az egyházak közötti megállapodások alapján a hitélet területén kell betölteniük funkciójukat. Az egyházak ma már nyíltan is kötelezték magukat a Magyar Népköztársaság alkotmányának, társadalmi rendjének tiszteletben tartására.

Mivel a vallás hamis tudat, nem tudományos világnézet, terjesztését a szocialista állam nem támogathatja. Biztosítja és támogatja viszont a természetre és a társadalomra vonatkozó tu-

dományos értékű ismeretek és a tudományos világszemlélet oktatását az iskolákban és az iskolán kívül. A marxistáknak kötelességük is, hogy a tudományos, dialektikus materialista világnézetet különféle fórumokon terjesszék. A hivőkkel való politikai együttműködés egyáltalán nem teszi feleslegessé, ellenkezőleg: feltételezi a türelmes, differenciált, de következetes, megalkuvás nélküli eszmei vitát. A hivőknek mindezek ellenére van lehetőségük arra, hogy gyermekeik hitoktatásban részesüljenek.

A vallás megszűnésének problémái

Felvetődhet természetesen az a kérdés, hogy ha a szocialista országok már megszüntették az osztálytársadalmakra jellemző antagonisztikus ellentmondásokat, a dolgozók kizsákmányolását, s minthogy a marxista tudomány elemzése szerint a társadalmi kiszolgáltatottságnak, a kizsákmányolásnak alapvető szerepe van a vallás kialakulásában, fejlődésében és fennmaradásában, akkor miért nem szűnik meg gyorsabban a vallásos ideológia befolyása a szocializmusban.

Erre a kérdésre a társadalmi tudat konzervatív jellegére való hivatkozás csakugyan nem elegendő válasz, még akkor sem, ha ez a konzervativizmus valóban igen nagy szerepet játszik. A vallásosságnak azonban ezen felül a szocialista országok objektív létfeltételeiben is van még táptalaja. Ilyen például a városi és a falusi kisárutermelés maradványainak léte és a cselekvésre, gondolkodásra gyakorolt hatása is. E rétegnél természetesen jóval szélesebb körű a kispolgáriság, a kispolgári ideológia hatása az emberek magatartásában, gondolkodásmódjában és érzelemvilágában. Ugyancsak nem elhanyagolható forrásai a vallásosságnak a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közötti ellentmondások, az ösztönösség és a társadalmi véletlenek hatása a gondolkodásra. A gazdasági életben számos olyan folyamat van, amely egyes esetekben akár a tervezés hibájából, akár váratlan természeti csapásokból eredően, vagy a külkereskedelmi kapcsolatok véletleneiből adódóan lehetetlenné teszi a sikeres cselekvést, utólag értelmetlennek mutathatja egyes emberek erőfeszítését, meghiúsíthatja a társadalmi folyamat konkrét tudatos ellenőrzését. Hozzá kell mindehhez tenni a nemzetközi

helyzet feszültségeit, a háborútól való félelmet, az egyes ember életében adódó nehézségeket akár a családi életben, akár egészségének megromlása következtében, a félelmet a magánytól, a még gyógyíthatatlan betegségektől. Mindez összegeződve fékezi a vallás elhalását.

Igen fontos szerepe van e folyamatban *az életmód átalakulásának.* A vallás számos eleme közvetlenül nem a tágabb értelemben vett társadalmi viszonyokhoz, hanem az életmódhoz kötődik, az életmód (a családi környezet, a személyes kapcsolatok, a szórakozás módja, az ízlés stb.) pedig nem változik meg azonnal és automatikusan a társadalmi helyzet változásával együtt, például egy falusi család városba költözésével és ipari munkássá válásával vagy egy kisiparosnak a szocialista szektorba lépésével.

A vallás megszűnésének tehát számos társadalmi-gazdasági, politikai és ideológiai feltétele van. *A vallásos érzület, a vallásos gondolkodásmód csak annak arányában szűnhet meg, amilyen mértékben a dolgozó emberek tömegei valóban sorsuk tudatos, aktív formálóinak tudják és érzik magukat.* Ehhez tovább kell fejlesztenünk, magasabb szintre kell emelnünk társadalmi viszonyainkat, le kell küzdenünk az igazgatás bürokratikus vonásait, magasabb szintre kell emelni a dolgozók tudományos műveltségét, ideológiai képzettségét, morális színvonalát is. Eszköze a népművelés, a rádió, a tv, a színházak, a mozik munkája, az iskolai képzettség emelése, de legalább ilyen mértékben a szocialista demokrácia fejlesztése, a dolgozók aktívabb részvétele a közügyek intézésében, a rendszeres és mind több állampolgár részvételével folyó tömegszervezeti, politikai munka, a tájékozódás, az utazás, az olvasás, a szabad idő növelése és ésszerű kihasználásának biztosítása stb. is.

Nagyon lényeges az is, hogy az olyan, minden ember életében kiemelkedő események, mint a gyermek születése, a házasságkötés stb. elnyerjék a maguk szocialista szellemű és formájú megbecsülését, megünneplését, mert ezek a kollektív és családi élet jogos igényei, érzelmi szükségletei. Ahol a szocialista társadalom nem gondoskodik ezekről, ott az egyházak hagyományos befolyása természetesen sokkal inkább érvényesül.

A vallás és a marxista tudományos világnézet között ideológiai vita, harc folyik, de társadalmunkban nem ez az ellentét a

fő kérdés. *A vallásos dolgozók túlnyomó többsége támogatja nagy társadalmi-politikai céljaink megvalósítását. Hazánkban nem a hivők és a nem vallásos emberek állnak egymással szemben, hanem a szocializmus hívei és ellenségei.* Ez egyben azt is jelenti, hogy a vallás elleni *ideológiai harc* a szocialista építés munkájában részt vevő dolgozó *emberekért, a politikai egység* erősítéséért folyik. Fő tartalma az, hogy pozitív választ ad életünk döntő fontosságú társadalmi, világnézeti, erkölcsi kérdéseire, s ezzel előmozdítja az egész társadalom, benne a hivők fejlődését, boldogulását is.

Tizenegyedik fejezet

A szocialista világrendszer

1. A szocialista világrendszer kialakulása

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével, az első szocialista állam létrejöttével az emberiség történetének új korszaka kezdődött el. Lenin a forradalom győzelme után rámutatott: „1917 kezdete annak az időnek, amikor az egyik világtörténelmi korszakot világméretekben egy másik korszak — a burzsoázia korszakát a szocializmus korszaka váltja fel." Az SZKP XX. kongresszusának megállapításai nyomán a kommunista és munkáspártok képviselői a következőképpen határozták meg korunk tartalmát:

„Korunk — amelynek fő tartalma a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal elkezdődött átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba — a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka, az imperializmus összeomlásának és a gyarmati rendszer felszámolásának, egyre több nép szocialista útra térésének, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának korszaka."

A második világháború befejezése után a fasizmus felett aratott győzelem eredményeként megváltoztak a nemzetközi erőviszonyok.

A Szovjetuniónak és a Hitler-ellenes koalíció többi népének győzelme a fasiszta Németország és a militarista Japán fölött

világméretű változások kezdetét jelentette. A világimperializmus pozícióinak erősödése következtében a nemzetközi osztályharc a fasizmus leverésével nem ért véget, sőt tovább szélesedett.

A kapitalizmus helyzete elsősorban Európában rendült meg. Németország és Olaszország veresége, Franciaország és Anglia meggyengülése, a háború utáni első években bekövetkezett nagy erejű balratolódás az egész nyugat-európai kapitalizmus létét fenyegette, és csak az amerikai imperializmus gyors segítsége mentette meg a teljes vereségtől. Az amerikai imperializmus mentőakciói nyomán az európai nagyhatalmak fokozatosan talpra álltak s együttesen szálltak szembe a baloldali erőkkel.

Kelet- és Közép-Európában kibontakozhatott és megerősödött a néptömegek forradalmi küzdelme. *Albániában, Jugoszláviában* és *Bulgáriában* már a háború alatt kiéleződött a belső osztályharc, és a fasizmus elleni népi felszabadító háború egyben polgárháború is volt a burzsoázia, az uralkodó osztályok ellen. A fasizmus leverése ezekben az országokban egyben az uralkodó osztályok teljes vereségét is jelentette, és így a felszabadulással együtt azonnal munkáshatalom, proletárdiktatúra jött létre.

Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában és Lengyelországban némileg másképpen alakult a fejlődés.

Csehszlovákiában és Lengyelországban, a fasizmus által elsőnek lerohant országokban erős ellenállási mozgalom bontakozott ki, amelybe az uralkodó osztályok egy része is bekapcsolódott. Az antifasiszta küzdelem itt nem párosult belső polgárháborúval, a háború befejezése után pedig koalíciós kormányok jöttek létre.

Románia és Magyarország helyzete megint más volt. Mint a fasiszta Németország szövetségesei vettek részt a háborúban, antifasiszta ellenállási mozgalom ezekben az országokban csak később bontakozott ki. Románia 1944 augusztusában szakított Németországgal, és részt vett a fasizmus leverésében. A magyar uralkodó körök azonban még tovább kitartottak a fasiszta Németország mellett. Így ebben az országban csak akkor indult meg a népi demokratikus forradalom, amikor 1944 augusztusában, illetve decemberében demokratikus kormány alakult.

A proletárdiktatúra kivívásáért az említett négy országban évekig tartó, nehéz küzdelmet kellett vívni. 1948—1949-re azon-

ban a proletárdiktatúra kivívása mindenütt megtörtént, és ezzel létrejöttek a szocializmus építésének a feltételei.

Ázsiában 1945 után *Vietnamban, Koreában és Kínában* bontakozott ki az imperializmus elleni küzdelem.

Vietnamban a japán militarizmus veresége után, 1945 augusztusában kiáltották ki a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. A francia gyarmatosítók, akik természetesen vissza akarták állítani korábbi pozícióikat, a vietnami nép heves ellenállásába ütköztek. 1946 decemberében a francia imperializmus háborút indított Vietnam ellen, amely 1954-ben a francia gyarmatosítók totális vereségével végződött, és így megnyílt az út a Vietnami Demokratikus Köztársaság szabad fejlődéséhez. Ezt a fejlődést nagymértékben gátolta a kb. egy évtizedes amerikai intervenció.

Észak-Koreában, miután a szovjet csapatok felszámolták az ott állomásozó japán erőket, szintén megkezdődött a népi demokratikus forradalom, és 1948. szeptember 8-án kikiáltották a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot.

Kínában 1947-ben háború bontakozott ki a forradalmi felszabadító hadsereg és az amerikai imperializmus által támogatott kuomintang erők között. A forradalmi hadsereg 1949 végére Kína egész szárazföldi területéről kiűzte a csangkajsekista erőket, és 1949. október 1-én Pekingben kikiáltották a Kínai Népköztársaságot.

Az európai népi demokratikus forradalmak fontos eseménye volt a *Német Demokratikus Köztársaság* megalakulása 1949. október 7-én.

1945 és 1949 között tehát nyolc európai és három ázsiai országban különböző utakon, eltérő körülmények között kibontakozott a népi demokratikus forradalom és győzött a proletárdiktatúra. Mindezek eredményeképpen létrejött a szocialista világrendszer, amelyhez 1959-ben csatlakozott az amerikai földrész első szocializmust építő állama, *Kuba.*

2. A szocialista világrendszer fogalma és jellemzői

A szocialista világrendszer az Októberi Forradalom győzelme és a szovjet hatalom létrejötte után a nemzetközi munkásosztály legnagyobb vívmánya, korunk fő forradalmi ereje.

A szocialista világrendszert fogalmilag a következő módon szoktuk meghatározni: egytípusú, szuverén szocialista országok differenciált összetételű, nyílt társadalmi-gazdasági közössége, amelyhez jelenleg 14 szocialista állam tartozik. Ezeket az országokat az objektív kölcsönös függés szálai, a szocialista termelési viszonyok közös volta, az alapvető célok és érdekek egysége fűzi össze.

A szocialista országok között a nemzetközi kapcsolatok minőségileg új formái alakultak ki.

Milyen objektív *alapjai* vannak ezeknek az új típusú kapcsolatoknak?

1. Gazdasági rendszerük egytípusú, a fő termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak.

2. Szocialista államrendjük a proletárdiktatúrán alapul.

3. A társadalom vezető osztálya a munkásosztály, irányító ereje, élcsapata a kommunista párt.

4. Az állam uralkodó ideológiája a marxizmus—leninizmus.

5. A szocialista világrendszert alkotó országoknak az érdekei közösek, céljuk azonos: a szocialista és a kommunista társadalom felépítése. Közös ellenségük az imperializmus.

Ezekből az objektív viszonyokból, valamint a szocializmust építő országok társadalmának lényegéből fakadnak az új típusú kapcsolat *alapelvei:*

— a proletár internacionalizmus;
— a nemzeti önrendelkezési jog;
— a teljes egyenjogúság;
— az államok területi sérthetetlenségének, szuverenitásának és függetlenségének elismerése;
— a belügyekbe való be nem avatkozás;
— a testvéri együttműködés és kölcsönös segélynyújtás;
— a kölcsönös előnyök biztosítása.

Az új típusú kapcsolatok kialakítása és fejlesztése igen bonyolult feladat, amelyet nem lehet egy csapásra, egyszerre megoldani, hanem csak a fejlődés folyamatában, állandóan javítva és tökéletesítve az együttműködés módjait és formáit. Ez összefügg azzal, hogy a szocialista világrendszer országai között *különbségek vannak*, bár közel sem akkorák és semmiképpen sem olyan jellegűek, mint a kapitalista világrendszerben. A szocialista országok korábban egymástól eltérő helyet foglaltak el a tőkés világrendszerben. Történelmük során különbözőképpen alakult politikai fejlettségük, gazdasági struktúrájuk, ipari és mezőgazdasági szintjük és egymáshoz való viszonyuk. Jelentősek a különbségek a termelőerők fejlettségi színvonalában, a szocializmus építésének adott fokában, az osztályszerkezetben, a nemzeti hagyományokban stb. A Szovjetunióban már a kommunizmus épül, Csehszlovákiában, az NDK-ban, Magyarországon és más országokban a szocializmus teljes felépítése van folyamatban, Lengyelországban és Jugoszláviában még nem végezték el a mezőgazdaság szocialista átalakításának feladatát. Gondoljunk továbbá arra, hogy Csehszlovákia iparilag fejlettebb ország, Magyarország közepesen fejlett, de például Kína vagy Mongólia a gazdasági fejlődésnek jóval alacsonyabb fokán van. Az is fontos különbség, hogy az NDK-ban vagy Csehszlovákiában a munkásosztály a legnagyobb létszámú osztály, Kínában vagy Vietnamban viszont a parasztság. Vannak nyersanyagokban gazdag (például Szovjetunió, Kína), de vannak ebben a vonatkozásban kevésbé gazdag (például Románia, Jugoszlávia) vagy egyenesen szegény országok is (például Magyarország, NDK). Vannak soknemzetiségű szocialista országok (például Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Románia), de vannak olyanok is, amelyek nem számítanak ilyennek (például Magyarország, NDK).

A szocialista forradalmak *útjai is különböztek* az egyes szocialista országokban. Eltérőek voltak a szocialista forradalmak és a *szocializmus építésének történelmi körülményei is.* Természetes, hogy a különböző területeken és különböző időkben születő, eleve más és más vonásokat viselő szocialista országok számának növekedése növeli az eltéréseket is. Nagyon fontosak a történelmi hagyományokban és az élet egyéb területein, az emberek gondolkozásában, életformájában és erkölcseiben, a kultúrában,

a közéletben, a társadalmi intézményekben kialakult nemzeti sajátosságok is. A különbségek és a nemzeti sajátosságok rányomják bélyegüket a politikai intézményekre és a politikára is.

Érthető tehát, hogy a közös céloknak, az érdekazonosságnak és a proletár internacionalizmus elveinek egyöntetű elismerésén túl különböznek a nézetek és vita folyik olyan kérdésekről, mint a nemzeti és közös érdekek biztosítása és egymáshoz való viszonya, a szocialista államokban folyó szocialista építés sajátosságainak, valamint a szocialista világrendszer általános törvényszerűségeinek kapcsolata, kölcsönhatása, a gazdasági és politikai kapcsolatok tartalma, az együttműködés gyakorlati formái.

A nemzeti és nemzetközi sajátosságok a szocialista országok közösségében

A szocialista világrendszer fejlődésének fontos törvénye, hogy *a szocializmus közös és sajátos vonásainak dialektikus egységben kell lenniük, amelyen belül a közös vonások a meghatározók, de úgy, hogy a részletekben az egyes szocialista országok sajátosságaihoz igazodnak.* Csak ebben az összhangban biztosítható a szocialista országok egysége és helyes politikája, a nemzeti és nemzetközi érdekek harmóniájának következetes érvényesülése. Világos tehát, hogy a szocialista országok politikája nem lehet sablonosan azonos, de az alapvető feladatokban és a politika vezérvonalában, a szocializmus alapérdekeiben és -kérdéseiben nem térhet el, a lényegi azonosságot biztosítani kell. Ennek a lehetőségét az az objektív tény adja, hogy — mint a szocialista országok eddigi tapasztalatai gyakorlatilag is bizonyítják — *a szocialista országok alapvető nemzetközi és nemzeti érdekei egybeesnek.*

A szocialista világrendszer politikai egységét nem egyszerűsíthetjük le csak a közös vonások érvényesítésére, de ugyanakkor nem szabad az egyes országok sajátos vonásainak túlbecsülésével az egységet valamilyen határozatlan, homályos, laza fogalomként értelmezni. A marxizmus—leninizmus álláspontja ebben a kérdésben világos és egyértelmű.

Lenin még 1920-ban írta a következőket: a kommunista világmozgalom politikai egységét nem lehet felépíteni „a harc takti-

kai szabályainak sablonizálása, gépies egyenlősítése, egy kaptafára húzása alapján. Mindaddig, míg a népek és országok között nemzeti és állami különbségek vannak — márpedig ezek a különbségek még a proletariátus diktatúrájának világméretekben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni —, a világ kommunista és munkásmozgalmának nemzetközi taktikai egysége nem a különféleség kiküszöbölését, nem a nemzetközi különbségek megszüntetését (ez a mai helyzetben dőre álom), hanem a kommunizmus alapelveinek (a szovjethatalomnak és a proletariátus diktatúrájának) olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a részletekben helyesen módosítja, azokat a nemzeti és nemzeti-állami különbségekhez hozzáalakítja, hozzá alkalmazza."

Az újabb tapasztalatok alapján a kommunista pártok 1969. évi moszkvai tanácskozásán Kádár elvtárs megállapította: „A szocializmus útjára lépett országok mindegyike sajátos vonással gazdagította a gyakorlatot. Bizonyos, hogy a szocialista társadalom építése a jövőben az utak és a formák még nagyobb változatosságát alakítja majd ki. Sem a jelenben, sem a jövőben nem mentesülnek azonban pártjaink attól a legfőbb marxista—leninista követelménytől, hogy érvényesítsék a szocializmus építésének általános, közös törvényszerűségeit, és egyidejűleg vegyék figyelembe országaik adottságait, történelmi és nemzeti sajátosságait. Mind a szocializmus általános törvényszerűségeinek, mind pedig a nemzeti sajátosságoknak és adottságoknak a figyelmen kívül hagyása megtöri a fejlődést, válságokba, zsákutcákba visz."

A szocialista világrendszer fejlődésének fő törvényszerűségei és tendenciái csökkentik, majd megszüntetik a szocialista országok közötti lényeges különbségeket, ugyanakkor erősítik a közös vonásokat. Ez azonban nagyon hosszadalmas történelmi folyamat, amelynek során egyeztetni kell a közös és sajátos vonásokat.

Ma már kétségtelen, hogy a szocialista országok fejlődésének kezdeti szakaszában túlzott s nem kellően megalapozott várakozás alakult ki a fejlődés töretlenségére, az összes ellentét közeli eltűnésére és a különbségek megszűnésére vonatkozóan. Úgy gondoltuk, hogy ezek az ellentétek — sőt a különbségek is — igen gyorsan, a közeljövőben eltűnnek. Leegyszerűsített né-

zet uralkodott pártjainkban a nemzeti ellentétek megoldásáról is. Sokan úgy gondolták, hogy a néphatalom megteremtése után hamarosan megszűnnek a kizsákmányoló osztályok által szított nemzeti ellentétek. A felszabadulás után ezek az ellentétek gyorsan és nagymértékben csökkentek is, de nem szűntek meg. Oka ennek egyrészt az, hogy a kapitalista múlt és a második világháború közvetlen örökségeként a nemzeti elfogultság maradványai — ha csökkenő mértékben is — tovább élnek. Másrészt bebizonyosodott, hogy az államközi gazdasági kapcsolatoknak sokkal nagyobb a jelentőségük, mint azt korábban gondoltuk, hogy ezek sokkal érzékenyebb és bonyolultabb részei a szocialista országok közötti viszonyoknak, mint ahogyan erre előzetesen számítottunk. A szocialista országok között is vannak és keletkezhetnek tehát problémák, ellentétek. Akár a múltból örökölt és esetleg új formát öltő, akár új, megoldatlan kérdésekről van szó — ezek léteznek. A problémák és nézeteltérések az államközi kapcsolatokkal is összefonódnak s a nacionalista tendenciák forrásául szolgálhatnak. Ha egy ország politikájában a nemzetközi érdekek figyelmen kívül hagyásával az egyoldalú nemzeti előnyök igénye válik döntővé, ott az egyoldalú nemzeti érdekek védelmének zászlaja alatt a nacionalista tendenciák nagy erővel törnek fel. Ez ellen harcolni kell. Nem elég az internacionalizmus elveire való szakadatlan hivatkozás sem.

Erre az útra léptek a kínai és albán vezetők, akiknek egységbontó tevékenysége súlyos károkat okoz a szocialista világrendszernek, megnehezíti az antiimperialista összefogást, megkönnyíti az imperializmus helyzetét a nemzeti felszabadító mozgalmak elleni aknamunkájában. A szakadár tevékenység negatívan befolyásolta és befolyásolja az indokínai népek felszabadító harcát, a vietnami háború egész menetét is.

A szocialista világrendszer egységének erősítése az imperializmus elleni küzdelem sikerének alapja. Az egység erősítéséhez szükséges következetes, elvi politika lényegét pártunk X. kongresszusa a következőkben fogalmazta meg: „A szocialista világrendszer egységének fejlesztését, erejének növelését célzó nemzetközi politikánkban mindig abból indulunk ki, hogy csak az lehet jó nekünk, ami jó barátainknak is, szövetségeseinknek is, amivel egyaránt erősítjük magunkat és közösségünket. Ha az élet olyan helyzetet produkál — és ez bizony előfordul —, hogy

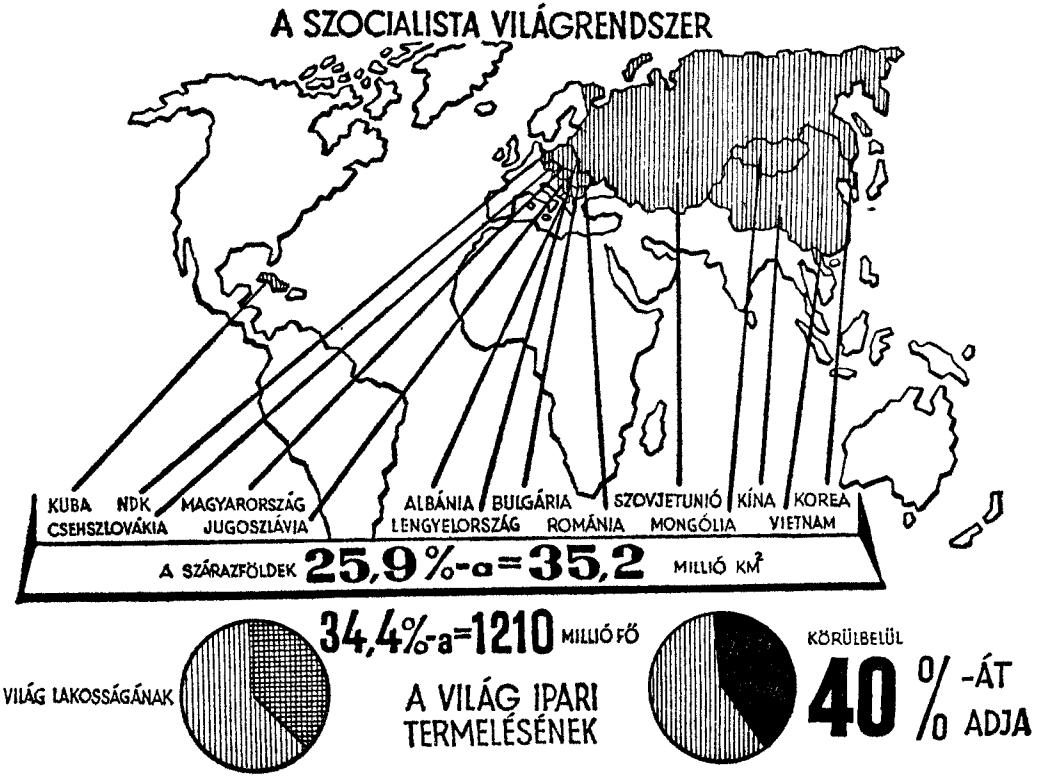
A SZOCIALISTA VILÁGRENDSZER
KUBA
NDK
MAGYARORSZÁG
CSEHSZLOVÁKIA
JUGOSZLÁVIA
ALBÁNIA
BULGÁRIA
LENGYELORSZÁG
ROMÁNIA
SZOVJETUNIÓ
MONGÓLIA
KÍNA
KOREA
VIETNAM
A SZÁRAZFÖLDEK 25,9%-a=35,2 MILLIÓ KM²
A VILÁG LAKOSSÁGÁNAK
34,4%-a=1210 MILLIÓ FŐ
A VILÁG IPARI TERMELÉSÉNEK
KÖRÜLBELÜL
40 %-ÁT ADJA

sajátos érdekeink ütköznek a közös érdekekkel, akkor azokat a közösnek rendeljük alá abban a meggyőződésben, hogy hosszú távon csak ez lehet eredményes."

Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik.

A szocialista országok közössége negyedszázada létezik. Történelmileg ez igen kis idő. De ezalatt az imperializmus minden mesterkedése ellenére hatalmas erővé fejlődött, amelyet érzékeltethetnek az alábbi adatok:

A szocialista világrendszer országai három földrészen helyezkednek el: Európában, Ázsiában és Latin-Amerikában. A szocialista világrendszer területe 35,2 millió km², ami a szárazföldnek (az Antarktisz nélkül) 25,9%-át teszi ki.

A szocialista országokban 1210 millió ember, vagyis a világ lakosságának 34,4%-a él.

A szocializmus adja a világ ipari termelésének hozzávetőlegesen 40%-át. A szocialista világrendszer rendkívül gazdag nyersanyagokban.

Különösen erősek a szocializmus pozíciói Európában. A jelenkori Európa területének nagyobbik felét a szocialista országok foglalják el, népességének a fele szocializmusban él, ipari termelésének nagyobb részét a szocialista rendszer adja. Napjainkban az európai szocialista országokra esik a világ nemzeti jövedelmének több mint egynegyede, ipari termelésének pedig egyharmada. Az európai szocialista országokban működnek a szocializmus legnagyobb és legfejlettebb erői és legfontosabb nemzetközi szervezetei. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a szocialista világrendszer katonai ereje létszámában és számos más mutató tekintetében megelőzi az imperialista államok katonai erejét. A szocialista országok hadseregei technikai felszereltségükben, harci felkészültségükben és fegyverzetükben a tudomány és a technika legújabb vívmányainak színvonalán állnak.

A szocialista világrendszer léte és fejlődése összhangban van az egyetemes társadalmi haladás törvényszerűségeivel. A világ fejlődésének fő iránya érvényesül benne. Ez a kapitalizmussal szembeni fölényének és erejének alapvető forrása.

A Szovjetunió helye és szerepe a szocialista világrendszerben és a világpolitikában

A kommunista pártok 1969. évi moszkvai tanácskozása, amikor megállapította a szocialista világrendszer döntő szerepét a nemzetközi osztályharcban, külön is hangsúlyozta a Szovjetunió jelentőségét. Az MSZMP X. kongresszusa szintén aláhúzta: „A szocialista világ fő ereje a Szovjetunió". Ennek az állásfoglalásnak nagy politikai jelentősége van, mert határozottan szembeszáll a szocializmusellenes erők, a jobboldali és a baloldali elhajlások fő politikai vonalával, és helyesen értékeli a Szovjetunió helyét, szerepét a szocialista világrendszerben éppúgy, mint a világpolitikában.

Az imperializmus szocializmusellenes és kommunizmusellenes támadásainak fő célpontja a Szovjetunió. A világ többi reakciós erői szintén elsősorban a Szovjetuniót veszik célba. De a szovjetellenesség volt a fő jelszava az 1956-os magyar és az 1968-as csehszlovák ellenforradalomnak is. A maóista irányzatok éle is a Szovjetunió ellen irányul. Mindennek alapjában éppen az a magyarázata, hogy a szocialista világrendszer fő ereje a Szovjetunió.

A Szovjetunió a világ első szocialista állama, amely története során nagy tekintélyt vívott ki a szocializmusnak, és gazdag tapasztalatokat halmozott fel.

A Szovjetunió a szocialista világrendszer legnagyobb, legerősebb és a társadalmi-gazdasági viszonyok tekintetében a legfejlettebb állama, a világ legtekintélyesebb nagyhatalma, amely leghatékonyabban tudja képviselni a szocializmus nemzetközi politikáját. A Szovjetunió hozta a legnagyobb áldozatokat a fasizmus elleni háborúban, és a Szovjetunió nyújt segítséget a világ haladó erőinek. Ez a szocialista nagyhatalom a legerősebb gátja az imperialista politikának.

A Szovjetunió a lakott szárazföldnek csaknem egyhatodán terül el. Területe 22,4 millió km². Területe szerint a világ legnagyobb állama, lakossága szerint pedig a harmadik. Népessége az 1973. évi adatok szerint 250 millió fő. A Szovjetunió európai és ázsiai ország. Területének kb. 75%-a Ázsiában, 25%-a Európában helyezkedik el. Államhatárainak hossza meghaladja a 60 000 km-t. A szárazföldön 12 országgal határos. A Szovjetunió

a legnagyobb tengeri hatalom: 3 óceánhoz tartozó 12 tenger mossa határait. A Szovjetunió soknemzetiségű állam, 15 szövetségi köztársaságból, 20 autonóm köztársaságból, 8 autonóm területből és 10 autonóm körzetből áll.

Az 1969-es adatok szerint a Szovjetunió lakosságának 78,4%-át teszik ki a munkások és alkalmazottak, ebből 54,5% a munkás. A kolhozparasztok és a szövetkezeti kisiparosok a népesség 21,5%-t alkotják. Az egyénileg gazdálkodó parasztok és a szövetkezeten kívül működő kisiparosok a lakosságnak mindössze 0,03%-át teszik ki.

A Szovjetunió a világ országai között élvonalban van az 1000 főre eső orvosok, tudósok, egyetemet és középiskolát végzettek száma, a szakemberképzés és több más hasonló mutató tekintetében.

A Szovjetunió fennállásának alig több mint fél évszázada alatt magasan fejlett szocialista állammá vált, amelynek hatalmas ipara és gépesített nagyüzemi mezőgazdasága van. A szovjethatalom első 50 éve alatt (1967-ig) ipari termelése 1913-hoz viszonyítva 73-szorosára nőtt, mezőgazdasági termelése 3-szorosára, nemzeti jövedelme 36-szorosára. A gazdasági növekedés talaján jelentősen emelkedett a tömegek életszínvonala.

A szovjet rendszer biztosította *a gazdasági növekedés állandóan gyors ütemét.* Az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme 1929 és 1967 között 11,1% volt. (Az Egyesült Államokban 4%, Angliában és Franciaországban 2,5%.) E növekedési ütem alapján a Szovjetunió részesedési aránya a világ ipari termelésében a második világháború előtti 10%-ról napjainkig több mint 20%-ra emelkedett. Jelenleg a Szovjetunió adja a szocialista világrendszer ipari termelésének nagyobbik részét, a KGST-országok ipari termelésének több mint 70%-át. A Szovjetunió a szocialista országok többségének fő kereskedelmi partnere és fő nyersanyagszállítója.

A Szovjetunió fő gazdasági feladata a *kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése.* Ezen a téren a Szovjetunió eddig is nagy eredményeket ért el, de az SZKP XXIV. kongresszusán 1971-ben elfogadott gazdasági program, az 1971—1975-re szóló kilencedik ötéves terv különösen nagy feladatokat tartalmaz, miközben fontos minőségi változásokat irányoz elő a gazdaságpolitikában is.

A SZOVJETUNIÓ
TERÜLETE
22 402 000 KM²
NÉPESSÉGE
243,9 MILLIÓ FŐ
TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAK SZÁMA:
11600
1914
98300
1940
162500
1950
927 400
1970-BEN
A VILÁG TUDOMÁNYOS EREJÉNEK 1/4-RÉSZE

A terv szerint a nemzeti jövedelem 37—40%-kal, az ipari termelés 42—46%-kal növekszik. A mezőgazdasági termelés 1971—1975-ben 20—22%-kal lesz magasabb, mint az előző ötéves tervben. Ennek érdekében a mezőgazdaságban 1971 és 1975 között annyi beruházást valósítanak meg, mint az előző két ötéves terv során összesen. Mindenképpen fontos mutató, hogy a könnyűipar fejlesztésére majdnem kétszer annyit fordítanak, mint 1966—1970-ben.

Nagyon fontos továbbá, hogy a kongresszus a két társadalmi rendszer harcának döntő területeként jelölte meg a tudományos-technikai forradalom erőteljesebb kibontakoztatását. Mindezekkel összefüggésben a kongresszus nagy hangsúlyt helyezett a hatékonyabb gazdaságirányításra és a népgazdasági tervezés tökéletesítésére is.

A Szovjetunió rendkívül sokat tett és tesz a szocialista országok közösségének erősítése érdekében. Nagymértékben hozzájárult a szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtéséhez. Az 1945 és 1962 közötti időszakban például 9 milliárd rubel (új rubelben számítva) hitelt és kölcsönt nyújtott kedvező feltételekkel a népi demokratikus országoknak.

A Szovjetunió nagy anyagi támogatást nyújt a fiatal nemzeti államoknak is. Ezek az országok 1945 és 1965 között előnyös feltételek alapján 3 milliárd rubel hitelt kaptak tőle. Ezekben az országokban szovjet segítséggel felépült és épül kb. 600 ipari és egyéb objektum, több mint 100 oktatási, tudományos és közegészségügyi központ.

Közismert, hogy a szovjet hadsereg a szocialista világrendszer legerősebb és legkorszerűbb hadserege, a szocialista országok békéjének és biztonságának legfőbb katonai védelmezője. A Szovjetunió egyben támogatást nyújtott és nyújt az agresszió ellen harcoló minden haladó erőnek is.

A Szovjetunió a szocialista külpolitika legfőbb kezdeményező ereje. Különösen megmutatja ezt az a tény, hogy nagy eredménnyel sikerül megvalósítani a XXIV. kongresszuson elfogadott békeprogramot. Ennek következtében enyhült az európai feszültség. Megkötötték a szovjet—nyugatnémet, a lengyel—nyugatnémet megállapodást, és a két német állam kapcsolatainak rendezése is nagymértékben előrehaladt. A négy hatalom megegyezett Nyugat-Berlinről. Fontos szovjet—amerikai meg-

állapodások születtek. Sikerrel járt az európai biztonsági értekezlet előkészítése Helsinkiben. Sikerült befejezni a vietnami háborút. A következetes szovjet békepolitika kivívta a népek elismerését és támogatását.

Érthető tehát, hogy a Szovjetunió világpolitikai szerepét és a szocialista világrendszerben betöltött szerepét különösen nagyra értékeljük. A szovjetellenesség valamennyi megnyilvánulása elleni határozott fellépés alapvető nemzeti érdekünk is. A történelem tényei meggyőzően bizonyítják, hogy szovjetellenes szocializmus nem létezhet.

„A Szovjetuniónak, kommunista pártjának elévülhetetlen érdemei vannak a szocializmus, a kommunizmus építésében. Leggazdagabb tapasztalatai vannak az imperializmus elleni harcban is. A Szovjetunió internacionalizmusa példa; tapasztalatainak óriási nemzetközi jelentősége van ... Mindenki másénál nagyobb a Szovjetunió, a szovjet nép szerepe, felelőssége és áldozatvállalása az egész emberiség életbevágó érdekeiért. A Szovjetunió a maga hatalmas és legyőzhetetlen erejével a nemzetközi imperializmus agresszív erőinek fő fékentartója és elrettentője" — állapította meg az MSZMP X. kongresszusa.

3. A szocialista országok együttműködése

A szocialista országok együttműködése az új társadalmi rend megteremtésével kezdődött, és az együttműködés kezdeti időszakának problémái után egyre hatékonyabbá vált.

A gazdasági együttműködés

A szocialista országok gazdasági kapcsolatainak egymás felé irányuló orientációja az adott történelmi helyzet szükségszerű terméke, amelynek a társadalom belső törvényei által meghatározott objektív okai vannak.

A szocialista országok sokrétű, az egész szocialista világrendszerre kiterjedő gazdasági kapcsolatai közül — minthogy hazán-

kat a legközvetlenebbül érinti — a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (a KGST) keretei között megvalósuló gazdasági együttműködés kérdéseivel foglalkozunk. *Az 1949-ben létrehozott KGST a világ legnagyobb gazdasági szervezete.* Tagja 9 szocialista ország: Bulgária, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, az NDK, Románia, Mongólia, a Szovjetunió, valamint Kuba. (Albánia 1961 óta nem vesz részt munkájában.) 1964-től a KGST-szervek tevékenységében részt vesz Jugoszlávia. Megfigyelőkkel képviselteti magát a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság. 1972-ben Finnország is bejelentette ez irányú igényét. Megfigyelői minőségben a KGST munkájában 1966-ig Kína is részt vett. A 9 tagállam területe a világ területének 18%-át teszi ki, amelyen megközelítően 340 millió ember, a Föld népességének 10%-a él. A KGST-országok állítják elő a világ ipari termelésének több mint egyharmadát.

A KGST létrehozásának célja az volt, hogy a kölcsönös együttműködés és segítség révén a tagállamok meggyorsítsák fejlődésüket, biztosítsák magukat a tőkésországok elnyomása és diszkriminációja ellen, segítsék elő a gyengébben fejlett országok átlagosnál gyorsabb fejlődését. Az elmúlt negyedszázad eredményei mindenben igazolják a szervezet létrehozásának szükségességét. A KGST előmozdította a tagállamok gyors ütemű fejlődését, fontos szerepet játszott az egyes szocialista országok között meglevő, a múltból örökölt szintbeli különbségek kiegyenlítődése szempontjából is.

Amellett, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyének megkülönböztetett jelentősége van, *a KGST-re rendkívül nagy feladatok hárulnak a Közös Piaccal folytatott versenyben.* A fejlődés ebből a szempontból is pozitív tendenciát mutat. A KGST-országok gazdasági növekedési üteme gyorsabb, mint a Közös Piac országaié. Ezt mutatják az alábbi táblázat adatai:

A KGST és a Közös Piac részesedése a világ ipari termelésében (százalékban)

Év	1950	1955	1958	1965	1970
KGST	17,6	25,4	27,2	31,0	33—35
Közös Piac	12,9	13,7	14,3	13,5	kb. 14

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG ÉS A KGST RÉSZESEDÉSE
A VILÁG IPARI TERMELÉSÉBEN (%)

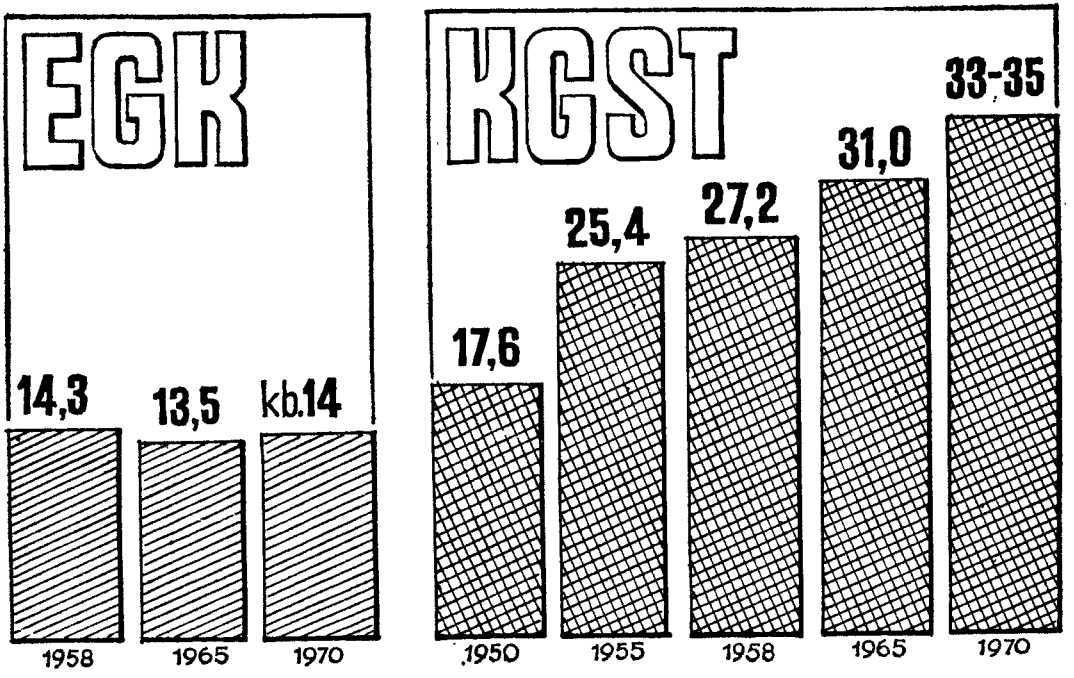

Azáltal, hogy a Közös Piac kibővült és hat helyett kilenc tagállama lesz, a Közös Piac részesedési aránya a világ ipari termelésében természetesen megnő, de nem jut túlsúlyba a KGST-vel szemben. Mivel a növekedési ütemek eltérése megközelítőleg az eddigi marad, az alaptendencia nem változik meg. Mindenesetre számolni kell a Közös Piac súlyának és szerepének megnövekedésével.

A KGST tagállamai közötti együttműködés *első évtizedében a gazdasági kapcsolatok fő formája a kereskedelem, az árucsere volt.*

A tudományos-technikai forradalom időszakában a termelés egyik mozgatórugója a tudományos eredmények széles körű és gyors felhasználása, valamint az ehhez szükséges alapkutatások folytatása. Ennek költségkihatásai viszont akkorák, hogy azokat külön-külön a kis- és közepes méretű országok egyszerűen nem képesek vállalni. A szakemberek számításai szerint egy-egy korszerű iparág csak akkor tud fejlődni, ha nem szűk, korlátozott nemzeti piacra termel. Bizonyos területeken az optimális piac nagysága ma már 200—250 millió lakosra terjed ki. A KGST-tagállamok összlakossága kb. 340 millió főt, vagyis optimális lehetőségeket kínál egy sor területen. A kérdés lényege tehát abban foglalható össze, hogy a dinamikus fejlődés talaján a KGST-tagállamok, túlhaladva fejlődésük extenzív szakaszát, beléptek a magasabb követelményeket és igényeket támasztó, de ugyanakkor magasabb lehetőségeket biztosító fejlődés szakaszába, ami *az egyszerű együttműködés helyett a minőségileg magasabb szintű együttműködést, a termelés integrációját követeli meg. A szocialista gazdasági integráció új, minőségileg magasabb formája az országok gazdasági kapcsolatainak.* A szocialista gazdasági integráció célja, hogy előmozdítsa a társult országok legfőbb célkitűzéseinek, a szocialista és kommunista építés alapvető és közös feladatainak a megvalósítását.

A szocialista gazdasági integráció természetesen nem egy vagy néhány döntés függvényeként jön létre. A társult országok *egész gazdasági életét átfogó folyamatokról van szó* — termelésről, árucseréről, pénz- és hitelpolitikáról, más társulásokhoz való viszonyról —, ami nagyon alapos, körültekintő munkát igényel. Mivel az esetek többségében újak feladataink e téren,

természetes, hogy az elvi és gyakorlati kérdésekben széles körű eszmecsere, gondos előkészítés után döntenek.

A KGST-1971 júliusában Bukarestben megtartott 25. tanácsülésén elfogadott Komplex Program, a gazdasági együttműködés átfogó és konkrét terve a kialakult közös álláspont alapján összefoglalja a gyakorlati tennivalókat. A Komplex Program növeli a KGST-tagországok gazdasági és politikai akcióegységét, lezárja a szocialista gazdasági integráció előkészítésének bevezető szakaszát.

A program egyik fő sajátossága, hogy azon alapszik, *amire* a KGST-ben részt vevő szocialista országok mai gazdasági és politikai helyzetében *már megértek a feltételek.* Így figyelembe veszi az együttműködésben részt vevő nagy és kis országok eltérő helyzetét és sajátos szükségleteit, azt a tényt, hogy az egyes szocialista országok gazdaságirányítási rendszerében vannak eltérő vonások stb.

A program másik fő sajátossága, hogy következetesen *érvényesül benne a szuverenitás elve.* Egyrészt úgy, hogy az együttműködésben az országok önkéntesen vesznek részt, és csak az országaik érdekének, gazdasági fejlődésének megfelelő kötelezettséget vállalnak. Másrészt úgy, hogy csak az érdekelt országok vesznek részt az együttműködésben, de akik nem érdekeltek, nem gátolják a többiek együttműködését.

A nemzeti és nemzetközi feltételek harmonikus egyeztetése, az érdekviszonyok helyes kezelése, az integráció megvalósításának üteme — mind olyan kérdések, amelyek megoldása kihat a gazdasági együttműködésen túl a szocialista országok kapcsolatainak egészére. A gazdasági és politikai kérdések szorosan összefonódnak, természetes tehát, hogy a döntések meghozatalánál a politikai együttműködés szintje döntő fontosságú.

A katonai együttműködés

Az európai szocialista országok (Jugoszlávia kivételével) 1955. május 14-én Varsóban barátsági, együttműködési és segélynyújtási egyezményt írtak alá. *Ezt — az európai szocialista országok katonai szövetségének megteremtését — külső körülmények*

tették szükségessé, mégpedig elsősorban a következő tényezők miatt:

a) Az Egyesült Államok, vélt erőfölényére támaszkodva, hidegháborús politikát folytatott. Támaszpontok gyűrűjével fogta körül a Szovjetuniót és a többi szocialista országot. Agresszív katonai tömbök létrehozását kezdte meg. 1949. április 4-én aláírták az Észak-Atlanti Szerződést, megkezdték szervezetének és katonai erejének kiépítését. Az Egyesült Államok jelentős katonai erőt helyezett át Európába, a szocialista országok határaira. 1950 nyarán háborút robbantott ki Koreában, amelyet az új világháború „főpróbájának" tekintett.

Veszélyes helyzet alakult ki Európában is. Az NSZK létrejötte, agresszív, revansista politikája, hadseregének gyors fejlesztése fenyegette a szocialista országokat. Az NSZK 1955. május 9-én hivatalosan is a NATO tagja lett, hamarosan annak fő európai erejévé vált. A kialakult katonapolitikai helyzet megkövetelte a szocializmus fokozott védelmét.

b) A nemzetközi osztályharc éleződése, a szocialista országok külső funkciójának bővülése más vonatkozásban is megkövetelte a szocialista katonai szövetség megteremtését. A nemzeti felszabadító mozgalmak és a felszabadult országok támogatása olyan katonai erőt igényelt, amely képes segítséget nyújtani a nemzeti felszabadító mozgalmaknak és a felszabadult országoknak a neokolonialista politika ellen.

A szocialista katonai szövetség megteremtését tehát végeredményben szükségessé tette az új világháború elhárításának feladata, ami az egész emberiség létérdeke. A történelem legpusztítóbb háborújának megakadályozása — egyéb erőtényezők mellett — elsősorban katonai erők kérdése. A szocialista katonai koalíció képes az imperializmus integrált katonai erőivel szemben a katonai erőfölényt biztosítani és egy új világháború kirobbanását megakadályozni.

A Varsói Szerződés szervezetének megalakulását a hadügynek a második világháború után kibontakozó forradalma is szükségessé tette. Ez olyan változások, új eszközök alkalmazását tette lehetővé és szükségessé a hadászatban, amellyel csak szövetségi keretek között lehetett lépést tartani. Az atom- és rakétafegyverek, a tudományos-technikai forradalom talaján létrehozott új, tömegpusztító és hagyományos fegyverrendszerek,

eszközök megkonstruálása, tömeges gyártása, állandó fejlesztése hatalmas gazdasági erőkoncentrációt, óriási tudományos-műszaki kapacitást igényelt. Bevezetésük ezért valamennyi szocialista ország egyesített erőfeszítését követelte.

A szocialista katonai szövetség alapjaiban különbözik az imperialista katonai csoportosulásoknak az agresszív háború céljaira létrehozott blokkjaitól. *A Varsói Szerződés fő feladata a szocializmus védelme. Célja az új világháború megakadályozása, az imperializmus fékentartása.* A nemzetközi méretű osztályharcban biztosítani kívánja a fő forradalmi folyamatoknak a békés egymás mellett élés körülményei között történő teljes kibontakozását és végső győzelmét

Védelmi jellegét alapokmánya is igazolja. Ez rögzíti, hogy a szerződő felek kollektív biztonsági rendszer megteremtésére törekednek. Kimondja, hogy a szervezet feloszlik, ha a NATO is kimondja feloszlását. Tagja lehet társadalmi berendezkedésre való tekintet nélkül bármely ország, ha a szerződés alapelveit magáévá teszi.

A Varsói Szerződés összhangban van az ENSZ alapokmányával is, mert annak 52. cikkelye kimondja, hogy regionálisan (egy földrajzi térségben) — ha sajátos helyzetük ezt indokolttá teszi — az államok külön is megszervezhetik a térség békéjét és biztonságát. A Varsói Szerződés regionális szervezet, csak az európai szocialista országokat tömöríti, összhangban az ENSZ alapokmányával.

A Varsói Szerződés egész története is bizonyságát adta védelmi jellegének, proletár internacionalizmusának. Számos esetben döntő mértékben hozzájárult a szocialista vívmányok, a szocialista országok, a gyarmati sorból felszabadult népek és a világbéke védelméhez.

A külpolitikai együttműködés

A szocialista országok külpolitikai tevékenységét alapvetően a békéért, a világ haladó erőinek támogatásáért folytatott harc határozza meg. A szocialista országok egyeztetett fóruma a Varsói Szerződés. Az elmúlt évek során a Politikai Tanácskozó Tes-

tület több olyan javaslatot terjesztett elő, amelyek a feszültség felszámolását, a békét és a biztonságot szolgálták.

1956-ban a Varsói Szerződés tagállamai javasolták, hogy az Európában fennálló katonai csoportosulások helyébe az európai kollektív biztonsági rendszer lépjen.

A Politikai Tanácskozó Testület 1958. május 24-én Moszkvában tartott ülésén hangsúlyozták, hogy a Varsói Szerződés tagállamai a katonai blokkok felszámolásának hívei, de mivel a nyugati hatalmak még nem akarnak hozzájárulni a hatékony kollektív biztonsági rendszer létrehozásához, javasolták, hogy a két európai tömb kössön megnemtámadási egyezményt.

Az 1969. évi budapesti ülés azért foglal el különleges helyet az európai béke és biztonság megszilárdítására irányuló erőfeszítéseik hosszú sorában, mert nagy jelentőségű konkrét lépést tett az európai kollektív biztonsági rendszer megteremtésének útján.

Kétségkívül a Varsói Szerződés országai politikai tevékenységének sikerét jelentik a már előbb említett, az európai enyhülést szolgáló megállapodások.

A szocialista világrendszer egész története azt bizonyítja, hogy a szocialista társadalom fejlődésének bázisán a szocializmus törvényszerűségei mindig áttörnek az időszakos nehézségeken. Fejlődését elsősorban a pozitív vonások jellemzik, a szocialista világrendszer gyorsan fejlődik, és egyre nagyobb hatással van a világ összes folyamataira.

Tizenkettedik fejezet

A gyarmati sorból felszabadult népek küzdelme a felemelkedésért

1. Az imperializmus klasszikus gyarmati rendszerének szétesése

Az imperializmus gyarmati rendszere szétesésének jelentősége

A kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai tanácskozásukról kiadott nyilatkozatukban megállapították, hogy: „A gyarmati rendszer teljes összeomlása elkerülhetetlen. A gyarmati rabság rendszerének a nemzeti felszabadító mozgalom előretörése következtében végbemenő összeomlása — történelmi jelentőségét tekintve a szocialista világrendszer megalakulása óta a legfontosabb jelenség."

A kommunista és munkáspártok 1969-es moszkvai tanácskozásukon pedig már azt szögezhették le, hogy: „A gyarmati rendszer összeomlása jelentős mértékben gyengítette az imperializmus hadállásait. A legutóbbi évtizedben tovább növekedett az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek imperialistaellenes mozgalmának szerepe a forradalmi világmozgalomban. Egyes országokban ez a mozgalom antikapitalista tartalmat nyer... Majdnem teljesen megszűntek a régi gyarmatbirodalmak."

A nemzeti felszabadító mozgalmak sikereinek eredményeként napjainkban már nem létezik az imperializmus hagyományos gyarmati rendszere. A változás méreteit jól érzékeltetik a kö-

vetkező számadatok: 1914-ben a világ területének 77%-a tartozott a gyarmati, félgyarmati és függő országok csoportjába, és e területeken élt a Föld lakosságának 69%-a. Ezzel szemben 1974-ben már csak a világ területének 4—5%-án léteznek hagyományos gyarmati rendszerek, és e területeken a Föld lakosságának kb. 1%-a él. (Elsősorban Portugáliának és Spanyolországnak vannak még a hagyományos értelemben vett gyarmatai, de ezeken szinte mindenütt fegyveres felszabadító harc folyik.)

A nemzeti felszabadító harc sikerének eredményeként eddig közel 70 új, politikailag független állam jött létre. Ezek, valamint a spanyol és a portugál gyarmati igát már a múlt század első harmadában lerázó és azóta politikailag független latinamerikai országok alkotják napjainkban a fejlődő országok csoportját vagy az ún. „harmadik világ"-ot. Ezekben él az emberiségnek közel a fele.

A nemzeti felszabadító mozgalmak sikerének külső és belső tényezői

A nemzeti felszabadító mozgalmak sikerének külső és belső tényezői vannak. A külső tényezők között a következők a legfontosabbak:

— az 1917-es Októberi Szocialista Forradalom példája és lelkesítő hatása. Az Októberi Forradalom nemcsak a proletariátust és az összes dolgozót szabadította fel az elnyomás és a kizsákmányolás alól, hanem felszabadította az egykori cári birodalom elnyomott népeit és nemzetiségeit is a szinte gyarmati cári elnyomás alól;

— egyes gyarmattartó országok viszonylagos meggyengülése, elsősorban a második világháborúval összefüggésben;

— a szocializmus világrendszerré válása és a világrendszerré vált szocializmus egyre növekvő ereje és befolyása a nemzetközi események alakulására;

— a már függetlenné vált volt gyarmati és félgyarmati országok aktív harca a gyarmati rendszer végleges felszámolásáért.

Mindezek együttesen megváltoztatták a nemzetközi erőviszonyokat a gyarmattartó országok hátrányára, és kedvező feltételeket teremtettek a nemzeti felszabadító mozgalmak számára.

A nemzeti felszabadító mozgalom belső feltételeinek a kialakulásában a legfontosabb tényező a minden akadály ellenére is kibontakozó kapitalizálódás folyamata. Ennek eredményeként létrejön a *nemzeti burzsoázia.* A nemzeti burzsoázia érdekelt a gyarmati iga lerázásában, mert ez akadályozza gazdasági tevékenységében; mert a politikai függetlenség esetén az állam eszközeit is igénybe veheti érdekeinek a biztosítására; röviden, mert „úr" akar lenni saját országában. Hogy ezt elérje, kénytelen szembefordulni az imperialista gyarmatosítókkal, s tevékenysége ennyiben haladó. A nemzeti burzsoázia tehát érdekelt a gyarmati iga lerázásában, alkalmas a nemzeti felszabadító harc vezetésére, de látni kell kétarcúságát: nemcsak az imperialistáktól való politikai és gazdasági függőséget akarja megszüntetni, hanem saját politikai uralmát is meg akarja teremteni és a hazai tőkés társadalmi rendszert kívánja megerősíteni. Ezért hajlamos a megalkuvásra, az imperialistákkal és a hazai reakciós erőkkel való egyezkedésre és arra, hogy — különösen a politikai függetlenség kivívása után — szembeforduljon volt szövetségeseivel.

A gyarmati korszakban a minden akadály ellenére is kibontakozó kapitalizálódás, iparosodás — különösen a kitermelő ágazat, a bányászat — eredményeként *kialakul és fejlődik a proletariátus,* a gyarmati iga lerázásáért folyó harc legkövetkezetesebb részvevője. A proletariátus az egyes országokban lakosságon belüli számarányát jóval meghaladó szerepet játszott a felszabadító mozgalomban szervezettsége, öntudatossága következtében. Néhány országban pedig — a kommunista párt révén — a vezető szerepet is megszerezte a nemzeti felszabadító mozgalomban. Ennek az lett a következménye, hogy a nemzeti felszabadulást (vagyis a gyarmati, félgyarmati iga lerázását) viszonylag rövid idő elteltével követte a társadalmi felszabadulás, vagyis a szocialista forradalom. Ez történt Észak-Koreában, Észak-Vietnamban és Kínában. Ezek az országok, továbbá Mongólia és Kuba ma már *szocialista országok,* és nem az ún. „harmadik világ" országaihoz, hanem a szocialista világrendszerhez tartoznak.

A nemzeti felszabadító mozgalom tömegerejét a parasztság adja. A parasztság, helyesebben a mezőgazdasági népesség rendkívül vegyes összetételű: kistulajdonos parasztok, kisbérlők, te-

lekbérlők, napszámosok, idénymunkások stb. alkotják. A falusi népesség teszi ki ezekben az országokban a lakosság 75—90%-át.

A gyarmati, félgyarmati iga lerázásáért folyó harcban általában széles nemzeti egységfront alakult ki az egyes országokban, amelybe beletartozott a nemzeti burzsoázia, a proletariátus és a parasztság. A kedvező külső feltételekre támaszkodva ezek az erők zúzták szét az imperializmus hagyományos gyarmati rendszerét.

A nemzeti felszabadító mozgalom feladatai, jellege és szakaszai

A nemzeti felszabadító mozgalmak legfontosabb feladatai a következők:

— az imperialisták gyarmati, félgyarmati uralmának felszámolása, *a politikai függetlenség, az állami önállóság kivívása és védelme;*

— *a gazdasági önállóság megteremtése,* a volt gyarmatosítók gazdasági pozícióinak felszámolása. Ezzel párhuzamosan az elmaradottság csökkentése, az iparosítás, az agrárkérdés megoldása a nagybirtokrendszer felszámolása révén, és a parasztság valamilyen formában történő földhözjuttatása stb.;

— *az egész társadalmi és politikai élet demokratizálása.*

E feladatok alapján nyilvánvaló, hogy jellegét tekintve a nemzeti felszabadító mozgalom:

— antiimperialista, mivel az imperialista gyarmatosítók ellen irányul;

— antifeudális, mivel feladata a nagybirtokrendszer felszámolása;

— nemzeti és demokratikus jellegű, mivel feladata a nemzeti önállóság megteremtése és a társadalmi élet valamennyi területének a demokratizálása.

A nemzeti felszabadító mozgalmak jellegének megítélésénél azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alapvetően nemzeti és demokratikus feladatok következetes megoldása egyszersmind kedvező feltételeket fog teremteni a társadalmi felszabadulás, a szocialista átalakulás számára is.

A nemzeti felszabadító mozgalmak — a megoldandó felada-

tokból is következően, de az eddigi történelmi gyakorlat alapján is — *két, egymást követő szakaszból állnak:*

1. A gyarmati uralom lerázásáért, az állami önállóság megteremtéséért folyó harc szakasza;

2. A gazdasági függetlenségért folyó harc szakasza, amely magában foglalja a nemzeti felszabadító mozgalom még megoldatlan egyéb feladatait, s egyszersmind magával hozza a belső problémák előtérbe kerülését, a belső osztályellentétek kiéleződését.

A nemzeti felszabadító mozgalmak első szakasza sikerének a következménye az imperializmus hagyományos gyarmati rendszerének a széthullása. Ennek eredményeként jelentek meg a világ politikai színpadán a fejlődő országok, az ún. „harmadik világ" országai.

A „harmadik világ" megjelölés gyűjtőfogalomként használatos és arra utal, hogy az országoknak ez a csoportja különbözik az imperialista, fejlett tőkésországok, valamint a szocialista országok csoportjától. Társadalmi, gazdasági és politikai viszonyaikban — főleg a gyarmati múlt öröksége révén — sok a hasonló vonás, de jelentősek a különbségek is. Lényeges eltérések vannak az egyes országok bel- és külpolitikai, valamint gazdaságpolitikai koncepciói között.

A „harmadik világ" országaiban, a fejlődő országokban él az emberiségnek közel a fele, itt található az ásványi nyersanyagok és energiaforrások ismert készleteinek jelentős része. Több fejlődő ország stratégiai fekvése és a területén levő nyersanyagok miatt katonapolitikai jelentőséggel bír.

2. A volt gyarmati országok fejlődésének nemzetközi és belső feltételei, a harc perspektívája

A politikai függetlenség kivívásával Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népei számára az imperializmus ellen, a független nemzeti fejlődésért vívott harcnak csak első szakasza ért véget.

Mivel az állami önállóság sem teljes, sem tartós nem lehet gazdasági önállóság nélkül, a gyarmati, félgyarmati iga lerázásával, az állami önállóság megteremtésével kibontakozik a nemzeti felszabadító forradalmak második szakasza, amelynek egyik központi kérdése a gazdasági önállóság megteremtése. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy az imperializmus elleni harc nem szűnik meg, csak új formát ölt és áttolódik a gazdaság területére. Az antiimperialista harc továbbfolytatását indokolja a monopoltőkés körök újgyarmatosítási, neokolonialista politikája is. A nemzeti felszabadító mozgalmak második szakaszának jellemzője az imperializmus elleni harc továbbfolytatása mellett a belső problémák előtérbe kerülése: a gazdasági és kulturális elmaradottság felszámolása, az iparosítás, az agrárkérdés megoldása stb.

Mindezek során azonban előtérbe kerülnek az egyes társadalmi osztályok és rétegek között levő ellentétek, általában felbomlik a nemzeti felszabadító harc első szakaszában kialakult széles nemzeti egységfront, és a továbbfejlődés éles osztályharc közepette bontakozik ki. E problémakör részletesebb vizsgálata előtt áttekintjük a volt gyarmati országok fejlődésének nemzetközi feltételeit. Ennek két alapvető összetevője van: 1. az imperialista országok viszonya a fejlődő országokhoz — a neokolonializmus; 2. a szocialista országok és a „harmadik világ" országainak kapcsolata.

Az imperialista országok és a „harmadik világ": a neokolonializmus

A neokolonializmus az imperializmusnak az a módszere, amelylyel függésben kívánja tartani a volt gyarmati országokat — vagy saját volt gyarmatait, vagy más imperialista hatalmáét — azután is, hogy ezek kivívták a politikai függetlenséget.

Az Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerika egyes országaiban végbement antiimperialista forradalmi átalakulás történelmi sajátossága, hogy a gyarmatosítás a maga klasszikus formájában megszűnt ugyan, de az imperializmus pozíciói jórészt megmaradtak, és megmaradt a volt gyarmati és félgyarmati országokban az imperialista kizsákmányolás és gazdasági függés.

Az imperializmus nagy erőfeszítéseket tesz, hogy *új módszerekkel és új formában* folytassa a volt gyarmatok kizsákmányolását, a gyarmati uralom megszűnte után is a kezében tartsa gazdasági életük ellenőrzését, fenntartsa politikai befolyását, és lehetőleg új pozíciókhoz is jusson.

A neokolonializmus több lényeges vonásban hasonlít a klasszikus gyarmatosításhoz, több lényeges vonatkozásban viszont különbözik is attól. A hasonlóság alapja az imperialista hatalmak céljainak, törekvéseinek változatlansága, míg a különbségek a nemzetközi erőviszonyoknak, valamint a volt gyarmati országok helyzetének és belső erőviszonyainak a változásából adódnak.

A neokolonializmus a nemzeti felszabadító harc erősödésével párhuzamosan alakult ki, és — Portugália és Spanyolország kivételével, amelyekben az uralkodó körök még ma is a hagyományos gyarmatosítás védelmezői — napjaink egyik jellemző imperialista kizsákmányolási tendenciájává vált.

A neokolonializmusnak két oldalát, két, látszólag ellentétes módszerét lehet megkülönböztetni, *az egyik az agresszió, a fegyveres ellenforradalom, a katonai államcsínyek, a terror; a másik pedig a neokolonialista politika békés változata,* amely bizonyos engedményeket és kompromisszumokat is tartalmaz, álcázottabb, megfoghatatlanabb és ezért veszélyesebb is.

Az elsőt olyan események jelzik, mint az izraeli reakciós körök területrabló politikája és ennek támogatása; a dél-afrikai és a rhodesiai fajgyűlölő rezsimek fokozódó terrorja és e rendszerek sokoldalú, (például fegyverszállításokkal való) segítése; a portugál zsoldosok támadása Guinea ellen; a haladó rendszert megdöntő chilei fasiszta puccs stb. Ugyancsak ennek pregnáns példája volt az Egyesült Államok vietnami agressziója, amely amerikai vereséggel zárult; a saigoni Thieu-rendszer, a kambodzsai Lon Nol-kormány támogatása stb.

A neokolonialista politika másik módszere az álcázottabb, a békés változat. Ennek megnyilvánulása például a „segélypolitika" és a kölcsönnyújtás. Ez valójában nem más, mint a tőkeexport módosított és álcázott formája. Ebben a formában áramlik be a fejlődő országokba az új tőkének kb. 80%-a.

A neokolonializmus e másik, álcázottabb módszerének az eszköze a világpiaci árakkal való manipuláció. Hivatalos ENSZ sta-

tisztikai adatok szerint 1950 és 1963 között a fejlett tőkésországok által szállított ipari termékek ára 20%-kal emelkedett, míg a fejlődő országok fő kiviteli termékét jelentő nyersanyagoké 9%-kal csökkent. Ennek következtében csak az előbb említett periódusban is többmilliárd dolláros kár érte a fejlődő országokat. Ennek a folyamatban egyik szemléletes példája a dzsip árának alakulása: míg 1954-ben egy dzsip ára 14 zsák kávé árával volt egyenlő, addig 1962-ben már 39 zsák kávé árával.

A neokolonialista politika e másik formájának a megnyilvánulásait jelentik még a fejlett tőkésországok és a fejlődő országok kapcsolatainak zárt gazdasági csoportosulásokban meglevő rendszere; a volt gyarmati és félgyarmati országok bevonása katonai-politikai tömbökbe (SEATO, CENTO stb.); az imperialista hatalmak által nyújtott katonai és technikai „segítség"; vallási, faji és törzsi ellentétek szítása (például India, Zaire, Nigéria, Szudán és más országok esetében); a „kommunista veszéllyel" való zsarolás és így tovább.

Mi teszi lehetővé az imperialista hatalmak számára a *neokolonialista politika* folytatását? E politika *alapjait a hagyományos gyarmatosítás vetette meg, amely nagyfokú elmaradottságot és eltorzult fejlődést eredményezett* Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. Az elmaradottságot, az eltorzult gazdasági struktúrát érzékeltetik a következő adatok.

a) Az egy főre jutó nemzeti jövedelem összege a fejlett tőkésországokban jóval 1000 dollár fölött van. Ezzel szemben a „harmadik világ" országaiban átlag 120 dollár. (De például Indiában, Indonéziában vagy a fekete-afrikai országokban jóval a 100 dollár alatt.)

b) A gyarmati múlt öröksége, hogy a kapitalista világ összipari termelésének mindössze 12—13%-a jut a „harmadik világ" országaira (de nehézipari termelésének csak 6%-a).

c) A gyarmati múlt öröksége a rendkívül fejletlen és gyakran monokultúrás (1—2 termék termelésére épülő) mezőgazdaság. Latin-Amerika szolgáltatja például a világ kávétermelésének közel 80%-át, banántermelésének közel 70%-át; Fekete-Afrika adja a világ kakaótermelésének közel 70%-át. A monokultúrás mezőgazdaság rendkívül kiszolgáltatottá, könnyen sebezhetővé teszi az országot.

d) A gyarmati múlt következménye az alacsony életszínvonal,

a kulturális elmaradottság (például Latin-Amerikában a lakosság kb. 40%-a, Fekete-Afrika országaiban 75—95%-a analfabéta); a tömeges munkanélküliség stb. Mindkettőt súlyosbítja az ún. demográfiai robbanás, tehát az, hogy ezekben az országokban óriási (és egyre növekvő) mértékű a népszaporulat.

A gyarmati múltnak ezek a következményei, továbbá az a tény, hogy az imperialista hatalmak gazdasági pozíciói jórészt változatlanul megvannak, sőt esetenként még növekedtek is a „harmadik világ" országaiban, hogy ezeknek az országoknak a döntő többsége jelenleg még a kapitalizmus gazdasági világrendszeréhez tartozik — mindez együttesen kedvező terepet biztosít az imperialista hatalmak neokolonialista politikája számára.

A „harmadik világ" országainak nemzetközi helyzetét, továbbfejlődésük nemzetközi feltételeit azonban nemcsak az imperialista hatalmak neokolonialista politikája határozza meg, hanem a világrendszerré vált szocializmus egyre növekvő ereje és befolyása a világfejlődés alakulására, a „harmadik világ" országai és a szocialista országok közötti kapcsolatok is. Nem szabad elfelejteni, hogy a „harmadik világ"-nak az imperializmus elleni harcában a Szovjetunió és a többi szocialista ország az antiimperialista harc természetes szövetségesei. Az antiimperialista erők egysége objektív szükségszerűség.

A szocialista országok és a „harmadik világ" országainak kapcsolata

Az első szocialista országnak, a Szovjetuniónak, majd a világrendszerré vált szocializmus országainak közismerten jelentős szerepük volt már az imperializmus hagyományos gyarmati rendszerének széthullásában is. A szocialista országok sokoldalú kapcsolat kialakítására törekedtek a már függetlenné vált egykori gyarmati országokkal diplomáciai, politikai, gazdasági, kulturális-tudományos és egyéb területeken.

A szocializmust építő országok mindenkor síkra szálltak az imperializmus hagyományos gyarmati rendszerének teljes felszámolásáért, a gyarmati igát lerázott népek független és sokoldalú fejlődéséért, nemzeti és társadalmi felemelkedésükért,

valamint a velük való sokoldalú kapcsolat és együttműködés fejlesztéséért.

A kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai tanácskozásukról kiadott nyilatkozatukban a következőképpen fogalmazták meg a szocializmust építő országok viszonyát a gyarmati és volt gyarmati országokhoz: „A szocializmus országai őszinte és hűséges barátai azoknak a népeknek, amelyek harcolnak felszabadulásukért, vagy már felszabadultak az imperialista járom és elnyomás alól. Elvből elvetnek mindennemű beavatkozást a fiatal nemzeti államok belügyeibe, s internacionalista kötelességüknek tartják, hogy segítsék e népeket a nemzeti függetlenség megerősítéséért vívott harcukban. Minden segítséget és támogatást megadnak ezeknek az országoknak a haladás útján való fejlődésükhöz, hazai iparuk megteremtéséhez, nemzeti gazdaságuk fejlesztéséhez és megszilárdításához, saját kádereik kiképzéséhez, együttműködnek velük a világbékéért, az imperialista agresszió ellen vívott harcban."

A kommunista és munkáspártok 1969-es tanácskozásuk fő dokumentumában az antiimperialista harc távlatainak figyelembevételével emelték ki a szocialista országok és a nemzeti felszabadító mozgalmak szövetsége megerősítésének szükségességét.

Hazánknak, a Magyar Népköztársaságnak ezzel a kérdéssel kapcsolatos álláspontját az MSZMP X. kongresszusán, a Központi Bizottság beszámolójában Kádár elvtárs a következőképpen fogalmazta meg: „Pártunkat és kormányunkat az az eredményes törekvés vezérli, hogy fejlessze az együttműködést Ázsia, Afrika és Latin-Amerika független országaival. A IX. kongresszus idején e térség negyven országával álltunk diplomáciai kapcsolatban, jelenleg ötvenhét államhoz fűznek bennünket ilyen kapcsolatok. Szövetségesünknek tekintjük az imperializmus ellen küzdő gyarmati és volt gyarmati népeket, szolidárisak vagyunk nemzeti felszabadító mozgalmukkal, és mindent megteszünk, hogy támogassuk harcukat."

Az előző állásfoglalások tényleges, mindennapos gyakorlatot fejeznek ki. Ennek bemutatására konkrét példák tömegét lehetne felsorakoztatni. Érdemes például megemlíteni, hogy nincs az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országoknak egyetlen olyan közös értekezlete sem, amelyek munkájába a szocialista országok, elsősorban Szovjetunió be ne kapcsolódtak volna, mégpedig a

haladást szolgáló demokratikus erőket, javaslatokat támogatva és azok megoldásában is részt vállalva. *A szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió határozott fellépése és aktív tevékenysége már több esetben biztosította az antiimperialista külpolitikát folytató fejlődő országok állami létét az imperialista fenyegetésekkel és agresszióval szemben.* 1956-ban például az angol—francia—izraeli közös agresszorokat csak akkor sikerült visszavonulásra kényszeríteni, amikor a Szovjetunió kijelentette, hogy nem nézheti tétlenül a független Egyiptom megtámadását. A Szíria ellen 1957-ben Törökországon keresztül előkészített agresszióra csak azért nem került sor, mert a Szovjetunió nyomatékosan figyelmeztette a török kormányt, hogy támadás esetén nem maradhat tétlen. Közismert az a szerep, melyet a szocialista országok játszottak az arab országok ellen irányuló 1967-es izraeli agresszió megállításában, az agresszió következményeinek a felszámolásában. És végül nyilvánvalóan nagy része van abban a szocialista országok aktív segítségének, hogy Délkelet-Ázsiában (Dél-Vietnamban, Kambodzsában és Laoszban) vereség és kudarc érte az Egyesült Államok imperialista, agresszív terveit is.

A politikai-katonai segítség és együttműködés mellett nem kevésbé jelentősek a gazdasági kapcsolatok sem. A „harmadik világ" népei a neokolonializmus elleni harcukban, a gazdasági önállóság megteremtéséért és az elmaradottság felszámolásáért folyó küzdelmükben számíthatnak az egyenlőségen és a kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági együttműködésre a szocialista országokkal.

Amikor a szocializmust építő országok és a „harmadik világ" országai gazdasági kapcsolatait és együttműködését vizsgáljuk, feltétlenül figyelembe kell venni e kapcsolatok néhány fontos jellegzetességét és tényezőjét.

1. A szocialista országok döntő többsége a munkáshatalom megteremtése előtt nem a legfejlettebb tőkésországok közé, hanem — Csehszlovákia és az NDK kivételével — a fejlődésben elmaradott országok kategóriájába tartoztak.

2. Míg a fejlett tőkésországok által nyújtott „segélyek" és kölcsönök összege 1960 óta állandóan csökken, addig a szocialista országok által nyújtott segély például 1965—1966-ban évi 41%-kal haladta meg az 1960—1964-es évek átlagát.

3. Míg a fejlett tőkésországok számára az export elsősorban jó üzlet, a szocialista országok nem rendelkeznek sem tőkefeleslegge l, sem fölös árucikkekkel. A szocialista országok által nyújtott segélyek, kölcsönök folyósítása nagy erőfeszítések árán történik.

4. A szocialista országok által nyújtott segélyek és kölcsönök esetében messzemenően figyelembe veszik a fejlődő országok érdekeit, és e segélyek, kölcsönök szinte kivétel nélkül az állami szektort erősítik. A szocialista országok jelentős kölcsönökkel járultak és járulnak hozzá a fejlődő országok nemzeti iparának a megalapozásához, mezőgazdaságuk korszerűsítéséhez, műszaki kádereik kiképzéséhez stb. India nehéziparának a megteremtéséhez az első lökést a szovjet segítséggel épült bhilai acélkombinát megépítése adta. Egyiptom energiaellátását jelentős mértékben megjavította a szovjet segítséggel épült asszuáni erőmű és gátrendszer, amely a mezőgazdasági terület növelését is szolgálta stb.

5. A segélyek és kölcsönök feltételei nagyon kedvezőek a fejlődő országok számára: általában hosszú lejáratúak (10—15 év), kamatuk alacsony (1,5—2%), és visszafizetésük a fejlődő ország árucikkeivel történik.

Mindezek figyelembevételével válik érthetővé, hogy noha a szocialista országok segélyeinek és kölcsöneinek összegei, valamint a fejlődő országokkal való gazdasági együttműködésük, kereskedelmi forgalmuk méretei szerényebbek, mint az imperialista országok hasonló tevékenységei, hatásuk mégis rendkívül nagy.

A szocialista és a fejlődő országok között meglevő és egyre bővülő, a tényleges egyenlőségen és a kölcsönös előnyökön alapuló sokoldalú gazdasági kapcsolatok egyik jelentős következménye, hogy kedvezőbb feltételeket, nagyobb manőverezési lehetőségeket teremt a „harmadik világ" országai számára a fejlett tőkésországokkal meglevő gazdasági kapcsolatok területén. A másik és ennél jóval jelentősebb következménye az, hogy a *szocialista országok segítsége lehetővé teszi a következetes antiimperialista politikát folytató és a társadalmi haladás útját választó fejlődő országok népei számára az imperialisták gazdasági agressziójának, zsarolásainak* (bojkott, blokád, segélymegvonás, kölcsönmegtagadás stb.) *visszaverését.* Az elmúlt évtizedek a

konkrét példák egész sorát szolgáltatták arra, hogy az imperializmus milyen gazdasági zsarolásra képes (az egyiptomi gyapot bojkottja, az asszuáni gát építési kölcsönének a megtagadása, a kubai cukor bojkottja, az Allende-kormány idején az államosított chilei rézzel kapcsolatos manipulációk, az iraki olaj államosítása elleni fellépések stb.).

A „harmadik világ" országainak gazdasági helyzete

A fejlődő országok gazdasági helyzetét az elmaradottság jellemzi. A politikai függetlenség kivívása utáni első lépések világossá tették a volt gyarmati és félgyarmati országok reálisan gondolkodó vezetői számára, hogy *az állami önállóság* — noha jelentősége igen nagy — *nem vezet automatikusan az elmaradottság felszámolására, a nemzeti felemelkedésre.* Ehhez feltétlenül szükség van az imperialista hatalmakkal szembeni gazdasági függőség csökkentésére, a torz gazdasági szerkezet átalakítására, az iparosításra stb.

Az elmaradottság döntő mértékben a gyarmatosítás következménye. A világ e hatalmas térségeinek a gazdaságát hozzáidomították a gyarmatosító hatalom gazdasági szükségleteihez, azt termeltették velük, amire az anyaországnak szüksége volt. Ez vezetett oda, hogy a gyarmati országok *nyersanyagtermelő monokultúrás gazdaságokká* váltak, ezzel a gazdasági „örökséggel" léptek az önálló állami fejlődés útjára. A monokultúrás gazdasági szerkezet ma is jellemző a fejlődő országok többségére, és ezeknek az országoknak a gazdasági élete, az államháztartás egyensúlya, külkereskedelmi helyzete döntő mértékben függ az egyetlen, fő terméktől. ENSZ-statisztikák szerint 1967-ben 46 olyan fejlődő ország volt, amelynek exportbevételei 40%-nál nagyobb arányban származtak egyetlen termék kiviteléből. Így például Zambia esetében a réz 93, Csád esetében a gyapot 83, Ghana esetében a kakaó 70, Kolumbia esetében a kávé 43%-kal részesedik az ország egész kiviteléből. Gyakran előfordul, hogy a nyersanyagokat felvásárló monopóliumok árpolitikájukkal gazdasági és politikai nyomást gyakorolnak az önálló nemzeti gazdaságpolitikára törekvő fejlődő országokra. (Ez történt Ghanával az 1966-os jobboldali puccsot megelőző időszakban.)

Az elmaradottság másik mutatója és jellemző vonása *az iparosodás alacsony foka.* Az előzőekben már volt szó arról, hogy a fejlődő országok részesedése a kapitalista világ összipari termelésében mindössze 12—13%, de a nehézipari termelésben csak 6%.

A monokultúrás gazdaság felszámolását, valamint az iparosítást jelentős mértékben megnehezíti az a tény, hogy a politikailag önálló, volt gyarmati országok döntő többségében változatlanul megvannak az imperialista hatalmak gazdasági pozíciói és az erre is épülő neokolonializmus. A fejlett tőkésországok meglevő és esetenként még növekvő gazdasági befolyásuk révén továbbra is meghatározó szerepet játszanak a fejlődő országok gazdasági életében, és napjainkban is kiszipolyozzák ezeket az egyébként is elmaradott és tőkeszegény országokat. A fejlett tőkésországok például csupán a tőkebefektetéseik alapján szerzett profit formájában évente 4—6 milliárd dollárt visznek ki a „harmadik világ" országaiból.

Az imperialista hatalmaktól való függőség, a neokolonializmus, a gazdasági önállóság hiánya jelentős szerepet játszik abban, hogy a politikai önállóság megteremtése utáni években bekövetkezett kétségtelen előrehaladás ellenére sem változott lényegesen a „harmadik világ" országainak gazdasági helyzete. Az utóbbi egy-két évtizedben nemhogy csökkent volna, hanem még növekedett is a fejlődésbeli különbség a fejlett tőkésországok és a „harmadik világ" országai között. ENSZ statisztikai adatok szerint az egy főre jutó ipari termék mennyisége 1950—1964 között a fejlett tőkésországokban 43%-kal, míg a „harmadik világ" országaiban csak 30%-kal növekedett. A mezőgazdasági termelés évi növekedésének az üteme alig tart lépést a lakosság számának évi növekedésével.

Ezen a helyzeten csak akkor lehet gyökeresen változtatni, ha a belső erőforrások maximális felhasználása mellett sor kerül az imperializmus által történő kizsákmányolás megszüntetésére; ha ezek a népek maguk fognak rendelkezni országuk természeti kincseivel és erőforrásaival; ha legalább a töredékét visszakapják annak, amit a fejlett tőkésországok monopóliumai e népektől elraboltak (és elrabolnak ma is!); és ha önzetlen gazdasági és technikai segítséget kapnak. Ezeknek a feltételeknek a megvalósulása pedig külső viszonylatban alapvetően a két világ-

rendszer harcától és ennek alakulásától, belső viszonylatban pedig az országon belüli osztályerőviszonyok alakulásától, az osztályharc menetétől függ.

Társadalmi és osztályszerkezet a „harmadik világ" országaiban

A fejlődő országok társadalmi szerkezete az állami önállóság megteremtése időpontjában éppen olyan torz és deformálódott volt, mint az a termelési mód és gazdasági szerkezet, amelyen nyugodott. A gyarmatosítás eredményeként kibontakozó tőkés termelési viszonyok csak a gazdaság egy részét fogták át, míg a gazdaság gyarmatosítás előtti hagyományos szektora alapot biztosított a prekapitalista viszonyok elemeinek a fennmaradásához. A torz, heterogén társadalmi szerkezet természetesen akadályozza a társadalmi folyamatok előrehaladását, és a társadalmi tudatra nagyon erős hatást gyakorolnak olyan tényezők, mint a vallás, a törzsi hovatartozás, a kasztérdek stb. *A fejlődő országokban a társadalmi osztályok és rétegek közötti határvonalak általában jóval elmosódottabbak, mint a fejlett tőkésországokban, egyszersmind viszonylag jelentős közbülső rétegek képződtek* (például az ún. elit: katonatisztek, tisztviselők, közigazgatási vezetők stb.), amelyeknek rendszerint jelentős szerepük van a politikai életben is.

A jelentősebb társadalmi osztályokat vizsgálva a következő főbb vonásokat lehet megállapítani.

1. A nemzeti felszabadító mozgalom végig legkövetkezetesebb ereje *a proletariátus, a munkásosztály. A proletariátus általában előbb alakult ki ezekben az országokban, mint a hazai burzsoázia, mivel a kapitalizálódás az esetek többségében a külföldi tőke behatolásának volt a következménye.* Ez a proletariátus magán viseli kialakulásának sajátos jegyeit, és többnyire még nem ipari, még kevésbé nagyipari proletariátus. A gyarmati iga lerázását követően a legtöbb országban meginduló iparosodás folyamata azonban növeli a bérmunkások és ezen belül az ipari proletariátus létszámát. Jelenleg Ázsiában a bérmunkások száma 100—105 millió (a gazdaságilag aktív népesség kb. 30%-a,) Afrikában kb. 20 millió (18%), Latin-Amerikában pedig 50 mil-

lió (60%). Ezek jó része azonban nem ipari munkás. A számbeli növekedés egyre inkább a koncentráció és ezzel együtt a szervezettség fokozódásával jár együtt. Ennek eredményeként a proletariátus harca, amely már a gyarmati iga lerázásáért folyó küzdelemnek is fontos összetevője volt, a társadalmi-politikai továbbfejlődés mindinkább meghatározó tényezőjévé válik.

2. A nemzeti felszabadító mozgalom továbbfejlődése, a társadalmi haladás szempontjából jelentős tényező a lakosság számszerűen legjelentősebb csoportja, a *mezőgazdasági népesség, a parasztság* állásfoglalása. Az óriási paraszttömegeket azonban a legtöbb országban rendkívül alacsony kulturális színvonal, vallásosság, valamint politikai éretlenség és tapasztalatlanság jellemzi. Ezek akadályozzák a parasztságban rejlő forradalmi energiák felszabadulását. De a földkérdés megoldatlansága, a nagybirtok nyomasztó túlsúlya és a kettős kizsákmányolás (feudális-félfeudális uralkodó rétegek, valamint a külföldi tőkés társaságok és monopolszervezetek által) hatalmas belső feszültséggel telíti és a társadalmi haladás erőinek szövetségesévé teszi a parasztságot.

3. A fejlődő országok társadalmi struktúráját vizsgálva a harmadik fontos tényező a *burzsoázia*, amely a politikai függetlenség kivívása után az országok többségében megszerezte a politikai hatalmat. A hatalomra került burzsoázia törekvése — egyébként teljesen érthetően — saját osztályuralmának a megszilárdítása, valamint a hazai kapitalizmus kiépítése és fejlesztése. Mindez változást hoz a nemzeti burzsoázia magatartásában.

a) A nemzeti burzsoázia alapvetően antiimperialista politikai vonala megmarad — hiszen továbbra is érdeke az imperialista hatalmaktól meglevő gazdasági függőség stb. csökkentése —, de a megalkuvásra való hajlama és következetlensége jelentős mértékben fokozódik.

b) A nemzeti burzsoázia saját osztályuralmának és a hazai kapitalizmusnak a védelme érdekében megalkuvó magatartást tanúsít az imperialista országokkal, és közeledik a nemzeti függetlenségi harc korábbi belső ellenfeleihez, a nagybirtokosokhoz és a hazai burzsoázia kezdettől fogva reakciós, a gyarmatosítókkal is együttműködő részéhez, az ún. *komprádor burzsoáziához*. Ezzel egyidejűleg a nemzeti burzsoázia (vagy annak jelentős része) fokozatosan szembekerül a dolgozó tömegekkel, szembe-

kerül korábbi szövetségeseivel. A kommunista és munkáspártok 1969-es tanácskozásuk fő dokumentumában e folyamatok lényegét a következőképpen fogalmazták meg: „A felszabadult országokban fejlődik a társadalmi differenciálódás. Élesedik a konfliktus egyfelől a munkásosztály, a parasztság és más demokratikus erők, köztük a kispolgárság hazafias érzelmű rétegei, másfelől az imperializmus, a belső reakciós erők és a nemzeti burzsoázia azon elemei között, amelyek egyre inkább hajlamosak megalkudni az imperializmussal."

c) A nemzeti burzsoázia jobbra tolódását, osztályérdekeinek fokozott mértékű előtérbe kerülését megpróbálja elködösíteni a tömegek előtt: azt hirdeti, hogy a nemzeti felszabadító harc teljes győzelmet aratott, s további alapvető változásokra nincs szükség; a létrejött gazdasági-társadalmi berendezkedést pedig — teljesen hamisan — szocialistának nyilvánítják. Így született meg az afrikai, az arab, az indiai, a szenegáli stb. „szocializmus". Ezek a jelenségek tükrözik a tömegek kapitalizmusellenességét, ösztönös vonzódását a szocializmushoz, de egyszersmind jelzik a burzsoázia megtévesztő, ködösítő kísérleteit is.

A volt gyarmati és félgyarmati országok továbbfejlődésének kapitalista útja

Elméletileg megvan a lehetőség arra, hogy a volt gyarmati és félgyarmati országok a hazai kapitalizmus széles körű kibontakozása menetében kíséreljék meg problémáik megoldását. Sőt napjainkban a fejlődő országok többségében ez az út van kibontakozóban. *Távlatait is vizsgálva azonban ez az út nem járható, nem hozhat megoldást a fejlődő országok előtt álló társadalmi, gazdasági és politikai problémákra.* Téves az a nézet, miszerint a fejlett tőkésországok és a fejlődő országok között csak fejlődésbeli különbség van, ami idővel pótolható, hogy tehát a fejletlenek „végigjárják" — noha más gyorsasággal — a fejlettebbek útjának minden állomását. Ez lehetetlen, mert mások a történelmi feltételek.

Először: lehetetlen azért, mert a mai fejlett tőkésországok gazdagságának két fő forrása volt. Az *egyik* saját néptömegeik évtizedes kizsákmányolása, míg a *másik* az idegen területek és

népek leigázása, kifosztása, vagyis a gyarmatosítás. Az első feltételt a felszabadult országok burzsoáziája erőszakkal ideig-óráig biztosíthatja, de a mai viszonyok között — a szocialista világrendszer léte, egyre növekvő ereje és befolyása mellett — tartósan már nem. A fejlett tőkésországok gazdagságának másik forrása és feltétele — az idegen földek és népek kifosztása, vagyis a gyarmatosítás — azonban a fejlődő országok burzsoáziája számára még átmenetileg sem teremthető meg, és nyilván a jövőben sem lesz erre lehetőség.

Másodszor: a távlatokat is vizsgálva, a kapitalista út azért sem járható a fejlődő országok számára, mert ezen az úton szinte kizárólag csak a burzsoázia érdekei érvényesíthetők, és ezért nem oldhatók meg következetesen a nemzeti felszabadító mozgalom soronlevő feladatai sem.

Harmadszor: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kapitalista úton haladás kísérlete szükségszerűen kiélezi a társadalmi ellentéteket, és ennek során fokozatosan kialakulnak a kapitalizmus felszámolásának feltételei is.

A kommunista és munkáspártok 1969-es tanácskozásuk fő dokumentumában a következőképpen jellemezték azoknak a volt gyarmati és félgyarmati országoknak a helyzetét, amelyek a kapitalista úton kísérelték meg az előttük álló feladatok megoldását: „Azok az országok viszont, amelyek kapitalista útra léptek, nem voltak képesek arra, hogy akár egyet is megoldjanak alapvető problémáik közül. A belső reakció ezekben az országokban a nép növekvő elégedetlenségébe ütközve, az imperializmus támogatásával, támadást indít a demokratikus szabadságjogok ellen, sok esetben pedig kegyetlenül elnyomja a tömegek demokratikus és hazafias mozgalmát. Konfliktusokat szít a nemzetiségi, etnikai, vallási, törzsi és nyelvi csoportok között, s ily módon az ezen országok által kivívott függetlenséget is veszélyezteti."

A nemzeti felszabadító forradalom következetes végigvitelének és a soron levő feladatok tényleges, a dolgozó tömegek érdekeit is figyelembe vevő megoldásának biztosítéka a továbbfejlődés nem-kapitalista útja.

A nem-kapitalista fejlődés egyáltalán *nem valamiféle harmadik út, hanem egy sajátos átmeneti szakasz a szocializmus felé.* Olyan forradalmi folyamat, amelyben a nemzeti felszabadító forradalom fokozatosan, lépésről lépésre átnő a szocialista forradalomba. A nem-kapitalista fejlődés sajátos történelmi útrövidítés. Átmeneti szakasz, amelynek során a „harmadik világ" országai a hazai kapitalizmus kifejlődését, illetve kiteljesedését, legmagasabb fokának kialakulását elkerülve juthatnak el a szocializmus építéséhez.

A fejlődés nem-kapitalista útján járó országokban a hatalom nem egy osztály kezében van. Az államhatalmat a dolgozó osztályok és rétegek szövetsége — köztük minden esetben a forradalmi demokrata értelmiség is — gyakorolja. *A hatalom is átmeneti jellegű tehát: már nem tekinthető burzsoá hatalomnak, de még nem is munkáshatalom.*

A nem-kapitalista útra térő országokban sor kerül a hazai burzsoázia érdekeivel való fokozatos szembefordulásra, a hazai burzsoázia gazdasági és politikai pozícióit korlátozó, majd fokozatosan felszámoló intézkedésekre. A burzsoázia korlátozásával párhuzamosan kibontakozik a nemzeti felszabadító forradalom soron levő feladatainak végrehajtási folyamata: vagyis a küzdelem a külföldi monopóliumok gazdasági pozícióinak a felszámolásáért, a gyors ütemű iparosításért, a földkérdés megoldásáért, a nagyfokú elmaradottság felszámolásáért, a dolgozó tömegek szociális, kulturális és munkakörülményeinek a javításáért.

A nem-kapitalista úton haladó országok *külpolitikáját a következetes antiimperializmus és a szocialista országokhoz való közeledés jellemzi.*

Az utóbbi egy-két évtizedben a többi között az alábbi országok léptek a fejlődésnek erre az útjára: Guinea, Szíria, Burma, bizonyos fenntartásokkal Algéria és a Kongói Népköztársaság

(Brazzaville-Kongó), az utóbbi időben Tanzánia, valamint Dél-Jemen és Irak.

Sajátos példát mutatott Chile, egészen az 1973 őszén lezajlott reakciós katonai puccsig. Ez az ország, amely iparilag fejlettebb a legtöbb dél-amerikai államnál, a Népi Egység 1970-es elnökválasztási győzelmét követően szembefordult a hazai nagytőkével, az imperializmussal, és szocialista intézkedéseket hoztak a marxizmus alapján. Peruban a hazafias katonai kormányzat igyekszik az országot az imperialista befolyástól függetleníteni.

Napjainkban a nemzeti felszabadító mozgalom élcsapatát azok az országok alkotják, amelyek a nem-kapitalista úton, a szocialista fejlődés irányába haladnak. Ezek az országok, minden nehézségükkel és problémáikkal együtt, a belső reakciós és a neokolonialista erők mesterkedésének hatására bekövetkezett megtorpanások ellenére a tényleges kivezető utat mutatják az elmaradottság felszámolására, az igazi nemzeti függetlenség megteremtésére és a társadalmi haladásra.

3. A „harmadik világ" helye és szerepe a nemzetközi osztályharcban

Antiimperialista harc a „harmadik világ"-ban

Az imperializmus elleni harc a nemzeti felszabadító mozgalom egyik központi feladata. Mind a gyarmati, félgyarmati iga lerázása, mind a tényleges politikai és gazdasági függetlenség megteremtése, az elmaradottság felszámolása, a fejlett tőkésországok neokolonialista politikája feltételezi az imperializmus elleni harcot. *Az antiimperializmus tehát állandó velejárója a nemzeti felszabadító mozgalomnak, de formája, erőssége, következetessége stb. egy sor tényezőnek a függvénye.* Ebből következik az is, hogy az imperializmus elleni harc összeegyeztethetetlen az antikommunizmussal, a szovjetellenességgel.

A politikai függetlenség kivívása után — ahogy erről korábban már szó volt — a legtöbb országban hatalomra kerülő nem-

zeti burzsoázia imperializmusellensége veszít erejéből, a haladó erők vezette néptömegek pedig nem mindig tudják ezt megakadályozni. Ebből is következik, hogy a volt gyarmati és félgyarmati országok egy jelentős része ma még nem mindig tudja betölteni a nemzetközi politikában az érdekeinek megfelelő szerepet. Sőt, egyes országok az imperializmus politikáját támogatják. A fejlődő országok jelentős többsége általában elfogadja a békés egymás mellett élés elvét, az antiimperialista pozitív semlegesség híve, de időnként következetlenek e területeken. A haladó politikát folytató fejlődő országok azonban — például Algéria, Tanzánia, India, Guinea — általában következetes antiimperialista külpolitikát folytatnak. Ezek az országok a szocialista világrendszer országaival együtt mind szélesebbé és egyre hatékonyabbá váló antiimperialista-antikolonialista frontot alkotnak.

A fejlődő országok antiimperialista jellegű tevékenysége szempontjából jelentős szerepet játszanak a különböző regionális tanácskozások és szervezetek. Ilyenek egyebek között az el nem kötelezett országok csúcskonferenciái, az afroázsiai szolidaritási konferenciák, a trikontinentális értekezlet, a demokratikus nemzetközi szervezetek tanácskozásai stb.

A kommunista és munkáspártok 1969-es tanácskozásuk fő dokumentumában külön is kiemelték a délkelet-ázsiai és az arab országok harcának jelentőségét a világimperializmus ellen folyó küzdelemben. „A vietnami fegyveres intervenció különleges helyet foglal el az amerikai imperializmus katonai-politikai terveiben. ... Történelmi jelentősége van annak a vereségnek, amelyet a legerősebb imperializmus, az amerikai imperializmus szenved el Vietnamban ...

Az arab népeknek az imperializmus és az izraeli agresszió ellen vívott harca része annak a világméretű általános harcnak, amelyet a szabadság és a szocializmus erői a nemzetközi imperializmus ellen folytatnak."

A moszkvai tanácskozás határozata helyesnek bizonyult. A vietnami nép azóta bekövetkezett győzelme különösen aláhúzza a határozat jelentőségét.

A nemzeti felszabadító harc a szocialista világforradalom szerves része

Napjainkban a társadalmi haladás ügyét három erő képviseli: a szocialista világrendszer, a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom. Mindháromnak a ma még jelentős erőt képviselő világimperializmus a fő ellenfele. A társadalmi haladás egyes osztagai, egyes erői a helyzetükből következő sajátos célokért és ennek megfelelően sajátos módszerekkel harcolnak, de nem egymástól elszigetelten és függetlenül, hanem egységesen, összehangoltan.

Már a tudományos szocializmus megalapítói, Marx és Engels, majd pedig Lenin is sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy milyen kapcsolat van a proletariátusnak a szocializmusért folytatott forradalmi harca, valamint a gyarmatok és függő országok népeinek függetlenségi harcai között. Lenin egyik világtörténelmi jelentőségű felismerése volt az, hogy az *imperializmus olyan feltételeket teremtett, amelyek alapján a szocialista forradalom világforradalmi folyamatban tör magának utat,* egész korszakot felölelő proletár- és demokratikus forradalmak során át. A tartalmát tekintve különböző típusú, szocialista és demokratikus forradalmak között az összefonódás objektív alapját abban látta, hogy érdekközösség áll fenn közöttük, mindegyik csak az imperializmus legyőzésével érhet el eredményt. Voltak, akik „tiszta" szocialista forradalomtól várták az új társadalom megteremtését. Lenin szerint ez lehetetlen, mivel a Föld lakosságának többsége még el sem jutott a kapitalista fejlődésig, vagy annak igen alacsony fokán áll. „Aki azt gondolja — állította Lenin —, hogy szociális forradalom elképzelhető a gyarmati és európai kis nemzetek felkelései nélkül, a mindenféle előítéletekkel teli kispolgárság egy részének forradalmi kitörései nélkül, az öntudatlan proletár és félproletár tömegeknek a földesúri, egyházi, monarchikus, nemzeti stb. elnyomás ellen irányuló mozgalma nélkül, az lemond a szociális forradalomról." Lenin természetesen azt is jól látta, hogy a gyarmati népek forradalmai tükrözni fogják hordozóik korlátait és hibáit, gyakran reakciós előítéleteit, de objektíve az imperializmus ellen irányulnak és végső soron a szocializmus győzelmét eredményezik majd.

A kommunista és munkáspártok 1957-es, 1960-as és 1969-es tanácskozásai megerősítették a szocialista országok, a forradalmi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom szövetségének szükségességét, és hangsúlyozták a világforradalmi folyamat három fő osztagának, közöttük a nemzeti felszabadító mozgalomnak a szerepét az imperializmus világméretű pusztulásában. Az 1960-as moszkvai tanácskozás dokumentumai korunkat a szocialista és a nemzeti felszabadító forradalmak korszakaként jellemezték.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az imperializmus hagyományos gyarmati rendszerének a széthullása, a független nemzeti fejlődés nemcsak az adott fejlődő ország nemzeti érdeke, hanem egybeesik a szocializmus, a nemzetközi proletariátus osztályérdekeivel is. És fordítva: a szocialista országok erejének és befolyásának a növekedése, a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi harcának sikerei gyengítik az imperializmus pozícióit világméretekben, és kedvezőbb feltételeket teremtenek az ázsiai, afrikai és latin-amerikai nemzeti felszabadító forradalom további sikerei számára.

Tizenharmadik fejezet

A két világrendszer harca

1. Korunk jellemző vonása

Világrendszer, világgazdaság, világpolitika

Korunk egyik igen jellegzetes és szembeötlő folyamata, hogy *az emberi élet különböző oldalai, a társadalmi tevékenység* — a gazdaság, a politika, a szellemi kultúra — *egyre több területe mindinkább nemzetközivé válnak.*

Ha az egyes országok gazdasági életét nézzük, azt látjuk, hogy mind a termeléshez szükséges gépek, eszközök, nyersanyagok beszerzésében, mind az előállított javak értékesítésében egyre növekvő szerepet játszanak az illető országnak más országokhoz fűződő nemzetközi kapcsolatai. A fejlettebb országok modern termelési eszközeikkel olyan mennyiségű terméket állítanak elő, hogy gazdaságuk életképességének egyenesen nélkülözhetetlen feltétele a külföldi piac. A külföldi piacok szükségleteire termelő ország gazdasága pedig rendszerint nemzetközileg jelentős nyersanyagforrásokból táplálkozik. Emellett igen érzékenynek kell lennie a világviszonylatban legfejlettebb technika iránt, hogy eredményeit gyorsan és hatékonyan alkalmazni tudja, mert csak így marad versenyképes a világpiacon. A gazdaság nemzetköziségének tehát szükségszerű velejárója a technika, a közvetlenül termelőerővé váló tudomány internacionalizálódása is.

Minél fejlettebb egy ország, annál inkább meghatározza további fejlődésének lehetőségeit nemzetközi kapcsolatainak kiterjedtsége és intenzitása. És megfordítva: a nemzetközi gazdasági együttműködésben való részvétel mindinkább feltétele az egyes országok további fejlődésének. Mindennek következtében az egyes országok egyre szorosabbá váló kölcsönös függőségbe kerülnek egymástól; bármelyikük gazdasági életében bekövetkező változás érzékenyen érinti a vele kapcsolatban álló országok mindegyikét. Ma az Egyesült Államok valutaválsága egész kontinenseken idéz elő pénzügyi-gazdasági megrázkódtatást. Egy új nyersanyag, energiahordozó megjelenése viszonylag rövid idő alatt tucatnyi országban módosítja a termelés egész struktúráját. Ilyen körülmények között *egyre nehezebb* — a világ bármely táján — *elszigetelt nemzeti gazdaságpolitikai célok megvalósítása anélkül, hogy ezzel az illető ország ne saját magát sújtaná.*

Ugyanezt tapasztaljuk a *politikai életben.* Két ország egymás közötti kapcsolatának változása beláthatatlan láncreakciót indít el országok egész sorában. De ma már a hagyományos belpolitikainak számító lépések esetében sem teheti meg egyetlen politikus sem — legalábbis súlyos következmények kockázata nélkül —, hogy ne vegye számba e lépések várható nemzetközi hatását, visszhangját. Angela Davis perét aligha tekintette bárki is az Egyesült Államok kizárólagos „belügyének". Belpolitika és külpolitika között a határok napjainkban fölöttébb viszonylagosak.

Ha e jelenségek mélyebben fekvő okait keressük, mindenekelőtt a következőket találjuk.

Az államok, népek közötti tartós kapcsolatok, kölcsönhatások szorosabbá válásának az alapja mindenekelőtt a termelés internacionalizálódása, *a gazdaság világgazdasággá válása.*

Az emberiség történetében első ízben a kapitalizmus hozott létre világgazdaságot, alkotott világrendszert. A tőkés rend tette általánossá az áru- és pénzviszonyokat, amelyek áttörték a helyi, nemzeti korlátokat, rohamosan elősegítették a világpiac, a nemzetközi érintkezés kifejlődését. A tőkés viszonyok általánossá válása elválaszthatatlanul összefügg a gépi nagyipar kialakulásával és fejlődésével, ami erőteljesen ösztönözte a nemzetek közötti gazdasági együttműködést, a kereskedelemmel, a mun-

kamegosztással szorosan egymáshoz kapcsolta a különböző országok gazdaságát.

A termelés világméretű társadalmasítása óriási lendületet adott a nagy hatékonyságú termelőerők alkalmazásának, a termelési és fogyasztási választék bővülésének, a gazdasági fejlődésnek. *A tőkés termelési módnak* azonban alapvető jellemzője, hogy *hatalmasra növeli nemcsak egy-egy országon belül, hanem az egyes nemzetek között is a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenséget* (például iparilag fejlett országok, gyarmatok). Ily módon a termelés világméretű társadalmasodásával az egyes kapitalista országokon belüli társadalmi ellentétek egyre szorosabban összefonódnak a tőkésországok közötti, a tőkés *világrendszer egészére* jellemző ellentétekkel. *A kapitalizmus alapvető ellentmondása korunkban a tőkés gazdaság nemzeti és nemzetközi tendenciáinak konfliktusában is megjelenik* (például az Egyesült Államok és Japán, az Egyesült Államok és a Közös Piac ellentéte).

1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom véget vetett a tőkés világrendszer egyeduralmának: Oroszország kiszakadt e rendszerből, megkezdődött a tőkés rend általános válságának, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek a korszaka. A második világháború után a szocializmus útjára lépett országokkal létrejött a szocialista világrendszer. Ezzel a világméretekben társadalmasodott termelés és korunk világtörténelemmé szélesedett történelme nem csupán az egyes tőkésországok ellentéteit hordozza, hanem a két világrendszer — a kapitalista és a szocialista világrendszer — ellentéteit is. *Ebben a munkásosztály és a burzsoázia nemzetközi harca fejeződik ki igen sokféle, bonyolult formában.*

Korunk legfőbb vonása a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, a szocializmus világtörténelmi előretörése; természetes tehát, hogy századunk második felében az emberiség történelmének középpontjában a szocialista és tőkés világ ellentétei, az ezzel kapcsolatos konfliktusok állnak. A két rendszer harca az egész világon, a társadalom életének valamennyi fő területén folyik: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra szférájában.

2. A két világrendszer gazdasági versenye

„A szocialista világrendszer hozzájárulását az imperialistaellenes erők közös ügyéhez mindenekelőtt növekvő gazdasági ereje határozza meg. A szocialista rendszer országainak... gyorsan fejlődő népgazdasága, a szocializmus élre törése a tudományos-műszaki haladás több ágazatában, a világűrbe vezető út megnyitása a Szovjetunió révén — a szocialista országok népei által végzett alkotómunkának e reális eredményei döntő módon hozzájárulnak a béke, a demokrácia és a szocializmus erőfölényéhez az imperializmus fölött."

„Minden egyes szocialista ország fejlődése és erősödése az egész szocialista világrendszer előrehaladásának fontos feltétele. Valamennyi szocialista ország népgazdaságának sikeres fejlődése, társadalmi viszonyainak tökéletesedése, mindenoldalú haladása egyaránt szolgálja a népek és a szocializmus közös ügyének érdekeit" — olvashatjuk a kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai tanácskozásának fő dokumentumában.

A szocialista országok kettős feladata — egyrészt saját gazdaságuknak, társadalmuknak a maguk hasznára való építése, másrészt sikerek elérése a tőkés világgal folytatott versenyben — elválaszthatatlanul összefügg egymással. Éppen annak alapján tudunk sikeresen versenyezni, hogy gazdasági és társadalmi céljainkat gyorsabban, jobban és előnyösebben oldjuk meg, mint a tőkésországok, és megoldunk olyan problémákat is, amelyeket kapitalista viszonyok között lehetetlen megoldani. *A kapitalista rendszerrel folytatott verseny létezésétől nem lehet elvonatkoztatni népgazdasági, illetve világgazdasági problémáink megoldásánál,* mert megoldásuk csak a tőkés világban végbemenő folyamatok figyelembevételével lehetséges. A szocialista világgazdaság egészének, valamint az egyes országok saját népgazdaságának fejlesztésénél számot kell vetnünk a két világrendszer közti politikai, gazdasági, technikai és katonai erőviszonyok alakulásával.

A tőkés világgazdaság fejlődése — mint ismeretes — a termelőerők erős földrajzi koncentrációját vonta maga után. A tőkés világgazdaságban három fejlett koncentrációs központ alakult ki, az egyik az Egyesült Államok, a másik Nyugat-Európa, a harmadik Japán. Azt lehet mondani, hogy a világ nagy többségének népei az Októberi Forradalomig, a szocialista világrendszer kialakulásáig azért dolgoztak hosszú évtizedekig, helyenként évszázadokig, hogy a magas szintű termelőerőknek ez a három centruma kialakulhasson és fejlődhessen.

A jelenlegi 14 szocialista ország közül a szocialista átalakulást megelőző időkben csak két ország — az NDK és Csehszlovákia — tartozott félig-meddig a nyugat-európai centrumhoz. A többi kelet-európai szocialista ország a felszabadulás előtt termelőerőik fejlettségét tekintve az Egyesült Államokhoz és a nyugat-európai tőkésországokhoz képest rendkívül elmaradott volt. A mai európai szocialista országok a tőkés rend idején agráripari vagy még sokkal inkább kevés iparral rendelkező agrárországok voltak. Az ázsiai szocialista országok és Kuba elmaradottságát pedig különösen súlyosbította a gyarmati és félgyarmati elnyomás.

A szocialista országok példátlan erőfeszítéseket tettek gazdaságuk fejlesztésére. Ennek eredményeként az európai szocialista országok iparosodtak, végrehajtották a népgazdaság alapvető strukturális átalakítását.

Az ázsiai országok felszámolták a gyarmati elmaradottságot, s az iparosodás útjára léptek.

A szocialista országok mindezt történelmileg rövid idő, 25 év alatt hajtották végre. A békés építésre a Szovjetuniónak sem volt több ideje, mert két háborúban szörnyű pusztításokat szenvedett. *A szocialista országok negyedszázad alatt elvégezték azt, amihez a tőkésállamoknak mintegy 200 esztendőre volt szükségük.*

A népgazdaság alapvető strukturális átalakításában a szocialista országok komoly sikereket értek el.

Egy sor szocialista útra lépett agrárországban történelmi mértékkel mérve igen gyorsan meg tudták oldani az ipari struktúra kiépítését. Ez a folyamat a szocializmus útjára még nem lépett

AZ IPARI TERMELÉSNÖVEKEDÉS ÉVI ÁTLAGOS ÜTEME
1950—1968 KÖZÖTT (%)

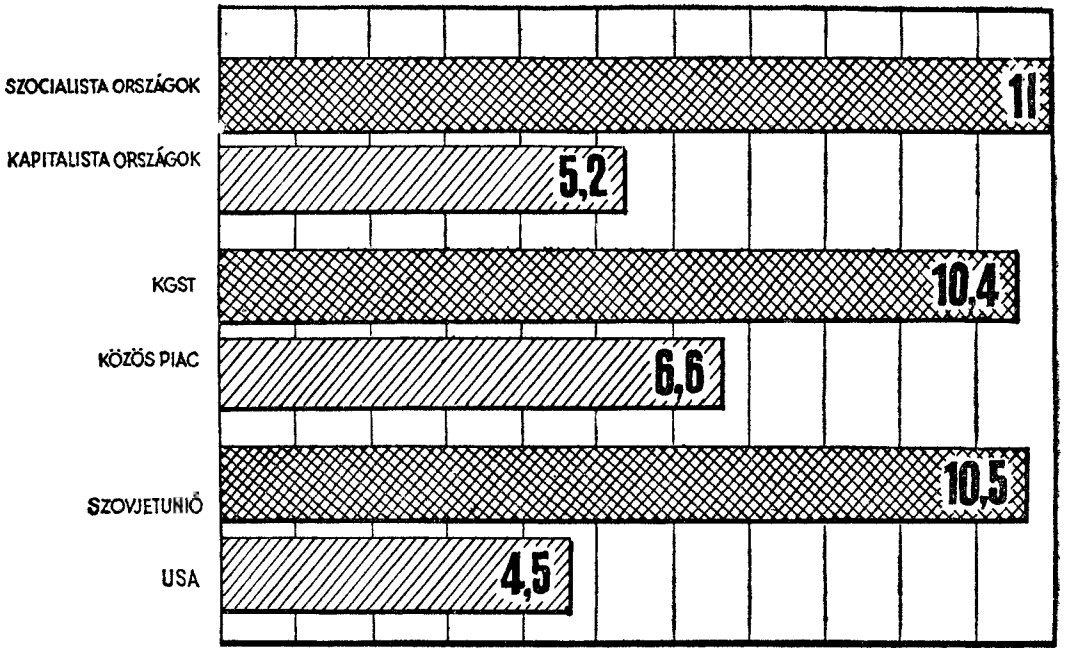

országokban (például Dél-Európában, néhány iparosodó dél-amerikai országban) lassabban és súlyos ellentmondásoktól terhesen megy végbe.

Bebizonyosodott, hogy a szocialista építés körülményei között a nagy néptömegek műveltségi szintje, politikai tudata és technikai képzettsége sokkal gyorsabban emelhető, mint a kapitalizmusban. *A népművelés, a politikai-világnézeti nevelés, a szakemberképzés területén a szocialista országok a világ élvonalába törtek előre,* ami felbecsülhetetlen értéket jelent a társadalom továbbfejlődése szempontjából.

Ha a növekedés ütemét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy *a gazdasági növekedést, különösen pedig az ipar fejlődését tekintve a szocialista országok huzamos idő óta felülmúlják a tőkés gazdaságot.*

Az ipari termelés növekedésének évi átlagos üteme 1950 és 1968 között (százalékban)

Szocialista országok	11,0	Tőkésországok	5,2
KGST-országok	10.4	Közös Piac országai	6,6
Szovjetunió	10,5	Egyesült Államok	4,5

Az adatok azt bizonyítják, hogy a szocializmus fölényben van az imperializmussal szemben az ipari termelés növekedési ütemét tekintve. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy az imperialista államok ipari növekedésének üteme az utóbbi években lassult.

A szocialista ipar gyorsabb ütemű fejlődésének eredményeként a szocialista világrendszer részesedési aránya a világ ipari termelésében az elmúlt két évtized folyamán csaknem megkétszereződött mind az általános, mind a részösszehasonlítás tekintetében.

A szocialista világrendszer részesedési aránya a világ ipari termelésében (százalékban)

	1950	1968—1970
Szocialista országok	kb. 20	38—40
KGST-országok	17.6	33—35
Szovjetunió	kb. 10	kb. 21

A SZOCIALISTA VILÁGRENDSZER RÉSZESEDÉSI ARÁNYÁNAK
%-OS NÖVEKEDÉSE A VILÁG IPARI TERMELÉSÉBEN

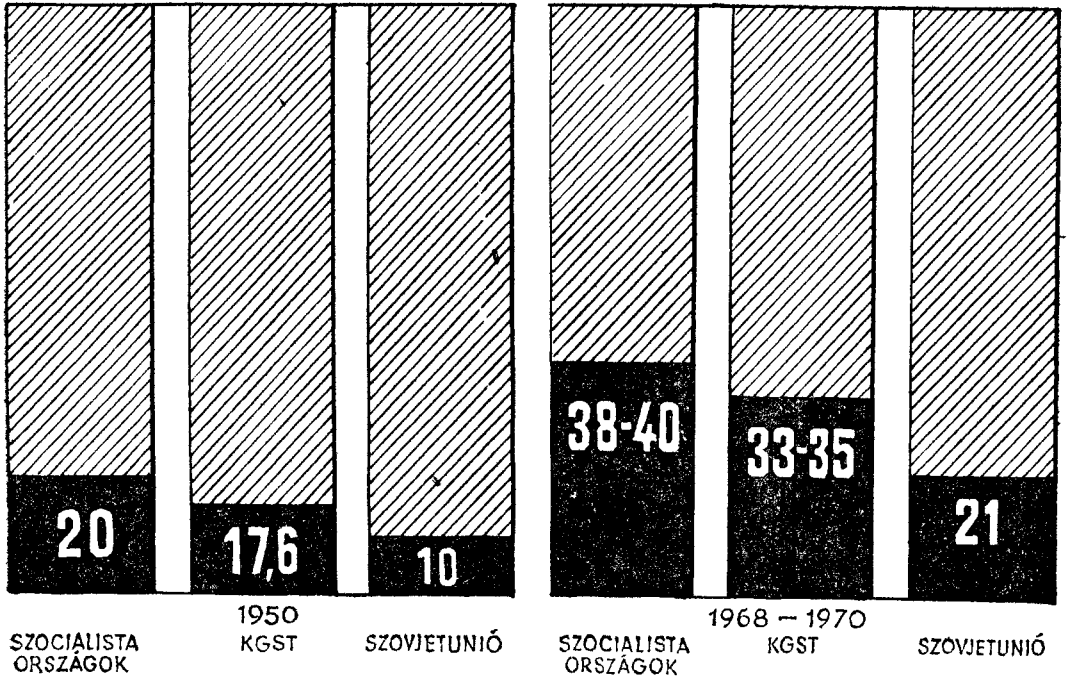

A szocialista országokban a társadalmi-politikai stabilitás ösztönző hatással van a fejlődésre, a gazdasági élet stabilitása sokkal jobb, mint a tőkés világban. Ez alól csupán Kína jelent átmenetileg kivételt. A Kínai Népköztársaság ipari fejlődése, mely az 1950-es évek folyamán oly nagy lendületet vett, előbb a „nagy ugrás"-nak, majd a „nagy proletár kultúrforradalom"-nak nevezett helytelen politikai gyakorlat következtében megtorpant. Ez azonban nem gátolhatta meg a többi szocialista ország növekvő térnyerését a kapitalizmussal folyó gazdasági versenyben, s nem csökkentette a fejlődés növekvő hatását a nemzetközi életben. *A szocialista országok gazdasági színvonaluk tekintetében ma már egyre inkább felette állnak a tőkésországok zömének.*

A két rendszer gazdasági versenyének alakulása tekintetében különös fontosságú a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági helyzete. A Szovjetunió, pótolva a második világháború okozta pusztításokat, ma már több iparágban felzárkózott, néhány területen pedig túl is szárnyalta az Egyesült Államokat.

A Szovjetunió ipari össztermelése 1960-ban az amerikai össztermelésnek 55%-át érte el, 1968—1970-ben viszont már mintegy 70, jelenleg kb. 80%-át. A szovjet statisztikai számítások szerint a Szovjetunió nemzeti jövedelme 1967-ben 63%-át tette ki az amerikai nemzeti jövedelemnek. Ugyanebben az évben az egy főre eső nemzeti jövedelem a Szovjetunióban 1060 dollár, az Egyesült Államokban 2368 dollár volt. Azóta az arányok tovább javultak: jelenleg a Szovjetunióban az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi 1200 dollár körül mozog. A Szovjetunió alapvető gazdasági mutatók tekintetében gyorsabban fejlődik, mint az Egyesült Államok, ami világosan mutatja a két ország versenyének tendenciáját. Figyelembe kell venni azt, hogy a Szovjetunió rendkívül gyors fejlődését olyan körülmények között érte el, amikor az intervenciós háború és a második világháború elpusztította országát, ezenkívül segítenie kellett a többi szocialista országot, a fejlődő országok egy részét, és gondoskodnia kellett a katonai védelemről is. Mindez rendkívüli anyagi erőfeszítéseket igényelt.

A *tőkésországok* uralkodó körei a dolgozók kizsákmányolásának és elnyomásának kendőzött formáit alkalmazzák. A monopóliumok széleskörűen felhasználják a tudományos és technikai

fejlődés vívmányait a termelés fejlesztése hatékonyságának és ütemének fokozására. A tőkés gazdaság életképességének fokozása érdekében olyan gazdasági szabályozókat alkalmaznak széleskörűen, mint *a termelés és a tőke monopolista koncentrációjának állami ösztönzése*, a nemzeti jövedelem mind nagyobb hányadának *állami újrafelosztása*, a monopóliumok hadimegrendelésekhez juttatása, *ipari és tudományos kutatási-fejlesztési program* kidolgozása, *a tőkeexport új formái és az imperialista integráció* politikája.

Az új feltételekhez való alkalmazkodás azonban nem jelenti a kapitalizmusnak mint rendszernek a stabilizálódását. Például az Egyesült Államok a legutóbbi években újabb gazdasági válságot élt át, s részben ennek következménye a tőkés valuta- és pénzügyi rendszer immár krónikussá vált válsága is, amely hat a kereskedelmi, sőt a politikai kapcsolatokra is.

A két rendszer gazdasági versenyében megoldandó főbb feladatok

Ha nem akarnak teret veszíteni a versenyben, *a szocialista országoknak a tudományos-technikai forradalom vívmányait fokozottabban kell felhasználniuk*, és e folyamatban fokozatosan meg kell szerezniük a vezető szerepet. A történelmi időtényező hátrányával s részben a termelés kedvezőtlenebb természeti (geológiai, éghajlati, szállítási) feltételeivel szembe kell állítanunk a szocializmus olyan gazdaságpolitikáját és gazdaságirányítási rendszerét, az öntudatos szocialista építőmunka olyan szervezettségét, amely lehetővé teszi e hátrányok leküzdését. A szocialista termelési viszonyok, a szocialista tervgazdálkodás adta lehetőségek realizálásával a tudományos eredmények műszaki felhasználásában, az új technika széles körű és gyors elterjesztésében utol kell érnünk a fejlett tőkésországokat, egyes ágak technikai szintjében pedig túl is kell haladnunk azokat. Ez azt is jelenti, hogy a tudományos-technikai forradalom körülményei között, a két rendszer gazdasági versenyében *az időtényezőre, az idővel való gazdálkodásra* nagyon nagy figyelmet kell fordítanunk.

Ezt tekintetbe véve *a két rendszer versenyének legfőbb té-*

nyezője az elkövetkező időszakban *egyrészt a Szovjetunió további gazdasági fejlődése, másrészt a szocialista nemzetközi gazdasági integráció kibontakoztatása.*

A Szovjetunió néhány iparágban (például a vaskohászatban, a fűtőanyag-kitermelésben és a gépiparban) nyugat-európai, illetve amerikai jellegű technikai szintet ért el. A szovjet gépipar technikai szintje és hatékonysága differenciált, vannak már az Egyesült Államok fejlettségét elért, vannak nyugat-európai szintű, de vannak ennél alacsonyabb szintű gépipari ágazatai is. *A szovjet gépipar általános hatékonysága egy szinten van a fejlett nyugat-európai tőkésországok gépiparával.* A felsorolt népgazdasági ágak technikai szintje mellett a Szovjetunióban vannak olyan iparágak is, ahol már megszerezte az első helyet.

A KGST-országok között koordinált gazdasági együttműködés a Szovjetunió számára meggyorsíthatja és olcsóbbá teheti egyes iparágak technikai továbbfejlesztését. A többi európai szocialista ország ipara, technikája viszont a szovjet iparral való kooperációban fejlődhet csak igazán. Vannak olyan területek és ágazatok, ahol az NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország és más szocialista államok ipari ágazatai, vállalatai hatékony kooperációra léphetnek a Szovjetunióval, illetve egymással. Az ilyen kooperáció kifejlesztése meggyorsíthatja mind a szovjet ipar, mind a többi KGST-ország iparának fejlődését. A gazdasági-technikai együttműködés előnyös mind a Szovjetuniónak, mind a kisebb szocialista országoknak: gazdasági fejlődésüket messzemenően meggyorsíthatja, s egyben a KGST-országok technikai szintjének jelentős emelkedését is magával hozza.

A KGST-országok — a teljes egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapján — fejlesztik gazdasági kapcsolataikat a fejlett tőkésországokkal is. E kapcsolatok összehangolt bővítése révén a technika fejlődése jelentősen meggyorsítható a szocialista országokban. Ahhoz azonban, hogy technikailag és gazdaságilag ne váljunk függővé a fejlett tőkésországoktól, a velük való gazdasági együttműködést is kollektíven kell megszervezni. Az ilyen alapon történő együttműködés elősegítheti, hogy a szocialista országok technikai szintjének legmagasabb és alsó szintje között hidakat hozzunk létre. A nyugati technikai vívmányok átvétele, a fejlett tőkésországokkal való gazdasági kapcsolatok

azonban gazdaságilag és politikailag csak akkor nem veszélyeztetik a szocialista államok fejlődését, ha egymással összehangoltan alakítják ki e kapcsolatokat.

Az utóbbi két-három évben új jelenséget figyelhettünk meg a Kelet—Nyugat közötti gazdasági kapcsolatokban. Franciaország mellett most már más fejlett tőkésországok (a Német Szövetségi Köztársaság, az Egyesült Államok, Japán) is keresik a gazdasági kapcsolatok bővítésének lehetőségeit a Szovjetunióval, és fontos megállapodások születtek. Gondolunk itt például arra a gazdasági, ipari, technikai együttműködési megállapodásra, amelyet Leonyid Brezsnyev és Willy Brandt Bonnban írtak alá, az Occidental Oil Company moszkvai megállapodásaira a szovjet földgáz szállításáról stb. Mindennek az a magyarázata, hogy egyrészt a nyugati ipar is szívesen használja fel egyes területeken a szovjet technikát, másrészt egyre kedvezőtlenebbül alakul a nyugati világ energiamérlege. Így mind fontosabb szerephez jutnak például a Szovjetunió mérhetetlen szibériai és jakutiai kőolaj- és földgáztartalékai. Az ezek feltárásában és kiaknázásában való kooperáció igen jó lehetőséget nyújt a gazdasági együttműködésre. Olyan új fejezet kezdődött a Szovjetunió és a Nyugat gazdasági kapcsolataiban, amelynek alapja a hallatlanul gyors ütemben fejlődő szovjet gazdasági potenciál, s amelynek történelmi jelentősége ma még úgyszólván felmérhetetlen.

A szocialista országoknak általában a mainál sokkalta *jobban kell felhasználniuk és a szocializmus építésének szolgálatába állítaniuk a szocialista nemzetközi gazdasági integráció tényezőit*, a tudományos, a műszaki, a kereskedelmi és pénzügyi nemzetközi együttműködésben rejlő nagy lehetőségeket.

3. A szocialista világrendszer szerepe a világpolitikában

A szocialista világrendszer a világforradalmi folyamat döntő ereje

A szocialista világrendszer történelemformáló hatása nemcsak a két világrendszer versenyének területein érvényesül, illetve nemcsak e verseny szűkebb értelemben vett bázisán és módszereivel-eszközeivel valósul meg. A szocialista világrendszer közvetlen aktív-alkotó hatással van az egész nemzetközi életre, a társadalmi haladás irányára, a nemzeti osztályharcra, a világpolitikára.

A kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai tanácskozásának résztvevői ezt a következőképpen foglalták össze: „*A szocialista világrendszer: az imperialistaellenes harc döntő ereje.* Minden felszabadító harc tőle és mindenekelőtt a Szovjetuniótól kap támogatást, amely semmi mással nem pótolható... A 14 országot magában foglaló szocialista világrendszer kialakulása és fejlődése, a szocializmusnak az egész világra gyakorolt lelkesítő hatása megteremtette a történelmi haladás meggyorsításának előfeltételeit, új távlatokat nyitott a haladás és a szocializmus világméretű győzelme előtt." Hasonlóképpen foglalt állást az MSZMP X. kongresszusa is, amikor hangsúlyozta: „A szocialista világrendszer a társadalmi haladásnak döntő tényezője, támasza minden forradalmi, felszabadító harcnak. Léte kihat az imperializmus politikájára, sőt a kapitalista országok belső és egymás közötti viszonyára is. A szocialista országok példája a gyakorlatban mutatja be az új társadalmi rend magasabbrendűségét, és reális távlatként tárja a világ elé az emberiség szocialista jövőjét."

A legfejlettebb társadalmi rendszert megvalósító szocialista országok *természetes szövetségesei minden haladó mozgalomnak*, minden olyan küzdelemnek, amelynek célja a béke, a nemzeti és társadalmi felszabadulás. Természetes szövetségesei mindenekelőtt azért, mert az előttük álló történelmi feladatok megvalósításának elengedhetetlen feltétele a béke, és azért is, mert

a szocializmus rendszere testesíti meg — már most, fejlődésének jelenlegi szakaszán is — történelmileg legmagasabb szinten a nemzeti és társadalmi szabadságot. Mindazok a célok tehát, amelyekért a nemzeti és felszabadító mozgalmak küzdenek, a szocialista országokban — e társadalmi rendszer természetéből következően — állami politikai irányvonalként megvalósult, megvalósuló realitás.

Az imperializmus ellen, a békéért, a haladásért, az emberi szabadságjogokért, a szocializmusért küzdő mozgalmak sikereinek legfőbb biztosítéka a szocialista országok — mindenekelőtt a Szovjetunió — gazdasági, katonai, politikai ereje.

Az imperializmus ellen küzdő mozgalmak egyetlen más osztagának sincs ilyen nagy és hatékony ereje. A szocialista világrendszernek ezt az erejét — az egyedülit, amely képes az imperializmussal valamennyi területen versenyezni —, azt a támogatást, amelyet gazdasági, politikai, katonai, kulturális és tudományos téren a szocialista országok nyújtanak, egyetlen más haladó, imperialistaellenes mozgalom és ország sem nélkülözheti.

Az imperializmus agresszív természetének megfékezésében, a háborús erők visszaszorításában kétségtelenül óriási szerepe van a békéért küzdő emberek millióinak, a nemzetközi békemozgalomnak, a világközvélemény háborúellenes álláspontjának. Kétségtelenül csökkenti a háború esélyeit az is, hogy a tömegpusztító fegyverek megjelenésével a háború — amint ezt burzsoá diplomaták megfogalmazták — alkalmatlan eszköze az agresszív imperialista külpolitikának. Ezzel kapcsolatban világosan kell látni: a nemzetközi helyzet javulásához hozzájárult, hogy az ötvenes évek második felétől nyilvánvalóvá lettek a nukleáris fegyverek és a rakéták gyártásában elért szovjet sikerek. Ekkor kezdődött meg az imperializmus katonapolitikai doktrínáinak „átértékelése" s terjedtek el azok a nézetek, hogy a fegyver már nem a politika kardja, hanem az a pajzs, amelynek védelmében a külpolitika más eszközei érvényesülnek. A Szovjetunió ma már olyan nukleáris erővel rendelkezik, amely az önvédelmet és a hatékony visszacsapást is lehetővé teszi. Ezért is sikerült az Egyesült Államokat a tárgyalóasztalhoz kényszerítenie. Így született meg a moszkvai SALT-egyezmény, amely a Szovjetunió katonai egyenrangúságának, sőt fölényének elismerése.

Napjainkban egyre szélesebb körben felismert tény, hogy a

szocializmus erejének fejlődése során elért eredményeinek igen nagy szerepe van abban, hogy a monopoltőke a fejlett nyugati tőkésállamokban számos engedményre és reformkísérletre kényszerült a munkásosztállyal szemben. A szocialista világrendszer léte és erősödése *kedvezőbb feltételeket biztosít a kapitalista világ tömegeinek, a munkásmozgalom különböző osztagainak harcához.*

A nemzeti felszabadító mozgalmak és a fiatal nemzeti államok nem nélkülözhetik a szocialista országok segítségét az imperializmus elleni harcukban. A szocialista világrendszer növekvő segítséget nyújt a nemzeti felszabadító mozgalmaknak és a fiatal nemzeti államoknak. Haladó törekvéseiket gazdasági, politikai, katonai, kulturális és közegészségügyi téren egyaránt támogatja. E hatások és támogatás révén a szocialista világrendszer erősíti a világ haladó erőinek pozícióit, gyorsítja a világforradalmi folyamatot.

A szocialista világrendszer külpolitikája

A szocialista külpolitika alapvető célja, hogy minél kedvezőbb nemzetközi feltételeket teremtsen a szocializmus építéséhez, a béke és a haladás erőinek harcához. Ennek megfelelően különösen nagy súlyt helyez a szocialista országok kapcsolatainak fejlesztésére, a szocialista világrendszer egységének helyreállítására és megszilárdítására, a KGST és a Varsói Szerződés továbbfejlesztésére. Igen nagy szerepet játszik benne a békés egymás mellett élés elvének érvényesítése. Ugyanakkor nagy fontosságot tulajdonít az imperialistaellenes erők egyesítésének, a fejlődő országokkal való kapcsolatok fejlesztésének, a nemzeti felszabadító mozgalmak segítésének. Következetesen küzd a világbéke megőrzéséért, az újabb világháború veszélyének elhárításáért.

A szocialista országok jelentős eredményeket értek el a kapitalista országokkal való kapcsolataik fejlődésében. A gazdasági kapcsolatok terén haladás tapasztalható, sőt, úgy tűnik, a következő években gyors előrelépés várható. Jelentős az előrehaladás a politikai kapcsolatok szférájában.

A szocialista országok többségének offenzív külpolitikája, amely az SZKP XXIV. kongresszusának békeprogramjára épül,

az elért eredmények alapján még erőteljesebben folytatódik. Továbbra is küzd a háborús tűzfészkek felszámolásáért, a leszerelésért, a tömegpusztító fegyverek betiltásáért, a fegyverkezési hajsza beszüntetéséért, a külföldi katonai támaszpontok felszámolásáért, az európai béke és biztonság megszilárdításáért, a még meglevő gyarmati rezsimek megszüntetéséért, a kölcsönösen előnyös együttműködési kapcsolatok elmélyítéséért. E téren nagy eredmények születtek. Külön ki szeretnénk emelni az 1973-as, a nukleáris háborúról való lemondást tartalmazó szovjet—amerikai nyilatkozatot.

A külpolitika békés vagy agresszív jellege igen nagy mértékben befolyásolja nemcsak egy-egy ország, hanem egyszersmind az egész társadalmi rendszer tekintélyét, vonzerejét. A néptömegek szemében igen nagy jelentősége van annak, hogy egy állam milyen külpolitikát folytat, sok tekintetben éppen ennek alapján ítélik meg az ott uralkodó társadalmi rendszert. A szocialista országok külpolitikája, amelynek alapja a békés egymás mellett élés, a békeszerető emberek millióit nyeri meg a szocializmusnak. Az imperialista országok agresszív külpolitikája ezzel szemben újabb és újabb rétegeket taszít el a tőkés rendtől.

4. A békés egymás mellett élés*

Az első szocialista államnak, a Szovjetuniónak a megalakulásával a világpolitikában új helyzet jött létre. Míg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt kizárólag kizsákmányoló társadalmi rendszerben élő országok léteztek, addig 1917 után olyan állam született, amely szocialista útra lépett, és ez természetszerűleg maga után vonta az államok közötti viszony gyökeres módosulását. A kapcsolatok tartalmát már nem az egy típusú, kizsákmányoló államok, hanem a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű országok léte, érdeke és harca határozta meg. Az imperializmus minőségileg új erővel találta szembe magát, és

* E pont első felét Pálos Tamás írta.

elvesztette monopolhelyzetét a nemzetközi kérdések megoldásában.

Hogyan reagált erre a két pólus? Az imperializmus hagyományos módszereihez nyúlt: a fegyveres intervencióhoz, a gazdasági blokádhoz, a más országok belügyeibe való beavatkozás egyéb módjaihoz. A szovjet állam egészen másként politizált. Ez mindenekelőtt Lenin érdeme, aki a kapitalizmus új szakasza, az imperializmus gazdasági és politikai viszonyainak vizsgálata alapján új módon fogalmazta meg az ellentétes társadalmi rendszerű államok közötti kapcsolatok elveit, törvényszerűségeit. Kiindulópontja az volt, hogy — miként azt 1916-ban *A proletárforradalom katonai programja* című cikkében megfogalmazta — „a kapitalizmus fejlődése a különböző országokban a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül megy végbe. Az árutermelés mellett ez másképp nem lehetséges. Ebből adódik az a vitathatatlan következtetés, hogy a szocializmus nem győzhet egyidejűleg valamennyi országban. Először egyetlen vagy néhány országban fog győzni, a többi bizonyos ideig burzsoá vagy a burzsoá rendig még el sem jutott ország marad."

A történelem tette tehát fel a kérdést: milyen legyen a viszony az egymással kibékíthetetlen ellentmondásban levő különböző társadalmi rendszerű államok között?

A szocializmus válasza: a békés egymás mellett élés. *Mit tartalmaz ez a politika?*

A békés egymás mellett élés a nemzetközi osztályharc sajátos formája, amellyel a szocializmus a világháború elkerülésével akarja legyőzni a kapitalizmust. Lényegét tekintve antiimperialista politika, és nemcsak a szocialista államok érdekeinek felel meg, hanem az elnyomás és a kizsákmányolás minden formája ellen folyó forradalmi harc közös érdekeinek és szükségleteinek is. Ennek a politikának az a célja, hogy megszilárdítsa a szocializmus nemzetközi pozícióit, elősegítse a szocializmus befolyásának és tekintélyének a növekedését, lehetővé teszi, hogy maximálisan érvényre jussanak a szocialista rendszer előnyei.

Ez a politika akadályokat gördít az imperializmus azon próbálkozásai elé, hogy belső ellentéteit a nemzetközi feszültség fokozása útján oldja meg. Elősegíti az imperializmus ellen nemzeti és világméretekben folyó osztályharc fejlődését, mert elszigeteli a legreakciósabb, agresszív és militarista köröket, korlátozza az

imperialista katonai intervenció lehetőségét, felsorakoztatja a társadalom széles rétegeit a háború elhárításáért vívott harc mellé. Ez a politika segíti a népek nemzeti felszabadító harcát, a fejlődő országok gazdasági és társadalmi problémáinak pozitív megoldását.

Mindebből kiderül, hogy a békés egymás mellett élés *a marxizmus—leninizmus értelmezésében*

— a különböző társadalmi rendszerű országok hivatalos államközi viszonya alakításának elve és gyakorlata;

— a politika szférájában érvényesül, vagyis nem terjed ki az ideológia területére, idesorolva a politika elveit is;

— semmit sem változtat a szocializmus és a kapitalizmus antagonisztikus ellentmondásán, nem mond ellent annak, hogy a néptömegek az osztályharcban azt az utat járják, amelyet szükségesnek tartanak, az imperializmussal és a reakcióval szemben akár fegyveresen is védekezhessenek, felszabadító háborúkat folytathassanak, és ehhez más népek is segítséget nyújthassanak;

— nem egyszerűen a termonukleáris háború alternatívája, hanem megteremti a politikai alapot a kölcsönösen előnyös gazdasági, tudományos, technikai és kulturális kapcsolatok fejlesztéséhez;

— a két társadalmi rendszer harcának olyan sajátos és bonyolult formája, amely a politika, a diplomácia, a gazdaság és az ideológia területén folyik, s ez a forma kölcsönhatásban van az osztályharc más nemzetközi és nemzeti formáival.

A békés egymás mellett élés követelménye és *feltétele* a háború kiküszöbölése, a vitás kérdések békés úton való megoldása, a széles körű államközi kapcsolatok fejlődése, a hátrányos megkülönböztetések megszüntetése, az általános és teljes leszerelés, a világbéke megszilárdítása.

A békés egymás mellett élés *alapja* az államközi kapcsolatokban a szuverenitás, az egyenjogúság, a területi sérthetetlenség, a más államok belügyeibe való be nem avatkozás, az erőszakról való lemondás, a kölcsönös előny, a népeknek az a joga, hogy szabadon válasszák meg társadalmi, gazdasági és politikai rendszerüket.

Vajon megvannak-e az objektív alapjai annak, hogy a békés egymás mellett élést rákényszeríthessük az imperializmusra?

Igen, megvannak, s közülük is az első a szocialista világrendszer javára megváltozott nemzetközi erőviszony. A szocializmus gazdasági, politikai és katonai erejének növekedése a békés egymás mellett élés érvényesülését segítő legfőbb tényező. Már Lenin 1921-ben hangsúlyozta, hogy „most gazdasági politikánkkal gyakoroljuk a legnagyobb befolyást a nemzetközi forradalomra. Erre a térre terelődött át a harc világméretekben." Ezt vallották csaknem 50 évvel később is a kommunista és munkáspártok az 1969. évi moszkvai tanácskozásukon: „Minden egyes szocialista ország népgazdaságának sikeres fejlődése, társadalmi viszonyainak tökéletesedése, mindenoldalú haladása egyaránt szolgálja a népnek és a szocializmus közös ügyének érdekeit."

A békés egymás mellett élés érvényesítése azonban nemcsak gazdasági fellendülést követel, hanem az erőszakos megoldások híveinek visszaszorítását, az agresszor számításainak keresztülhúzását is. A szocialista országok a békés egymás mellett élés elvén alapuló külpolitikájuk érvényesítéséhez mindig szükségesnek tartották, hogy védelmi erejük megfelelő magas színvonalon álljon.

A békés egymás mellett élés esélyeit növelő további tényezők, hogy a burzsoázia egy részének is érdeke együttműködni a szocialista világrendszerrel és normalizálni vele kapcsolatait. Tapasztalhatjuk, hogy éleződnek az ellentétek az imperialista országok vezető körein belül, egyfelől a szélsőséges lépésekre, a háborúra orientálódó legagresszívabb csoportosulások, másfelől az olyan csoportok között, amelyek számot vetnek a világ új erőviszonyaival, a szocialista országok növekvő hatalmával, hajlamosak reálisabban megközelíteni és a békés egymás mellett élés szellemében megoldani a nemzetközi problémákat.

Az imperialista államok egyéb belső ellentétei, amelyek az egyenlőtlen gazdasági fejlődés következtében a különböző imperialista hatalmak között és az egész tőkés világban megmutatkoznak, szintén objektív alapot adhatnak a békés egymás mellett élés megvalósítására.

Feltétlenül számításba kell vennünk azt is, hogy a békés egymás mellett élést a világ népei támogatják. Hatalmas társadalmi és politikai erők lépnek fel a háború ellen, az enyhülés és a széles körű nemzetközi együttműködés mellett. A Szovjetunió és a többi szocialista állam következetes békepolitikája, a tőkés-

országok dolgozóinak fokozódó harca, az erősödő nemzeti felszabadító mozgalom, a béke világméretű erői reális lehetőségeket teremtenek a népek béketörekvéseinek megvalósítására. Ezt fogalmazta meg a kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai tanácskozása: „Az imperializmus képtelen visszaszerezni az elveszített történelmi kezdeményezést és visszafelé fordítani a mai világ fejlődését. Az emberiség fejlődésének fő útvonalát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és az összes forradalmi erő határozza meg."

A békés egymás mellett élés legfontosabb követelménye — mint láthatjuk — a lemondás a háborúról mint a vitás nemzetközi kérdések megoldásának eszközéről. E politika híveinek tehát mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ adniuk: *elkerülhető-e a háború?* A helyzetre ma az a jellemző, hogy az erőviszonyok változásának eredményeként az új világháború már elkerülhető, de ez még nem jelenti azt, hogy teljesen megszűnt az új háborúk kirobbantásának a lehetősége is. Erre enged következtetni az a tény, hogy bár az új világháború kirobbantását mindeddig sikerült meggátolni, de a lokális háborúk indítását még nem minden esetben sikerült elhárítani. A világháború pedig csak akkor lesz véglegesen elkerülhető, amikor a tőkés hatalmak a siker legcsekélyebb reményével sem indíthatnak többé sem általános, sem lokális háborút.

Megállapítottuk azonban, hogy a békés egymás mellett élés kedvező külső feltétel a szocializmus építéséhez. Felvetődik tehát a kérdés: *győzhet-e a szocializmus világháború nélkül?* A válasz egyértelmű igen. A szocializmus győzelméhez nincs szükség háborúra. A marxizmus—leninizmus elveti a forradalom exportját. Mi nemcsak elméletben valljuk, hanem a gyakorlatban is azt a politikát követjük, amit Engels hirdetett: „... a győztes proletariátus egyetlen idegen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel saját győzelmét alá ne ásná". Ugyanakkor, amikor elvetjük a világnézetünktől és politikánktól idegen forradalmi exportot, a szocialista világrendszer hatalmas erejére támaszkodva fellépünk az ellenforradalom imperialista exportja ellen is.

A békés egymás mellett élés térhódítása megköveteli, hogy *következetesen harcoljunk a politika mindenféle torzulásaival szemben.* Meg kell védeni ezt a politikát a „bal-" és jobboldali

támadásoktól. Mindenekelőtt szembe kell szállni azokkal a burzsoá rágalmakkal, amelyek kiforgatják a szocialista országok külpolitikáját. Ezek a burzsoá nézetek „kényszerű taktikának" vagy „az igazi szándékokat leplező politikának" próbálják beállítani a békés egymás mellett élést. Az imperializmus ideológusai olykor hajlamosak túlságosan szűken értelmezni a békés egymás mellett élést, például úgy, mint az atomhatalmak megállapodását „bizonyos játékszabályok" megtartására a kölcsönös megsemmisítés elkerülése végett.

A nemzetközi kommunista mozgalomnak a legkülönbözőbb opportunista nézetekkel kell ideológiai harcot vívnia. Ezek a nézetek lényegében mind oda lyukadnak ki, hogy vagy elvetik a békés egymás mellett élést (ez a „baloldali" opportunizmus), vagy úgy fogják fel azt mint valami kibékülést, az imperializmussal kötött ideológiai kompromisszumot, a forradalmi harcról és a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatásáról való lemondást (ez a jobboldali opportunizmus). Ennélfogva a „baloldali" opportunisták szabotálják a nemzetközi feszültség enyhülését, igyekeznek megakadályozni, hogy az enyhülés a jelenkori világfejlődés stabil és hosszú távon ható tényezőjévé váljon. Nem látják azokat az új lehetőségeket, amelyeket az enyhülés az antiimperialista harc aktivizálásához nyújt, s azt tartják célszerűnek, ha a világ állandóan a termonukleáris katasztrófa szakadékának szélén egyensúlyoz. A jobboldali opportunizmusnak viszont az az igyekezete, hogy az enyhülést a két ellentétes társadalmi rendszer „közeledésének" céljaira használja ki, gáncsolja a forradalmi folyamatok, az antiimperialista mozgalmak kibontakozását. Ezért nem szabad lebecsülni a békés egymás mellett élés opportunista meghamisításának veszélyét.

Mindent összevéve: *mi adja meg a békés egymás mellett élés politikájának legnagyobb értékét?* Egy mondatban így válaszolhatunk: gyorsítja a forradalmi folyamatot, mert kedvező feltételeket teremt előrehaladásához.

Közeledik-e a két rendszer egymáshoz?

A polgári ideológusok között széles körben elterjedt az a nézet, hogy a fejlődés folyamán a két társadalmi rendszer fokozatosan közeledik egymáshoz, a világtörténelmi fejlődés távlata a két rendszer teljes összeolvadása. Ez az ún. konvergencia- (közeledés, hasonlóvá válás) elmélet. Sokféle változatában közös, hogy *mindkét* rendszert változásában, fejlődésében tekinti, s e fejlődés „közös vonásaiból rajzolja meg a »jövő társadalmát«, valamilyen »vegyes« vagy harmadik rendszert", amely már nem kapitalizmus, nem is szocializmus. A kétirányú közeledés azt jelenti, hogy a kapitalizmus fokozatosan behatol a szocializmusba (nő az áru- és pénzviszonyok szerepe, a termelés szakosodása elmélyül, a társadalom irányítása egy szakképzett „elit" kezébe kerül stb.), és viszont, a szocializmus behatol a kapitalizmusba (nő az állami szektor szerepe, az állam fokozott mértékben beavatkozik a gazdasági életbe, a szabadverseny lehetősége összeszűkül, nagyobb szerephez jut a tervezés stb.).

A konvergencia-elmélet ideológiai tartalma mindenekelőtt a két rendszer közötti konfliktus értelmetlenségének igazolása. Kifejeződik benne a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének elkerülhetetlensége, az a tény, hogy — ha lassan, korlátozott keretek között is — erősödnek a két rendszer gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatai. Tükröződnek benne továbbá a modern termelőerők fejlődésének olyan vonásai, amelyek kétségtelenül egyaránt jellemzőek mind a szocialista, mind a tőkésországok gazdaságára.

A konvergencia-elmélet látnivalóan a politikailag józanabb szemléletű polgári ideológusok teóriája. Noha nem egy változatában és elméletében még magán hordozza a „hidegháború" éveinek „harcos antikommunizmusát", lényegesen különbözik a szocialista országok „felszabadításának" stratégiáját igazoló propagandaelméletektől. Különbözik mindenekelőtt abban, hogy a szocializmust nem múló történelmi pillanatnak tekinti, amelyet szükségképpen a kapitalizmusba való átfejlődés követ. A konvergencia-elmélet szerint a szocializmus a kapitalizmussal párhuzamosan fejlődő társadalmi rend, amely maga is hatással van a kapitalizmusra, azzal együtt egy mindkettőnél „magasabb rendű" társadalomba megy át. Ha jól meggondoljuk, nem nehéz

felismerni, hogy ebben a szocializmus eddigi fejlődésének, történelmi jelentőségének bizonyos elismerése fejeződik ki — szükségképpen polgári korlátokkal, például tagadva a szocialista forradalom szükségszerűségét, a munkásosztály történelmi szerepét, mindenesetre a „hidegháborús" szocializmus-képet messze meghaladva.

A két rendszer közeledésének, hasonulásának elmélete mindenekelőtt azoknak a — főleg kispolgári — rétegeknek az ideológiai szükségletét elégíti ki, amelyek szembenállnak ugyan az agresszív imperialista körökkel, de képtelenek elfogadni a szocializmust mint a tőkés rend ellentmondásainak megoldását. Nem ismerik el a kapitalizmus szükségszerű fennmaradását, de tagadják a szocializmus történelmileg elkerülhetetlen győzelmét is.

A két társadalmi rendszer alapvető sajátosságainak, fejlődésük fő folyamatainak reális szemlélete nem egyeztethető össze a konvergencia-elmélettel.

A technika, a termelőerők fejlődésének sajátosságai, ha önmagukban hasonlóságot mutatnak is a két rendszerben, nem választhatók el a termelési viszonyoktól. A szocializmusban a magántulajdon megszüntetése, a kizsákmányoló osztályok felszámolása lehetővé teszi, hogy a termelőerőket az egész társadalom érdekében, a tényleges társadalmi szükségletek kielégítésére használják fel. A termelőerők magántulajdona ezt lehetetlenné teszi, a termelőerők felhasználásának határt szabnak a tulajdonos osztály érdekei. Jól mutatja ezt a fegyverkezés, amely aligha valóságos társadalmi szükségleteket elégít ki. De ugyanerre az eredményre jutunk a gazdaságirányítás tőkés és szocialista formájának összehasonlításakor is. A szocialista országokban a tervezés a gazdasági élet törvénye, célja a társadalmi szükségleteknek és kielégítésük lehetőségének a felmérése és összhangba hozásuk. A tőkés konkurrencia, a tulajdonosi érdekek elkülönülése következtében lehetetlen az össztársadalmi méretű tervezés, aminthogy nem is lehet cél a társadalom valóságos érdekeinek számbavétele stb.

A szocializmus a kapitalizmusból nő ki a munkásosztály forradalmi harcának eredményeképpen. Az egyes szocialista országok még hosszú időn át magukon viselik a kapitalizmus anyajegyeit. Fejlődésük kezdeti szakaszán átveszik a tőkés tár-

sadalom termelési-technikai bázisát. Ez, mint ismeretes, a szocialista országok zömében a fejlett tőkésországokéhoz képest alacsonyabb szintű volt. Nem véletlen, hogy a konvergencia-elmélet abban az időben jelenik meg, amikor a szocialista országok a gazdasági fejlődés szintje tekintetében közelednek a fejlett tőkésországok termelési és fogyasztási szintjéhez. A legfejlettebb tőkésországok szintjének elérése azonban a szocializmus számára nem végcél, hanem eszköz, feltétel a kommunista társadalom anyagi bázisának megteremtéséhez. A formai hasonlóságok tehát, amelyek a fejlődés bizonyos periódusában történelmileg szükségszerűek, egyrészt nem fedhetik el a lényegesebb *tartalmi különbséget, a szocialista és a tőkés társadalmi viszonyok ellentétességét,* másrészt idővel a formai azonosságok is háttérbe szorulnak.

A két világrendszer között folyó verseny perspektívája nem a kapitalizmus és a szocializmus összeolvadása, hanem *a szocializmus, a kommunizmus világméretű győzelme.*

Nem szabad elfelejteni, hogy a konvergencia-elmélet ideológiai funkcióját tekintve az antikommunizmus egyik sajátos formája, amely igyekszik megszépíteni a kapitalizmust, tagadja annak osztályjellegét, a szocialista forradalmat feleslegesnek minősíti, tagadja a szocializmus szükségességét, a munkásosztály történelmi szerepét, a szocializmus magasabbrendűségét. *A konvergencia-elmélet, végső soron, a munkásosztály, a szocializmus eszmei fellazítását, lefegyverzését szolgálja.* Az ellene való harc ma egyik legfontosabb elméleti-ideológiai feladatunk.

Tartalom

Bevezetés 3

Első fejezet
A társadalom és fejlődése 9

1. A társadalom sajátosságai 9
2. A társadalmi-gazdasági alakulat 14

Második fejezet
Az antagonisztikus osztálytársadalmak fejlődése 29

1. A társadalom osztálytagozódása 29
2. Az állam keletkezése, lényege és funkciói 41

Harmadik fejezet
A tőkés társadalom. A klasszikus kapitalizmus fő vonásai 47

1. A tőkés társadalom kialakulása 47
2. A kapitalizmus ellentmondásai 53
3. A tőkés társadalom osztályviszonyai 56

Negyedik fejezet
Korunk kapitalizmusa 68

1. Lenin az imperializmus ismérveiről 68
2. Az állammonopolista kapitalizmus kialakulása és fejlődése ... 75

3. A fejlett tőkésországok dolgozóinak harca 85
4. A kapitalizmus általános válsága 92

Ötödik fejezet
A szocialista forradalom. Hazánk szocialista társadalmi-gazdasági rendje 99

1. A szocialista forradalom 99
2. A népi demokratikus forradalom kibontakozása és sajátosságai hazánkban. A népi demokratikus forradalom átnövése szocialista forradalomba 107
3. A szocializmus alapjainak lerakása hazánkban 114

Hatodik fejezet
A szocializmus teljes felépítésének főbb gazdasági feladatai 124

1. A termelőerők fejlesztése napjainkban 129
2. A termelési viszonyok fejlesztése hazánkban 134
3. A gazdasági építőmunkával összefüggő politikai feladatok 142

Hetedik fejezet
Társadalmunk osztályszerkezetének fejlődése a szocializmus építésének idején 146

1. A mai osztályszerkezet kialakulása 146
2. Társadalmunk új osztályszerkezetének jellemzői és további fejlődése 153
3. Osztálypolitika, osztályszövetség, osztályharc 157

Nyolcadik fejezet
A szocialista állam és továbbfejlesztésének feladatai 166

1. A szocialista állam 166
2. A szocialista demokrácia fejlesztésének kérdései 174

Kilencedik fejezet
A párt szerepe és feladatai a szocializmus teljes felépítésének időszakában 184

1. A munkásosztály forradalmi pártjának szükségessége. Az új típusú párt általános jellemzői 184
2. A párt vezető szerepe a szocializmus felépítésében. Az MSZMP vezető szerepének érvényesülése 193
3. A pártegység és munkastílus néhány kérdése. A párt és a tömegek kapcsolata 205

Tizedik fejezet
A szocialista tudat és világnézet formálásának feladatai 211

1. A szocialista kulturális forradalom 211
2. A szocialista erkölcs kérdései 214
3. A vallásos ideológia elleni harc 224

Tizenegyedik fejezet
A szocialista világrendszer 235

1. A szocialista világrendszer kialakulása 235
2. A szocialista világrendszer fogalma és jellemzői 238
3. A szocialista országok együttműködése 249

Tizenkettedik fejezet
A gyarmati sorból felszabadult népek küzdelme a felemelkedésért 257

1. Az imperializmus klasszikus gyarmati rendszerének szétesése 257
2. A volt gyarmati országok fejlődésének nemzetközi és belső feltételei, a harc perspektívája 261
3. A „harmadik világ" helye és szerepe a nemzetközi osztályharcban 276

Tizenharmadik fejezet
A két világrendszer harca 280

1. Korunk jellemző vonása 280
2. A két világrendszer gazdasági versenye 283
3. A szocialista világrendszer szerepe a világpolitikában 292
4. A békés egymás mellett élés 295

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Böröczfy Ferenc
A borító Erdélyi János munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Székffy Gyula
A szedést 1974. V. 29-én kezdték meg
Megjelent: 1974. VIII. 15-én 68 000 példányban
Terjedelme: 19½ (A/5) ív
2189—74. Szikra Lapnyomda, Budapest

MEGJELENT!

Dr. Berényi József

Életszínvonal és szociálpolitika

A népszerű stílusban megírt könyv minden, a mai magyar valóság iránt érdeklődő olvasóhoz szól. Kifejti életszínvonal-politikánk elveit és megvalósulásuk módját. Foglalkozik azzal, hogyan alakul hosszabb távon egymáshoz viszonyítva a munkásság, az alkalmazotti réteg és a parasztság jövedelmi szintje. Mi az oka a bérek differenciáltságának? Melyek a teendőink a szociálpolitika terén? Hogyan élnek nyugdíjasaink? Ezekre válaszol a továbbiakban Berényi József könyve.

Ára: 6,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

ELŐKÉSZÜLETBEN!

Simán Miklós

Műszaki fejlesztési politikánk

A tudományos-technikai forradalom világjelenség. A szerző az általános ismérvek és tapasztalatok kifejtése után azt vizsgálja, hogy hazánk milyen mértékben és módon veszi ki részét a technika gyors ütemű fejlődéséből. Elemzi a műszaki fejlesztés népgazdasági és vállalati céljait, módszereit és a hatékony fejlesztés feltételeit.

Ára: 6,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

ELŐKÉSZÜLETBEN!

Világpolitikai kislexikon

E lexikon — a Kossuth Könyvkiadó népszerű kislexikon-sorozatának újabb kötete — a nemzetközi politika fontosabb eseményeivel, értekezleteivel, a legjelentősebb szerződésekkel, szervezetekkel foglalkozik. Megmagyaráz egyes diplomáciai, világgazdasági és katonapolitikai fogalmakat is.
Ízelítőül néhány címszó az 1000-ből: atlantizmus, atomfegyverek, dollárválság, izraeli—arab háborúk, NATO, önrendelkezési jog, Pakisztán kettéválása, Szovjetunió külpolitikája stb.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A TŐKÉS VILÁG KATONAI SZERVEZETEI

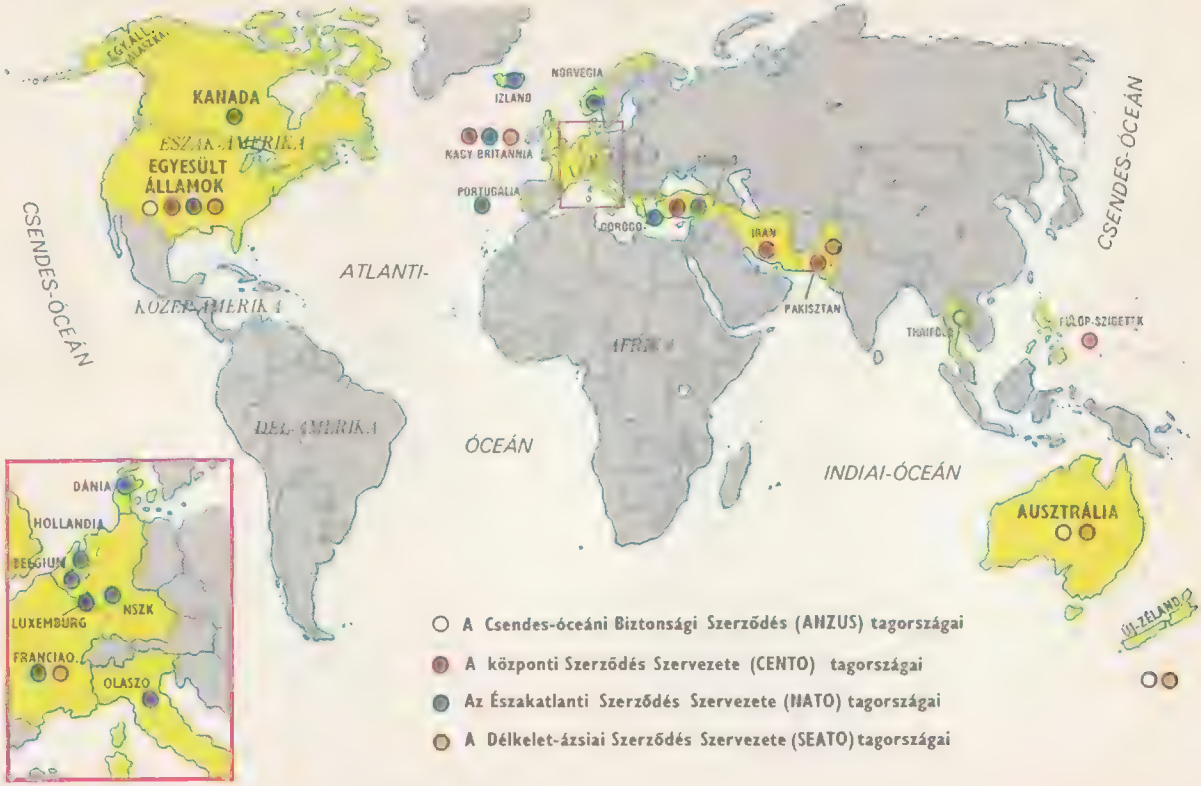

Készítette és sokszorosította a KARTOGRAFIAI VÁLLALAT
Budapest, 1974–03 975

A Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem Iskola 1974–1975 évi tanányagához

A NATO KATONAI KIADÁSAINAK NÖVEKEDÉSE (md. USA dollár)

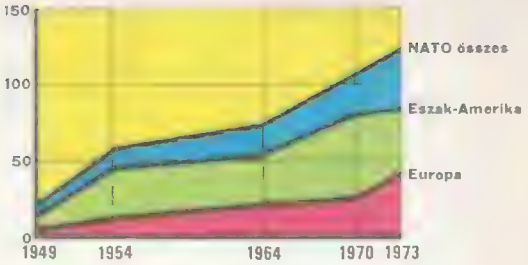

A MUNKANELKÜLIEK SZAMA 1973-BAN, A FEJLETT TOKES— ORSZÁGOKBAN (ezer fő)

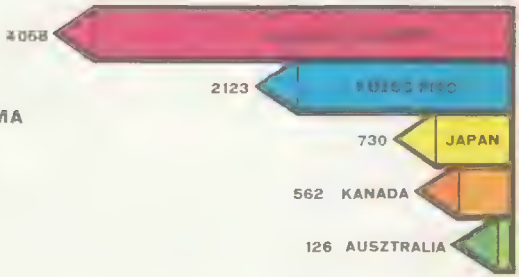

A SZTRAJKOLOK SZAMANAK ALAKULASA (mo.fo)

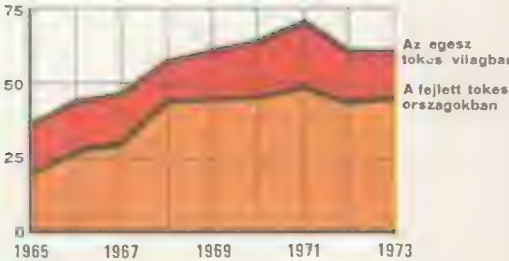

A SZTRAJKOK MIATT KIESETT MUNKANAPOK SZAMA NÉHANY FEJLETT TOKESORSZAGBAN (ezer nap)

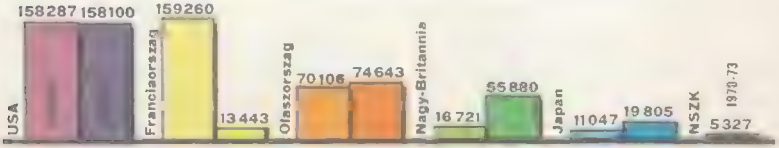

A FÖLDTERÜLET MEGOSZLASA A FÖLDBIRTOKOSOK SZAMA ES A BIRTOKNAGYSAG SZERINT 1935-BEN ES A FÖLDREFORM UTÁN MAGYARORSZAGON

Birtoknagyság (katasztrális hold)	Gazdasagok száma %		Földterület %	
	1935	1947	1935	1947
0-5	70,1	68,1	12,0	17,9
5-10	10,8	13,8	9,2	21,1
10-20	7,6	8,5	12,6	17,3
20-50	2,9	3,4	13,5	14,7
50-100	0,8	0,7	6,3	6,1
100-1000	0,7	0,5	21,9	12,8
1000 felett	0,1	. .	24,5	8,1

A NEMZETI JÖVEDELEM NÖVEKEDESE NEPGAZDASAGI AGANKÉNT (1950 = 100)

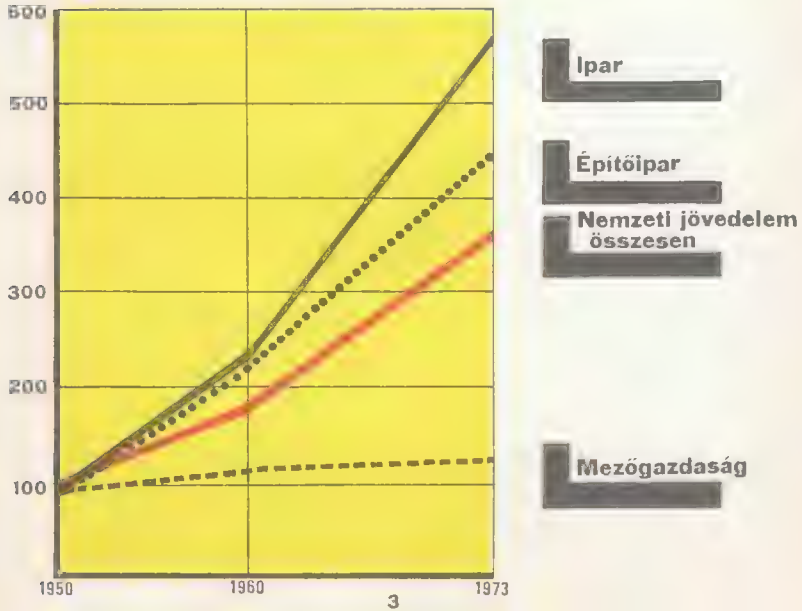

EGYES FOBB NEHEZ-,ILLETVE KÖNNYUIPARI TERMEKEK TERMELESE

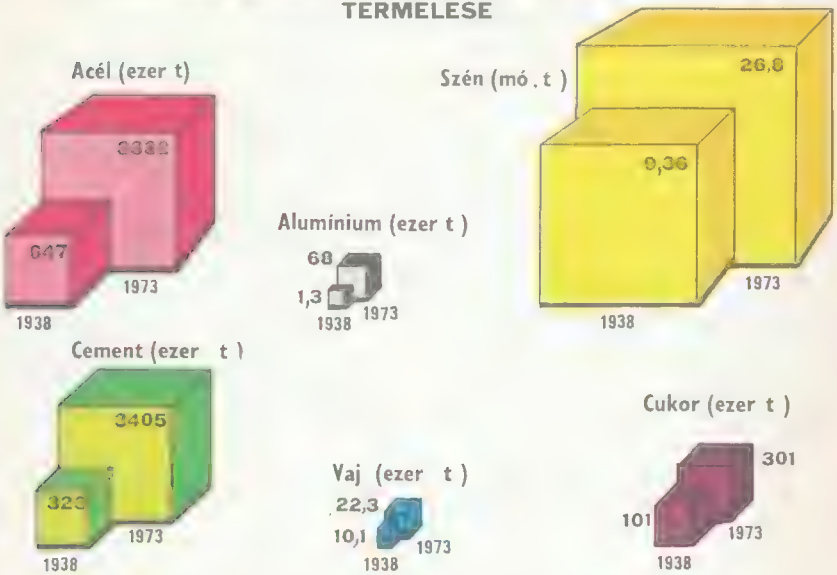

A TERMELES NOVEKEDESEBOL A TERMELEKENYSEG EMELKEDESEVEL ELERT HANYAD (%)

AZ IPARI TERMELES AGAZATONKENT 1972-BEN (mó . Ft)

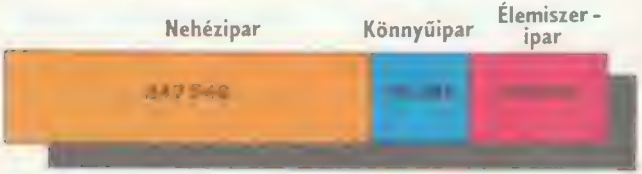

BÖLCSŐDEI FÉRŐHELYEK SZÁMA

AZ ÓVODÁSOK SZÁMA

A LAKOSSÁG PÉNZBEVÉTELEINEK SZERKEZETE (%)

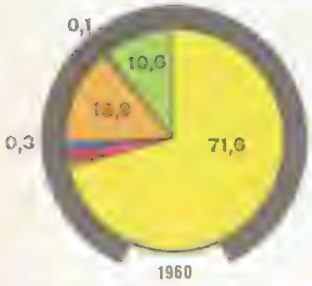

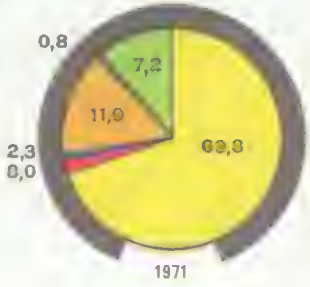

Bér és bérjellegű bevételek
Mezőgazdasági termékek értékesítése
Tsz-tagok munkadíja
Egyéb mezőgazdasági bevételek
Tsz-alkalmazottak munkabére
Magántevékenységből származo bevételek

ÉPITETT LAKÁSOK SZÁMA

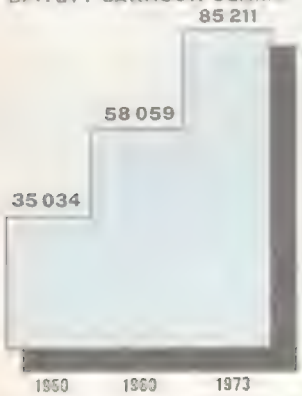

100 LAKÁSRA JUTÓ NÉPESSÉG

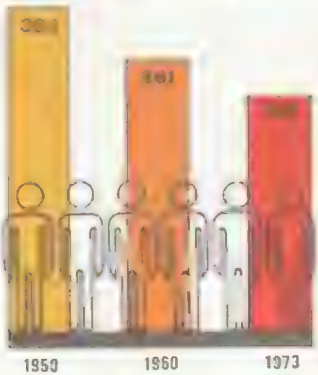

AZ ÉLETSZÍNVONAL FŐBB MUTATÓI, 1971

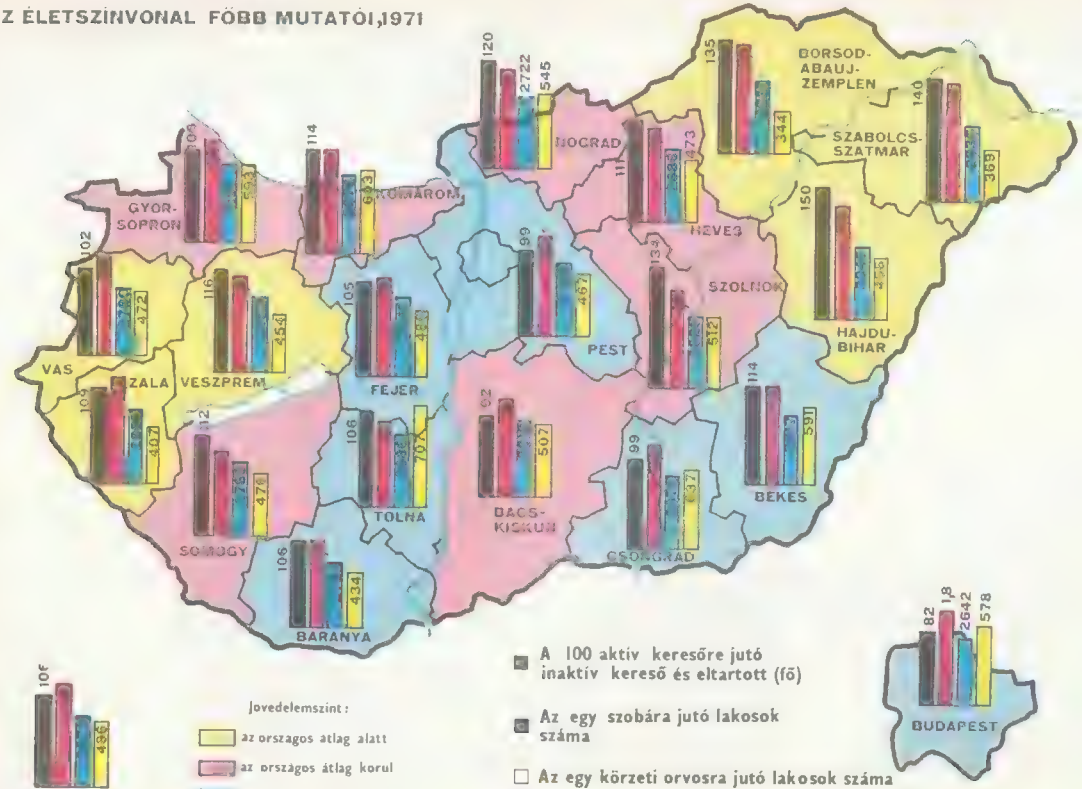

AZ ÁLLAMI NAGYIPARBAN DOLGOZÓ MUNKÁSOK ARÁNYA (%)

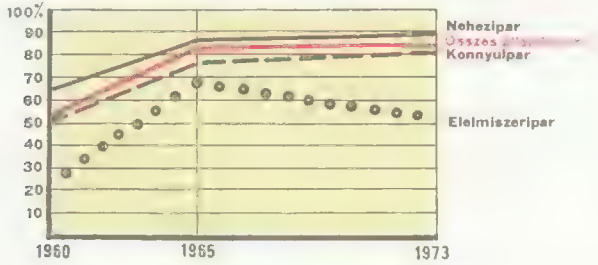

A MUNKÁSOK [illegible]-OS ARÁNYA A FŐBB VEZETŐ TESTÜLETEKBEN

A MUNKÁSOK AKTÍV KERESŐKHÖZ VISSZONYÍTOTT ARÁNYA

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ÁLLAMSZERVEZETE

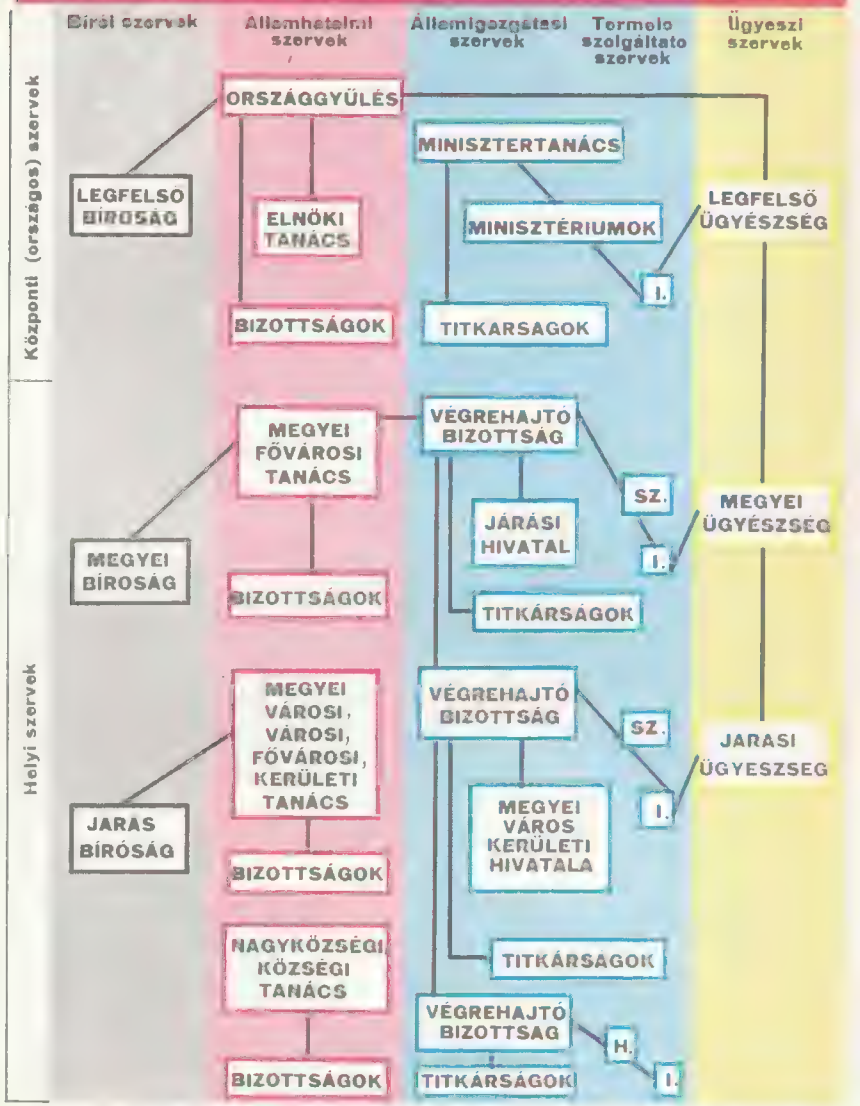

I = Intézmények, szolgáltató szervek, vállalatok

H = Hivatali apparátus

Sz = Szakigazgatási szervek

A TANÁCSOK FELÉPÍTÉSE

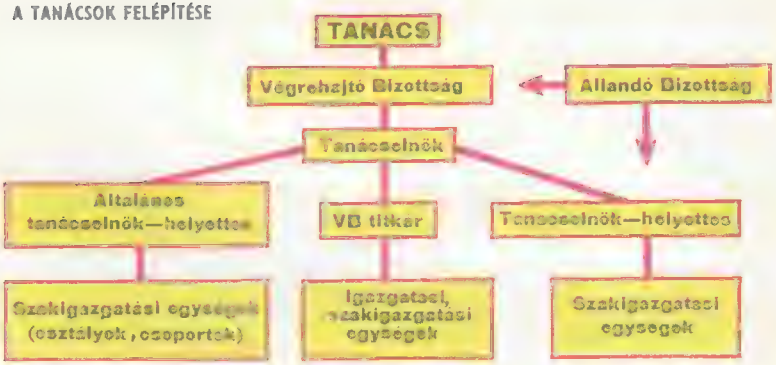

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA (%)

Tényleges foglalkozás szerint, 1939-44-ben

- Nagy- és kisbirtokos
- Nagytőkés, vállalati igazgató
- Volt állami tisztviselő, katonatiszt
- Pap
- Ügyvéd
- Egyéb szellemi foglalkozású
- Paraszt, ipari munkás
- Kisiparos
- Szakszervezeti és mg.-i érdekképviseleti tisztviselő
- Magántisztviselő

Eredeti foglalkozás szerint, 1971-75-ben

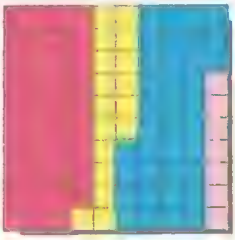

- Munkás
- Paraszt
- Értelmiségi
- Egyéb

A PART TAGLÉTSZAMA ÉS ÖSSZETÉTELE FOGLALKOZÁS SZERINT

345 733 fő

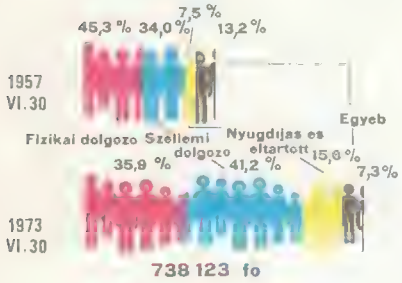

738 123 fő

1970-BEN MEGVÁLASZTOTT MSZMP ALAPSZERVI VEZETŐSÉGEK ÖSSZETÉTELE (%)

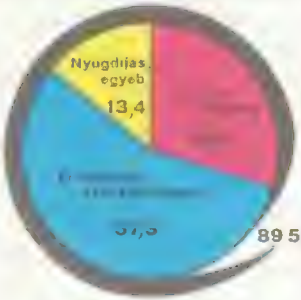

89 529 fő

A PART TÁJÉKOZTATÓ ÉS KÖZVÉLEMÉNYT FORMÁLÓ TEVÉKENYSÉGE

A párt IX. és X. kongresszusa között eltelt időben

220

közvéleményt tájékoztató kiadvány jelent meg

9 millió példányban

A PART NAPILAPJAINAK ÉS FOLYÓIRATAINAK MEGJELENÉSI PÉLDÁNYSZÁMA 1973-BAN (1000 db)

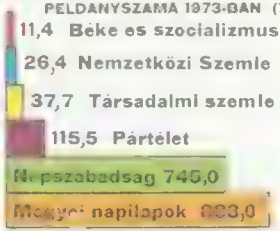

A PÁRTOKTATÁSBAN RÉSZTVEVŐK SZÁMA

KÁDERKÉPZÉSBEN RÉSZESÜLŐK

102 785 fő

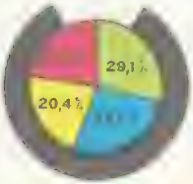

1966/67

11 353 fő

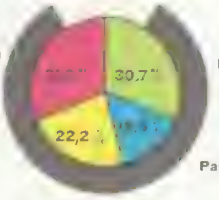

1969/70

A LAKOSSÁG ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI MEGOSZLÁSA
(%)

év	13 éves és idősebb népességből	15 éves és idősebb népességből	18 éves és idősebb népességből	25 éves és idősebb népességből
	[illegible]	legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte	legalább érettségizett	felsőfokú tanintézeti oklevelet szerzett
1930	8,3	12,8	-	1,7
1970	1,9	51,4	15,5	4,2

★ Nincs adat

A KÜLÖNBÖZŐ ISKOLATÍPUSOKBAN TANULÓK SZÁMA (1000 fő)

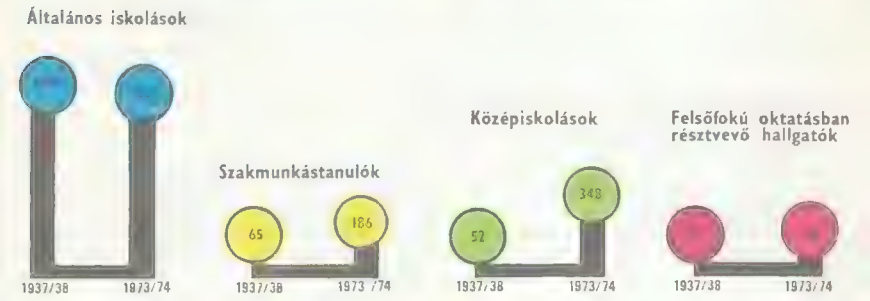

KÖNYVKIADÁS

KIADOTT KÖNYVEK

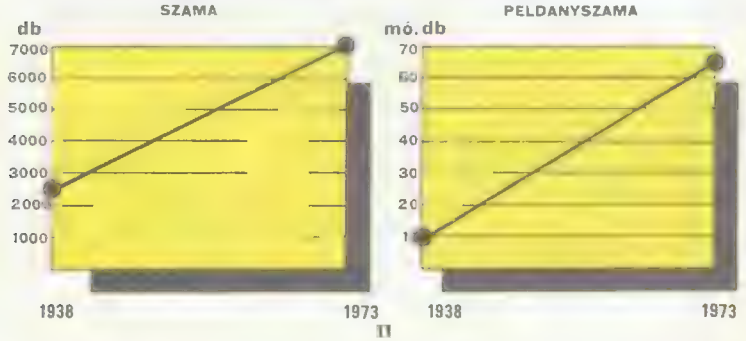

AZ ERŐVISZONYOK ALAKULÁSA

A SZOCIALISTA VILÁGRENDSZER HELYE A VILÁGBAN

A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK TERMELÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA (mó. $)

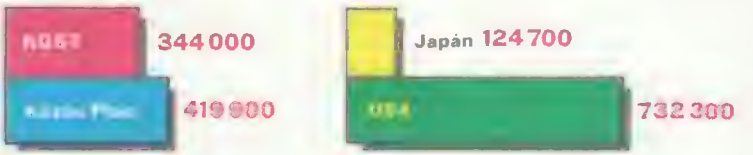

RÉSZESEDÉS
A VILÁG KÜLKERESKEDELMI FORGALMÁBÓL (%)

KGST TAGÁLLAMOK KÜLKERESKEDELMI FORGALMA (mó. rubel)

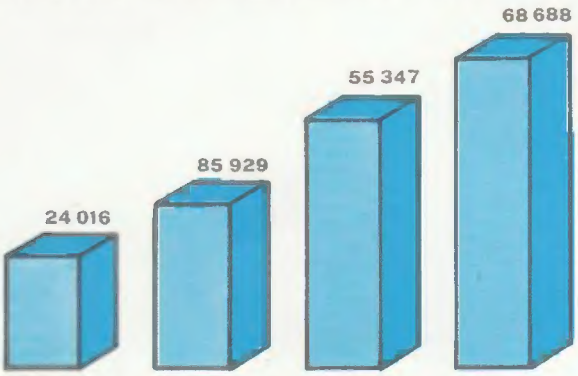

HAZÁNK KÜLKERESKEDELMI FORGALMA A KGST-VEL
(mó. devizaforint)

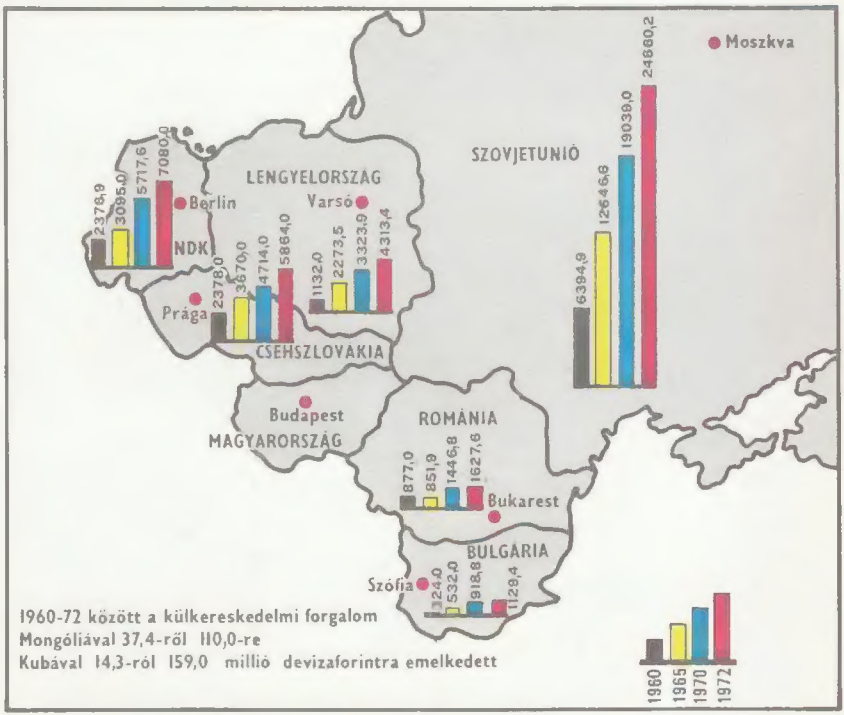

A GYARMATOK FELSZABADULÁSÁNAK ÜTEME

1 CIPRUS
2 SZÍRIA
3 LIBANON
4 IZRAEL
5 JORDÁNIA
6 BELIZE (NBr.)
7 BAHRAIN
8 KATAR
9 ARAB EMÍRSÉGEK
10 JEMEN
11 FRANCIA AFAR ÉS ISSZA TER.
12 KAMBODZSA
13 FELSŐ-VOLTA
14 GHANA
15 KÖZÉP-AFRIKA
16 EGYENLÍTŐI GUINEA
17 RUANDA
18 BURUNDI
19 MALAWI
20 ZAMBIA
21 RHODESIA
22 BOTSWANA
23 BRUNEI (NBr.)

1945 előtt függetlenné vált ország
1945-59 között függetlenné vált ország
1960-74 között felszabadult ország
Gyarmatok, függő területek

(Au.) Ausztrália
(Fr.) Franciaország
(Holl.) Hollandia
(NBr.) Nagy-Britannia
(Port.) Portugália
(Sp.) Spanyolország
(USA) Egyesült Államok

A VILÁG KOMMUNISTA PÁRTJAI

1 HOLLANDIA
2 BELGIUM
3 LUXEMBURG
4 SVÁJC
5 NDK
6 CSEHSZLOVÁKIA
7 AUSZTRIA
8 MAGYARORSZÁG
9 JUGOSZLÁVIA
10 BULGÁRIA
11 ALBÁNIA ★
12 CIPRUS
13 SZÍRIA ★
14 LIBANON
15 IZRAEL
16 JORDÁNIA

Legális kommunista pártok

Illegális kommunista pártok

★ Országok, ahol a kommunista párt vezető szerepet tölt be

★ Országok, ahol a kommunista párt a kormányban képviselteti magát

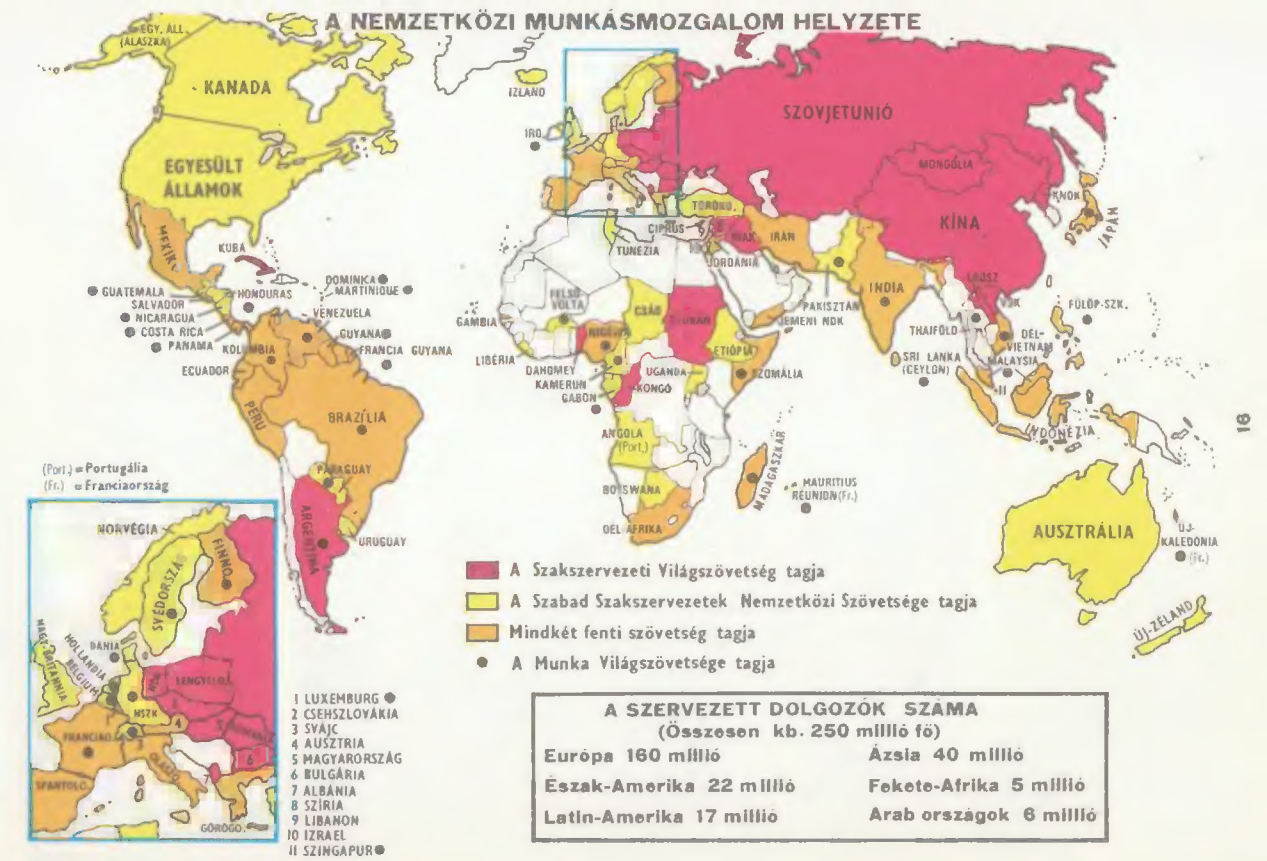
A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM HELYZETE
EGY. ÁLL. (ALASZKA)
KANADA
EGYESÜLT ÁLLAMOK
MEXIKÓ
KUBA
GUATEMALA
SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
PANAMA
HONDURAS
DOMINIKA
MARTINIQUE
VENEZUELA
GUYANA
FRANCIA GUYANA
KOLUMBIA
ECUADOR
PERU
BRAZÍLIA
PARAGUAY
ARGENTÍNA
URUGUAY
IZLAND
IRO
SZOVJETUNIÓ
MONGÓLIA
KÍNA
KNDK
JAPÁN
TORONTO
CIPRUS
TUNÉZIA
MAROK
IRÁN
JORDÁNIA
INDIA
LAOSZ
VDK
FÜLÖP-SZK.
THAIFÖLD
DÉL-VIETNAM
MALAYSIA
SRI LANKA (CEYLON)
INDONÉZIA
PAKISZTÁN
JEMENI NDK
FELSŐ VOLTA
GÁMBIA
CSÁD
SZUDÁN
NIGÉRIA
LIBÉRIA
DAHOMEY
KAMERUN
GABON
ETIÓPIA
SZOMÁLIA
UGANDA
KONGÓ
ANGOLA (Port.)
BOTSWANA
DÉL-AFRIKA
MADAGASZKÁR
MAURITIUS
RÉUNION (Fr.)
AUSZTRÁLIA
ÚJ-KALEDÓNIA (Fr.)
ÚJ-ZÉLAND
(Port.) = Portugália
(Fr.) = Franciaország
NORVÉGIA
SVÉDORSZÁG
FINNO.
DÁNIA
HOLLANDIA
BELGIUM
NSZK
LENGYELO.
FRANCIAO.
SPANYOLO.
OLASZO.
GÖRÖGO.
A Szakszervezeti Világszövetség tagja
A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége tagja
Mindkét fenti szövetség tagja
A Munka Világszövetsége tagja
1 LUXEMBURG
2 CSEHSZLOVÁKIA
3 SVÁJC
4 AUSZTRIA
5 MAGYARORSZÁG
6 BULGÁRIA
7 ALBÁNIA
8 SZÍRIA
9 LIBANON
10 IZRAEL
11 SZINGAPUR
A SZERVEZETT DOLGOZÓK SZÁMA
(Összesen kb. 250 millió fő)
Európa 160 millió
Ázsia 40 millió
Észak-Amerika 22 millió
Fekete-Afrika 5 millió
Latin-Amerika 17 millió
Arab országok 6 millió